

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI

INSTITUTUL DE ISTORIE, STAT ȘI DREPT

**REVISTA
DE ISTORIE A MOLDOVEI**

Nr. 3-4 (67-68)

2006 – iulie-decembrie

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

Publicație Științifică
Nr. 3-4 (67-68), 2006

FONDATOR

Institutul de Istorie, Stat și Drept
al Academiei de Științe a Moldovei

Supliment la revista “Dreptul muncii”

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor-șef: Leonid Bulmaga, doctor în istorie, Directorul Centrului Studii Istorice
al IISD al AȘM

Redactor-șef adjunct: Lilia Zabolotnaia, doctor în istorie, vice-director al IISD al AȘM

Membri ai colegiului

Alexei Agachi, dr. hab. în istorie, șeful sectorului Istoria Modernă

Burian Alexandru, dr. hab. în drept, profesor universitar, director al IISD al AȘM

Ion Chirtoagă, dr. hab. șeful grupului Istoria locală

Valeriu Cozma, dr. hab. în istorie, prof. Universitar, șeful secției Istoria Moldovei

Ilona Czamanska, dr. hab. în istorie, prof. Universitar, Universitatea din Poznan, Polonia

Demir Dragnev, dr. hab. în istorie, prof. Universitar, membru corespondent al AȘM, șeful
sectorului Istoria Veche și Medievală

Andrei Eșanu, dr. hab. în istorie, profesor, cercet., Membru coresp. al AȘM,
șeful secției Istoria Universală

Iscenco Victor, dr. în istorie, Vice-director al Institutului
de Istorie Universală al AȘ din Rusia

Constantin Rezachevici, dr. profesor, Institutul „Nicolae Iorga” al Academiei Române

Chiril Stratievschi, dr. hab., prof. Universitar, membru corespondent al AȘM

Vladimir Țaranov, dr. hab., prof. Universitar, membru corespondent al AȘM

Secretar responsabil: Alina Felea, dr. în istorie,

Redactor: Eugenia Proca

Corector: Angela Levința

Tehnoredactare: Ana Botnaru
Vera Bostan

CAMPANIA DE LA PRUT DIN ANUL 1711

Victor Țvircun

De-a lungul multor zeci de ani, nu scade interesul istoricilor față de evenimentele legate de campania de la Prut din anul 1711, față de influența ce a avut-o ea asupra destinului istoric ale Rusiei și țărilor Europei de Sud-Vest, față de personalitățile istorice remarcabile, care au luat parte la această campanie¹. Un loc important ocupă tema respectivă și în lucrările autorilor din trecut și ale contemporanilor². Deși există un spectru larg de cercetare a problemelor legate de această campanie, inclusiv istoriografia ei³, azi nu se poate vorbi despre cercetarea ei deplină și definitivă. Noile materiale descoperite în diferite arhive ne permit să completăm considerabil, iar în unele cazuri chiar să corectăm și să precizăm cunoștințele noastre despre pregătirea, mersul și consecințele acestui eveniment militar-politic de la începutul sec. XVIII.

Articolul de față este încă o încercare de a reproduce și de a interpreta Campania de la Prut pe baza ultimelor cercetări și materiale de arhivă necunoscute mai înainte.

Biruința de la Poltava a cauzat o pierdere militar-politică irepetabilă Suediei, dar n-a spulberat iluziile regelui privind un sfârșit favorabil al războiului Nordic. Găsind refugiu în Imperiul Otoman, Karol XII elaborează noi planuri de luptă cu Rusia. Speranțele principale se puneau în formarea unui bloc unitar antirus. Un rol important atribuia Karol XII "Porții Mărețe", mizând în mare măsură pe contradicțiile vechi și acute în relațiile ruso-turcești.

Înțelegând pericolul pe care-l prezenta aflarea regelui suedez la Bender pentru statul rus și relațiile lui cu Poarta, Petru I a întreprins toate măsurile posibile pentru a-l expulza de pe pământurile turcești. Guvernul rus nu excludea posibilitatea căderii lui Karol XII în caz de reîntoarcere în patrie prin pământurile Pospolitei. Pentru a realiza acest plan, de-a lungul întregului curs superior al râului Nistru au fost dislocate posturi și detașamente de patrulare sub comanda generalilor Ianus fon Eberștedt, G.K.Veisbah, G.Volconschii și a brigadierului G. Kropotov, în număr de zece mii de oameni. În componența lor se găseau regimente moldovenești de cavalerie ușoară, formate mai înainte și conduse de Filip Apostol-Chigheci, de Anton și Vasile Tanschi.⁴

Pe lângă serviciul de gardă, "pentru a-i închide drumul suedezului", acestia deseori foloseau comandamentul rus, pentru a colecta informații despre situația cetăților turcești în Moldova, despre numărul de regimente și muniții. O mare importanță aveau informațiile despre comportarea "schimnicului din Bender" și despre anturajul său, precum și relații pe care le aveau cu Poarta, cu părtașii lui Stanislav Leșcinskii și cu alte forțe antirusești. Deseori, cavaleriștii moldoveni aveau misiunea de a fi curieri între curtea rusească și cea moldovenească. Rutele au devenit mai sistematice după lupta de la Poltava și după fuga regelui suedez la Bender. Acest act a fost favorizat și de politica propusă de domnitorul Moldovei, Mihai Racoviță care nu numai că întreținea legături strânse cu Rusia, ci și tindea să treacă sub tutela ei⁵.

Fiind pus la curent cu tendința domnitorului moldav, guvernul lui Petru I a încercat să folosească ajutorul Moldovei pentru realizarea planului de capturare a lui Karol XII. Chiar a doua zi după instaurarea posturilor de pază la hotarul moldo-polonez, G. Kropotov i-a trimis la Iași drept curieri pe moldovenii Zahar Andronicov și Miron Ghibanov cu un mesaj de felicitare, interesându-se despre "comportarea celor de acolo"⁶. În mesajul de răspuns, transmis de aceleași persoane, domnitorul îi comunica despre plecarea curentă a regelui suedez din Bender, anexînd schema rutei ce urma s-o facă acesta. Scrisoarea conținea informații prețioase despre starea detașamentului suedez și numărul forțelor turco-tătare care trebuiau să-l însoțească. Împreună cu informația transmisă, M. Racoviță a sugerat mai multe sfaturi practice privind planul de capturare a regelui. Printre ele era și propunerea "de a avea pe lângă dînsul (adică pe lângă G. Kropotov - V.Ț.) cît mai multă armată ușoară", care "pe ei (pe suedezi - V.Ț.) să-i prindă și să-i ducă ca pe cîini, aflînd de la ei calea și trecătoarea pe care urmau să meargă spre muntele Cîmpulung"⁷. G. Kropotov n-a întîrziat a folosi ocazia și sfatul dat și peste cîteva zile, la 19 septembrie 1710, îi raporta deja cancelarului rus Gavril Golovchin, că "o parte /a cavaleriei - V.Ț. / a fost trimisă la muntele Cîmpulung pentru a tăia calea suedezilor"⁸. În acest detașament se aflau și horongvii / detașamente de cavalerie ușoară - V.Ț./ moldoveni, conduși de colonelul C. Turculeț.

Aflînd, prin intermediul rezidenților săi, despre pericolul care-l paște, Karol XII refuză să părăsească Benderul, astfel evitînd capturarea pregătită. Nu s-a încununat de succes nici încercarea lui Mihai Racoviță de a trece sub protecția rusească, fiindcă, suspectîndu-l de această intenție, la Constantinopol s-au grăbit să-l detroneze și să înscăuneze pe tronul Moldovei un alt domn, mai devotat Porții.

Între timp, sub influența activității antirusești a lui Karol XII și a părtașilor săi - Stanislav Poniatovskii și Iurie Potoțkii, cît și datorită intrigilor hanului Crimeii - Devlet-Ghirei și ale ambasadorului francez la Constantinopol Ș. Ferriol, relațiile pașnice dintre Rusia și Turcia amenințau să se transforme într-un conflict militar.

Dorind să implice Imperiul Otoman într-un nou război, regele suedez și părtașii săi au început să-i descrie sultanului multiplele avantaje, care ar reieși din această ciocnire armată. După spusele emisarului suedez în capitala Turciei, M. Neighebauer, Poarta a obținut Protectoratul asupra Ucrainei, a cărei populație, chipurile, ar fi visat la protecția turcească, Rusia fiind îndepărtată astfel de pămînturile turcești¹⁰. Karol XII a promis să susțină Poarta cu acțiuni militare active ale armatei suedeze în Pomerania¹¹. Însă, avînd în vedere cele expuse mai sus, cea mai eficientă metodă de propagandă antirusească la curtea turcească era “pericolul din est” iluzoriu, despre care vorbeau suedezi. O mare influență asupra Porții au avut-o demersurile lui St. Poniatovskii, care declara că țarul “vrea să cucerească Polonia, să impună pace Suediei slăbite, să retragă flota de la Marea Neagră și apoi, împreună cu polonezii, să înceapă războiul în Balcani”¹². La Bender și Constantinopol circulau zvonuri despre deplasarea armatei rusești în număr de 200 de mii de ostași spre hotarele Imperiului Otoman, susținundu-se că “un corp de soldați în număr de 20 de mii construiește deja poduri pe Bugul de Sud”¹³.

Curtea turcească era îngrijorată și de informația hanului Devlet-Ghirei despre pericolul real de a pierde Crimeea și posibilitatea renașterii statului Grecesc, ca rezultat al acțiunilor militare ale Rusiei.

Mai tîrziu, istoricii din tabăra antirusă au încercat să completeze lista faptelor care dovedeau, după părerea lor, “pericolul rusesc ce amenința suveranitatea Porții”. Astfel, cunoscutul istoric turc A. N. Kurat, în calitate de ilustrare “a agresivității Rusiei”, aduce următoarele dovezi. Pentru început, rădăcinile “pericolului rusesc” el le deduce din cucerirea Kazanului și a Astrahanului, apoi din cucerirea Azovului și construcția fortărețelor la hotare în delta Donului. Mai apoi, au urmat intenția de a cuceri regiunea de Nord a Mării Negre și Crimeea, construcția cetăților la hotar cu Imperiul Otoman, propaganda antiturcească în mijlocul populației ortodoxe din Balcani și din Principatele Dunărene, organizarea detașamentelor de voloși în armata rusească - nucleul viitoarei armate moldovenești, și multe altele, inclusiv tendința lui Petru I de a cuceri capitala Imperiului Otoman - Constantinopolul¹⁴.

Faptele selectate și prezentate tendențios impresionează, dar nu explică situația reală a lucrurilor. Intrînd la începutul secolului al XVIII-lea într-o luptă lungă și sîngeroasă cu Suedia, Rusia purta acest război cu puteri financiare și materiale extremale. Aceasta, la rîndul său, provoca instabilitatea internă în țară, ducea la creșterea luptei de clasă. În situația creată, Guvernul Rusiei nu numai că nu se gîndea la noi cuceriri teritoriale, ci întreprindea toate măsurile posibile pentru a menține pacea. Pace cu orice preț, - cerea Petru I de la ambasadorul său la Constantinopol P. A. Tolstoi, lucru pentru care în capitala turcească erau aduse sume mari de bani și blănuri – daruri generoase fețelor înalte ale curții turcești.

Dar, cu toate acestea, ambasadorului rus îi venea tot mai greu să țină piept intrigilor. El nu avea nici forțe, nici surse pentru a domoli propaganda antirusească a suedezilor și “a părtașilor lui Stanislav” de pe lîngă curtea sultanului și pentru a demonstra pacifismul Rusiei¹⁵.

La mijlocul anului 1710, la Constantinopol au început să fie bine văzute forțele care rîvneau la un război cu statul rus. Folosindu-se de aceasta, părtașii lui Karol XII au trecut la acțiuni concrete și, în luna iulie a aceluiași an, au întreprins un șir de acțiuni militare împotriva orașului Lvov și a Ucrainei de pe malul drept al Niprului¹⁶.

Totodată, au fost reținuți și arestați curierii țarului cu mesajul lui Petru I către sultanul turc¹⁷. Brusc, a fost limitată libertatea de acțiune, de deplasare și contactele externe ale lui P. A. Tolstoi și ale colaboratorilor misiunii diplomatice ruse.

În fine, la 20 decembrie 1710, lui Petru I i-a fost transmisă știrea că Turcia declară Rusiei război, iar ambasadorul ei la Constantinopol e arestat și închis în castelul Șapte Turnuri (Yedikule).

Sperînd să soluționeze conflictele ruso-turcești și să prevină ciocnirile cu Imperiul Otoman prin mijloace diplomatice, Petru I acorda, în același timp, atenție securității de la hotarele de Sud ale țării. În Ucraina se întăreau cetățile de la hotare și armatele lor. Detașamentele de cavalerie au fost aduse în stare extremă de luptă și au fost instalate de-a lungul hotarelor de Sud-Est, a crescut numărul formațiunilor militare, inclusiv al celor moldovenești, care erau acum șase¹⁹.

Concomitent cu aceste măsuri, erau căutate căi de apropiere și alianță cu forțele antiturcești, capabile să acorde Rusiei un ajutor real în acest război. Ademenitoare arătau și perspectivele alianței de apărare ruso-austriece. Speranțele guvernului rus au apărut în acest sens încă în vara lui 1710, când în Rusia a sosit reprezentantul austriac - feldmareșalul-locotenent G. V. Velcic²⁰, în scopul de a discuta problemele alianței antiotomane. Însă acestor planuri nu le-a fost dat să se realizeze.

O dată cu începutul conflictului ruso-turc, tratativele au fost întrerupte, iar G. Y. Velcic a fost rechemat la Viena.

Cu insucces s-a terminat și încercarea diplomației ruse de a încheia o alianță militaro-politică cu Republica Veneția.

În timpul conflictului cu Turcia au apărut un șir de divergențe între Rusia și Polonia, legate de aflarea armatei rusești pe pământurile poloneze. Discuția acestora se planifica pentru sfârșitul lui martie 1711, în timpul întâlnirii lui Petru I cu August I.

Tot pentru acel timp se planifica și elaborarea angajamentelor militaro-politice ale ambelor părți. Însă, după cum menționa istoricul rus N. N. Bantîș-Kamenschii, “nu era vorba de nici un ajutor militar al polonezilor împotriva turcilor.”²¹ Din contra, în Reci Pospolita așteptau de la Petru I cele două mii de centnere de pulbere și o sută de mii de ruble promise²². Avînd în vedere relațiile politice cu Polonia vecină, în Rusia se admitea că, în situația existentă, polonezii, în frunte cu August I, iar după ei și sașii “ne vor fi nouă (rușilor-V.Ț.) de neîncredere”²³.

În condițiile de izolare politică și de pericol a două fronturi, o mare importanță pentru statul rus o aveau relațiile cu popoarele balcano-dunărene, care erau sub jugul turcesc. Multiplele solii ale fețelor bisericești și ale celor laice, veneau cu rugămintea “de apărare de tirania turcilor” și de a-i lua sub protecție, convingeau guvernul țarist de sinceritatea simpatiiilor prorusești ale maselor largi de sîrbi, muntenegreni, valahi, moldoveni și fermitatea lor de a lupta împotriva dușmanilor comuni. Despre acest lucru ne vorbesc și datele care proveneau de la persoanele importante din cercul domnitorilor Moldovei și Valahiei, conținîndu-se în corespondențele secrete, și din cele ale reprezentanților rusești la Constantinopol și Viena²⁴.

O mare atenție acorda diplomația rusă popoarelor Valahiei și Moldovei. Avînd relații vechi și strînse cu forțele patriotice ale acestor Principate, guvernul lui Petru I, de-a lungul multor ani, primea prin intermediul lor informații prețioase despre viața politică internă a Turciei, despre situația forțelor ei armate și despre problemele ei externe, despre pregătirile militare și planurile de la curtea sultanului. În același timp, domnitorii Moldovei și Valahiei și oamenii lor de credință acordau atenție și ajutor “zecilor și sutelor de agenți ruși, care colindau pământurile Imperiului Otoman”²⁵ și colectau informații militare și politice prețioase pentru curtea rusească. O importanță deosebită a avut acest ajutor la prima etapă a Războiului Nordic și în anii de refugiu al lui Karol XII la Bender.

Corespondența numeroasă din Moldova și Valahia aducea la Moscova, guvernului rus, știri importante despre situația reală în tabăra suedeză, din apropierea satului Varnița; despre numărul și situația armatei dușmane; despre relațiile regelui suedez cu curțile europene și cu cea turcească; despre planurile și acțiunile lor politice și militare ulterioare.

Pe lângă acestea, din Principatele Dunărene veneau în Rusia un număr crescînd de mesaje de la persoane bisericești și laice, care, în numele poporului lor, se adresau cu propuneri de a încheia alianțe militaro-politice împotriva Porții și cu rugămintea de a-i primi sub protecție²⁷. Ambele principate încredințau guvernul țarist de hotărîrea lor de a-și uni forțele militare cu armata rusă, în caz de război cu Turcia, și își asumau sarcina de a asigura armata cu provizii și furaj²⁸. De exemplu, numai principatul Valah se angaja să pună la dispoziție aproximativ 30 de mii de soldați cavaleriști și infanteriști bine echipați și înarmați²⁹. Deși promisiunile domnitorului valah Constantin Brîncoveanu aveau un caracter personal, privat, fără statut de obligații contractuale oficiale³⁰, în Rusia le priveau cu încredere deplină, precum și încredințările din partea poporului moldovenesc și sîrb. Pentru confirmarea credibilității voievodului valah la curtea țarului, servește cea mai înaltă distincție de stat rusă, ordinul Sf. Apostol Andrei, acordat lui C. Brîncoveanu în anul 1700.

Analizînd documentele de arhivă și pe cele publicate, constatăm că guvernul rus nu diviza, în această perioadă, relațiile cu fiecare popor în parte privind politica sa externă. Toate popoarele creștine din Balcani și din Principatele Dunărene erau privite de diplomația țaristă ca o forță etnopolitică unică, unită prin scopuri și sarcini comune³¹. Cu toate acestea, aproape că nu se luau în considerație deosebirile în dezvoltarea economică, politică și socială a fiecărei regiuni și popor, mai mult decît afit, nu se luau în considerație contradicțiile interne dintre Dinastii și clase. Caracteristică în relațiile cu Rusia era prezența unor factori cum

ar fi personalitatea și opiniile politice ale domnitorului Principatului, activitatea lui și perioada de domnie. De exemplu, dacă în Valahia conducerea țării a fost relativ mai mult timp în mâinile unui domnitor - C. Brîncoveanu, apoi în Moldova starea lucrurilor era alta.

De-a lungul multor ani, servind ca obiect de schimb în lupta internă și în intrigile de la curtea Imperiului Otoman, Principatul Moldovei simțea pe umerii săi greutatea politicii domnitorilor provizorii. Folosindu-se de scaunul Moldovei ca de un izvor nesecat de bogății, ei se străduiau să se mențină cât mai mult la acest loc, deseori sacrificînd interesele poporului moldovenesc pentru atingerea scopurilor lor personale. Dese au fost și încercările de a transmite scaunul Moldovei prin moștenire. Dar în condițiile jugului străin și a luptelor neîntrerupte ale aristocrației moldovenești pentru locurile cele mai bune în ierarhia titlurilor boierești – unul din principalele izvoare de îmbogățire, precum și în condițiile de cumpărare-vînzare a scaunului domnesc, aceste planuri erau practic irealizabile. Situația creată îi impunea pe domnitorii Moldovei să caute și să atragă forțe externe, care ar fi contribuit la realizarea intențiilor lor.

Unii dintre ei, ca Ștefan Petriceicu vodă, caută alianță și ajutor politico-militar la Reci Pospolita. Alții, ca Vasile Lupu și Constantin Cantemir, participă la domnie în corespundere strictă cu regulile și cerințele prescrise de curtea sultanului³⁴. Cei din a treia categorie – la ei se referă cea mai mare parte a domnitorilor care au cîrmuit principatul Moldovei la sfîrșitul sec. al XVII-lea – începutul sec. XVIII – își găseau înfăptuirea doleanțelor și planurilor în alianța politico-militară cu Rusia³⁵. Anume la hotarul a două secole relațiile secrete între curțile moldovenească și cea rusă, care anterior existau de la o ocazie la alta, capătă un caracter neîntrerupt și tot mai profund³⁶. La acest lucru, în mare măsură, a contribuit și activitatea diplomatică rusă, care întreținea relații secrete nu numai cu domnitorii moldoveni și valahi și cu demnitarii lor, ci și cu претендентii reali la scaunul domnesc³⁷.

După cum am relatat mai sus, contactele tainice între Moldova și Rusia se activează considerabil în ajunul războiului ruso-turc din 1710-1714. Părtașii Rusiei în Principatele Dunărene așteptau momentul convenabil pentru acțiuni comune împotriva Imperiului Otoman și răsturnarea jugului insuportabil³⁸.

După ce a fost declarat război Statului Rus, Poarta începe mobilizarea forțelor sale armate. În același timp, guvernul turcesc întreprinde măsuri necesare pentru întărirea pozițiilor sale în principatele Dunărene. Una dintre aceste măsuri a fost schimbarea domnitorului Moldovei. Locul domnitorului Nicolae Mavrocordat, nepriceput în treburile militare, l-a luat domnitorul “devotat” turcilor Dimitrie Cantemir. Fiind bine familiarizat cu situația internă și externă a Imperiului Otoman, cu gradul de pregătire militară pentru războiul cu Statul Rus, el era de asemenea inițiat în multiplele planuri ale curții sultanului³⁹. Toate acestea i-au permis lui D. Cantemir să considere situația creată la sfîrșitul anului 1710 - începutul lui 1711 ca una favorabilă pentru înfăptuirea, în alianță cu Rusia, a planurilor sale, care coincideau, în principiu, cu sarcinile primordiale politice și social-economice ale populației principatului. Această orientare a domnului Moldovei nici pe departe nu era întâmplătoare. Avînd în vedere rezultatele cercetărilor realizate de istoricul român P. Panaitescu, D. Cantemir încă în 1703, împreună cu boierul valah Toma Cantacuzino, întocmea planuri de eliberare a Moldovei și a Valahiei de sub dominația osmană, bazîndu-se, în primul rînd, pe ajutorul și susținerea Rusiei⁴⁰. Dar, întrucît în acel moment nu existau condiții favorabile politice externe, ei nu și-au putut realiza planurile.

Studiind activitatea de stat a lui D. Cantemir, nu se poate pierde din vedere și influența moștenirii politice, ideile și concepțiile tatălui său - C. Cantemir. Dimitrie și fratele său Antioh cunoșteau poziția și viziunea părintelui lor asupra perspectivelor raporturilor politice și militare cu țările vecine, inclusiv cu Rusia, care au fost formulate încă la sf. sec. al XVII-lea. În scrisoarea-răspuns către domnul Valahiei Șerban Cantacuzino, domnitorul moldovean îl înștiința despre refuzul său privind declarația comună de a accepta ocrotirea și apărarea din partea monarhiei ruse, aducînd următoarele argumente.

În primul rînd, unirii Principatelor Dunărene cu Statul Rus, după părerea lui, le stătea în cale puterea militaro-politică a Imperiului Otoman și depărtarea granițelor ruse de cele ale Moldovei și Valahiei.

În al doilea rînd, exista pericolul permanent de invazie din partea rivalului tradițional al Rusiei - Reci Pospolita. Și în al treilea rîndul, exista amenințarea din partea tătarilor din Bugeac și din Crimeea.⁴¹

Cu toate acestea, de cînd fusese stabilite aceste principii ale politicii lui C. Cantemir trecuse aproape 30 de ani, pe parcursul cărora au avut loc evenimente ce au schimbat mult situația nu numai în interiorul Porții, ci și în sistemul de relații internaționale pe continentul european.

Ca urmare a luptei îndelungate și încordate cu statele Ligii Sfinte a fost înfrîntă puterea militaro-politică a “Porții strălucitoare”. Poarta era tot mai mult zguduită de manifestările separatiste interioare ale grupărilor feudalilor localnici,⁴² ce slăbeau puterea internă în țară. Alături de întărirea jugului economic, politic, religios

și național al popoarelor creștine ce se supuneau Porții, aceste fenomene au făcut să crească în masă mișcarea de eliberare antiotomană al sîrbilor, moldovenilor, valahilor ș.a.

În același timp, au avut loc schimbări radicale și la hotarele de est ale Moldovei. Fiind legată de o luptă comună împotriva Suediei cu Statul Rus, Reci Pospolita încetează să mai servească drept izvor permanent de rele pentru populația Moldovei. Pe lângă aceasta, o mare importanță pentru domnitorii și poporul moldovenesc a avut-o dislocarea pe teritoriul Poloniei și de-a lungul granițelor moldo-poloneze a armatei ruse, ce număra mii de oameni. Această situație a înviorat simțitor mișcarea antiotomană în ținut.

Nu se poate trece cu vederea nici faptul că pe parcursul primului deceniu al sec. al XVIII-lea a crescut și s-a făcut mai vizibilă instabilitatea și lupta dinastiilor din Hanatul Crimeii. Deseori ele erau cauza manifestărilor separatiste ale tătarilor din Crimeea și Bugeac împotriva puterii centrale a Porții și motivul adresărilor către guvernul rus cu cerința de a le lua sub oblăduirea lui.⁴³ Nu întâmplător, în răspunsul la presupunerile lui D. Cantemir, privind năvălirea probabilă în principat a tătarilor din Bugeac, Petru I îl convingea, că "... Moldova n-are de ce să se teamă de ei, întrucît ei /tătarii - V.Ț./ îi sînt credincioși."⁴⁴

Astfel, principalele cauze ce complicau înfăptuirea unei alianțe militar-politice ruso-moldovenești în primul deceniu al sec. al XVIII-lea au încetat să mai existe. Ca rezultat, la 13 aprilie 1711, la Luț a fost încheiat tratatul între Principatul Moldovenesc și Statul Rus. Conform celor 17 articole ale tratatului, Moldova era primită în componența Rusiei cu păstrarea autonomiei și a tuturor legilor și obiceiurilor vechi. Se tratau în mod special privilegiile promise lui D. Cantemir, care își luase angajamentul să pregătească la începutul campaniei militare rezerve de provizii și furaj pentru armata rusă și să adune o armată moldovenească în număr de 10 mii de oameni.⁴⁵

În acel timp, cînd din ambele părți aveau loc pregătiri active de război, guvernul turc face încercarea de a lovi pe neașteptate granițele de sud ale Statului Rus, cu forțele tătarilor din Crimeea. La începutul lui ianuarie 1711, hoarda hanului Crimeii Devlet-Ghirei, ce număra 40 de mii de oameni, conform ordinului sultanului, înainta din Perecop. Îndată ce a părăsit cetatea, ea s-a divizat în două grupări principale. Prima - "superioară", în frunte cu hanul și cu feciorul lui - Batîr-Ghirei, a luat direcția spre Voronej, urmărind scopul nu numai să "cucerească și să jefuiască orașele Ucrainei, în același număr Harcovul și Voronejul, dar și să nimicească flota de pe Don și să dea foc la vase"⁴⁶. Cealaltă grupare a tătarilor din Crimeea - "inferioară", condusă de feciorul mai mare al lui Devlet-Ghirei - Mehmed-Ghirei, înainta spre Kiev. Pe drum i s-au mai alipit încă 3 mii de tătari și polonezi ai voievodului kievean U. Potoțckii și 4 mii de zaporojeni ai lui Filip Orlik, care "nu aveau arme destule."⁴⁷

Nici grupa "superioară", nici cea "inferioară" nu și-au atins scopul. Dar, năvălirea tătarilor din Crimeea, a ruinat și a jefuit o parte considerabilă a teritoriilor Volîniei și Ucrainei de pe malul drept al Donului a complicat pregătirea Rusiei pentru viitoarea campaniei împotriva Imperiului Otoman.

Am menționat mai sus că, în războiul ce urma să înceapă, conducerea rusă punea miză pe susținerea popoarelor creștine ortodoxe din Cnezatele Balcanice și Principatele Dunărene. Într-o mare măsură, scopurile strategice erau elaborate, ținîndu-se cont de o viitoare susținere. Dar ar fi greșit să presupunem, avînd în vedere opinia expusă în istoriografia rusă și în cea străină, cum că Petru I și guvernul lui au început războiul "cu un surplus de speranțe în creștinii turci, cu promisiuni deșarte din partea domnitorilor Moldovei și a Valahiei, și cu multă încredere în sine"⁴⁸.

Acceptarea acestui punct de vedere asupra campaniei de la Prut ar presupune existența unor relații îndelungate între Rusia și populația creștină de pe pămînturile balcano-dunărene, lucru ce ar fi înviorat planurile militar-politice ale guvernului rus, dar mai exact o politică aventurieră a lui. Cu regret, această idee se întîlnește și în unele lucrări ale istoricilor contemporani. De exemplu, N. Molcianov, într-o monografie solidă, menționează că Petru I a înfăptuit un marș spre Dunăre, sedus fiind de promisiunile valahilor, sîrbilor, moldovenilor, care, "arzînd de nerăbdare să se elibereze de turci, își închipuiau problemele rușilor într-un mod idealizat, mărind teritoriile cuprinse de mișcarea de eliberare și reducînd greutățile ce stăteau în fața armatei ruse"⁴⁹.

Se pare că autorul sus-numit a pus un accent sporit pe influența și asigurarea popoarelor din Balcani și din Principatele Dunărene în ceea ce privește alegerea strategiei militar-politice a guvernului rus în conflictul cu Poarta. Negreșit, mișcarea de eliberare a popoarelor creștine ortodoxe din Imperiul Otoman, simpatia lor față de ruși era un lucru important, necesar Rusiei în războiul ce începuse. Dar principalul rol în campania ce urma să fie desfășurată revenea nu forțelor aliaților, ci armatelor ruse. Numeroasele documente din acea perioadă ne relatează că Petru I și guvernul său își dădeau seama de seriozitatea situației și de greutățile campaniei ce se

pregătea. Nu o dată în corespondențele țarului către A.D.Menșikov și A.F.Apraksin era elocventă chemarea “privind drumul ce trebuia înfăptuit și care era văzut numai de Dumnezeu”⁵⁰.

În decembrie 1710 - ianuarie 1711, după ucazul lui Petru I, „a avut loc recrutarea în regimentele de cavalerie și infanterie. Armata s-a completat și a fost asigurată cu arme și muniții.”⁵¹

Corpul de generali ruși au luat în considerație și particularitățile războiului cu Turcia, împotriva armatelor căreia comandanților li s-a pus misiunea să folosească infanteria și praștiile, dar spadele (adică cavaleria – V.Ț.) să fie lăsate în pace”.⁵²

Biruința armatelor ruse asupra suedezilor la Poltava, pe de o parte, și înfrângerea Imperiului Osman în lupta cu țările “Ligii Sfinte”, pe de altă parte, insuflau speranță și credință guvernului rus în puterile și posibilitățile sale de a încheia reușit războiul.⁵³ Dar generalii și diplomații ruși, și însuși Petru I, nu puteau rămâne indiferenți față de comunicările ce le primeau de la corespondenții secreți la începutul anului 1711 despre pregătirea a 110 mii de turci care aveau să întreprindă în vară și toamnă un marș împotriva Rusiei.⁵⁵ În legătură cu aceasta, pe lângă mărirea efectivului și exercițiile de luptă, stabilite pentru marșul armatei, guvernul rus a întărit legăturile sale secrete cu popoarele țărilor Balcanice și ale Principatelor Dunărene. În ianuarie 1711, în Moldova și Valahia activau deja agenți de legătură care chemau populația ambelor principate la o luptă comună.⁵⁶ În scopul organizării unor manifestări antiotomane ale popoarelor slave de sud, în luna martie a aceluiași an, în Muntenegru a fost trimis polcovnicul Mihail Miloradovici.⁵⁷ În același timp, căpitanul Bogdan Popovici a fost trimis cu o petiție către conducătorii sîrbilor austrieci I. Tekelli, Vulici și M.Rașcoviți ce conținea chemarea “să se unească armatele sale cu armatele Maestății sale... și să se elibereze ei și urmașii lor de jugul busurman... și să primească libertățile vechi și pămînturile ce le-au avut.”⁵⁸ Pentru a atrage de partea sa și tătarii din Bugeac, în februarie 1711, în hoardă au fost trimise gramote țariste cu chemarea la o luptă comună împotriva armatelor turcești și a celor din Crimeea cu promisiunile “de a fi primiți sub protecția sa /Rusia - V.Ț./ și de a li se da unele libertăți... pe care nu le-au obținut de la turci”.⁵⁹ Despre pregătirile antiturce vorbește și faptul că în martie 1711, pe Terec a fost trimis cneazul Alexandr Becovici-Cercaskii la guvernatorii cabardini “pentru țar cu chestiuni importante”, care avea cu el mesajul lui Petru I adresat cnejilor și poporului cabardin. În mesal scria: “Noi numai dorim ca voi să ne arătați de acum prietenia și încrederea voastră, ca să luptăm împotriva sultanului turc și hanului Crimeii, care au început război împotriva noastră, mergînd contra promisiunilor mele, și dacă veți fi la noi, nu numai că veți fi eliberați de orice prestații, dar veți primi și leafă”⁶⁰. Reacția a fost una îmbucurătoare pentru guvernul țarist. Ca urmare, un șir de popoare din Caucazul de Nord au participat la războiul ruso-turc.⁶¹ Este cert că participarea popoarelor din Balcani și din Caucazul de Nord de partea Rusiei împotriva turcilor nu a fost esențială, așa cum se aștepta la Moscova. Dar însuși faptul apariției la hotarele de est și de vest ale Imperiului Otoman a unor noi focare militare, precum și eventualitatea formării sub egida Rusiei a unui front antiotoman unic de la Balcani pînă la Caucaz, nu putea să nu îngrijoreze Poarta. Totodată, diplomația rusă, prin multiple acțiuni în țările europene, prin negocierile politice din iarna-primăvara lui 1711 cu Polonia, Austria, Veneția crea, în ochii turcilor, iluzia formării unei alianțe de felul „Ligii Sfinte”.

Epuizînd tot arsenalul de mijloace în rezolvarea conflictului pe cale pașnică, Rusia a fost nevoită să accepte provocarea și să înceapă pregătirile de război. Totodată, se concretizau scopurile strategice ale campaniei, pe care Petru I și suita lui erau de părerea s-o folosească, în primul rînd, pentru lupta împotriva Suediei. În opinia noastră, direcția aleasă de armatele ruse - spre Crimeea și Dunăre, ar fi blocat din flancuri căile de retragere ale regelui suedez în interiorul Imperiului Otoman. În al doilea rînd, planurile campaniei erau dictate de tendința guvernului rus de a schimba echilibrul de forțe militare în regiunea Balcano-Dunăreană în folosul său, bazîndu-se pe susținerea bisericii ortodoxe și a poporului rusofil băștinaș.

Înțelegînd că succesul campaniei depinde, în primul rînd, de viteza de înaintare a armatelor și de capacitatea lor de a învinge greutățile marșului spre Dunăre, Petru I încă în ianuarie 1711 i-a cerut feldmareșalului Boris Șeremetev „să meargă spre granița /moldovenească - V.Ț./, fără a pierde timp și fără opriri”.⁶² Conform planurilor țarului, către 15-20 mai toate regimentele desemnate pentru campanie urmau să ajungă și să “se afle în cîmpia de lângă Nistru”⁶³. Din lipsa de experiență militară a comandamentului rus, mobilizarea se târăgăna și nu permitea să se înfăptuiască aceste planuri. Pe lângă greutățile marșului, mai influențau și fenomenele naturale: ploile de primăvară, revărsarea rîurilor etc. Mari greutăți a întâmpinat armata în ceea ce privește aprovizionarea cu hrană și furaj, deoarece, pe parcursul lui 1710 și în prima jumătate a anului 1711, semănăturile Ucrainei, Moldovei și Poloniei au fost nimicite de lăcuste. După cum ne relatează letopisețele

timpului, "Lăcustele au nimicit toate grânele și au mâncat chiar și iarba"⁶⁴. Avînd în vedere cele menționate, "în 1711 - V.T./, nu se mai creșteau vite în acele locuri."⁶⁵

Pe lingă multiplele năpaste și nenorociri ce au afectat aceste pămînturi, a apărut și ciuma, de pe urma căreia au murit zeci de mii de oameni și multe localități au rămas pustii.⁶⁶

Suportînd numeroase greutăți și condiții nefavorabile, armata rusă încet înainta spre hotarul moldovenesc. Pentru concretizarea planului campaniei, determinarea direcției de înaintare a regimentelor, timpului și locului de dislocare, la 12-13 aprilie 1711, la Luț a fost convocat consiliul militar. Tot acolo au fost discutate și problemele privind asigurarea armatei cu provizii și furaje.⁶⁷ Conform hotărîrii consiliului, urma să continue marșul spre Nistru, unde se presupunea că sînt construite depozite cu armament, cu rezerve de provizii pentru 3 luni.⁶⁸ Pentru realizarea celor adoptate, feldmareșalul Boris Șeremetev avea să iasă spre Breslavl "înaintea armatei, pentru a reuși cu pregătirile / rezervelor - V.T./"⁶⁹. Tot lui i s-a ordonat să pregătească pe Nistru nave și poduri plutitoare pentru a trece pe celălalt mal. Însă greutățile aprovizionării cu alimente și furaje, drumurile desfundate i-au permis lui Boris Șeremetev să ajungă la Breslavl abia la 16 mai. De acolo, în fruntea armatei, el a continuat deplasarea spre Nistru și la 22 mai sosește în localitatea Trestineț,⁷⁰ unde, conform ordinului lui Petru I, feldmareșalul lasă principalele forțe ale armatei ruse, iar singur, aflîndu-se în fruntea unui corp de cavalerie în număr de 24 de mii, pornește spre Moldova. Împreună cu treisprezece regimente de dragoni și două regimente de infanterie, calări, în componența oastei de avangardă au fost incluse regimentele de cavalerie ușoară conduse de Filip Apostol-Chigheci, frații Anton și Vasili Tanski, de asemenea, regimentele cazacilor ucraineni de pe Don⁷¹.

Printre documentele discutate în cadrul consiliului militar din Luț a fost și diploma de salvaguardie (de garanție), cu semnăturile țarului Petru I și cea a cancelarului G.Golovkin, eliberată lui Dimitrie Cantemir. Studiarea și analiza multiplelor materiale din epoca lui Petru I, ne face să credem că acest document a fost întocmit în baza unei adresări anterioare, transmise de către domnitorul Moldovei prin intermediul solilor săi în luna februarie 1711 (71a).

Cercetînd și analizînd a campania de la Prut ne punem întrebarea despre forțele efective ale părților. În istoriografia rusă de pînă la revoluție, în cea sovietică și în cea contemporană, precum și în izvoarele publicate și cele inedite cu privire la această problemă, lipsește opinia unică privind numărul de ostași din armata rusă, și din cea turcească. În ceea ce privește armata rusă cifrele oscilează între 30 și 40 de mii. Astfel, în lucrarea lui Serghei Palauzov se afirmă că oastea rusă era constituită din 40 de mii de oameni.⁷² Însă cea mai vehiculată cifră în istoriografia rusă de pînă la revoluție, în cea sovietică și contemporană este indicată cifra de 50 de mii (73). Despre un număr mai mare ne vorbesc contemporanii și participanții campaniei de la Prut, – solul englez în Rusia Ch. Williams și brigadierul Moro de Braze. Primul aduce cifra de 60 de mii (74), iar al doilea – 80 de mii de ostași ai armatei regulate, care, împreună cu forțele neregulate – regimentele de cavalerie ușoară moldovenească, căzăcimea ucraineană, zaporojean și cea de pe Don ajungeau pînă la 116 mii.⁷⁵

Acest decalaj de cifre este caracteristic și informațiilor despre forțele turco-tătare, al căror număr oscilează de la 130 de mii pînă la 270 de mii. Cifra minimă e vehiculată de istoricii sovietici, de exemplu, Svetlana Oreškova, care, în baza analizei și studierii documentelor ruse și turcești stabilește aceste date⁷⁶. În majoritatea absolută a studiilor științifice consacrate acestei probleme figurează cifra de 190 - 200 de mii de oameni⁷⁷. În unele lucrări istorice numărul armatei inamice a fost însă mărit pînă la 270 de mii.⁷⁸ Considerăm că această diferență în determinarea forțelor ambelor părți se explică printr-un șir de cauze. În primul rînd, majoritatea cercetătorilor au luat drept număr inițial al armatei ruse nu oastea în întregime / regulată și neregulată/, ci numai acea parte a ei care a participat la bătălia de la Stănilești și la asaltarea cetății Brăila. Afară de aceasta, nu au fost puse la socoteală detașamentele și regimentele de cavalerie, lăsate de comandamentul rus în Moghiliov, Soroca, Iași, de-a lungul hotarului moldo-polonez, precum și echipele de însoțire a caravelor cu muniții și provizii. Nu a fost luat în considerație nici numărul mare de oameni nemilitari, care făcea parte din armata rusă: fierari, lăcătuși, hămurari, căruțași ș.a. În al doilea rînd, ca bază a determinării numărului armatei turcești adeseori se aduce un singur izvor - informațiile, prezentate corpului generalilor ruși de către prizonieri sau din tabăra marelui vizir.⁷⁹ Și, în al treilea rînd, existența acestui pluralism de opinii cu privire la forțele ambelor părți în multe privințe e determinat de lipsa de abordare a faptelor în mod critic și evitarea efectuării unei analize profunde a izvoarelor istorice proprii și străine. Limitele acestui articol nu ne permit să dezvoltăm desfășurarea cercetării pe bază izvoarelor existente în problema dată. Totodată, considerăm util și necesar a aduce la cunoștința cititorilor rezultatul final al studiului nostru. Analiza și confruntarea materialelor publicate și a documentelor inedite ruse și străine ne permit să afirmăm că numărul total al armatelor ruse, atît regulate, cît

și neregulate care au participat în campania de la Prut în anul 1711, ajungea la nu mai puțin de 83 de mii de oameni⁸⁰, pe când numărul armatei turcești și tătare, împreună cu detașamentele de polonezi sub conducerea lui Stanislav Poneatovski și a detașamentelor de cazaci în frunte cu Filip Orlik, alcătuiau 150-160 de mii⁸¹. Merită să menționăm că din numărul enorm de recrutați și mobilizați la război din ambele țări, numai jumătate din aceștia au participat activ în bătălii și operațiuni militare.

În conformitate cu hotărârile luate de sfatul militar rus în or. Luțk, corpul de avangardă al lui Boris Șeremetev trebuia, trecând peste Nistru, să meargă spre Isaccea la Dunăre, unde „să ridice la răscoală serbii și bulgarii și să se străduiască să adune provizii, de la toate popoarele, ca noi /armata rusă - V.Ț./ să ne grăbim”⁸². Pe parcursul apropierei de hotarele Principatelor Dunărene, comandamentul rus folosește tot mai activ și mai des regimentele moldovenești de cavalerie în acțiunile de cercetare “pentru căutarea inamicului” și colectarea informațiilor cu privire la dislocarea forțelor și aflarea planurilor de acțiuni ale lui. Astfel, la 22 mai, în tabăra rusă s-a întors polkovnicul Grigorii Ivanenko care, cu câteva zile mai înainte, “a fost trimis cu o partidă de volohi ai săi lângă Bender, unde se găsea regele suedez”, și a adus 2 tătari, luați în prizonierat.⁸³ După două zile, pentru colectarea informației despre forțele inamicului și dislocarea lui a fost trimis un nou grup de volohi, împreună cu un detașament de dragoni”⁸⁴. Îndeplinind misiunea comandamentului, ei întâlneau tot mai des detașamente de tătari, zaporojeni și polonezi ai lui Iaroslav Grudzinskii, care căutau să arunce în aer podurile nou-construite și să împiedice trecerea armatei ruse peste Nistru.

Una dintre întâlniri a avut loc la 25 mai. Atunci, regimentul sub conducerea lui G. Ivanenco și-a încrucișat săbiile cu un grup de tătari “și pe mulți dintre ei i-au adus în armata lui Șeremetev”⁸⁵. Dar, deja în următoarea zi “singuri volohii au plecat, aflându-se sub protecția regimentelor rusești, care erau urmărite de un număr cu mult mai mare de inamici.”⁸⁶

Aflându-se în drum spre hotarul Moldovei, la 17 mai 1711, consiliul militar superior rus a publicat și răspândit manifestele țarului, care chemau în slujba rusească “moldovenii militari, polcovnici, potmîștri”, oferindu-li-se patente și lefuri.⁸⁷

Reacția la această chemare a fost fără întârziere. La 25 mai, în convoiul feldmareșalului au sosit din Iavorova “cu scrisori și recomandări da la cancelar contele Gavriila Golovkin cu 2 oameni, reprezentanții șleahetei moldovenești Ioan Abaza și Ilie Mirescu², care au fost numiți în grad de polcovnici și pentru completarea noilor regimente li s-au dat 300 de ruble.”⁸⁸

După 2 zile, la 27 mai, la B.Șeremetev, însoțit de recomandările lui G. Golovkin, a venit un alt moldovean – Pavel Rugină, care de asemenea a fost numit în grad de polcovnic și pentru adunarea oastei i s-au dat 100 de ruble.” Patente pentru gradul de polcovnic și leafă, și de asemenea bani pentru completarea regimentului “au primit pîrcălabul din Sorooca Simion Afendic și ruda domnitorului Alexandru.”⁹⁰

Ostașii moldoveni din armata domnească erau prezenți în armata rusă. În același timp la cortul lui B.Șeremetev de lângă Rașcov pe Nistru, la 28 mai, au sosit trimișii lui D. Cantemir - căpitanul Procopoi și aga Dmitrie, care i-au adus feldmareșalului rugămintea domnitorului “imediat să trimită 3 mii de călăreți la Iași..., pentru apărarea de invaziile tătarilor și turcilor, dar venind /la B.Șeremetev - V.Ț./ au rugat să se grăbească cît mai repede”⁹¹. Feldmareșalul n-a zăbovit cu răspunsul și în ziua următoare a trimis deja spre Iași un corp de cavalerie, care număra 3 mii de dragoni în frunte cu brigadierul G.Cropotov, în componența căruia, pe lângă detașamentele din Nijegorodsk, Kazan și a două unități de grenadier, a intrat și regimentul moldovenesc de cavalerie ușoară al lui F.Apostol-Chigheci (92). În directiva ce i-a fost dată lui G.Kropotov, B.Șeremetev scria: “în drum să se respecte regulile și să se aducă la cunoștința volohilor ca să nu facă stricăciuni, și nimic din bunuri să nu-și însușească sub /pedeapsa - V.Ț./ pierderea capului /adică a vieții - V.Ț./, dar care va comite vreo încălcare, atunci nu va fi cu noi, /Șeremetev - V.Ț./ să fie executat în conformitate cu crima comisă”⁹³. Pe lângă cele menționate mai sus, întregului corp i-a fost interzis “să distrugă grînele pe cîmpuri, livezi, să nu obijduiască pe nimeni din orașe... și cu poporul să aibă relații de prietenie”(94).

Ocolind satele Utitești, Gheigolodî și Mogoreni⁹⁵, avangarda armatei, timp de trei zile a parcurs mai mult de 100 km și la 1 iunie a sosit în satul Zagarancia pe malul Prutului.⁹⁶

Trecînd Prutul “a fost întâlnită de domnul Moldovei, însoțit de boierii, slujitorii și oaste cu mare bucurie”.⁹⁷

Îndeplinind rugămintea lui D.Cantemir, brigadierul G. Cropotov și-a așezat detașamentul său în semilună la distanța 3 - 4 km de la Iași. Dar în ziua următoare, stînd în fruntea cîtorva regimente, a intrat deja în capitala principatului, unde a fost întâlnit cu bucurie de către locuitorii ei, de către slujitorii bisericii și de către domnitorul țării⁹⁸.

Sosirea avangardei armatei ruse i-a dat lui D.Cantemir mai multă îndrăzneală și curaj în acțiune. În aceeași zi, în toate localitățile Principatului Moldovenesc au fost trimise ucazurile domnești, ce înștiințau tot poporul ca “să se adune, să se înarmeze și să vină la armatele țarului în ziua a 15-a a lunii curențe /iunie - V.Ț./, dar cine nu va veni va fi declarat trădător și va muri de sabie sau de foc, și va fi nu numai judecat, dar și blestemat.”⁹⁹

Proclamațiile, dar și apariția armatei ruse în Moldova, au stimulat simțitor creșterea manifestărilor antiotomane și sentimentelor de patriotism populației principatului. Letopisețul menționează că, la armatele sosite pe pământul moldav s-au alipit, la rîndul lor, și populația din ținuturile Orhei, Soroca și Lăpușna, ce s-au ridicat împotriva jugului străin.¹⁰⁰ Feldmareșalul, în corespondența sa cu țarul, a declarat “că volohii vin /la armatele - V.Ț./ și însuși țărani doresc să lupte”.¹⁰¹ În ziua cînd a fost trimis la Iași corpul de armată condus de G.Cropotov, principalele forțe ale unităților de avangardă, sub conducerea lui B. Șeremetev, au încheiat trecerea peste Nistru la Rașcov și la 30 mai s-au pornit în marș spre capitala Moldovei. Dar, spre deosebire de predecesori, drumul lor trecea mai pe la sud, pentru a proteja armata de invazia pe neașteptate a detașamentelor de tătari și zaporojeni.¹⁰²

Logica acestei manevre în scurt timp a determinat ciocnirea regimentelor moldovenești de cavalerie ușoară, ale armatei ruse, ale cazacilor de pe Don și ale celor ucrainene cu detașamentele inamicului.¹⁰³

Trecînd prin localitățile Prișăneț, Doduroș și înconjurînd satul Culi, armata lui B.Șeremetev la 5 iunie a ajuns la malurile Prutului și și-a stabilit tabăra lîngă Țuțora.¹⁰⁴ În următoarea zi, pentru “înfăptuirea consiliului” a sosit D.Cantemir împreună cu “boierii săi mai apropiați”. Mai mult de trei zile a durat sfatul militar, unde au fost discutate numeroase probleme privind acțiunile de mai departe. În primul rînd, ele se refereau la pregătirea principatului pentru a aproviziona armata rusă cu hrană și furaje și pentru a o completa, totodată, cu armata moldovenească care trebuia să fie gata de acțiuni militare. Însă, cu cîteva timp înainte de venirea armatelor ruse în Moldova, D.Cantemir l-a preîntîmpinat pe B.Șeremetev despre aceea că provizii pe pământul /moldovenesc - V.Ț./ sînt puține, numai vite sînt suficiente (105). Pentru a confirma cele spuse, domnitorul Moldovei” a dăruit armatei ruse 70 de mii de capete de oi și 6 mii de capete de vite cornute mari”¹⁰⁶. În timp ce în țară se colectau provizii pentru armata rusă, domnitorul depunea eforturi pentru adunarea oastei moldovenești. Așadar, la sosirea armatei ruse, D.Cantemir reușește să o completeze numai cu 4 mii de ostași, deși a promis 10 mii.¹⁰⁸

Domnitorul l-a încredințat pe B.Șeremetev “că în curs de două săptămîni el își va întări corpul încă cu șase mii de oameni”¹⁰⁹. Informația primită către acel moment despre trecerea Dunării de către forțele tătaroturcești, numărul redus al corpului de cavalerie al feldmareșalului, recomandările lui D. Cantemir să nu pornească în marș, de asemenea și lipsa simțitoare de nutreț și pîine, ce se găseau în “principat abia pentru trei zile”¹¹⁰, l-au făcut pe feldmareșal să întrerupă înaintarea către Dunăre și să se oprească, în așteptarea apropierei lui Petru I cu forțele principale, la Țuțora.¹¹¹ Aici, după “raționamentul consiliului”, trebuia începută formarea depozitelor alimentare, “iar între timp, lîngă aceste locuri de lîngă Prut aveau loc mici marșuri ... și asupra detașamentului de aici, și la infanteria dată, ce se putea de strîns...”¹¹². Curînd, după realizarea acestui plan “la sfatul generalului a fost trimis detașamentul de draguni al locotenent-colonelului Davidov “împreună cu detașamentele” de cazaci și moldoveni către “tîrgurile Fălciu și Tigheci pentru căutarea inamicului și pentru procurarea unui număr oarecare de animale de la boierii volohi”¹¹³. Peste cîteva timp, la propunerea lui D. Cantemir, “spre grupurile trimise mai înainte de feldmareșal au mai fost trimiși 200 de volohi ai lui F.Apостol-Chigheci pentru cercetare”¹¹⁴.

Trecerea corpului lui B.Șeremetev pe malul drept al Prutului și avansarea lui înceată spre sud de la Iași a activizat simțitor și a înmulțit ciocnirile unităților din avangarda armatei ruse cu detașamentele tătarilor. Una dintre cele mai încordate și sîngeroase lupte a avut loc la 19 iunie la 15 km de Iași, cînd hoarda tătară în număr de 15 mii a atacat pichetul de cavalerie rusă, în componența căruia intra și regimentul lui Grigore Ivanenco. Opunîndu-se cu dîrzenie și bărbăție forțelor mai numeroase ale dușmanului, ostașii ruși și moldoveni au adus mari pierderi tătarilor, pe care la rîndul lor le-au suportat și ei. Pe cîmpul de luptă au căzut 280 de draguni și 60 de călăreți ai regimentului moldovenesc, 100 de moldoveni au fost răniți, iar colonelul-locotenent Pitt și căpitanul de dragoni au fost luați prizonieri de către tătari¹¹⁵.

Cu bărbăție deosebită a luptat în acea confruntare colonelul G.Ivanenco. Fiind rănit cu sabia la umăr, el a continuat să conducă regimentul, iar ștandard-iuncherul “regimentului lui Ivanenco - Ion Munteanu, cu prețul propriei vieți a salvat drapelul regimentului.”¹¹⁶ Numai o dată cu venirea în ajutor a detașamentului

cavalerist de dragoni al brigadierului Sențov, ce număra peste o mie și jumătate de ostași, tătarii au fost respinși și s-au retras, pierzînd pe cîmpul de luptă de două ori mai mulți oameni decît adversarii.¹¹⁷

Pe cînd se desfășurau evenimentele descrise mai sus, la Iași, cu tempouri rapide, se forma armata moldovenească. În regimentele formate de D. Cantemir se înscriau sute de voluntari, printre care, alături de reprezentanții păturii slujbașilor militari, o mare parte o formau orășenii, meșteșugarii, țăranii și slugile care au fugit de la stăpîinii lor.”¹¹⁸

Către 20 iunie, sub drapelul principatului erau 17 colonei cu 170 de rotmiștri cu horongvii (detașamente), în total mai mult de 7 mii de oameni.¹¹⁹ Cu aceste forțe domnitorul moldovean s-a alipit de armata rusă, ce a venit la Prut în frunte cu Petru I la 23 iunie 1711.

Trecerea corpului lui B. P. Șeremetev pe malul drept al Prutului și înaintarea sa înceată mai la sud de Iași a activizat semnificativ neînțelegerile din tabăra domnitorului valah, a trezit un val de indignare printre o seamă de boieri și preoți apropiați. Ultimii, nemulțumiți de comportamentul lui C. Brîncoveanu, au organizat în satul Gura Urleiilor, la inițiativa lui Antim Ivireanu, un sfat secret, la care au luat decizia de a trimite la țar pe reprezentantul lor autorizat. Prin el, neprietenii principelui valah urmăreau scopul transmiterii informațiilor de încredere monarhului rus, dezvăluind caracterul ambiguu al politicii domnitorului, cît și falsitatea jurămintelor și promisiunilor sale (120). Mulți dintre boierii valahi respingeau hotărîrile adoptate la sfatul tainic de la Gura Urleiilor. Astfel, în corespondența privată a stolnicului Constantin Cantacuzino către colonelul Constantin Turculeț, în primele zile ale lui iulie 1711, se comunica că „fapta lui (adică plecarea lui Toma Cantacuzino la Petru I la Iași – V. Ț.) noi nu o apreciem, deoarece nu a fost făcută la timp” (121). Alegerea boierilor, care s-au răscolat, s-a oprit la unul dintre inițiatorii și participanții activi ai acestei adunări, marele spătar Toma Cantacuzino. Probabil că evenimentul menționat a avut loc la 19-20 iunie, deoarece la data de 22 iunie Toma, în compania unui polcovnic și a opt regimente de cavalerie ușoară din componența armatei domnitorului valah, a ajuns deja în tabăra feldmareșalului B. P. Șeremetev (122).

Printr-o întîmplare stranie, venirea lui Toma în tabăra avangardei rusești a coincis cu sosirea lui G. Castriot – reprezentantul personal al lui C. Brîncoveanu (123). Preocupat de apariția simultană a două personalități cu un statut important în Principatul Valah, care pe lîngă toate „se vede că se feresc unul de altul...”, feldmareșalul a oprit mișcarea trupelor din față și s-a adresat țarului pentru indicații suplimentare (124). Răspunsul nu s-a lăsat așteptat, deoarece în ziua următoare, 23 iunie, ambii soli au fost deja trimiși cu „un convoi bun” în capitala Principatului Moldovenesc, care constituia locul de întîlnire cu monarhul rus.

Cu aceste forțe, domnitorul moldovean aștepta sosirea monarhului rus în capitala Principatului.

Despre cum a avut loc ceremonia oficială a întîlnirii lui D. Cantemir și Petru I vorbesc elocvent însemnările din jurnalul martorului la aceste evenimente, vicecancelarul P. P. Șafirov: „În data de 24 (iunie 1711 – V. Ț.) Măria Sa a binevoit să plece cu persoane apropiate în orașul valah Iași, la 2 mile de riul Prut, în care locuiește domnitorul. Și s-a întîlnit cu el Măria Sa Țarul, precum și cu domnia sa soția lui (a lui Cantemir – V. Ț.) cu copiii în afara orașului. Domnitorul era un om înțelept și capabil de a da sfaturi. În șederea Măriei sale Țarul la Iași, acest domnitor și soția sa cu casa pe Măria Sa Țarul l-a tratat (primit) deosebit și a stat Marele Domn în casa sa domnească”¹²⁷. În aceeași zi la Iași „a venit de pe pămîntul muntean marele spătar Toma Cantacuzino cu declararea credinței sale și a întregului popor muntean față de Măria sa Țarul, că de îndată ce trupele Măriei Sale, Țarul, se vor apropia, ele imediat se vor alipi la acestea. Iar despre domnitorul muntean a spus că el (C. Brîncoveanu – V. Ț.) nu este deloc de încredere în loialitatea sa față de Măria Sa Țarul... și o anumită reticență și nepredispunere are, deoarece este foarte bogat... și nu vrea să se expună greutăților și pericolului. Cu toate că și din partea lui (C. Brîncoveanu – V. Ț.) a fost trimis cu unele propuneri Gheorghe Castriot, care mai înainte a fost la Moscova. Pentru ce, menționatul Toma, cu acordul poporului de acolo, fără știrea domnitorului său, de acolo (de pe pămînturile Munteniei – V. Ț.) plecînd tainic a sosit aici...”¹²⁸. Timp de două zile la Iași au avut loc ceremonii și mese cu ocazia sosirii monarhului rus. Doar în prima jumătate a zilei de 26 iunie, Petru I, însoțit de generalii săi a părăsit capitala Principatului și s-a îndreptat spre Prut la locul dislocării armatei. Puțin mai tîrziu la el s-a alăturat lui D. Cantemir cu boierii săi apropiați și duhovnicii, precum și T. Cantacuzino și G. Castriot. „... Tot la data de 26, după inspectarea armatei, seara a fost înălțată cîntarea din cursul nopții. Iar pe data de 27 – sfînta liturghie și o rugăciune de mulțumire pentru victoria dăruită de Dumnezeu asupra dușmanului Măriei sale Țarul, regele suedez, lîngă Poltava, din anul trecut, 1709. Pentru acest scop, întreaga infanterie a fost aliniată în cerc lîngă biserică, cu arme. La sfîrșitul sfîntei liturghii și a cîntecelor de rugăciuni, concomitent din 60 de tunuri și din arme de calibru mic ale

infanteriei s-au tras focuri. La toate acestea a fost prezent și domnitorul moldovean cu persoane de vază, și Toma Cantacuzino sosit de pe pământurile muntenesti. De asemenea, și mitropolitul Moldovei cu monahi. Și la sfârșitul ceremoniei descrise mai sus lui, domnitorului, i-a fost prezentată întreaga armată. Și a fost el cu toți oamenii săi la prînz la Măria sa Țarul unde a fost tratat foarte bine...¹²⁹.

La 28 iunie, în ziua următoare manifestațiilor consacrate sărbătoririi celui de-al doilea an de la victoria de la Poltava, a avut loc ședința consiliului militar, la care au fost discutate numeroasele probleme de organizare și asigurare a armatei, și de asemenea planurile ulterioare de acțiune ale ei. Printre cele mai importante puncte, care au provocat discuții aprinse la consiliu, a fost și discutarea scrisorii domnitorului Valahiei, Constantin Brîncoveanu, adusă de G. Castriot. În ea se comunica disponibilitatea sultanului turc de a începe tratativele cu țarul fără a se ajunge la acțiuni militare¹³⁰. În zilele noastre, printre istorici care studiază problema în cauză, faptul încercării curții otomane de a rezolva conflictul cu Rusia pe cale pașnică nu provoacă nici o îndoială¹³¹. Totuși, în acea perioadă, poziția de așteptare și politica ambiguă a domnitorului valah, trăgănarea îndeplinirii angajamentelor luate de el anterior, de aderare a armatei sale la armata lui Petru în scopul înaintării comune împotriva Porții, și de asemenea neîndeplinirea înțelegerilor de furnizare în tabăra rusească a proviziilor și furajului subminau încrederea țarului față de domnitor și reprezentantul său. Consiliul militar a respins propunerile părții turcești de soluționare a conflictului prin intermediul tratatelor de pace. După aceasta, participanții la consiliu au trecut la examinarea planului de acțiuni militare. Dintre propunerile puse în discuție, prioritate a fost dată planului lui D. Cantemir și T. Cantacuzino, susținuți fiind de generalul K. E. Renne¹³². Esența lui consta în înaintarea armatelor rusești și moldovenești în interiorul Imperiului Otoman, „în ținuturile grecești”, care erau „gata... de a se răscula după exemplul domnitorului moldovean” și doar așteaptă apariția armatelor țariste¹³³. În aceleași ținuturi, după părerea lor, urmau să găsească și rezervele necesare de provizii și furaje. După discuții îndelungate consiliul militar a ajuns la hotărîrea că, deși „... era periculoasă cererea lor (adică a lui Cantemir și a lui Cantacuzino în marșul spre Brăila – V. Ț.), de a binevoi, însă, ca țărani, care doreau să-i ajute, să nu fie aduși la disperare, iar drumul destul de periculos din cauza lipsei de provizii se permite...”¹³⁴. Conform planului aprobat de consiliu se propunea ca „generalul K. E. Renne cu jumătate din cavalerie să se îndrepte spre riul Dunărea împotriva palâncii (cetății – V. Ț.) Brăila, ca el, în acele locuri să organizeze o diversiune militară contra inamicului”¹³⁵. Un argument solid în favoarea hotărîrii luate a fost și comunicarea lui T. Cantacuzino despre faptul că cetatea Brăila, care avea o garnizoană nu prea mare, ocupa o poziție strategică importantă pentru succesul în război împotriva trupelor otomane, cît și prin aceea că după zidurile ei erau admise rezerve semnificative de provizii și furaj¹³⁶. Ocuparea Brăilei, îl convingea el pe Petru I și pe membrii consiliului, va porni la răscoală generală poporul valah și va orienta boierii șovăielnici, cît și pe domnitor și armata sa, spre „Măria sa preaslăvitul țar”. Alături de cele menționate mai sus, T. Cantacuzino comunica disponibilitatea de aderare la trupele rusești a 18 mii de sîrbi, care, chipurile, ar fi fost reținuți de C. Brîncoveanu la hotarele principatului. De fapt, situația era oarecum alta. În primul rînd, conducătorii sîrbilor, din numărul celor supuși coroanei Habsburgilor, au promis să trimită în ajutorul armatei rusești nu 18 mii, ci doar 10 mii de oameni¹³⁷. În al doilea rînd, aderării sîrbilor din Austria de armata rusească i se opunea nu domnitorul valah, care nu avea puterea reală, ci însăși autoritățile austriece¹³⁸. Dispoziția de ofensivă a corpului de cavalerie al generalului K. E. Renne spre Brăila a fost dată de Petru I la 29 iunie¹³⁹. Numărul total al acestui corp era de 11 mii de oameni, dintre care 5600 de persoane făceau parte din cavaleria regulată și cîteva sute de moldoveni și valahi erau încadrați în cavaleria ușoară, conduși fiind de T. Cantacuzino. În ajunul plecării lor spre frontiera valahă, Petru I „în semn de înaltă milostenie față de spătar, din motivul de mare rîvnă a lui către Marele conducător, i-a dăruit lui persoana (portretul – V. Ț.) Măriei Sale cu diamante, la prețul de 1 mie ruble, cît și una mie ruble în numerar”¹⁴⁰. Asemenea decorație a fost oferită anterior domnitorului Moldovei, principelui Dimitrie Cantemir.

Corpul avea scopul de a ocupa cetatea și de a înainta spre Galați. Acolo generalul K. E. Renne urma să se unească cu trupele principale și, „construind magazii (depozite militare și furajere – V. Ț.), să caute dușmanul”¹⁴¹.

În acel timp, cînd se hotăra soarta, „diversiiei corpului Renne spre Brăila”, au fost supuse primelor încercări calitățile de luptă ale forțelor ruso-moldovenești. După hotărîrea corpului de generali, la 23 iunie toate regimentele de cavalerie ușoară de cazaci și moldoveni ale armatei ruse „și domnitorul cu hatmanul (Ion Neculce - V.Ț.) au fost trimise împotriva unui grup de tătari, care stăteau în Valea Baratov... și au năvălit asupra lor”¹⁴². În ziua următoare, după bătălia ce s-a terminat cu succes, „toți cei neregulați, ce au fost trimiși spre tătari” s-au întors cu bine în tabăra rusă.¹⁴³

Terminînd completarea armatei moldovenești, toate armatele desemnate pentru marș (în afara celor lăsate la hotare, în Soroca și Iași) la 2 iulie au trecut pe malul drept al Prutului. După trecerea râului, armata, împărțită în trei coloane, condusă de Ianus fon Eberștet, S.F. Șeremetev, și N. Repnin, îngreuiată de un șir de care și numeroasele familii ale ofițerilor și ale celor din corpul generalilor, a început lent să se coboare spre Fălciu¹⁴⁴. Abia la 2 iulie, armatele au atins r. Vaslui și l-au trecut la ieșătura de la moara nu departe de satul Gherla¹⁴⁵.

Doar la data de 30, dar nu 1 iulie, cum este scris în amintirile lui Moreaut de Brasé (146), corpul generalului K. E. Renne „și-a începutul marșul spre locul numit Bîrlad și mai departe ... spre palanca Brăila” (147). Expediind corpul lui Renne la hotarele principatului valah, conducerea rusească se orienta după planul anterior. Armata trebuia să înainteze spre Fălciu și să îl ocupe pînă la venirea turcilor, astfel împiedicînd trecerea lor pe malul drept al Prutului. În același timp, Renne trebuia să ocupe Brăila, împreună cu armatele sîrbă și valahă să lovească din spate armata turcească (148). Însă evenimentele care au urmat au dus la corectări și modificări semnificative în planul campaniei, aprobat de conducerea rusă.

În seara lui 7 iulie, corpul generalilor ruși a aflat deja despre apropierea dușmanului de Prut și despre intenția de a-l forța. În aceeași seară, a fost dat ordinul corpului de avangardă al generalului Ianus de a distruge podurile peste Prut și de a nu permite trecerea turcilor peste rîu. Îndeplinind acest ordin, Ianus, în fruntea a o mie de draguni, 500 moldoveni și a cîtorva detașamente de cazaci de pe Don și ucrainenii (149), s-a apropiat de rîu. Văzînd podurile și trecerea ce începuse de acum, nu s-a hotărît să-i opună însă rezistență. În tabăra comandamentului armatei ruse a fost trimis locotinent-colonelul Feit cu comunicarea despre începerea trecerii peste rîu a armatelor turcești (150).

Primind ordin de retragere, Ianus s-a grăbit înapoi, pentru a se uni cu forțele principale. Iar în același timp în tabăra turcească, așezată pe malul opus al Prutului, cu mare frică se aștepta atacul corpului rus. Frica era atît de mare, încît gărziile turcești i se năzăreau regimentele ruse înaintînd. Alarma ridicată a stîrnit și mai multă panica în rîndurile armatei dușmanului (151). Și cît de mare le-a fost mirarea turcilor, cînd a doua zi au văzut pe malul opus al râului doar urmele taberei rusești, ce stătea acolo chiar în ajun. Imediat detașamentele răzlețite ale cavaleriei turcești și tătare s-au aruncat în goană după corpul ce se retrăgea. În fața generalului Ianus se vedea de acum tabăra principală a armatei ruse, cînd corpul lui a fost ajuns de inamici.

A început o luptă grea și sîngeroasă, ce a adus ambelor părți mari pierderi, însă ei n-au oprit mersul celor ce se retrăgeau spre tabăra, de unde au primit și trupe de întărire. Cei ce se grăbeau în ajutorul lui Ianus numărau patru mii ai infanteriei ruse și tot atîția ostași ai armatei moldovenești a lui D. Cantemir (152). Ieșind în fața celorlalte unități, primii au înaintat în luptă regimentele moldovenești. Una după alta, pe parcursul a trei ore, respingeau ele atacurile cavaleriei turcești și tătare, însă sub presiunea forțelor mai numeroase ale dușmanului au fost nevoite să se retragă în raza de apărare a taberei principale (153).

Corpul rus intrat în luptă a oprit trupele inamicului și, cu ajutorul focului de arme, l-a făcut să se retragă. Fără a continua atacurile sale asupra pozițiilor armatei ruso-moldovenești, turcii au început concentrarea forțelor proprii. În acest moment, aveau loc doar ciocniri separate și neîndelungate între regimentele de cavalerie ușoară moldovenești și ale cazacilor cu detașamentele tătarilor și spahiilor (denumirea cavaleriei turcești) (154).

Luînd parte activă la una dintre acestea, F.Apostol-Chigheci a fost rănit la o mînă (155).

Respingînd atacurile cavaleriei turcești și tătare, lichidînd gărziile dușmanului și efectuînd incursiuni de cercetare, ostașii-cavaleriști din regimentele lui F.Apostol-Chigheci, camarazii colonelului V.Tanskii și ale altora nu odată aduceau în tabăra rusă “limbile prinse”(156). Astfel, la 8 iulie, nu departe de tabără a fost prins “de către grupul voloh al regimentului lui Tanskii de la volohi, un tătar al hoardei de la Bugeac”, care a dat știri prețioase despre numărul armatelor dușmanului, asigurării lor cu muniție și armament, precum și despre starea de spirit în rîndurile tătarilor și turcilor”(157).

Înțelegînd inutilitatea avansării spre Fălciu, Petru I a luat hotărîrea să se întoarcă spre Iași. Însă armata rusă, îngreuiată și imobilizată de un șir mare de care, simțînd lipsa nutrețului și a pîinii, slăbită de incursiunile neîncetate ale cavaleriei tătare și turcești, a putut să ajungă doar pînă la Huși.(158) Acolo, la 9 iulie, ea a fost ajunsă și încercuită de forțele mai numeroase ale dușmanului (159).

Pomenindu-se într-o situație destul de grea, Petru I și corpul generalilor lui au început să se pregătească activ de apărare. Tabăra întărită a fost construită sub formă de triunghi neregulat, a cărui bază era malul drept al Prutului, iar vîrfurile erau îndreptate spre dușman. Partea dreaptă, partea lui de Nord, era apărată de mlaștină,

iar stînga - cea de Sud, de unde mai mult se aştepta duşmanul, era întărită de artileria de regiment. În interiorul taberei, sub apărarea armatei, a fost instalat cortul ţarului.

Tot acolo erau plasate şi rezervele armatei - leib-regimentul, un regiment de dragoni, un regiment de infanterie mixt, unităţile ucrainene de cazaci ale lui Cuteikin, L.Leontiev, St.Mihailov, M.Timofeev, S.Ivanov, şi regimentele moldoveneşti de cavalerie uşoară ale armatei ruse şi ale armatei moldoveneşti a lui D. Cantemir (160).

După calculele noastre, în total în tabăra rusă pe Prut erau nu mai puţin de 45-47 mii de oameni(161). Abia s-a terminat întărirea taberei cu şanţuri şi linii de apărare, că a fost făcută împărţirea prin regimente a "ghiulelelor, bombelor, grenadelor... gloanţelor de plumb, prafului de puşcă sau de mîină (de arme - V.Ț.)162, cum miile de ieniceri şi spahii, neaşteptînd ordinul marelui vizir Mehmed Baltadgi-paşa, au început atacul poziţiilor ruse. Unul după altul s-au perindat trei atacuri ce n-au dat celor ce înaintau rezultatul dorit. Avînd mari pierderi, turcii de fiecare dată erau nevoiţi să-şi retragă poziţiile iniţiale(163). Văzînd aceasta, marele vizir, sosit în armată, a dat ordin ienicerilor să se retragă şi să se ocupe cu pregătirea tranşeelelor(164). "Numai noaptea tîrziu s-a terminat atacarea întăriturilor ruse şi "focul de puşcă din ambele părţi".(165) Însă o dată cu primele raze ale soarelui, deasupra taberei ruse cu o nouă putere a început canonada artileriei înamicului. S-au inclus şi tunurile de câmp ale turcilor, aduse noaptea(166). Focul menţinut de ele de la distanţă mică aducea armatelor încercuite mari pierderi. În tabăra blocată, zi de zi devenea tot mai simţitoare insuficienţa de provizii şi nutreţuri, din care cauză caii şi-au mîncat cozile şi coama şi au devenit puţin trebuincioşi pentru serviciu(167). Însă cel mai rău a fost faptul că a început să se simtă insuficienţa de muniţii(168).

În situaţia creată, Petru I a convocat ultima consfătuire militară din perioada campaniei de la Prut din 1711, unde s-au discutat acţiunile ulterioare ale armatei încercuite. Era atrăgătoare, dar şi riscantă propunerea lui D. Cantemir de a lăsa şirul de care sub apărarea a trei regimente de infanterie şi a corpului unit moldo-căzăcesc, al lui V.Tanskii, iar cu celelalte forţe de atacat şi de distrus duşmanul(169).

Însă din cauza lipsei numărului necesar de cavalerie, ce ar fi fost în stare să se contrapună atacurilor cavaleriei duşmanului, Petru I n-a acceptat planul propus. După îndoieli îndelungate, el a trimis marelui vizir propunerea de a încheia un armistiţiu de 48 de ore pentru purtarea tratativelor privind "pacea veşnică". Primind un răspuns afirmativ, monarhul rus l-a trimis în tabăra lui M. Baltagi-paşa" pentru tratativele de pace pe "vice-cancelarul Pavel Şafirov cu împuternicirile necesare"(170).

Fără a ne referi la mersul tratativelor între Rusia şi Imperiul Otoman şi la conţinutul lor, căci ele sînt destul de bine cercetate şi reflectate în literatura istorică, este binevenită cercetarea unuia dintre cel mai puţin studiate episoade în campania de la Prut - raidul spre cetatea Brăila a corpului ruso-moldovenesc al lui C.E.Renne.

Marşul corpului în interiorul Moldovei şi Valahiei a început la 2 iulie, după trecerea Prutului (171). Mişcarea lui era destul de rapidă, deoarece, deja în a treia zi, legătura cu el abia dacă se mai ţinea, iar cu începerea acţiunilor militare la Prut legătura s-a întrerupt în general (172). Însă tempoul ridicat al marşului nu se datora nici pe departe faptului că el a fost uşor. Chiar în primele relatări către ţar, K. E. Renne raporta că „marşul actual are mare nevoie de furaje (e necesar – V. Ț.), căci toată iarba este otrăvită (de lăcuste – V. Ț.)”, şi se referea de asemenea la multiplele „locuri fără apă” în drumul pe care îl urmau (173). Înaintînd „în grabă spre Brăila”, corpul a trecut prin localităţile Huşi, Bîrlad şi, la 8 iulie, s-a oprit în locul numit Focşani (174). Aici regimentele şi-au completat rezervele de furaje şi alimente, cumpărînd de la localnici 104 măsuri de grîu, secară şi orz, de asemenea „pîine şi vinuri valahe de 58 de ruble, 26 altîni şi 4 bani” (175). În ziua următoare, aflîndu-se în satul Răspopeni, generalul i-a dat lui Toma Cantacuzino o mie de ruble, bani destinaţi pentru plata soldei ofiţerilor şi plutonierilor din horongvele noi formate „şi anume: pentru una sîrbă şi pentru două valahe – unui colonel, la trei comandanţi de campanie, la trei porucici, la trei horungi, şi la 180 de plutonieri” (176). Astfel, în marşul spre Brăila corpului lui Renne i s-au alăturat încă trei horongve care numărau 193 de oameni, recrutaţi de T. Cantacuzino. Continuînd mişcarea spre sud, la 10 iulie corpul a ajuns la mănăstirea Maximeni, unde, pe lîngă odihnă şi hrană, a obţinut şi informaţii preţioase despre cetatea Brăila şi sistemul ei de fortificaţii, precum şi informaţii despre structura şi numărul garnizoanei ei, conduse de Daud-paşa (177). Informaţii suplimentare comunicau „limbile”, capturate de detaşamentele de cercetaşi din regimentele moldoveneşti (178). Analizînd situaţia, generalul K. E. Renne a decis să atace Brăila, lăsînd bagajele şi muniţiile sub protecţia mănăstirii. În jurul orelor 11, trupele s-au apropiat de fortăreaţă, după care generalul a ordonat cavaleriei moldoveneşti să atace duşmanul care se adunase în palisadă. Cu ajutorul

regimentelor cavaleri-grenadieri și de dragoni Siberiene, trupele de cavalerie ușoară, conduse de T. Cantacuzino, printr-o lovitură puternică i-au izgonit pe turci din palisade și i-au impus să se retragă sub zidurile fortăreței (179). În ziua următoare, au continuat pregătirile pentru asediu. Cu lăsarea întunericului, regimentele de cavalerie ale armatei rusești, alături cu horongvele de cavalerie moldovenești, valahe și sirbe au început atacul fortificațiilor inamice. Pe parcursul întregii nopți s-a dus o luptă cu multă vărsare de sânge, în urma căreia dușmanul a fost scos din tranșee. Urmăriți de pe flancuri de regimentele de draguni conduse de general-maiorul Luca Cirikov și colonelul Solovțov și de asemenea de horungiile de cavalerie ușoară ale lui T. Cantacuzino, turcii „au luat-o la fugă”, reușind cu greu să se ascundă după zidurile cetății (180).

În dimineața zilei de 14 iulie, garnizoana, în număr de trei mii de oameni a cetății Brăila, fără a începe acțiunile militare, a capitulat (181). Conform depeșei generalului K. E. Renne, adresată țarului, în asediul cetății dușmanul a pierdut, uciși și răniți, mai mult de 800 de oameni. Pierderile rușilor au fost de 100 de dragoni uciși și 300 de dragoni răniți (182). Spre regret, în depeșă nu au fost amintite pierderile suferite de regimentele moldovenesc, valah și sârb și horongvele care se aflau sub comanda lui T. Cantacuzino. Luînd în considerație faptul că ele au participat la toate luptele de avangardă și în timpul asediului Brăilei au luptat cot la cot cu regimentele rusești, pierderile lor nu puteau fi mai mici, dar poate chiar mai mari. Contravine faptelor expuse mai sus afirmația lui N. Iorga, cum că, după ce corpul lui Renne s-a apropiat de cetatea Brăila și a înconjurat-o „... turcii speriați, de bună voie au predat cetatea cu condiția ieșirii libere și fără obstacole din aceasta a garnizoanei, femeilor și copiilor, și transportarea lor pe celălalt mal al Dunării” (183).

* * *

Cu drapele desfășurate, cu arme și artilerie, armata rusă a părăsit malurile Prutului. Împreună cu ea hotarele Principatului Moldovei le-a trecut și familia lui D. Cantemir cu câteva mii de compatrioți ai săi. (184) Greu suporta eroul victoriei de la Poltava capitularea sa de la Prut, fie și onorabilă. Pentru adevăr, trebuie însă menționat: condițiile tratatului de pace și pierderile teritoriale ale Rusiei, întărite în el, erau cu mult mai mici decât cele presupuse mai înainte de monarhul rus (185). Fără îndoială că condescendența comandamentului turcesc era cauzată, în primul rând, de dîrzenia și bărbăția armatei ruse în campania de la Prut. Însă mai erau și un șir de alte cauze, ce l-au făcut pe Mehmet Baltadgi-pașa să accepte încheierea păcii. Una dintre acestea se conținea în însăși armata turcească. Alcătuită din formațiuni militare din diferite pașalâcuri ale Imperiului, ele constituiau o față pestriță, neomogenă. Astfel, pe lângă ienicerii și spahii apti de muncă militară și iscusiți în luptă, în armata marelui vizir intrau și unități ale „armatei asiatice”. Singuri turcii se rușinau de ei, menționînd că „poporul acesta e rău, zdrențaros, fără arme, fără inimă.” (186) Departe de a fi măgulitoare e și caracterizarea tuturor forțelor otomane ce au luat parte la această campanie, dată de un slujbaș apropiat de vizir: „Cu toate că armata era mare la număr, însă în grabă formată, neregulată, fără oameni capabili” (187). Să nu uităm și cauzele: căldura mare și insuficiența de nutrețuri se simțea atît în armata rusă, cît și în cea turcească. În notițele sale militare, unul dintre participanții la Campanie -generalul L.N. de Allart a menționat că (și în tabăra rusă - V.Ț.) au observat că caii turcești „sînt insuficiența în nutrețuri” (188). Mai trebuie de adăugat și starea alarmantă în tabăra turcească, cauzată de tulburări printre ieniceri, gata să se ridice împotriva continuării acțiunilor militare (189). Factorul următor ce a influențat hotărîrea comandamentului turcesc de a accepta încheierea păcii cu Rusia a fost incursiunea corpului lui G. E. Renne la Brăila. Cu toate că această cetate a fost luată de forțele ruso-moldovenești de acum după lupta de la Prut, însuși faptul mișcării acestei unități mobile mari în flancuri și în spatele armatei turco-tătare era cunoscut de marele vizir Mehmet Baltadgi-pașa pînă la lupta de la Stănilești și nu putea să nu-l neliniștească (190). Nu s-a realizat promisiunea regelui suedez Carol al XII de a începe ofensiva militară a armatei suedeze împotriva rușilor în Pomerania. Fără succes s-au terminat atacurile flotei turcești împotriva cetății Azov. Și ultima problemă în literatura istorică privind campania de la Prut din 1711 este trecută cu vederea problema despre rolul și influența luptei de eliberare a popoarelor Serbiei și Muntenegrului împotriva dominației Otomane, de asemenea și rolul manifestărilor antiotomane ale popoarelor Caucazului de Nord, ce s-au reflectat pozitiv asupra rezultatelor campaniei militare. Între timp, însuși Petru I, apreciind înalt răscoala antiotomană din Muntenegru în 1711, menționa, că „acel popor (muntenii și sîrbii - V.Ț.) au adus mari nevoi turcilor ... oprind o mai mare înaintare a turcilor și tătarilor asupra țării noastre” (191).

Pericolul unei răscoale antiturcești generale a populației ortodoxe din Balcani și a celor din principatele Dunărene în spatele armatelor otomane, pe de o parte, și lupta popoarelor Caucazului de Nord împotriva

forțelor tătaro-turcești la răsărit, care deja începuse, pe de altă parte, îl neliniștea pe sultan și pe apropiații săi chiar mai mult decât existența armatelor ruse la Prut. Se vede că din această cauză comandamentul turcesc s-a grăbit să încheie pace și să îndepărteze armatele ruse de hotarele Imperiului Otoman.

Campania de la Prut din 1711 s-a terminat cu insucces. A suferit eșec și prima manifestare comună a Rusiei și a populației ortodoxe din Balcani și din principatele Dunărene împotriva dușmanului comun - Imperiul Otoman. Mulți ani au plătit popoarele Serbiei, Muntenegrului, Moldovei pentru "situația penibilă" de la Prut a lui Petru I. Astfel, detașamentele turcilor și tătarilor rămase în Moldova au devastat multe orașe și sate, iar mii de oameni au fost luați în robie și vânduți la piețele de sclavi la Istanbul. Totodată, multe mii de locuitori ai satelor și orașelor Moldovei au fost nevoiți să caute refugiu în țările vecine. După cum menționa letopisețul moldovenesc, "țara în întregime a nimerit în puterea barbarilor"(192), "o astfel de pustiire – se scria în el - nu puteau să-și amintească nici cei bătrâni"(193). Cîțiva ani mai târziu, principatul Moldovei a suferit iar de pe urma incursiunilor tătarilor, în rezultatul cărora mii de locuitori au fost luați în prizonierat în calitate de pradă de război(194).

Și în fine, țara a avut de păgubit din cauza secetei de trei ani, care a fost urmată de o epidemie de ciumă(195).

Deși campania de la Prut a avut un final grav și consecințe grele pentru popoarele ortodoxe din Europa de Sud-Est, noi, cu toată certitudinea, putem s-o calificăm drept unul dintre cele mai mari evenimente de la începutul sec. al XVIII-lea. Aceasta a fost nu numai prima încercare a luptei unite a populației de aceeași credință de pe pământurile balcano-dunărene și a Rusiei împotriva dușmanului comun. Ea poate fi considerată prima încercare de a crea o alianță antiotomană din țările și popoarele creștine sub egida Rusiei.

Campania de la Prut din anul 1711 a pus fundamentul relațiilor militaro-politice între guvernul rus și popoarele balcanice, precum și cele din Principatele Dunărene, a determinat perspectiva dezvoltării lor. Totodată, experiența campaniei efectuate a îmbogățit arta militară europeană din punctul de vedere al strategiei și tacticii luptei cu oștile turcești. Pe tot parcursul sec. al XVIII-lea în cadrul războaielor cu Imperiul Otoman atît Rusia, cît și Austria nu începeau acțiunile militare fără a crea "coloana a cincea" din părtașii și sateliții săi creștini din Balcani și principatele Dunărene, gata să se răscoale împotriva otomanilor. În scopul slăbirii puterii armatei otomane, linia frontului a fost extinsă, teatrul de lupte cuprinzînd teritoriul de la Balcani pînă la Caucaz. Conducerea politică și militară a Rusiei a conștientizat faptul că fără susținerea și sprijinul activ din partea populației autohtone din Balcani și din principatele Dunărene, nu va avea succes nici o campanie împotriva turcilor.

Note:

1. Туманский Ф. Собрание разных записок и сочинений служащих к доставлению полного сведения о жизни и деяниях государя императора Петра Великого. СПб., 1787. Ч. 15; Карнович Е. Об участии России в освобождении христиан от турецкого ига. // Отечественные записки. СПб., 1878 Т.СХХХVI № 1-2; Мышлаевский А.З., Новицкий Е.Ф. Прутский поход 1711 года / Итоги архивных розысков/. СПб., 1899 и др.

2. Орешкова С.Ф. Русско-турецкие отношения в начале XVIII века. М., 1971; Молчанов Н.Н. Дипломатия Петра Первого. М., 1984; Мохов Н.А. Дружба ковалась веками. Кишинев, 1980; Цвиркун В.И. Русско-турецкая война начала XVIII в. и освободительная борьба народов Юго-Восточной Европы / Молодежь, наука, производство. Тезисы докладов. Кишинев, 1986; Цвиркун В.И. О численности молдован, валахов и южных славян, участвовавших в Прутском походе 1711 г. // Молодежь и современная наука. Тезисы докладов. Кишинев, 1989; Водарский Я.Е. Загадки Прутского похода Петра I. М.: Наука, 2004; История Балкан. Век восемнадцатый. М.: Наука. 2004; Роберт К.Масси. Петр Великий. Личность и эпоха. Т.2. СПб.; Вита Нова, 2003; Istoria Românilor. Vol. VIII. București, 2003; Victor Țvircun. Viața și activitatea contelui Toma Cantacuzino. Chișinău, 2005 etc.

3. Мунтян М.П. Историография русско-молдавского договора 1711 года // Материалы научной конференции Молдавского госуниверситета, посвященной 300-летию со дня рождения Дм. Кантемира /1673 - 1973 гг./ Кишинев, 1974, с. 11-26.

4. Neculce Ion. Letopisețul țării Moldovei. Ed. II-a. Chișinău 1974, p. 215.

5. Ibidem. p. 216

6. Российский Государственный Архив Древних Актов (РГАДА), Ф.79, оп.1, 1709 г., д. 54, лл. 1-2 об.

7. Ibidem, ff. 11-12.

8. Ibidem. f. 13.

9. Neculce Ion. Op. cit., p. 217.

10. Артамонов В.А. Россия и Речь Посполитая после Полтавы /1709-1714 гг. М., 1991, с. 78.

11. Ibidem. d. 80.

12. Ibidem. d. 78.

13. РГАДА, ф.124, оп. I, 1710 г. д.3, л.23.

14. Kurat A.N. Der Prutfellzung und der Prutfrieden von 1711 // Jahr-bucker fur Geschichte Osteuropas. Lund. Bd.10. Hf.1 S.14-16, 47.

15. Павленко Н.И. Птенцы гнезда Петрова. М., 1985, с. 165-167.

16. Артамонов В.А. Указ. соч., с. 79.
17. Письма и бумаги императора Петра Великого (urmează – ППВ). М., 1956, Т. 10 № 4063 с. 283-284.
18. Ibidem № 4168, с. 446.
19. La începutul Campaniei de la Prut aceste regimente le conduceau colonelii: Filip Apostol-Chigheci, Grigorii Ivanenco, frații: Anton, Vasilii și Ivan Tanschii și Constatin Turculeț. Vezi: Иванов П.А. Обзор состава и устройства регулярной русской кавалерии с 1700 по 1864 г. СПб. 1864. Рабинович М.Д. Полки петровской армии, 1686-1725 гг. Краткий справочник. // Труды Государственного Исторического Музея. М., 1977. Вып. 48.
20. Артамонов В.А. Указ. соч., с. 128.
21. Бантыш-Каменский Н.Н. Обзор внешних сношений России. М., 1879. Т. 3., с. 202.
22. Ibidem.
23. Мышлаевский А.З. Россия и Турция перед Прутским походом. // Военный сборник. СПб., 1901. № 2, с. 18.
24. РГАДА, ф. 17, оп. I, д. 91 доп., л. 407 об. 408. ф. 59, оп. I, 1710 г., д. 2, лл. 24-24 об. 32. ф. 124, оп. 4, 1707 г. дд. 135, 137 ф. 159, оп. 2 д. 140, лл. 197-198. об.
25. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Изд. 2-е. Т. 9, с. 21.
26. РГАДА ф. 68, оп. I, 1707 г., д. 6, лл. 1-16 об.; ППВ - Т. 10. Примечание к № 3601. с. 507. Примечание к № 3878, с. 666-667.
27. Беер З.Г. История о жизни и делах молдавского господаря Константина Кантимира. М., 1783, с. 127-128.; Мохов Н.А. Указ. соч., с. 143.
28. Палаузов С.Н. Румынские господарства Валахия и Молдавия Историко-политические отношения. СПб., 1859, с. 56-57.
29. Семенова Л.С. Русско-валахские отношения в конце XVII - начале XVIII вв. М., 1969, с. 28-31.
30. Focșeanu I. Tratatul de la Luț și campania țarului Petru I în Moldova // Studii privind relațiile româno-ruse. București, 1963, p. 27
31. Vezi: Добров А. Южное славянство, Турция и соперничество европейских правительств на Балканском полуострове. СПб., 1879. с. 507; Жигарев С. Русская политика в восточном вопросе. М., 1896, Т. I, с. III.
32. Vezi: Исторические связи народов СССР и Румынии. Сб. документов / Sub red. Я.С. Гросул, А.К. Оцета Л.В. Черепнин, М., 1969. Т. 2, с. 264.
33. Neculce Ion. Op. cit., p. 93-94.
34. Miron Costin. Letopisețul Țării Moldovei de la Aron-Vodă încoace Chișinău, 1972. p. 251-257;
35. Așa, de acum fiul mai mare a lui Cîntantin Cantemir – Antioh, fiind domnitor al Moldovei în 1698, “dorea să fie cu toate popoarele pămînturilor volohe în apărare.” Vezi: РГАДА, ф. 68, оп. I, 1698 г., д. 3, л. 8.
36. Мохов Н.А. Указ. соч., с. 179.
37. Neculce Ion. Op. cit., p. 235. De exemplu, legăturile secrete între guvernul rus și Dimitrie Cantemir erau stabilite cu mult înainte ca el să vină la tronul moldovenesc. Vezi: Пекарский П. Наука и литература в России при Петре Великом. СПб. 1862. Ч. I., с. 574.
38. Neculce Ion. Op. cit., p. 235.
39. Ibidem, p. 228.
40. Panaitescu P.P. Dimitrie Cantemir. Viața și opera. București. 1958., p. 73-74
41. Беер З.Г. Указ. соч., с. 167-169.
42. Шутой В.Е. Позиция Турции в годы Северной войны 1700-1709 гг. // Полтавская победа. Из истории международных отношений накануне и после Полтавы. М., 1959, с. 113-115.
43. Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. В 3 частях. СПб. Киев-Харьков, 1903. с. 356; РГАДА, ф. 7123, оп. 3, 1703 г., д. 1313, л. I; оп. I, 1712 г. д. I, лл. 4-7.
44. Журнал министерства народного просвещения /далее- ЖМНП/. СПб., 1847. № I. с. 54
45. ППВ. Т. XI. Вып. I. с. 173-177; Кочубинский А. Мы и они. 1711-1878. Очерки истории и политики славян. Одесса, 1878. с. 135.
46. Орешкова С.Ф. Указ. соч., с. 135.
47. Российский Государственный Военно-Исторический Архив (urmează – РГВИА), ф. 456, оп. I, д. 13, лл. 12-12 об.
48. Ключевский В.О. Курс русской истории. М. 1937. Т. IV. с. 58.
49. Молчанов Н.Н., Указ. соч., с. 273.
50. Соловьев С.М. Публичные чтения о Петре Великом. М., 1984, с. 117.
51. РГАДА, ф. 17, оп. I, д. 91 доп. л. 469 об.
52. Пушкин А.С. История Петра I. // Пушкин А.С. Полн. собр. соч. Л., 1978. Т. VIII. с. 188.
53. Молчанов Н.Н. Указ. соч. с. 274.
54. РГАДА, ф. 9, отд. I, д. 13. л. 93 об.
55. РГВИА, ф. 456, оп. I, д. 13, л. 90 б.-10.
56. РГАДА, ф. 59, оп. I, 1711 г., д. I, л. 1-1 об.
57. Политические и культурные связи России с югославянскими землями в XVIII в., 1984. № 14. с. 31-32.
58. Ibidem а 13. д. 29-30.
59. ППВ. Т. XI. Вып. I. № 4202. с. 96; № 4284. с. 97.
60. Мышлаевский А.З. Две катастрофы. Суворов в Швейцарии, Петр на Пруте. СПб., 1901. с. 17; История народов Северного Кавказа с древнейших времен до конца XVIII в. / Под ред. Б.Б. Пиотровского. Т. I. М., 1988. с. 488
61. Ibidem.
62. ППВ. Т. XI. Вып. I. № 4230. с. 47.
63. Ibidem. № 4404. p. 190.
64. Рукописный Отдел Государственной Публичной Библиотеки им. М.Е. Салтыкова-Щедрина (urmează – РО ГПБ), ф. Эрмитажное собрание д. 377/3, л. 40 об.
65. Сводная галичско-русская летопись с 1700 до конца августа 1772 года. / Составил А.С. Петрушевич. Львов, 1887. Ч. I., с. 57.
66. РО ГПБ, ф. 9 Эрмитажное собрание, д. 371/3, л. 40 об.
67. РГАДА, ф. 9. сп. 6, 1711 г., д. II, л. 5.
68. РГВИА, ф. ВУА, ед. хр. 1526. л. 2.
69. Ibidem.
70. Фельдмаршал граф Б.П. Шереметев. Военно-походный журнал 1711-1712 гг. Под ред. В.З. Мышлаевского. СПб., 1898. с. 27.
71. Андрианов П.М. Петр на Пруте. СПб., 1911. с. 17, Кочубинский А. Мы и они ... с. 138; РГАДА, ф. 89, оп. I, 1711 г., д. 6, с. 1
- 71a. Istoricul francez Jean Nouzille în monografia sa consacrată istoriei Moldovei afirmă greșit că D. Cantemir „la 13 martie 1711, fără a se consulta cu sfatul domnesc, ... a redactat în limba latină, condițiile participării sale la o alianță cu Rusia și le trimite țarului...” – Jean Nouzille. Moldova. Istoria tragică a unei regiuni europene. Chișinău, 2005, p. 71. În primul rând, nici un document cunoscut nu afirmă faptul că domnitorul Moldovei la 13 martie a redactat și a trimis în adresa țarului oricare document. În al doilea rând, un asemenea document nu putea în timp de o lună să ajungă din Iași la tabăra lui Petru I, să fie tradus, examinat și trimis înapoi.
72. Палаузов С.Н. Указ. соч., с. 121.
73. Очерки истории СССР. XVIII век, первая четверть. М., 1954. с. 532; Dragnev D.M. Rusia și lupta poporului moldovenesc împotriva jugului otoman. Chișinău, 1986, p. 25
74. Виллиамс Чарльз. Записки о Петре Великом. СПб., 1835. Ч. I. с. 137.

75. Пушкин А.С. Указ. соч., с. 300-301.
76. Орешкова С.Ф. Указ. соч., с.123; Молчанов Н.Н. Куаз. соч. с. 276.
77. Орфелин. Житие и славные дела Петра Великого, Самодержца всероссийского с приложением краткой географической и политической истории о Российском государстве. СПб., 1774. Т.24; Петров А.Н. Противник Петра Великого в Турции / Исторический вестник. СПб., 1894. Т.56. с. 182; Соловьев С.М. Публичные лекции о Петре Великом... с. 117.
78. Мальгин Т. Российский вестник или общая военная повесть о государственных войнах, неприятельских нашествиях, уронах, бедствиях, победах и приобретениях от древности до наших времён по 1805 год. М. 1825. с. 556; Палаузов С.Н. Указ. соч., с. 121.
79. Журнал или поденная записка блаженные и вечнодостойныя памяти государя императора Петра Великого с 1698 года даже до заключения Нейштадского мира. СПб., 1770. Часть 1. с. 345.
80. РГАДА, ф. 17, оп. I д. 91 доп., лл. 53-56 Архив Военно-Исторического Музея Артиллерии, Инженерных Войск и Войск Связи (игмеазг – Архив ВИМАИВиВС), ф. 2, оп. I
81. РГАДА, ф. 89, оп. I, 1711 г., д. 6, л. 39; РО ГПБ, ф. Эрмитажное собрание, д. 314, д. 103об.; Архив Санкт-Петербургского Отделения Института Истории АН РФ (игмеазг – Архив СПб.ОИИ РФ), ф. 83, сп. 2, д. 8 л. 232об.- 233.
82. ППБ. Т. XI. Вып. I. № 4404. с. 190; Голиков И.И. Деяния Петра Великого мудрого преобразователя России, собранные из достоверных источников и изложенные по годам. Изд. 2-е. М., 1832. Т. IV. с. 227-228.
83. Фельдмаршал Б.П. Шереметев... с. 27
84. Кириченко Н.П. К вопросу об участии молдавского народа в Прутском походе русской армии в 1711 г. Ученые записки КГПИ им. И. Крянгэ. Т. УШ. Кишинев, 1958. С. 20
85. РГВИА, ф. 456, оп. I, д. 13, л. 33 об.
86. Ibidem.
87. Ibidem.
88. РГАДА, ф. 58, оп. I, 1711 г., д. I, л. 3
89. Ibidem.
90. Ibidem.
91. Фельдмаршал Б.П. Шереметев... с. 34-35; РГВИА, ф. 456, оп. I, д. 13 л. 35,
92. Neculce Ion. Op. cit., p. 242.
93. РГВИА, ф. 456, оп. I, д. 13, л. 36 об.
94. Ibidem.
95. Фельдмаршал Б.П. Шереметев... с. 38
96. РГАДА, ф. 89, оп. I, 1711 г., д. 6, л. 3 об.
97. Neculce Ion. Op. cit., p. 242.
98. Кочубинский А. Мы и они... с. 141.
99. РГАДА, ф. 89, оп. I, 1711 г., д. 6. л. 4: ф. 17, оп. I, д. 91 доп., л. 505
100. Neculce Ion. Op. cit., p. 247.
101. Фельдмаршал Б.П. Шереметев... с. 38
102. РГВИА, ф. 456, оп. I, д. 13, л. 37.
103. Ibidem, ff. 42-42
103. Ibidem, f. 37
104. РГАДА, ф. 17, оп. I, д. 91 доп., л. 505 об.
106. Hallart L.N. Op. cit., p. 222.
107. Журнал министерства народного образования СПб., 1847. № 1, с. 61 Это составило 13 500 руб.
108. Hallart L.N. Op. cit., p. 221.
109. Ibidem.
110. РГВИА, ф. 456, оп. I, д. 13, л. 44 об.
111. Орешкова С.Ф. Указ. соч. Сс. 109-110.
112. РГВИА, ф. 456, оп. I, д. 13, л. 44 об.
113. Ibidem, с. 48
114. Ibidem.
115. Юст Юль. Записки Юста Юля, датского посланика при Петре Великом / 1709-1711 гг. М., 1899. с. 360.
116. Ibidem.
117. Hallart L.N. Op. cit., p. 223.
118. Neculce Ion, Op. citat., p. 248.
119. ЖМНП № 1 с. 62
120. Vezi: Кочубинский А. Мы и они, с. 148; Cronicari munteni. Vol. I. Bucuresti, 1961, p. 480.
121. РГАДА (ASRAV). F. 159. Op. 2. anul 1711. D. 5071. L. 3-3ob.
122. РГАДА (ASRAV). F. 9. al lui Petru cel Mare, Sect. 2, D. 13. L. 1084-1085.
123. Ibidem.
124. Ibidem.
125. Ion Neculce. Op. cit., p. 248
126. Vezi: Țvircun V. I. Formațiunile moldovenești..., p. 86.
127. РГАДА (ASRAV). F. 9. sect. 1 cam. 30 Scrisoari despre chestiunile cu popoarele asiatice referitor la treburile cu Turcia în anii 1711-1723. Jurnalul pohodului militar al Măriei Sale Țarul în pământul Turcesc de Pavel Petrovici Șafirov, 16ob-17.
128. РГАДА (ASRAV). F. 9. sect. 1. cam. 30. L. 17ob-18
129. Ibidem. L. 18ob-19.
130. Голиков И.И. Указ. соч., Том IV, p. 245-246.
131. Орешкова С. Ф. Указ. соч., p. 119.
132. Țvircun V. I. Formațiunile moldovenești..., p. 201.
133. Vezi: Moreau de Brasé. Însemnările brigadierului Moreau de Brasé referitoare la pohodul din anul 1711. // Пушкин А. С. Полное собрание сочинений, том VIII. Ленинград, 1978, p. 279-330.
134. РГАДА (ASRAV). F. 9. Sect. 1, D. 5. Istoria războiului Suedez. L. 432ob.-433.
135. РГАДА (ASRAV). F. 9. Op. 6. anul 1711. D. 66. L. 2.
136. Vezi: Журнал или поденные записки... Часть I, p. 337-338.
137. SPM. Vol. XII. Ed. 1. Moscova, 1975, p. 423; Relațiile politice și culturale ale Rusiei cu pământurile slavilor din sud în secolul XVIII. // Culegere de documente sub redacția lui Narochnițkii A. L. și Petrovici N. Moscova, 1984, p. 36.
138. Vezi: Политические и культурные связи..., p. 36, ei de asemenea Достян И.С., указ. соч., p. 98
139. Moreau de Brasé. Opera cit. P. 302.
140. РГАДА (ASRAV). F. 9. sect. 1. с. 30. L. 20.
141. РГВИА (ASRIM). F. VUA. D. 1526. L. 4.
142. РГВИА, ф. ВУА, д. 1526, л. 4
143. Ibidem, с. 456, оп. I, д. 13, л. 50-50об
144. Ibidem.
145. ЖМНП. № 2. с. 86. сноска
146. Юст Юль. Указ. соч., с. 362
147. Moreau de Brasé. Op. cit., p. 303.
148. РГАДА (ASRAV). F. 9. Op. 6. anul 1711. D. 66. L. 5.
149. Адрианов П. М., Петр на Пруте..., p. 20.
150. Карра Г. История Молдавии и Валахии с рассуждением о настоящем состоянии сих обоих княжеств. СПб., 1791, с. 133.
151. Юст Юль. Указ. соч., с. 362.
152. Орешкова С.Ф. Указ. соч., с. 120.
153. Кочубинский А. Указ. соч., с. 152.
154. Карра Г. Указ. соч. с. 134; ЖМНП. № 2, с. 94
155. РГАДА, ф. 248, оп. 7, д. 388, л. 663 об.
156. Neculce Ion. Opera citat., p. 262
157. РГВИА, ф. 456, оп. I, д. 13, л. 51 об.
158. Селение между урочищами Станилешты и Сальча. См. - Орешкова С. Ф. Указ. соч., с. 121.
159. См.: Орешкова С.Ф. Указ. соч. с. 123; История Северной войны.

160. История Северной войны..., с.108
 161. Архив ВИМАИВиВС, ф. 2. оп.1, д. 7, лл. 372-372об
 162. Este calculat după documentele și se păstrează în fondurile arhivelor РГАДА, РГВИА, АВИМАИВиВС.
 163. După datele comunicate de turci, în mersul primelor atacuri ale ienicerilor au fost uciși 7 mii de oameni./ РГВИА, ф. ВУА, л. 1526, л.5об. 156. Орешкова С.Ф. Указ. соч. с. 122.
 164. РГАДА, ф. 9, оп.6, 1723 г., д. 66, л. 7об
 165. Ibidem, с. 8.
 166. Ibidem.
 167. Vezi: Юст Юль, Указ. соч. с.367. Prin neajunsul de muniții trebuie înțeleasă nu lipsa sau neajunsul de bombe, grenade și ghiulele, dar a armamentului, care trebuia improvisat în timpul luptelor din sîrmă. În laboratorul militar de cîmp se confecționau de asemenea și armament de artilerie. / Архив ВИМАИВиВС, ф.2, оп. I. д. 7, л. 373.
 168. Neculce Ion. Opera citată, p. 265.
 169. Юст Юль. Указ. соч. с. 366-367
 170. РГАДА (ASRAV). F. 17. Op. 1. D.91 compl. L.517.
 171. SPM. Vol. XI. Ed. 1. P. 310; Oreškova S. F. Opera cit. P. 113.
 172. РГАДА (ASRAV). F. 17. Op. 1. D.91 compl. L.517.
 173. Ibidem; Arhiva SPb. Sect. II RAN. F. 83. Op.3. D.5. L.127
 174. Arhiva SPb. Sect. I.I. RAN. F. 83. Op. 3. D.5. L.127-127ob.
 175. Ibidem. L.127ob.
 176. РГАДА (ASRAV). F. 89. Op. 1. anul 1711. D.6. L.10.
 177. Arhiva SPb. Sect. II RAN. F. 83. Op. 3. D.5. L.127ob.
 178. РГАДА (ASRAV). F. 89. Op. 1. anul 1711. D.6. L.10-10ob.
 179. Ibidem. L. 10ob.-11.
 180. Ibidem. L.11.
 181. Ibidem. L.11ob.
 182. Vezi: Genealogia Cantacuzinilor de Banul Mihai Cantacuzino publicată și adnotată de N. Iorga. București, 1902, p. 353.
 183. Шишмарев В.Ф. Романские поселения юга России. Л., 1975. с. 19.
 184. După cum menționau instrucțiunile, primite de vice-cancelarul P.P. Șafirov înainte de a-l trimite în tabără pe marele vizir, Petru I era gata să se hotărască la încheierea păcii chiar și cu cele mai grele condiții, așa ca: 1 - să-i dea Turciei toate orasele cucerite, iar pe cele construite pe pământurile lor să le distrugă, iar dacă s-or împotrivi - să le dea așa"; 2 - dacă turcii ar apăra interesele suedezilor, Petru I era gata să dea Lifliandia și "altele ... în afară de Ingria, care dacă n-o să vrea s-o cedeze, să li se dea Pscovul, iar dacă va fi puțin și alte provincii". Petru I era de acord și la declararea lui St. Lescinschii ca rege al Republicii Nobiliare Polone, în locul lui August II.
 185. РГАДА, ф. № 7, оп. 1, д. 91, доп. л. 519. и об.
 186. Ibidem.
 187. Ibidem.
 188. Петров А.Н. Указ. соч. с. 784 - 785
 189. РГАДА, ф.9, отд. 1, 1715 г., д. 14, л. 9об.
 190. Ibidem.
 191. Kogălnicenu M. Cronicele..., vol.11, p. 103.
 192. Ibidem.
 193. Ibidem, vol. III, p. 131.
 194. Драгнев Д.М. Сельское хозяйство феодальной Молдавии. Кишинев, 1975, с.168.
 195. Ibidem.

SUMMARY

The Prut campaign of 1711

In spite of the fact that numerous researches of the historians of the past and present are devoted to the Prut campaign of 1711, today it is still impossible to approve, that the theme is developed entirely. The conducted archival researches allow to add sometimes to specify and correct considerably existing conclusions about the preparation, the cause and the consequences of the given historical military - political event of the beginning of the 18th century.

MAGNAȚII BUCZACKI-JAZŁOWIECKI ȘI MOLDOVA ÎN SECOLELE XV – XVI ȘI RAMURA NECUNOSCUTĂ A ACESTORA, BOIERII MOLDOVENI BUCEAȚCHI

Constantin Rezachevici

Din 1366, când stăpânirea lui Cazimir cel Mare a ajuns la hotarul Moldovei, vreme de peste patru veacuri Coroana polonă a fost neîntrerupt vecină la hotarul sudic cu aceasta din urmă; polonii obișnuind să spună, așa cum se menționa la 1703: „Între noi și Moldova însuși Dumnezeu a statornicit fluviul Nistru” (*Inter nos et Valachiam ipse Deus flumine Tyras dislimitavit*)¹. În aceste condiții, domnii Moldovei, îndeosebi în veacurile XV și XVI, au avut relații politice nu doar cu Coroana polonă, ci și cu marii dregători ai acesteia, staroștii sau voievozii Rusiei și ai Podoliei, legăturile cu aceștia din urmă fiind destul de puțin cunoscute atât în istoriografia polonă, cât și în cea română. De fapt, istoriografia polonă cunoaște în chip firesc personajele din Rusia și Podolia implicate în aceste relații, unele dintre ele tratate în *Polski słownik biograficzny*, dar știe destul de puțin și selectiv despre legăturile lor politice cu Moldova², deși în secolele XV - XVI aceste legături au marcat istoria Poloniei, în timp ce istoriografia românească, cunoscând ceva mai bine evenimentele, ignoră în schimb aproape cu totul, uneori confundându-le între ele, personajele implicate din partea polonă. Tocmai de aceea, cercetând relațiile politice moldo-polone la nivelul celor cu atotputernicii conducători regali ai Rusiei și Podoliei, pe care Ștefan cel Mare îi socotea adevărați „regișori” (*regulos*) de graniță³, am acordat o atenție deosebită exponenților acestora, magnații Odrowąż⁴, respectiv Buczacki – Jazłowiecki⁵, reconstituind astfel o istorie destul de puțin înțeleasă în trecut de o parte și de alta a Nistrului.

Deși acționând în numele și cu împuternicirea regelui, în secolul XV, conducătorii Rusiei Haliciului și ai Podoliei dispuneau de o autonomie politică reală care le îngăduia să angajaze țările lor în relații cu domnii Moldovei. Am arătat nu demult, ceea ce nu s-a observat până atunci, că primul tratat încheiat de Ștefan cel Mare cu partea polonă redactat la 4 aprilie 1459, lângă Overcăuți (Owerkielowce) în ținutul Hotin, a fost negociat cu plenipotențiarul regelui, voievozii Rusiei Haliciului și Podoliei, ca un adevărat tratat (s-a păstrat doar versiunea lui Ștefan), „între țările Podoliei, Rusiei și Moldovei” (*inter terras Podoliae, Russiae et Moldaviae*). Prin acesta se punea capăt „războiului actual” provocat de pretendentul Petru Aron, alungat de Ștefan cel Mare la Camenița Podoliei, care dura de doi ani⁶. Numai la sfârșitul actului, Ștefan menționa că nu va accepta ca „domn” al său decât pe regele Poloniei, dar nu-i promitea jurământ de credință și nici omagiu⁷.

Neamul, sau mai bine zis clanul Buczacki, cu herbul propriu Abdank (Habdank), n-au deținut monopolul conducerii Podoliei în adevăratul sens al cuvântului, dar reprezentanții săi au avut aici adesea, în secolele XV–XVI, funcția de voievod sau staroste general, precum și alte dregătorii de castelani și staroști locali, uneori chiar și în Rusia Haliciului, astfel că nu doar hotarul de nord-vest și de nord al Moldovei, ci și cel al Pocuției, stăpânită adesea între 1388 și 1538 de domnii moldoveni, s-au aflat în vecinătatea și în directă legătură cu stăpânirile lor. Întemeind înainte de 1370 „cuibul” familiei la Buczacz în nord-vestul Podoliei, mai precis în nordul Pocuției, la mai puțin de 50 km de punctul cel mai nordic al hotarului Moldovei de pe Nistru, Michał Awdaniec († 1392)⁸ a dat naștere, prin fiii săi, la trei ramuri ale familiei Buczacki, numită ulterior și Jazłowiecki, care a durat pe linie masculină până în 1607, iar pe cea feminină până la 1662, toate trei, dar mai ales cea a lui Teodoryk (Didrih) Buczacki, având legături oficiale, dar mai ales private, încă și mai interesante, cu Moldova.

Urmărind în aceste pagini doar relațiile moldovenești ale acestei familii de magnați de graniță⁹, în cea dintâi ramură, cea a lui Michał Buczacki († 1438), staroste și castelan de Halici, apoi de Camenița, voievod al Podoliei, s-a ilustrat în primul rând acesta, ca sol regal în 1426 la Alexandru cel Bun, domnul Moldovei (1400 – 1432)¹⁰, iar în 1433 la fiul acestuia, Ștefan II (1433 – 1435), ce a și depus în fața sa, la Suceava jurământ de credință regelui Vladislav Jagiello, care, la 13 decembrie 1433, îi întărește stăpânirea Moldovei de la Nistru la Marea Neagră, luându-i însă stăpânirea Pocuției, prin mijlocirea aceluiași voievod al Podoliei¹¹. Iar o lună mai târziu, tot Michał Buczacki l-a determinat pe Ștefan II să făgăduiască în scris, împreună cu boierii săi, că va depune personal omagiu regelui (13 ianuarie 1434)¹².

Cum însă întemeietorul primei ramuri a familiei Buczacki a murit în 1438 în luptă cu tătarii, unul din fiii săi, Jakub Buczacki din Podhajce († 1501), curtean al regelui Cazimir IV Jagiellończyk (1459), castelan de Halici (1472 – 1485), apoi voievod al Podoliei și staroste general al Cameniței (1485 – 1497), a fost sol la Ștefan cel Mare înainte de 22 mai 1484, în legătură cu apropiata campanie „sfântă” a sultanului Baiazid II

pentru cucerirea Chilie și a Cetății Albe¹³ și apoi în 1491 în legătură cu conflictul polono-moldovean generat de răscoala lui Muha din Podolia, susținută de domnul Moldovei¹⁴. Un fiu al său cu același nume, Jakub Buczacki († 1541), îmbrățișând cariera ecleziastică, a ajuns secretar al regelui Alexandru Jagiełło (1503), paroh de Lublin (1503) și episcop de Camenița (1507), fiind trimis încă din 1502 la Ștefan cel Mare, care ocupase Pocuția, astfel jucând un rol important în negocierile pentru această provincie, continuate și datorită eforturilor sale. Iar în noiembrie 1504 același episcop Jakub Buczacki, a fost trimis la regele Ungariei, Vladislav Jagiełło, pentru a-l determina să se pronunțe în legătură cu stăpânirea Pocuției, după moartea lui Ștefan cel Mare, pe care îl susținuse până atunci¹⁵.

Întemeietorul și reprezentantul cel mai însemnat al celei de-a doua ramuri a familiei Buczacki, zisă și Jazłowiecki – Monasterscy, a fost Teodoryk (în izvoarele românești ale vremii Didrih) Buczacki († 1455), cel mai implicat membru al familiei sale în viața politică a Moldovei din prima jumătate a veacului XV. Foarte bogat, stăpânind proprietăți în Podolia, fortificațiile răsăritene Karaul (Rașkov), Czarnygród (lângă Grigoriopol) și Hacibei (lângă Odesa) și cetățile construite de el Majak și Balabki (la nord de Oceakov)¹⁶, ajuns castelan al Cameniței și staroste general al Podoliei din 1442¹⁷, el a devenit un adevărat arbitru în luptele pentru domnia Moldovei dintre urmașii lui Alexandru cel Bun, fiind cel mai puternic vecin al domnilor moldoveni care se orientau spre Polonia. La Buczac, sub protecția lui Didrih, s-a refugiat după 1442, cu familia și boierii săi, Ilia voievod, cumnatul regelui Vladislav II Jagiełło și vărul fiilor acestuia Vladislav III și Cazimir IV¹⁸, alungat din Moldova de fratele său Ștefan II; Didrih împrumutându-i și 500 de zloți tătarăști¹⁹. Iar după înfrângerea și orbirea sa de către Ștefan II în primăvara 1444, Ilia s-a refugiat din nou, până la moarte, în 1448, probabil la Colomeea, oricum, din nou sub aripa ocrotitoare a lui Didrih Buczacki²⁰. De acum acesta din urmă a rămas susținătorul doamnei văduve Maria, mătușa regelui Poloniei, și sprijinitorul fiilor ei, претендентii Roman II și Alexandrel (Alexandru II). Însă mai apoi a susținut în mai multe rânduri (1443, 1445 – 1446) și pe unchiul acestora Petru III, un fiu legitim al lui Alexandru cel Bun, care în martie 1443 i-a făcut legământ de credință²¹, iar apoi în 1446 i-a promis o dare anuală de 1.000 de zloți și țesături de mătase scumpe²². La preferat chiar, din interese materiale, pe acesta din urmă, dar n-a ezitat să-l susțină și pe Roman II (1447), negociind cu ambii претенденти la tronul Moldovei²³, ceea ce l-a făcut pe Petru III să se refugieze alături de Ioan de Hunedoara²⁴. Didrih Buczacki s-a implicat astfel tot mai mult într-o adevărată dramă feudală. Înainte de 23 februarie 1448 Roman II s-a întâlnit cu mult fast cu starostele general al Podoliei, pe care îl numea „*adevărat tată iubit al nostru*” și „*părinte*” în sens feudal, la Camenița, cei doi jurându-și reciproc credință²⁵, dar peste jumătate de an Roman II a fost otrăvit de boierii săi²⁶, iar Petru III, care renunțase la sprijinul lui Didrih, apelând direct la tânărul rege Cazimir IV, moare în octombrie același an, bolnav, de fapt în chip destul de misterios²⁷.

De acum, de la sfârșitul lui 1448 Didrih Buczacki și-a concentrat atenția asupra lui Alexandrel (Alexandru II), cel de-al doilea fiu al de curând decedatului Ilia cel orbit, care copilărise cu familia lui în Podolia sub ocrotirea sa. Împotriva acestuia s-au ridicat alți doi претенденти care își ziceau fii naturali ai lui Alexandru cel Bun, Bogdan II și aventurierul Aron Harnazan (Petru Aron), dintre apropiații doamnei Maria, mama lui Alexandrel, care ar fi trebuit inițial să-l sprijine pe acesta. Bogdan II a cerut de la început ajutorul puternicului Didrih Buczacki, încheind un contract de tip vasalic cu acesta la 2 decembrie 1449²⁸, dar cum Alexandrel a făcut apel direct la vărul său Cazimir IV, starostele Podoliei a trebuit să participe la campania polonă în Moldova și la bătălia de la Crasna (Vaslui) din 6 septembrie 1450, câștigată de Bogdan II²⁹. Didrih Buczacki n-a căzut în această bătălie, cum a crezut cronicarul Grigore Ureche³⁰, și după el întreaga istoriografie românească, dar nici nu s-a mai amestecat ulterior în treburile moldovene. A murit la începutul anului 1455, foarte probabil în atacul cu urmări grave asupra familiei sale din Pocuția, a rudei sale prin alianță, boierul moldovean Leu (Lev) Costici, de care se plâng în 1457 fratele mai mic al lui Didrih, Michat Mużyło Buczacki și Bartosz Buczacki, fiul său cel mare³¹.

Astfel că Aron Harnazan (Petru Aron), care după ce l-a prins și ucis pe Bogdan II la 15 octombrie 1451 și l-a înlăturat pe Alexandrel la 25 martie 1455 (care s-a retras la Cetatea Albă unde a fost otrăvit în august același an)³², atunci când a aflat despre pregătirile din Țara Românească ale претендентului Ștefan (cel Mare), fiul lui Bogdan II, în primăvara 1457, a făcut apel la Michał Mużyło Buczacki și la Bartosz Buczacki, fratele, respectiv fiul cel mare al lui Didrih, cu care a încheiat un tratat de protecție a sa, numind pe primul, în sens feudal „*tată*” sau „*părinte și prieten*”³³. Numai că victoria lui Ștefan cel Mare din 12 aprilie 1457 și alungarea lui Petru Aron la Camenița Podoliei, sub protecția castelanului acesteia, starostele general al Podoliei, Bartosz

Buczacki, a schimbat cu totul situația³⁴. Zadarnic i-a plătit Petru Aron lui Bartosz o „leafă” (*jold*) pentru a-l readuce în scaunul de la Suceava³⁵. Acesta a căzut în luptă cu tătarii la 2 august 1457³⁶, iar fratele său, Michał Buczacki († 1511), care a preluat stărostia Podoliei i-a înapoiat banii la sfârșitul aceluiași an³⁷. În sfârșit, tratatul de la Overcăuți din 4 aprilie 1459, amintit mai sus, dintre „țările” regale Rusia și Podolia și țara Moldovei a lui Ștefan cel Mare, pune capăt războiului de doi ani a acestuia cu Petru Aron³⁸, făcându-l pe acesta să se refugieze în Transilvania.

Apoi, în vremea domniei autoritare a lui Ștefan cel Mare (1457 – 1504), care a refuzat mijlocirea familiei Buczacki în relațiile cu Cazimir IV, legăturile acestei familii cu Moldova nu au mai atins intensitatea celor din vremea lui Teodoryk (Didrih) Buczacki.

Totuși urmașii lui Didrih, sub numele de Jazłowiecki (după localitatea Jazłowiec pe care Didrih Buczacki o stăpânea dinainte de 1424³⁹), au avut relații, în general bune cu domnii Moldovei din veacul XVI. Jerzy Jazłowiecki de Buczacz, staroste general al Podoliei (1540 – 1544), strănepotul lui Didrih, a colaborat cu Petru Rareș în a doua domnie a acestuia (1541 – 1546), deși între cei doi au intervenit și momente de criză în 1541 – 1542⁴⁰. Însă vărul său de-al doilea, Jerzy Jazłowiecki – Monasterski, un alt strănepot al lui Didrih Buczacki, care a ajuns la cele mai înalte dregătorii în neamul Buczacki, hatman de câmp (1569), mare hatman (1574 – 1575) și „strażnik” al Coroanei, a fost în 1563 numit sol la Poartă, și „sol mare” în Moldova, pentru reînnoirea tratatului cu Despot vodă (1561 – 1563)⁴¹, apoi din nou sol în Turcia pentru medierea înțelegerii polono-turce asupra Moldovei (1564)⁴². Cu Alexandru Lăpușeanu în a doua domnie (1563 – 1568) a avut relații încordate între 1565 și 1568, domnul moldovean fiind acuzat fără temei că ar fi sprijinit unele năvăliri tătarăști în Podolia⁴³. Însă în 1572 Jerzy Jazłowiecki – Monasterski a fost cel ce a încheiat, tratatul de alianță între Coroana polonă și Ion vodă cel Viteaz (1572 – 1574)⁴⁴, care însă nu i-a adus domnului Moldovei ajutorul așteptat în răscoala sa antiotomană.

În cea de-a treia ramură a familiei Buczacki, care pornea de la Michał Mużyło († 1470), fratele mai mic al lui Didrih Buczacki, Mużyło însuși, staroste de Sniatyń și Colomeea (1436 – 1460), castelan de Camenița (1460 – 1466) și voievod al Podoliei (1465 – 1470), a fost implicat puternic în relații cu Moldova. A mediat conflictul din 1442 între domnii asociați Ilia și Ștefan II⁴⁵, în 1455 a acordat influentului logofăt Mihai și fraților săi drept de refugiu în stăpânirile sale din Podolia⁴⁶; iar în 1457, împreună cu Bartosz Buczacki, fiul cel mare al lui Didrih, a venit la Suceava, încheind la 1 aprilie cu Petru Aron un adevărat tratat de bună vecinătate și cârmuire comună a Podoliei și Moldovei: „*să ținem amândouă țările, din amândouă părțile, în una, în pace, mulțămire și dreptate*”⁴⁷. În sfârșit, Michał Mużyło a îndeplinit solii diplomatice, în 1461 la Vlad Țepeș, în Țara Românească⁴⁸, în anul următor la Suceava, pentru a primi jurământul de credință al lui Ștefan cel Mare către regele Poloniei⁴⁹, apoi din nou în 1467 pentru probleme de hotar⁵⁰, iar la 1469 a cerut lui Ștefan să se prezinte la Liov pentru a depune omagiu lui Cazimir IV⁵¹. Iar un fiu al său, Michał Buczacki († 1474), staroste de Sniatyń a fost trimis de rege în fruntea unei oști polone, în prima jumătate a anului 1474, pentru a-l sprijini pe Ștefan cel Mare, confruntat în decembrie 1473 cu o invazie a *akângiilor* turci⁵², prilej cu care staroste de Sniatyń a și murit.

Familia Buczacki – Jazłowiecki din vechea Podolie n-a părăsit însă scena istorică de la hotarul polono-român în care a fost atât de implicată, fără a-și trimite o ramură și în Moldova, de care istoricii poloni nu știu nimic, iar cei români, precum Ioan Bogdan și Mihai Costăchescu știu câte ceva doar în măsura în care au editat unele documente referitoare la Buceațchii din Moldova. Am alcătuit cu alt prilej dosarul cercetării acestei ramuri⁵³, cu observația că astăzi nu cunoaștem decât o parte din numerosul neam Buczacki. Amintesc, așadar, că între aceștia din urmă apar la 27 mai 1480 un Buceațchi, fără prenume, și un Iurie, poate fratele său, ambii trăitori înainte de mijlocul veacului XV, demult decedați în 1480, ai căror fii la acea ultimă dată făceau parte din familia Marenei, fiica lui Iacuș vistierul (1423 – 1431)⁵⁴ și foarte probabil a unei surori a lui Leu Costici. Acest Buceațchi, al cărui prenume catolic nu ne este cunoscut, a fost probabil un fiu al lui Teodoryk (Didrih) Buczacki, care a trecut în Moldova, împreună poate cu un frate (?), în împrejurări necunoscute, fiind adoptat în familia Marenei și a lui Cozma Șandrovici, care nu aveau decât două fete, Anușca și Vasutca, dacă nu cumva s-a căsătorit cu o altă fiică a acestora, devenindu-le astfel ginere. Oricum, de acum înainte cunoaștem descendența acestui Buceațchi din Moldova, care a avut trei urmași, Danciu, Șteful și Magda Buceațchi (1520); Șteful având drept fiu pe Crăciun Buceațchi (1579)⁵⁵, ai cărui urmași s-au topit în rândul răzeșilor, astfel că tocmai în 1662 apare un Buceațchi, staroste al satului Nesfoe, ținutul Cernăuți⁵⁶, sat care la 1520 aparținuse tocmai lui Șteful Buceațchi.

Stranie coincidență, în același an 1662 este amintit pentru ultima dată și ultimul descendent pe linie feminină, Buczacki - Tworowski, a neamului Buczacki, stins pe linie masculină la 1607.

Cât despre descendenții lui Iurie aceștia au ajuns pe linie masculină până în 1603, iar pe linie feminină au dat naștere de pe la 1520 familiei boierești Stârcea, înrudită astfel, ca și Buceațchi moldoveni cu familia Hrincovici, descendentă din Vasutca de la 1480, fiica bună a Marenei și a lui Cozma Șandrovici.

Vreme de două secole familia de magnați poloni „de graniță” Buczacki - Jazłowiecki din vechea Podolie a străjuit hotarul de sud al regatului polon, spre Moldova, și în parte spre tătari, amestecându-se în treburile moldovene, de la rivalități domnești până la conflicte de hotar și trimițând chiar o ramură în Moldova. Iar când s-a stins „cuibul” ei de la Buczacz a ajuns în stăpânirea familiei Potocki, găzduind în prima jumătate a secolului XVII o cneaghină moldoveancă, Maria, fiica lui Ieremia Movilă, domnul Moldovei (1595 – 1606), soția lui Ștefan Potocki, celebră prin descendența ei regală europeană.

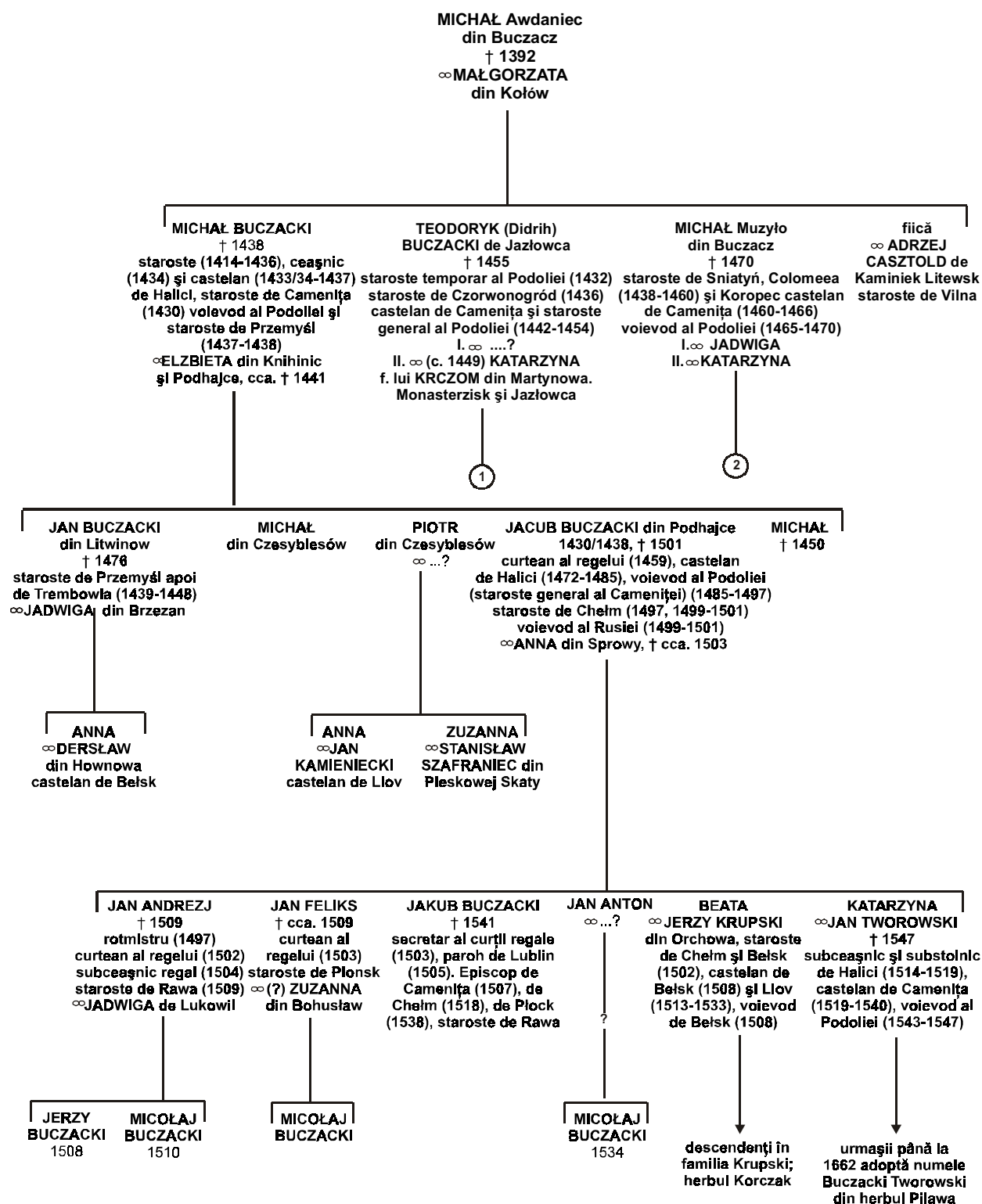
7 septembrie 2006

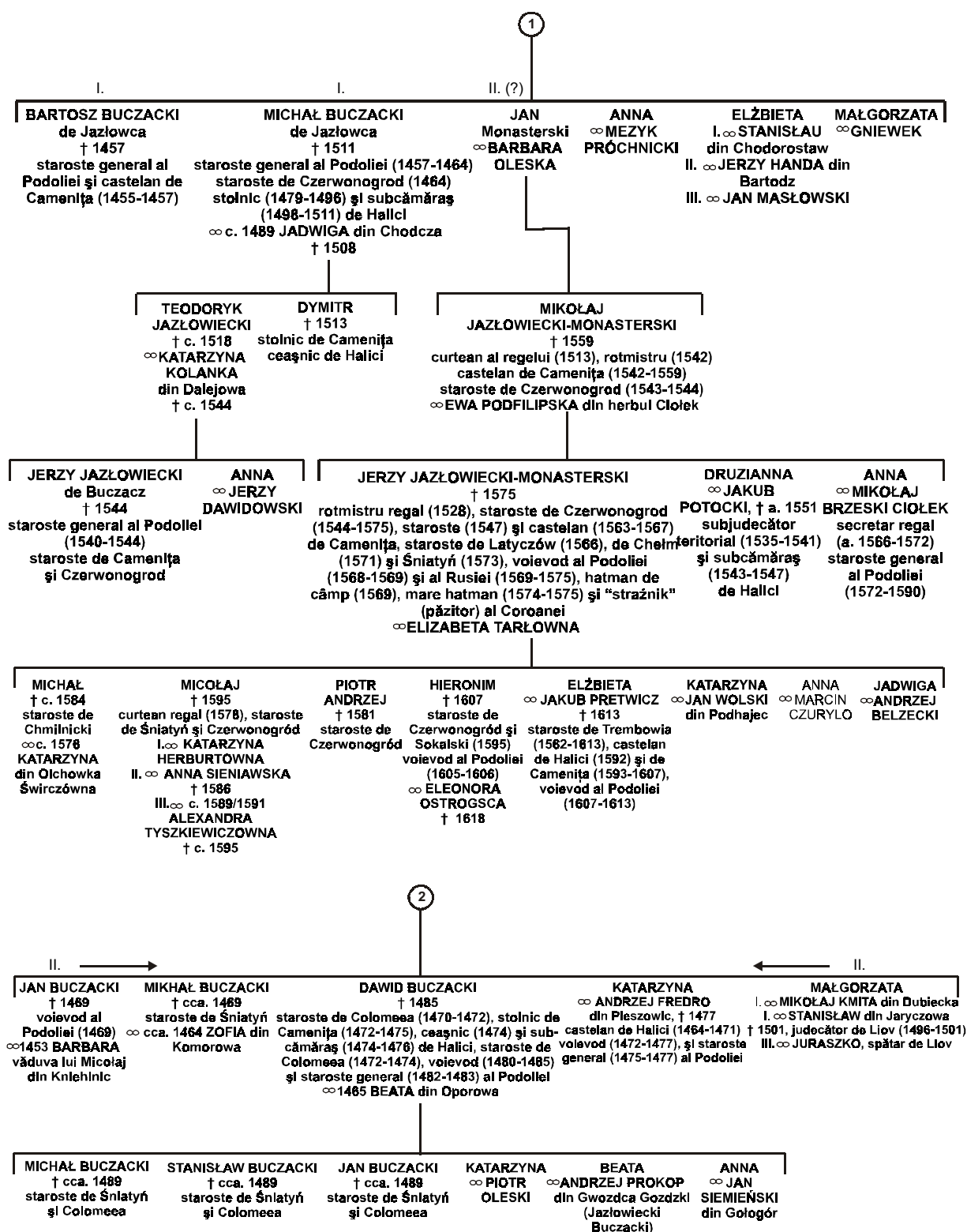
București

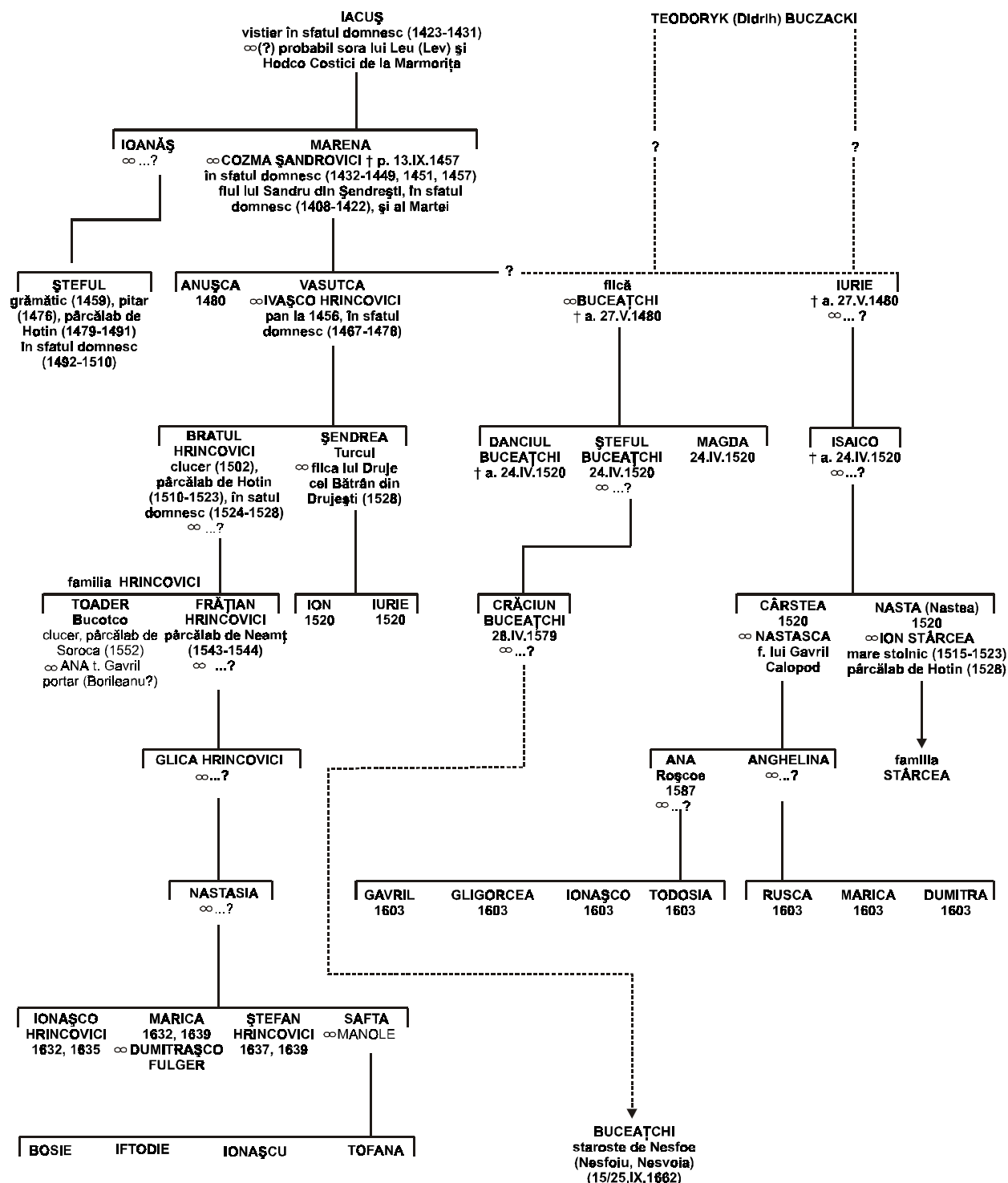
Note

1. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, II³, București, 1892, p. 293. Cf. și Constantin Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine și neamul românesc în Evul Mediu*, București, 1998, p. 32.
2. Unele scurte mențiuni la Ilona Czamańska, *Moldawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku*, Poznań, 1996, p. 86, 93, 101, 106, 110 – 112, 132.
3. P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, în „Analele Academiei Române”, M. S. I., S. III, t. XV, 1934, p. 63 – 68.
4. Constantin Rezachevici, *La hotarul polono-român în secolul XV. Ștefan cel Mare între „regișorii Odrowąż” din Rusia Haliciului și magnații Buczacki din Podolia*, în *Rumuni i Polacy w Europie. Historia i dzień dzisiejszy. Români și polonezi în Europa. Istorie și prezent*, Suceava, 2006, p. 225 – 239.
5. Idem, *Buczacki – un neam de magnați dregători din vechea Podolie și rosturile sale în istoria Moldovei*, în *Familii boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, II, București (în curs de publicare).
6. Idem, *La hotarul polono-român în secolul XV*, p. 231 – 232.
7. Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 266 – 269.
8. Włodzimierz Semkowicz, *Ród Awdańców w wiekach średnich*, Kraków, 1920, p. 235, 255 – 263; Anna Dörflerówna, *Ostatni Buczaccy*, în „Miesięcznik heraldyczny”, Warszawa, XVI (1937), nr. 10, p. 145; Włodzimierz Dworzaczek, *Genealogia. Tablice*, Warszawa, 1959, pl. 110; A. Boniecki, *Herbarz polski*, II, Warszawa, 1900, p. 215 – 222, S. Uruski, *Herbarz Polski*, II, Warszawa, 1905, p. 52 – 55.
9. Pentru informații mai ample cf. Constantin Rezachevici, *Buczacki*.
10. Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 642 – 644; Anna Dörflerówna, în *Polski słownik biograficzny*, III, Cracovia, 1937, p. 84.
11. Mihai Costăchescu, *op. cit.*, p. 654 – 663.
12. *Ibidem*, p. 663 – 667. Cf. și Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova, a. 1324 - 1881*, I, București, 2001, p. 482.
13. Anna Dörflerówna, *op. cit.*, p. 81, 84 – 85; *Cronicile slavo-române publicate de Ioan Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 10, 19.
14. *Istoriceskie sviazi narodov SSSR i Rumânii v XV – naceale XVIII v.*, I, Moscova, 1965, p. 66 – 68.
15. Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 460 – 470, 476, 483 – 486, 490, 496; Veniamin Ciobanu, *Țările Române și Polonia. Secolele XIV – XVI*, București, 1985, p. 104.
16. Matei Cazacu, *Ţ propos de l'expansion polono-lituanienne au nord de la Mer Noir aux XIV-eme – XV-eme siècles*, în *Passé turco-tatar présent soviétique. Études offert à Alexandre Bennigsen*, Louvain – Paris, 1986, p. 114; cf. și p. 101 – 102, 122; Włodzimierz Semkowicz, *Ród Awdańców w wiekach średnich*, p. 289, 292 – 294.
17. Kazimierz Przyboś, *Urzednicy województwa Podolskiego XV – XVIII wieku: Spisy*, Kraków, 1994, p. 67, 109, 167.
18. Constantin Rezachevici, *Cine a fost soția lui Ilia, fiul lui Alexandru cel Bun? Un alt episod dinastic moldo-polono-lituan*, în „Arhiva genealogică”, S. N., Iași, II (1995), nr. 3 – 4, p. 11 – 18 și tabelul genealogic.
19. Idem, *Cronologia critică a domnilor*, I, p. 488 – 489; *Documenta Romaniae Historica*, A, I, București, 1975, p. 325 – 327; cf. și p. 390 – 391.
20. *Cronicile slavo-române*, p. 7, 15; Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 733, 735.
21. Leon Șimanschi, Nistor Ciocan, *Acte slavone inedite din anii 1443 – 1447 privind istoria Moldovei*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol”, Iași, XI (1974), p. 178 – 179. Pentru semnificația reală a acestui act, cf. Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor*, I, p. 494.
22. Leon Șimanschi, Nistor Ciocan, *op. cit.*, p. 182 – 183.
23. *Ibidem*, p. 184 – 185.
24. Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. a II-a, P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 84. Pentru aceste împrejurări, cf. Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 501 – 502.
25. *Documenta Romaniae Historica*, A, I, p. 390 – 391.
26. Jan Długosz, *Historiae polonicae liber XIII et ultimus*, II, Leipzig, 1712, col. 41.

27. Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 506 – 508.
28. Mihai Costăchescu, *op. cit.*, p. 746 – 748.
29. Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 516 – 517.
30. Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 88. În istoriografia polonă se crede că a murit în 1456 (Anna Dörflerówna, *op. cit.*, p. 85; Włodzimierz Dworzaczek, *Genealogia*, pl. 110).
31. Mihai Costăchescu, *op. cit.*, p. 808 – 809, 811.
32. Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 518 – 519, 522 – 530.
33. Mihai Costăchescu, *op. cit.*, p. 808 – 814.
34. Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 533.
35. Mihai Costăchescu, *op. cit.*, p. 814 – 816.
36. Anna Dörflerówna, *loc. cit.*
37. Mihai Costăchescu, *loc. cit.*
38. Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 266 – 269.
39. Włodzimierz Semkowicz, *Ród Awdańców*, p. 289.
40. Constantin Rezachevici, *A doua domnie 1541 - 1546*, în vol. *Petru Rareș*, București, 1978, p. 230; Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979, p. 45 – 46, 49, 52, 63, 67, 69, 75, 77, 90 – 91; *Ibidem, Secolele al XVI-lea și al XVIII-lea*, București, 2001, p. 3 – 4.
41. Ilie Corfus, *Documente [...] Secolul al XVI-lea*, p. 205 – 220.
42. *Ibidem*, p. 246 – 256, 300, 302.
43. *Ibidem*, p. 266 – 268, 284 – 285.
44. *Ibidem*, p. 323 – 325.
45. *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej, XIV*, Liov, 1889, p. 55. Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor*, I, p. 488 - 489.
46. Mihai Costăchescu, *op. cit.*, p. 804 – 806.
47. *Ibidem*, p. 808 – 814.
48. Anna Dörflerówna, *loc. cit.*
49. Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 291 – 294.
50. *Ibidem*, p. 296 – 299.
51. Iłona Czamańska, *Ștefan cel Mare și Polonia*, în „Revista de istorie a Moldovei”, Chișinău, 2004, nr. 3 (59), p. 19; *Polski słownik biograficzny*, XI, p. 5 – 7.
52. Jan Długosz, *Historiae polonicae*, II, col. 509. Cf. și Veniamin Ciobanu, *Țările Române și Polonia. Secolele XIV – XVI*, p. 71.
53. Cf. mai sus nota 5.
54. *Documenta Romaniae Historica*, A, II, București, 1976, p. 343 – 344. În traducerea textului greșit „Iurie Buceațchi”, în loc de „Buceațchi și Iurie”, cum apare în originalul slav.
55. *Documente privind istoria României*, A, XVI-3, p. 112; *Documenta Romaniae Historica*, A, II, p. 343 – 344; III, p. 520 – 526; *Documente privind istoria României*, A, XVI-1, p. 66, 85 – 86, 161 – 163, XVI-3, p. 112 – 113.
56. Direcția Arhivei Naționale Istorice Centrale, A. N.; CCXI/2; *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva istorică centrală a statului*, III, București, 1968, p. 199.

ZIEMSKA SŁUŻBA WOJSKOWA TATARÓW WIELKIEGO KSIĘSTWA LITEWSKIEGO W XVI STULECIU

Piotr Borawski, magistru în istorie, Ambasada Republicii Polone în Republica Moldova

Ziemska służba wojskowa Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego należy do tematów, które nie doczekały się całościowego opracowania¹. Stąd też wokół tego zagadnienia nagromadziło się wiele uproszczeń i nieporozumień. Do takiego stanu rzeczy przyczynili się szczególnie historycy badający dzieje i sytuację prawną osadnictwa tatarskiego w Wielkim Księstwie Litewskim². Ich tezy dotyczące ziemskiej służby tej ludności, bazujące na dotychczasowej literaturze przedmiotu i nieumiejętnie wykorzystanych, chociaż powszechnie znanych przekazach źródłowych, w zasadzie, niczego nie wniosły do naszej wiedzy o wojskowości tatarskiej na Litwie³.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest szesnastowieczna służba wojskowa Tatarów posiadających ziemię na prawie lennym. Z posiadłości tych zobowiązani oni byli pełnić posługę wojenną na rzecz wielkiego księcia litewskiego, zwanego w źródłach ruskich hospodarem. Z racji ich podległości litewskiemu władcy ludność tą powszechnie nazywano Tatarami hospodarskimi⁴.

Ziemska służbę wojskową pełnili oni we własnych oddziałach o rodowo-plemiennej genezie. W 1558 roku, jeden z Tatarów hospodarskich podczas pielgrzymki do Mekki, napisał dla sułtana Sulejmana Wspaniałego relację o sytuacji swych ziomków w Wielkim Księstwie Litewskim. W tym ciekawym przekazie źródłowym stwierdził, że każdy z nich pełni „wojenną służbę jako sipah” czyli jeździec. Autor ten podkreślił, że tworzą jednak „oddzielne wojsko” z własnymi „naczelnikami”⁵. Tatarzy hospodarscy, w przeciwieństwie do bojarów zależnych mieszkających w dobrach panów i kniaziów Wielkiego Księstwa Litewskiego, nie byli włączani do chorągwi powiatowych. Jako lennicy władców z dynastii Jagiellonów ziemską służbę wojskową pełnili we własnych chorągwiach, zależnych bezpośrednio od hospodarów litewskich. Również Tatarzy zamieszkujący Wielkie Księstwo Moskiewskie posiadali odrębne formacje wojskowe dowodzone przez własnych książąt i murzów. Jazda tatarska z ziem należących wcześniej do Chanatu Kazańskiego liczyła około 7-8 tysięcy żołnierzy⁶.

Ziemska służbę wojskową Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI stuleciu można odtworzyć przede wszystkim na podstawie zachowanych spisów wojska litewskiego. Dotychczas historycy wykorzystywali trzy wydane, jeszcze przed pierwszą wojną światową, popisy – z 1528, 1565 i 1567 roku⁷. Nie znali natomiast innych rejestrów. W najstarszym z nich, pochodzącym z 1506 roku zapisano trzy oddziały tatarskie, określane mianem ściahów – pierwszy składał się z członków chorągwa ułańskiego, drugi nosił miano ściahu jałoirskiego, a trzeci zaś to Tatarzy nowogródzcy⁸. Z nieznanego historykom polskim popisu wojska litewskiego przeprowadzonego w 1534 roku zachował się jedynie rejestr chorągwi ułańskiej. Ważnym przekazem źródłowym, uzupełniającym naszą wiedzę o ziemskiej służbie wojskowej Tatarów hospodarskich XVI wieku jest, wydany przez Jana Tyszkiewicza spis tatarskich chorągwi zaciężnych z 1520 roku⁹. Przekaz ten jest interesujący dla naszego tematu dlatego, że oddziały te składały się wyłącznie z muzułmanów litewskich posiadających ziemię na prawie lennym, obciążone posługą wojenną. Niezwykle istotnym źródłem dla rekonstrukcji funkcjonowania organizacji chorągiewnej Tatarów hospodarskich jest rewizja dóbr tatarskich przeprowadzona w 1559 roku przez ciwuna wileńskiego, kniazia Matwieja Ogińskiego. Z przekazu tego dostępne są dla badaczy jedynie obszernie wypisy zachowane w lustracji tatarszczyzn z 1631 roku.¹⁰ Brak dostępu do tego źródła rekompensuje badaczom to, że większość materiału faktograficznego z rewizji Ogińskiego została wprowadzona do lustracji dóbr tatarskich 1631 roku¹¹. Wspomniane wyżej szesnastowieczne rejestry chorągwi tatarskich oraz materiały z obu rewizji dóbr tatarskich w istotny sposób uzupełniają przywileje królewskie na urzędy chorążych i marszałków tatarskich¹².

Szesnastowieczne Wielkie Księstwo Litewskie zna dwa sposoby ewidencjonowania swego wojska. Pierwszy rodzaj spisów sporządzano w polu w czasie przeglądu wojska przed wyprawami wojennymi. Natomiast do drugiego należały spisy powstające w kancelariach hetmańskich na podstawie rejestrów przysyłanych przez poszczególne województwa i powiaty.

Popis armii Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1528 roku różni się od dwóch późniejszych, zachowanych spisów wojskowych z 1565 i 1567 roku, będących rejestrami sporządzonymi w polu, podczas koncentracji chorągwi pospolitego ruszenia litewskiej szlachty-bojarów, na polecenie hetmanów. Ma on bowiem charakter

zestawienia kancelaryjnego lokalnych spisów sporządzonych przez poszczególne województwa i powiaty¹³. Rejestry Tatarów zobowiązanych do konnej służby wojskowej zestawiali ich chorążowie i marszałkowie¹⁴. Taki sposób sporządzania spisów wojska był znany na Litwie już na początku XVI stulecia, jeśli nie wcześniej. W 1507 roku zgodnie z poleceniem sejmu wileńskiego „panowie, kniaziowie, ziemianie, wdowy i cała szlachta” byli zobowiązani dokonać spisu konnych żołnierzy, których ze swych włości winni wystawić na posługę wojenną¹⁵. W popisie tym uczestniczyli i muzułmanie litewscy. Niestety rejestry wchodzące w skład tego źródła nie przetrwały do naszych czasów. Tak więc najwcześniejszym, zachowanym w pełni przekazem źródłowym, naświetlającym strukturę organizacji chorągiewnej Tatarów hospodarskich jest popis wojska litewskiego z 1528 roku. Wymienia on siedem jednostek wojskowych tworzonych przez Tatarów posiadających ziemie na prawie lennym. Szesnastowieczne przekazy źródłowe powinnośc tę najczęściej nazywają „służbą wojenną tatarską”¹⁶. Spis chorągwi tatarskich 1528 roku występuje pod wspólnym tytułem „Tatarowie”¹⁷. Jądrzem tego źródła są spisy siedmiu chorągwi tatarskich, w których występują tatarscy feudałowie (kniaziowie i ułanowie) oraz pozostali Tatarzy zwani tu kozakami. Mamy więc w tym przekazie następujące oddziały tatarskie:

1. Rejestr kniaziów i ułanów tataraskich	126 koni
2. Rejestr ściahu Abrahamowa	118 koni
3. Rejestr chorągwa ściahu kniazia Sejt-Dżalała Minbułatowicza	82 konie
4. Rejestr chorążego Achmeta Ułana Sanczukowicza	109 koni
5. Rejestr typirskiego i kryczyńskiego ściahu chorągwa Oliszkowa	92 konie
6. Rejestr Tatarów nowogródzkich	52 konie
7. Rejestr chorągwa kniazia Bańka Sienkowicza	76 koni
Razem	656 koni.

Wymienione wyżej chorągwie, nazywane z ruska ściahami¹⁸, można zidentyfikować z sześcioma tatarskimi oddziałami rodowo-plemiennymi znanymi z późniejszych spisów wojska litewskiego¹⁹ oraz rewizji dóbr tatarskich 1631 roku²⁰. Występujący, jako pierwszy *Rejestr kniaziów i ułanów tatarskich* to chorągiew najmańska. Wydaje się, że nazwą tą chciano podkreślić jej arystokratyczny charakter. W podsumowaniu tego spis występuje ona, jako „chorągwo kniazia Iwana”²¹. W spisie 1567 roku zwana jest ściahem najmańskim powiatu wileńskiego i oszmiańskiego²². Chorągiew najmańska, występująca w 1528 roku jako rejestr kniaziów i ułanów tatarskich wskazuje, nie tylko na dominującą pozycję Najmanów w tym chorągwie, ale również na znaczną zamożność tego rodu. Według wyliczeń Stanisława Dumina do liczącej 126 koni chorągwi, Najmanowie wystawiali 56 żołnierzy²³. Kniaziowie z tego rodu wystawiali od 2 do 7 zbrojnych jeźdźców. Zdecydowanie mniej żołnierzy na ziemską służbę wojskową wystawiały rody pozostałych chorążych tatarskich. Dla przykładu: Juszyńscy 15 koni, a Baryńscy 14. Sciah kniazia Abrahama w późniejszych przekazach źródłowych występuje jako chorągiew juszyńska lub trocka²⁴. Pierwsza nazwa wskazuje na pochodzenie naczelników tego oddziału z ordyńskiego rodu Ujszunów²⁵, druga zaś na rozsiedlenie większości członków chorągwi w województwie trockim²⁶. Trzeci w kolejności oddział tatarski w tam spisie, ściah Sejt- Dżalała Minbułatowicza to późniejsza chorągiew baryńska składająca się z członków rodu Barin i Ułanów Assanczukowiczów oraz podległych im Tatarów-kozaków²⁷. Pod nazwą ściah Achmeta Ułana Assanczukowicza kryje się chorągiew ułańska. Należała ona do kniaziowskiego rodu Ułanów Assanczukowiczów²⁸. Większość jego członków mieszkała w województwie grodzieńskim, stąd też oddział ten nosił nazwę chorągwi grodzieńskiej²⁹. Sciah typirski i kryczyński chorągwa Oliszka to chorągwo kondrackie ściahu mereszlańskiego z rewizji 1631 roku³⁰. W popisie wojska litewskiego 1567 roku oddział ten występuje pod nazwą *ściahu mereszlańskiego powiatu wileńskiego*.³¹ Jego chorążym był syn kniazia Oliszka, Mortuza Oliszkiewicz³². Występujący w popisie 1528 roku *Rejestr Tatarów nowogródzkich* to pozostałości po licznych wcześniej ściahu ordyńskim, który według siedemnastowiecznego przekazu „zginął”³³. W popisie 1528 roku ściah nowogródzki występuje bez chorążego. Wydaje się, że wynika to z faktu, że rok wcześniej książę Achmet Ułan z rodu Assanczukowiczów przekazał urząd chorążego ściahu ordyńskiego kniaziowi Sejt-Dżalałowi Minbułatowiczowi z rodu Barynów³⁴. Być może, w tym czasie, jeszcze nie do końca została określona przynależność chorągiewna kilkudziesięciu Tatarów z Nowogródzczyzny. Wydaje się, że jeszcze na przełomie XV i XVI wieku ściah ordyński tworzyły drużyny kilku ordyńskich kniaziów i carewiczów, którzy służyli pod bezpośrednim dowództwem hetmanów³⁵. Były to rody: Ostryńskich, Puńskich, Ułanów-Assanczukowiczów³⁶, Łowczyckich³⁷, Szyryńskich³⁸, Baryńskich³⁹.

W pierwszej połowie XVI wieku z chorągwi ordyńskiej odeszły drużyny Ostryńskich i Puńskich⁴⁰, inne zaś rody, jak na przykład Szyryńscy uległy pauperyzacji⁴¹. W czasach świetności ściah ordyński często pełnił służbę przy królu⁴². Według tradycji rodowej kniaziowie Bohatyrewicze-Łowczyccy, zapisanej przez Dziadulewicza, wywodzili się od krymskiego carewicza Bohatyrza, który przybył do Wielkiego Księstwa Litewskiego w drugiej połowie XV wieku na czele własnej drużyny, która przekształciła się w chorągiew ordyńską⁴³. Mimo istnienia pewnych przesłanek źródłowych wskazujących na taką właśnie genezę ściahu nowogródzkiego, to jednak, dopóki nie odnajdziemy jakiegoś piętnastowiecznego źródła naświetlającego powstanie chorągwi ordyńskiej, to rodowa legenda kniaziów Bohatyrówiczków-Łowczyckich pozostanie w sferze hipotez.

Chorągwo kniazia Bańka Sienkowicza, to chorągwo jałoirskie powiatu wileńskiego z popisu 1567 roku⁴⁴. W 1506 roku ściah jałoirski razem z trzema innymi oddziałami jazdy tatarskiej znajdował się przy królu wśród pocztów kniaziowskich, pańskich i ziemiańskich⁴⁵. W XV stuleciu na ziemską służbę wojskową wystawiało swoje poczty, jak można wnioskować, kilku nieznanymi z imienia książąt tatarskich wywodzących się z rodu Czyngis-chana. Niestety, informacje na ten temat pochodzą z późnego, siedemnastowiecznego przekazu źródłowego⁴⁶. Oddziały te nie stały się jądrem osobnych ściahów tatarskich.

Rejestr 1528 roku nie podaje nazw rodowo-plemiennych poszczególnych chorągwi, wymienia je tylko według imion i patronimów chorążych. W każdej z nich znajduje się imienny spis Tatarów gospodarskich – kniaziów i ułanów oraz kozaków, z liczbą koni. W ciągu XVI stulecia różnice między położeniem prawnym, potomków ordyńskich feudałów, zwanych na Litwie carewiczami, kniaziami, ułanami i murzami, a potomkami prostych wojowników tzw. Tatarami-kozakami zaczęły się zacierać. Służba wojskowa w tych samych chorągwiach, te same wojskowe obowiązki wobec władców litewskich spowodowały, że jedni i drudzy, jako Tatarzy gospodarscy czyli podlegli królowi-wielkiemu księciu w XVI stuleciu cieszyli się, przynajmniej w teorii, tymi samymi prawami i przywilejami⁴⁷. Należy jednak pamiętać, że o ile sołtanowie, kniaziowie, ułani czy murzowie, na ogół nie musieli walczyć z wielkoksiażęcymi urzędnikami o swój status prawny⁴⁸, o tyle Tatarzy-kozacy niemal przez cały wiek XVI byli zmuszani do pełnienia różnego rodzaju posług na rzecz administracji Wielkiego Księstwa Litewskiego, które zniżały ich do poziomu bojarów służebnych⁴⁹. Tak więc trudno jest jednoznacznie stwierdzić, czy rzeczywiście w XVI stuleciu potomkowie feudałów ordyńskich i Tatarzy-kozacy, stanowili jednolitą warstwę. Wydaje się, że dopiero w drugiej połowie XVI wieku rozpoczął się proces powstawania jednolitej warstwy Tatarów na służbie wojennej. Tatarzy-kozacy w tym czasie, oprócz ziemskiej służby wojskowej, pełnili na rzecz hospodara jeszcze posługę listową, kurierską, policyjną, myśliwską⁵⁰.

Popis wojska litewskiego 1534 roku odbył się w polu koło Mińska⁵¹. Ciągnął się on aż do lipca tegoż roku, kiedy to król polecił wojsku pomaszerować w stronę zamków ukraińskich. O udziale chorągwi w tym popisie świadczy zachowany rejestr chorągwi ułańskiej z 1534 roku⁵². Służący w chorągwi przedstawiciele rodu Assanczukowiczów wystawiali od trzech do pięciu jeźdźców w kolczugach, uzbrojonych w szablę, włócznię i łuki⁵³. Niestety spisy pozostałych chorągwi tatarskich nie zachowały się.

Następne popisy wojska litewskiego, z 1565 i 1567 roku sporządzono w polu. Można je porównać z *rejestrami hetmańskimi* pochodzącymi z pierwszej połowy XVI wieku. Pierwsze wzmianki o tych materiałach pochodzą z 1522 roku⁵⁴. W pierwszym zachowanym tego typu popisie wojska litewskiego, to znaczy z 1565 roku figurują tylko cztery chorągwie tatarskie⁵⁵:

1. chorągiew wileńska,
2. chorągiew grodzieńska,
3. chorągiew trocka,
4. chorągiew nowogródzka.

Ziemskie chorągwie tatarskie, w powyższym spisie, występują pod nazwami geograficznymi. Nie ulega wątpliwości, że wskazują one terytoria, największego zasiedlenia posiadaczy tatarszczyzn wystawiających konnych żołnierzy do poszczególnych oddziałów, a nie, jak sądził Stanisław Kryczyński, na ich punkty zborne. Takimi punktami zbórnymi miały być: Grodno, Nowogródek, Wilno, Troki, Oszmiana oraz dwie wioski: Orda i Mereszłany⁵⁶. Hipotezie tej przeczą, nie tylko badania nad osadnictwem tatarskim na prawie wojennym⁵⁷, ale również fakt, że wioska Orda leżąca w ordynacji kleckiej Radziwiłłów⁵⁸ nie mogła być punktem zbórnym dla chorągwi podległych królowi. W świetle rewizji 1559 i 1631 roku nie jest też prawdziwe następne twierdzenie Stanisława Kryczyńskiego. Według tegoż autora dwa chorągwa mogły tworzyć jeden

oddział wojskowy czyli ściah. Jedno chorągwo mogło też wysyłać żołnierzy do różnych ściahów.” Znaczy to – pisał Kryczyński – że Tatarzy z dwóch chorągwi, „stanowiących dwie różne grupy plemienne mieli, w razie wojennej potrzeby gromadzić się w jednym i tym samym miejscu”. Według tegoż autora podział na ściahy miał znaczenie praktyczne, militarne, natomiast podział na chorągwa istniał tylko dla zachowania starych tradycji rodowo-plemiennych, których Tatarzy i na nowym gruncie przez długi czas wyrzec się nie chcieli⁵⁹.

W popisie 1565 roku są wymienione tylko te chorągwie, które nie brały udziału w działaniach wojennych. Spis ten, w którym Tatarzy wystawili zaledwie 125 konnych żołnierzy jest niepełny. Henryk Łowmiański wyliczył, że w rejestrze tym znalazło się 30% stanu jazdy spisanej w 1567 roku⁶⁰. Do przeglądu nie stawiały się województwa: bractawskie, mińskie, mścisławskie, witebskie oraz Zmudź. Z województw, które figurują w popisie, stanęła tylko część szlachty.

W dwa lata później, to znaczy w 1567 roku, przeprowadzono pod Mińskiem nowy spis wojska litewskiego⁶¹. Wymienia on sześć chorągwi tatarskich, które łącznie wystawiły 495 koni czyli zbrojnych jeźdźców:

1. Chorągwo grodzieńskie 147 koni, chorąży Machmet Ułan Juchnowicz.
2. Chorągwo Machmeta Jakubowicza ściahu najmańskiego powiatu wileńskiego i oszmiańskiego 85 koni.
3. Chorągwo Mortuzy Oliszkiewicza ściahu mereszlańskiego powiatu wileńskiego 50 koni.
4. Chorągwo jałoirskie powiatu wileńskiego 53 konie, chorąży Abddruchman Wojnicz.
5. Chorągwo ściahu ordyńskiego powiatu nowogródzkiego 52 konie, chorąży Sejt-Mancer Kasymowicz.
6. Chorągwo Ajsy Azarowicza powiatu trockiego 95 koni. Ponadto w popisie tym wymienione zostały

osobno poczty dwóch tatarskich carewiczów:

7. Ostryńskiego 8 koni.
8. Puńskiego 3 konie.

W wyżej przytoczonym spisie tylko dwie chorągwie tatarskie posiadają nazwy pochodzące od plemion-ułusów Złotej Ordy, mianowicie chorągiew najmańska i jałoirska. Nazwa ściahu ordyńskiego, co prawda nie pochodzi od konkretnego plemienia tatarskiego, jednak ściśle wiąże się z tradycją Złotej Ordy. Ponieważ chorągiew ta grupowała kilka tatarskich rodów arystokratycznych, a żaden nie miał w niej pozycji dominującej, dlatego nazwano ją *ściahem ordyńskim*. Wydaje się, że chciano tu w neutralny sposób podkreślić tatarski charakter tego oddziału, nie faworyzując żadnego z tamtejszych rodów. Oprócz kniaziów Bohatyrewiczów-Łowczyckich, których najdłużej wiązano z chorągwią ordyńską⁶², służyli w niej kniaziowie Szyryńscy⁶³, a okresowo Puńscy i Ostryńscy. W ciągu XVI stulecia ściah ordyński wykruszył się. W szesnastowiecznych przekazach źródłowych najczęściej określany jest mianem Tatarów nowogródzkich⁶⁴. Ściah ordyński stracił sporą część ziem na rzecz szlachty litewskiej⁶⁵. Wydaje się, że włączono go do chorągwi baryńskiej w pierwszej połowie XVI wieku⁶⁶. Chorągiewie tatarscy nowogródzcy do 1527 roku pochodzili z rodu Ułanów Assanczukowiczów. W tymże roku Achmet Ułan Assanczukowicz przekazał urząd chorążego nowogródzkiego kniaziowi Sejt-Dżałalowi Minbułatowiczowi⁶⁷. Od tego momentu możemy mówić o połączeniu ściahu baryńskiego i ordyńskiego. Przez cały wiek XVI chorągiew nowogródzka, chociaż dowodzona jest przez chorążych z rodu Barynów nosi nazwę ściahu ordyńskiego. Dopiero w XVII stuleciu utrwała się nazwa ściah baryński. Chorągwie dwóch znanych na Litwie rodów tatarskich, kniaziów Ułanów i kniaziów Juszyńskich (Ujszunów), występują w popisie 1567 roku pod nazwami geograficznymi, jako: *chorągwo grodzieńskie Machmeta Ułana Juchnowicza* oraz *chorągwo Ajsy Azarowicza powiatu trockiego*.

Nazwy ziemskich chorągwi tatarskich wymieniane bywały, nie tylko w szesnastowiecznych popisach wojska litewskiego, ale również w listach królewskich kierowanych do chorążych tatarskich. Z 1563 roku zachowały się trzy takie dokumenty, w których Zygmunt August wzywał swych Tatarów do stawienia się w obozie wojskowym na wojnę z Moskwą⁶⁸. W pierwszym datowanym na 10 maja 1563 roku monarcha wymienia sześciu chorążych⁶⁹, są to:

1. chorąży tatarski powiatu nowogródzkiego,
2. chorąży ściahu jałoirskiego,
3. chorąży ściahu trockiego,
4. chorąży ściahu mereszlańskiego,
5. chorąży powiatu wileńskiego,
6. chorąży powiatu grodzieńskiego.

Następny list, datowany na 16 lipca 1563 roku Zygmunt August skierował do chorążych tatarskich

powiatów: wileńskiego, trockiego, nowogródzkiego, grodzieńskiego i mereszlańskiego oraz do chorążego ściahu jałoirskiego i chorążego krewskiego⁷⁰. W dokumencie tym występuje chorąży krewski. W 1542 roku z tytułem „chorążego szlaku krewskiego” występuje Iwaszko Kadyszewicz, chorąży najmański⁷¹. Epizodyczne, jak się wydaje, występowanie tego tytułu w przekazach źródłowych powoduje, że nie jesteśmy w stanie wyjaśnić w zadawalający sposób, dlaczego chorąży ściahu najmańskiego w pierwszej połowie XVI wieku używał tytułu chorążego krewskiego. Możemy się jedynie domyślać, że duża część ziem tatarskich chorągwa najmańskiego leżała na szlaku prowadzącym z Krewa do Wilna.

W trzecim, liście datowanym na 1 października 1563 roku⁷², skierowanym do naczelników tatarskich chorągów na Litwie zostali wymienieni:

1. chorąży w powiecie wileńskim,
2. chorąży w powiecie grodzieńskim,
3. chorąży w powiecie nowogródzkim,
4. chorąży w powiecie trockim.
5. chorąży ściahu jałoirskiego,
6. chorąży ściahu mereszlańskiego.

Przy analizie wymienionych wyżej, trzech listów Zygmunta Augusta do chorążych tatarskich, możemy dojść do jedynego sensownego wniosku⁷³. Otóż nazwy geograficzne chorągwi tatarskich użyte w tych przekazach źródłowych, wskazują na obszar osadnictwa, z którego rekrutowała się większość żołnierzy tych oddziałów⁷⁴. W stosunku do chorągwi jałoirskiej używano nazwy plemiennej, a nie geograficznej z prostej przyczyny. Otóż w przeciwieństwie do chorągwi juszyńskiej (trockiej), ułańskiej (grodzieńskiej), najmańskiej (wileńskiej) i baryńskiej (nowogródzkiej), oddział ten nie miał jednego, dominującego obszaru osadniczego, lecz dwa równorzędne. Chorągiew jałoirską tworzyli Tatarzy mający swe posiadłości głównie w województwach wileńskim i nowogródzkim⁷⁵. Tak więc nie można było używać nazwy geograficznej, lecz plemiennej. Tym bardziej, że nazwy chorągiew *wileńska* i *nowogródzka* nosiły już inne oddziały tatarskie służby ziemskiej. Z tego samego powodu chorągiew kondracka nie mogła nosić nazwy *wileńska*. Z problemu tego wybrnięto określając ją mianem utworzonym od największego skupiska Kondratów, to znaczy od wioski Mereszłany, położonej w województwie wileńskim⁷⁶.

Listy króla Zygmunta Augusta do chorążych tatarskich z 1563 roku, tak jak obie lustracje dóbr tatarskich, z 1559 i 1631 roku potwierdzają moją tezę, że terminy ściah i chorągiew, chorągwo mają to samo znaczenie. Pierwszy z nich jest starszy i wywodzi się z kręgu kultury staroruskiej. Drugi zaś jest związany z wojskowością ziem etnicznie polskich. Przekazy źródłowe wskazują, że obie nazwy stosowano wymiennie⁷⁷. Twierdzenie Jacka Sobczaka, że terminu ściah uważano wyłącznie „na oznaczenie oddziału plemiennego” nie ma podstaw źródłowych⁷⁸. Wynika przede wszystkim z nieumiejętnej analizy przekazów źródłowych wspomnianego autora. Zarówno szesnastowieczne, jak i siedemnastowieczne, źródła wskazują, że terminy ściah i chorągiew używano wymiennie⁷⁹. Nie bez znaczenia jest fakt, że autorzy latopisów ruskich nazwy *stia*g używali dla określenia oddziału wojskowego⁸⁰.

Rewizorzy dóbr tatarskich używali też terminu chorągwo w znaczeniu jednostki wojskowo-administracyjnej. Do chorągów tatarskich na Litwie, należeli jedynie Tatarzy posiadające ziemie na prawie wojennym, a nie, jak twierdzi Jacek Sobczak „cała ludność tatarska”⁸¹.

Niewielka część Tatarów ziemską służbę wojskową odbywała w chorągwiach powiatowych szlachty litewskiej. Byli to Tatarzy z okolic Klecka i Mścislawia. Jak już wielokrotnie pisałem, ci pierwsi wywodzili się z jeńców ordyńskich, których osadzili nad rzeką Łanią książęta Jarosławscy. Według popisu wojska litewskiego z 1528 roku służyli oni razem z bojarami kleckimi w chorągwi powiatowej w liczbie 17. Cała chorągiew liczyła 130 koni⁸². Muzułmanów kleckich wyodrębniono w osobną grupę, jaki bojarów nie mających poddanych. Wbrew twierdzeniu Stanisława Kryczyńskiego nie tworzyli oni jednak osobnego chorągwa⁸³. Zachowane w Archiwum Radziwiłłowskim przekazy źródłowe wskazują, że Tatarzy kleccy w XVI-XVIII wieku byli prywatnymi ziemianami możnowładców litewskich⁸⁴. W spisie 1528 roku większość tych Tatarów nosi miejscowe imiona⁸⁵. Druga grupa ludności muzułmańskiej zobowiązanej do służby wojskowej w chorągwiach powiatowych Wielkiego Księstwa Litewskiego to Tatarzy mścislawscy. To niewielkie skupisko tatarskie liczące w pierwszej połowie XVI wieku, jak się wydaje, zaledwie kilka rodzin do chorągwi mścislawskiej wystawiało zaledwie dwa konie⁸⁶. Z czasem Tatarów tych włączono do chorągwi baryńskiej⁸⁷. Według Stanisława Dziadulewicza, Tatarzy mścislawscy „dawniej” posiadali własny zaciąg,

którego naczelnikami mieli być przodkowie rodu Sutockich⁸⁸. Zachowane spisy chorągwi tatarskich z pierwszej połowy XVI wieku nie potwierdzają jednak tej informacji. W spisie bojarów zamku mściławskiego, pochodzącym z popisu wojska litewskiego z 1528 roku, znajdujemy tylko jednego Tatara, Murzę Mańkiewicza wystawiającego na posługę wojenną dwa konie⁸⁹. Warto tu podkreślić, że potomków ochrzczonych Tatarów spotykamy dosyć często wśród bojarów litewskich służących w chorągwiach powiatowych⁹⁰.

Problem ziemskiej służby wojskowej kilku arystokratycznych rodów tatarskich, noszących na Litwie tytuły carewiczów jest dosyć niejasny. Z jednej strony zachowały się informacje, że zbrojne pocztu tych książąt nie podlegały władzy chorążych tatarskich, z drugiej zaś podczas przeprowadzania spisów wojska litewskiego i rewizji posiadłości tatarskich, zawsze zapisywano ich razem z pozostałą ludnością muzułmańską zobowiązaną do „posługi wojennej”⁹¹. Stanisław Dumin w swym artykule poświęconym ordyńskiej warstwie kniazowskiej na Litwie, podkreśla szczególne miejsce Czyngisydów wśród feudałów tatarskich zamieszkujących Wielkie Księstwo⁹². Uważa jednak, że sołtanowie ci, kultywując tradycję swego pochodzenia od panujących chanów, tak naprawdę w drugiej połowie XVI wieku mało różnili się od „litewsko-tatarskiej arystokracji” swą sytuacją socjalną. Mało tego, w przeciwieństwie do rodów sprawujących urzędy chorążych i marszałków tatarskich, nie posiadali żadnej władzy administracyjno-wojskowej czy też sądowniczej nad społecznością muzułmańską zamieszkującą Wielkie Księstwo Litewskie⁹³. Wydaje się, że nadrzędna pozycja Czyngisydów w stosunku do pozostałych kniaziów tatarskich w państwie litewskim była związana z polityką wschodnią Jagiellonów, którzy nie zrezygnowali z aktywnego kształtowania elity rządzącej Wielką Ordą i Chanatem Krymskim. Tak więc zamieszkujący Litwę carewicze byli im potrzebni jako ewentualni pretendenci do chańskich tronów. Stąd też długo Jagiellonowie utrzymywali sztucznie, wysoką pozycję tych książąt, jako pretendentów do władzy przebywających „czasowo na emigracji”. Stanowili oni, niejako, ornament dla mocarstwowych ambicji tej polsko-litewskiej dynastii. Sołtanowie ci towarzyszyli Jagiellonom podczas wypraw wojennych, uroczystych wjazdów do miast czy koronacji. W 1529 roku podczas wyniesienia Zygmunta Augusta na tron wielkoksiążęcy w Wilnie wśród litewskich panów, duchownych i bojarów reprezentujących wszystkie ziemie Wielkiego Księstwa nie zabrakło carewiczów i ułanów tatarskich. Dwaj sołtanowie mieli miejsce na ławkach tuż obok Zygmunta Augusta i jego ojca Zygmunta Starego, a „na ziemi z lewej i prawej strony tronu siedzieli trzej ułani”⁹⁴. W XVI wieku rody carewiczów ordyńskich na służbie u Jagiellonów, spośród pozostałych Tatarów gospodarskich, nie wyróżniały się zbytnio zamożnością⁹⁵. Z kolei rody, z których wywodzili się przywódcy tatarskich chorągwi, pod względem majątkowym nawet nie mogli się równać z warstwą litewskich kniaziów i panów dysponujących posiadłościami liczącymi po kilkaset służb i wystawiających na posługę wojenną i po kilkaset koni, mających własnych ziemian i bojarów⁹⁶. Sądząc z popisu wojska litewskiego 1528 roku wśród Tatarów na służbie gospodarskiej najbogatszy był ród Najmanów, pełniący z pokolenia na pokolenie urzędy chorążych i marszałków w ściahu wileńskim. Jak wyliczył Stanisław Dumin wystawiali oni 56 koni czyli prawie połowę żołnierzy tej chorągwi⁹⁷. Już pozostałe rody tatarskich chorążych wystawiały zaledwie po kilkunastu konnych żołnierzy⁹⁸. Nie ulega wątpliwości, że wpływy rodów rządzących chorągwi tatarskimi na społeczność muzułmanów na Litwie wynikała przede wszystkim z posiadanej władzy, sprawowanej jednak w imieniu polsko-litewskich władców. Tak, czy inaczej warstwa feudałów tatarskich zamieszkujących w Wielkie Księstwo Litewskie bardzo długo zachowała swą odrębność wobec prostych wojowników tatarskich nie posiadających poddanych chłopów. Tatarzy występujący w spisie 1520 roku służyli w chorągwiach zaciężnych, a nie ziemskich, jednak zachowali wyraźny podział na „kniaziów i ułanów tatarskich” oraz na niezamożnych i prostego pochodzenia wojowników⁹⁹. W popisie chorągwi tatarskich z 1528 roku ci ostatni nazywani są „kozakami co ludzi nie mają”. Jak widać nawet służba wojskowa w rotach zaciężnych, gdzie „spotykali” się ludzie z różnych warstw społecznych, nie zatarła podziałów społecznych istniejących wśród Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Status społeczny potomkowie tatarskich arystokratów na Litwie bardzo długo zachowali również dzięki ożywionym stosunkom ze swymi krewnymi ze Złotej Ordzy, a potem z Krymu. Tatarscy poddani Jagiellonów w XV-XVI wieku nierzadko wyjeżdżali, aby za zgodą litewskich monarchów pełnić w państwach tatarskich wysokie urzędy¹⁰⁰. Przy czym zostawiali w Wielkim Księstwie Litewskim któregoś ze swych potomków. Dlatego też zarówno na Litwie, jak i na Krymie, mieszkali nie tylko przedstawiciele takich arystokratycznych rodów, jak: Szyrynowie, Ułanowie czy Barinowie, ale również i Czyngisydzi¹⁰¹.

Ukształtowanie się jednolitej grupy „Tatarów na służbie wojennej”, składającej się z potomków

arystokratów ordyńskich i potomków prostych wojowników, zwanych na Litwie kozakami nastąpiło dosyć późno, to znaczy w pierwszej połowie XVII stulecia. Jednak proces ten dotyczył jedynie sfery prawnej. Tatarscy feudałowie bowiem, przekształcając się w grupę zawodowych oficerów, rotmistrzów, namiestników i poruczników chorągwi zaciężnych, nadal znajdowali się w uprzywilejowanej sytuacji. Jako zasłużeni dla Jagiellonów, a później dla Wazów otrzymywali większe nadania ziemskie niż inni Tatarzy na służbie wojennej, również urzędy chorążych tatarskich w XVII wieku zazwyczaj obsadzano zawodowymi oficerami tatarskimi. W tym też okresie i rody wywodzące się od ordyńskich carewiczów zaczęto uważać za część składową Tatarów hospodarskich. Do grupy rodów tatarskich wywodzących się od ordyńskich arystokratów przeniknęły też rodziny muzułmańskie, które pochodziły od tzw. Tatarów-kozaków. Nastąpiło to jednak przy pomocy sfałszowanych rodowodów. Zewnętrznym wyrazem ujednolicenia się tatarskich ziemian na służbie wojennej, było bezprawne używanie przez potomków Tatarów-kozaków tytułu „kniazia”¹⁰². Zależność potomków ordyńskich arystokratów na Litwie, noszących tytuły sołtanów, ułanów, murzów i kniaziów, wobec wielkich książąt litewskich nie miała charakteru osobistego, lecz wynikała z posiadania gruntów na prawie lennym. Jedyną ich powinnością była konna służba wojskowa w chorągwiach hospodara. W odróżnieniu od Tatarów-ziemian z dóbr magnackich, w okresie wolnym od posługi wojennej ze swych gruntów nie płacili oni czynszu¹⁰³.

Z czasem do grupy tej doszli Tatarzy-kozacy również pełniący ziemską służbę wojskową na rzecz Jagiellonów, którzy nie posiadali poddanych chłopów. Chociaż Tatarzy-kozacy w XVI stuleciu, z racji pełnienia ziemskiej służby wojskowej, tak jak i tatarscy feudałowie byli nazywani Tatarami hospodarskimi, jednak ich status społeczny, długo był nieco inny niż potomków ordyńskich arystokratów. Niemal przez cały wiek XVI musieli oni walczyć z urzędnikami wielkich książąt o zwolnienie ich z posług bojarów służebnych¹⁰⁴.

Tatarzy hospodarscy, tak jak pozostali bojarzy litewscy, konną służbę wojskową musieli pełnić osobiście¹⁰⁵. Od osobistego udziału w wyprawach wojennych i wszelkiego rodzaju popisach całkowicie wolne były jedynie kobiety. Osoby chore od osobistej służby wojskowej były czasowo zwalniane¹⁰⁶. Musiały jednak przysłać zastępcę odpowiednio uzbrojonego. W miarę postępującej destrukcji ziemskiej służby wojskowej Tatarów Wielkiego Księstwa ten ostatni wymóg stał się fikcją. Muzułmanie litewscy coraz częściej na ziemską posługę przysyłali zastępców źle uzbrojonych i wyszkolonych¹⁰⁷. Sami zaś zaciągali się do lekkich chorągwi komputowych, tak litewskich, jak i koronnych, gdzie otrzymywali żołd¹⁰⁸.

Wymiar służby wojskowej z ziem, które muzułmanie trzymali na lennym „prawie tatarskim”, zwanych tatarszczyznami był taki sam, jak litewskiej szlachty powiatowej. Zasady pospolitego ruszenia określały statuty litewskie, jednak wysokość służby wojskowej zależała wyłącznie od czasowych ustaw¹⁰⁹. Ustawy z 1528, 1563, 1566 i 1567 roku wymagały od właściciela ziemi, aby z każdych 8, 9, 10 i 11 służb czyli gospodarstw wiejskich wystawił jednego konnego żołnierza.

Pierwsza dokładniejsza informacja o wymiarze ziemskiej służby wojskowej pochodzi z 1529 roku¹¹⁰. Wynika z niej, że istniały trzy kategorie koni:

1. konie wystawiane od pełnej normy 8 służb,
2. konie wystawiane od nie pełnej normy, czyli 1-7 służb,
3. konie, na których stawali bojarzy nie mający poddanych.

Od feudałów wystawiających konnych żołnierzy z pełnej normy służb wymagano, dobrych koni oraz uzbrojenia ochronnego, to znaczy pancerzy (juszmanów, bechterów lub kolczug), hełmów. Każdy jeździec powinien być wyposażony w szablę, łuk i broń drzewcową¹¹¹. W XVI wieku ziemskie chorągwie tatarskie nie posiadały jeszcze broni palnej. Żołnierze wystawiani z niepełnej normy służb mogli posiadać gorsze konie. Jako uzbrojenie ochronne posiadali tańsze kolczugi. Natomiast bojarzy i Tatarzy-kozacy, nie posiadający poddanych z reguły walczyli bez uzbrojenia ochronnego, na słabszych koniach, jako uzbrojenia zaczepnego używali szabli i łuków.

Tatarzy mieli prawo dziedziczyć, ziemie nadane im przez władców litewskich na prawie lennym, tak w linii męskiej, jak i żeńskiej. Nie mogli natomiast sprzedać ich bez zgody wielkiego księcia. Stanowiły one bowiem własność każdorazowego polsko-litewskiego władcy¹¹². Na sprzedaż tych posiadłości musieli uzyskiwać specjalne zezwolenie królewskie¹¹³. Jeden z litewskich Tatarów przedstawiając w 1558 roku sułtanowi Sulejmanowi sytuację swych pobratymców posiadających w Wielkim Księstwie Litewskim ziemie na prawie wojennym napisał: „Timary przez nas posiadane, są takiej natury, jak w krajach sułtańskich: zostały one nam nadane przez królów za czyny wojenne i używamy ich z całą swobodą równą krajowcom”¹¹⁴.

Muzułmanin ten starał się pokazać władcy tureckiemu, że Tatarzy gospodarscy funkcjonują na równych prawach ze szlachtą litewską. Wydaje się, że tak właśnie widzieli swoją pozycję w państwie polsko-litewskim przynajmniej potomkowie arystokracji ordyńskiej. Jak już wyżej powiedziałem Tatarzy gospodarscy byli lennikami władców polsko-litewskich, ich sytuację można porównać z prywatnymi bojarami-ziemianami możnowładców Wielkiego Księstwa. Jagiellonowie oraz ich następcy uważali się za swego rodzaju seniorów Tatarów posiadających ziemie na „prawie wojennym”. Ziemie swych Tatarów uważali za nadane im lenna. Stosunek króla do ziem obciążonych tatarską służbą wojskową, dobrze charakteryzują słowa dokumentu wystawionego przez Stefana Batorego w 1585 roku: „według prawa pospolitego, rozporządzanie dobrami tatarskimi do nikogo innego nie należy, tylko do nas hospodara”¹¹⁵. Prawo to, jak wskazują rewizje dóbr tatarskich przeprowadzane dwukrotnie, w 1559 i 1631 roku, nie stanowiło istotnej bariery dla szlachty litewskiej skupującej tatarszczyzny¹¹⁶. Ziemie obciążone tatarską służbą wojskową, bez większych trudności były nabywane przez litewską szlachtę, zarówno bez zezwolenia króla, jak i z zezwoleniem. Bardzo często posiadłości tatarskie nabywali urzędnicy i dworzanie królewscy, dla których uzyskanie zezwolenia na zakup tatarszczyzn nie stanowiło większego problemu¹¹⁷. Ziem obciążonych konną służbą wojskową wyzbywali się nawet chorążowie tatarscy, którzy powinni czuwać nad prawidłowym jej funkcjonowaniem¹¹⁸. Konsekwencją wyprzedaży ziem tatarskich na prawie lennym było znaczne zmniejszenie się potencjału wojskowego chorągwi tatarskich w Wielkim Księstwie Litewskim¹¹⁹. Dlatego też postanowiono przeprowadzić lustrację tych posiadłości. Zadanie to powierzono ciwunowi wileńskiemu, kniaziowi Matwiejowi Ogińskiemu. Ta pierwsza rewizja ziem tatarskich obciążonych konną służbą wojskową została przeprowadzona 1559 roku. Wskazywała ona powolny upadek ekonomiczny osadnictwa tatarskiego na prawie wojennym w wielu regionach Wielkiego Księstwa Litewskiego¹²⁰. Jan Kierdej analizując księgę zawierającą rewizję 1559 roku, otrzymaną od potomków Ogińskiego, zapisał wiele trafnych spostrzeżeń na temat ziemskiej służby wojskowej Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach pięćdziesiątych XVI wieku. Otóż według Kierdeja nierówności w obciążeniu tatarszczyzn powinnością wojenną wynikają z faktu, że XVI stuleciu, gdy monarchia jagiellońska, prowadziła niezbyt często wojny ziemianie tatarscy chętnie w nich uczestniczyli, szczególnie w wyprawach poza granice polsko-litewskiego państwa. Chcąc uzyskać sukno na ubranie każdy Tatarzyn „z ochotą podymował się z małego gruntu stawić konia”¹²¹. Jednak przyczyn upadku organizacji chorągiewnej litewskich mużulmanów, jak zauważył sam lustrator, było kilka. Jedną z najważniejszych to rozdrobnienie gruntów na skutek ciągłych podziałów rodzinnych. Ziemska służba wojskowa na każde wezwanie hospodara, stała się dla właścicieli niewielkich gospodarstw ogromnym ciężarem. Coraz częściej łupy wojenne nie mogły zrekompensować kosztów wyłożonych na wyprawę. Nawet właściciele większych dóbr niejednokrotnie popadali w długi. Tatarzy zaczęli uchylać się od służby ziemskiej, sprzedając swoje posiadłości obciążone powinnością wojskową na rzecz hospodara litewskiego. Dla mużulmanów nie mogących podjąć służbie gospodarskiej alternatywą było przyjęcie ziemi na prawie lennym w dobrach magnatów litewskich¹²². W XVI stuleciu Tatarzy litewscy na służbie gospodarskiej, jeżeli nadarzała się okazja chętnie zaciągali się do armii koronnej za żołd. Wydaje się, że przez całe dziesięciolecia służba za pieniądze w polskiej armii ratowała ziemian tatarskich przed ruiną gospodarczą. Dopóki państwo polsko-litewskie prowadziło wojny poza swoimi granicami lub na jego krańcach służba w ziemskich chorągwiach, na ogół, opłacała się Tatarom. W ciągu XVI stulecia uczestniczyli oni niemal we wszystkich zmaganiach zbrojnych Rzeczypospolitej, bądź w oddziałach bezpośrednio podległych królowi lub w chorągwiach zaciężnych. Nie zawsze jednak zwycięskie wojny prowadzone przez Jagiellonów i ich następców na polsko-litewskim tronie były pomyślne dla Tatarów gospodarskich. Niejednokrotnie wielu z nich ginęło lub popadało w niewolę. Wykup z nieprzyjacielskiej niewoli wiązał się z koniecznością sprzedaży swych majątków ziemskich¹²³. Aktualnie najlepiej znany jest udział 300 Tatarów gospodarskich w wojnie polsko-krzyżackiej w latach 1519-1521¹²⁴. Zostali oni zaciągnięci do armii koronnej jako jazda najemna. W 1538 roku stukonna chorągiew Tatarów litewskich pod dowództwem rotmistrza Szachmancera Rudnickiego z rodu Barynów walczyła w Mołdawii¹²⁵. Wydaje się, że już w pierwszej połowie XVI stulecia Tatarom bardziej opłacała się służba w chorągwiach zaciężnych niż w ziemskich.

Kluczowym problemem przy rekonstrukcji ziemskiej służby wojskowej mużulmanów litewskich jest geneza ich chorągwi. Wokół tego tematu od lat toczy się ożywiona dyskusja, w której niestety uwidoczniły się pozanaukowe akcenty. W 1938 roku Stanisław Kryczyński sformułował tezę, że Tatarzy zobowiązani do służby wojskowej stanowili „miniaturę kopię kipczackiej ordy z jej podziałem na plemiona i rody

podległe władzy dziedzicznych naczelników”¹²⁶. Jednym z głównych argumentów potwierdzających koncepcję tego, młodego wówczas uczonego były siedemnastowieczne nazwy chorągwi Tatarów litewskich, które wskazywały na ich złotoordyńską genezę¹²⁷. Były to: chorągiew juszyńska, najmańska, kondracka, jałoirska, baryńska i ułańska. Zbieżne były one z nazwami takich ułusów-plemion Złotej Ordy, jak: Ujszun, Najman, Kondrat, Jałoir i Barin. W 1979 roku ukazał się mój artykuł, w którym rozwinąłem i zmodyfikowałem wojskowy aspekt tezy Stanisława Kryczyńskiego. W przeciwieństwie do wspomnianego badacza, który w społeczności tatarskiej na Litwie widział miniaturę Złotej Ordy, w swojej publikacji przedstawiłem tezę, że w strukturze tatarskich chorągwi ziemskich występowały elementy dawnego ustroju wojskowo-plemiennego Złotej Ordy i Krymu¹²⁸. Pisałem, że chorągwie te pochodzą od ułusów ordyńskich. Nie są jednak prostym przeniesieniem struktury plemiennie-wojskowej na grunt litewski.

W 1984 roku z nieudokumentowaną źródłowo krytyką powyższej tezy wystąpił Jacek Sobczak¹²⁹. W 2003 roku jego argumenty, bez przeprowadzenia badań tego problemu, powtórzył Krzysztof Grygajtis¹³⁰. Dziejami feudalnej warstwy tatarskiej w Wielkim Księstwie Litewskim od wielu lat zajmuje się też Stanisław Dumina. Historyk ten, w przeciwieństwie do wyżej wymienionych autorów, prowadząc rzetelne badania nad genealogią tatarskich rodów szlacheckich na Litwie, wniósł sporo nowych elementów do wiedzy o ziemskiej służbie wojskowej Tatarów hospodarskich¹³¹. Jednak w wielu momentach koncepcje Dumina dotyczące genezy i funkcjonowania tatarskiej organizacji wojskowej na Litwie znacznie się różnią od tez zawartych w moich pracach.

Pod wpływem nowych przekazów źródłowych tezę o pochodzeniu chorągwi tatarskich na Litwie od ułusów Złotej Ordy, uściśliłem i zmodyfikowałem. W dwóch artykułach, których Stanisław Dumin nie zna, poświęconych urzędnikom ziemskiej służbie wojskowej Tatarów hospodarskich oraz Tatarom-kozakom, udowodniłem, że ich chorągwie, powstały już w XV stuleciu z wojowników towarzyszących feudałom ordyńskim emigrującym do państwa Giedyminowiczów¹³².

Stanisław Dumin pisze, że feudałowie ordyńscy „często pojawiali się na Litwie ze swoimi ludźmi, wojownikami swojego ułusu, i wewnątrz tych grup, do jakiegoś stopnia zachowywały się poprzednie, hierarchiczne stosunki. Przyjmując tatarskich kniaziów na służbę, Gedyminowicze mogli zachować ich władzę wojskową, a częściowo i administracyjną nad przyprowadzonymi przez nich oddziałami. Niektóre z tych oddziałów mogły też stać się podstawą dla poszczególnych ściahów, znanych w XVI-XVII wieku”¹³³. Dalej jednak autor ten pisze, że ramy chorągwi istniejących na Litwie już w pierwszej ćwierci XVI wieku były zauważalnie szersze, niż ramy oddziałów, które mogli przyprowadzić na Litwę tatarscy bekowie i murzowie”. Z powyższymi twierdzeniami można się zgodzić bez żadnych zastrzeżeń. Rzeczywiście szesnastowieczne spisy chorągwi tatarskich wskazują, że w oddziałach tych znajdowali się przedstawiciele wielu różnych plemion i rodów z różnych ordyńskich ułusów, zarówno arystokratycznego pochodzenia, jak i potomkowie prostych wojowników. Jako przykład tworzenia przez władze litewskie chorągwi tatarskich z różnych grup rodowych i plemiennych, Dumin przytacza „ściah ordyński”, w którym służyli przedstawiciele kilku rodów wywodzących się z linii Czyngis-chana¹³⁴. Autor ten polemizując z moją tezą o rodowo-plemiennym pochodzeniu chorągwi tatarskich na Litwie zawartą w artykule z 1979 roku, pisze, że oddziały te nie były „rodowymi czy też plemiennymi związkami”¹³⁵. Dalej stwierdza, że ściah tatarskie zostały stworzone niejako odgórnie przez hospodarów litewskich, a tatarscy chorążowie byli jedynie wielkksiążęcymi urzędnikami. Problem genezy tatarskich chorągwi w Wielkim Księstwie Litewskim poruszałem w kilku publikacjach poświęconych ziemskiej służbie wojskowej muzułmanów litewskich. Postawiłem w nich tezę, że chorągwie tatarskie na Litwie istniejące w XVI-XVII wieku powstały z drużyn towarzyszących feudałom ordyńskim na emigracji w Wielkim Księstwie. Moim zdaniem oddziały tatarskich emigrantów, które w XIV-XV wieku uczestniczyły w wojnach miały rodowo-plemienny charakter. Dopiero w późniejszym okresie, w miarę jak do chorągwi tych włączano nowe grupy emigrantów, a także jeńców wojennych, stały się jednostkami grupującymi przedstawicieli wielu ordyńskich plemion i rodów. Jednak, i wówczas została zachowana dominująca pozycja rodu, z którego wywodzili się dziedziczni chorążowie i marszałkowie tatarscy. Znane nam przekazy źródłowe, niestety nie pozwalają nam prześledzić procesu powstawania chorągwi w najwcześniejszym stadium. Dlatego też tyle niejasności pojawia się przy każdej próbie przedstawienia genezy ziemskiej służby Tatarów litewskich.

Wspominana wielokrotnie przez autorów chorągiew ordyńska w XVI stuleciu składająca się z pocztów potomków kilku arystokratycznych rodów ordyńskich powstała jednak, jak się wydaje, tak samo jak pozostałe

ziemskie chorągwie tatarskie. Wskazuje na to tradycja rodowa kniaziów Bohatyrowiczów-Łowczyckich. Wynika z niej, że w drugiej połowie XV wieku ich przodek, krymski kniaź Bohatyr przybył na Litwę na czele własnego oddziału wojowników, który później przekształcił się w chorągiew ordyńską¹³⁶. Tradycję tę pośrednio potwierdzają późniejsze przekazy źródłowe, to znaczy rewizje dóbr tatarskich 1559 i 1631 roku¹³⁷. Okoliczności w jakich doszło do utraty przez kniaziów Łowczyckich urzędu chorążego w ściahu ordyńskim są zupełnie nieznane. Wydaje się, że władzę w tym chorągwie przejął, najpierw ród Ułanów, a dopiero potem ród Barynów.

Ważnym źródłem dla wyjaśnienia genezy tatarskich chorągwi służby ziemskiej są piętnastowieczne i szesnastowieczne glejty władców litewskich dla krymskich feudałów, szukających schronienia na Litwie. W dokumentach tych Jagiellonowie zezwalali arystokratom tatarskim, najczęściej członkom dynastii Girejów na osiedlanie się w granicach Wielkiego Księstwa Litewskiego. Z przekazów tych niezbicie wynika, że arystokraci tatarscy, najczęściej emigrowali na ziemie litewskie nie tylko w otoczeniu swych rodzin, ale również w asyście swych lenników: zależnych kniaziów, ułanów, murzów i licznej rzeszy prostych wojowników. Jagiellonowie przyrzekając ewentualnym emigrantom „chleb i sól”, zapewniali swych krymskich partnerów, że wraz ze wszystkimi swoimi ludźmi będą mogli bez żadnych przeszkód wyjechać z Litwy, tak jak dobrowolnie przyjechali. Wymowa tych glejtów stoi w sprzeczności z tezą Stanisława Dumina, że arystokraci ordyńscy osiedlając się na Litwie tracili rzeczywistą władzę nad swoimi ludźmi. „Źródłem władzy tatarskich chorążych i marszałków nad ściahami były wielkksiążęce nomiinacje-przywileje. Także w tych przypadkach, gdy w składzie ściahów znaczny procent stanowili potomkowie wojowników, którzy jeszcze w Ordzie podlegali ich przodkom, byli oni urzędnikami wielkiego księcia, mianowanymi według wzorców litewskich urzędów, i noszących te same nazwy”¹³⁸. Samego faktu przekształcenia się przywódców tatarskich ściahów w urzędników wielkksiążęcych, o czym zapomina Dumin, nie kwestionowałem. Problemowi temu poświęciłem osobny artykuł. Pisałem w nim, że urząd chorążego tatarskiego w ciągu XV-XVI wieku przeszedł ewolucję, o czym najlepiej świadczy fakt, że jeszcze na przełomie XV i XVI wieku dowódcy ściahów tatarskich nie nosili nazwy chorążych¹³⁹. Wskazuje to na długą drogę przekształcania się feudałów ordyńskich w chorążych tatarskich Wielkiego Księstwa Litewskiego. W XVI stuleciu, gdy sytuacja prawna wszystkich Tatarów na służbie wojennej – sołtanów, ułanów, murzów i kozaków - stała się mniej więcej jednakowa, potomkowie ordyńskich arystokratów zaczęli sprawować władzę nad szeregowymi wojownikami swych chorągwi jako urzędnicy królewscy, chorążowie i marszałkowie. Wydaje się jednak, że więzi nieformalne między rodami chorążych a członkami chorągwi nie zostały całkowicie wyprane z relacji charakterystycznych dla takich feudalnych państw tatarskich, jak Złota Orda czy Chanat Krymski. Niewątpliwie i władcy litewscy nie byli zainteresowani w zniszczeniu wpływów ordyńskich kniaziów na społeczność tatarskich chorągwi, bowiem poprzez tych oddanych dynastii feudałów mogli sprawniej wykorzystywać potencjał militarny Tatarów posiadających majątki na prawie wojennym. Nadania ziemskie i przywileje dla tej warstwy najlepiej świadczą o intencjach Jagiellonów¹⁴⁰. Polityka personalna władców litewskich sprzyjała tworzeniu się swego rodzaju dynastii chorążych sprawujących swe urzędy przez wiele pokoleń. Piastowanie urzędów chorążego i marszałka ściahów tatarskich umacniało pozycję rodzin, z których oni się wywodzili. Stąd też w XVI stuleciu stanowiska te były przedmiotem pożądania wielu litewskich muzułmanów. Toczono o nie zażarte spory, odwołując się, zarówno do prawa dziedziczości, jak i autorytetu monarszego¹⁴¹. Królowie-wielcy książęta litewscy z dynastii Jagiellonów nadając im urzędy chorążych i marszałków zazwyczaj odwoływali się do elementów dziedziczości tych stanowisk¹⁴². Przekazy źródłowe potwierdzają, że chorągwo jaloirskie znajdowało się w rękach tego samego rodu przeszło 150 lat¹⁴³. Urząd chorążego tatarskiego w chorągwi grodzieńskiej (ułańskiej) ród Ułanów Assanczukowiczów sprawował w latach 1506-1662¹⁴⁴. Ród Murzów Baryńskich i wywodzących się od nich kniaziów Rudnickich urząd chorążego nowogródzkiego sprawował w latach 1527-1662¹⁴⁵. Chorągwo tatarskie województwa trockiego w rękach różnych gałęzi rodu kniaziów Juszyńskich znajdowało się aż do 1694 roku¹⁴⁶. Urząd chorążego ściahu najmańskiego sprawowali przedstawiciele rodu Najmanów – kniaziowie Kadyszewicze, Kieńscy, Skirmuntowie¹⁴⁷. Według Stanisława Dziadulewicza pierwszy naczelnik ściahu najmańskiego miał żyć na Litwie koło 1450 roku¹⁴⁸. Był on synem niejakiego Najman-bega walczącego pod Grunwaldem w zastępach chana Dżalał-ed-Dina¹⁴⁹. W przekazach źródłowych, do których dotarł Dziadulewicz występował on jako Piotr Najmanowicz¹⁵⁰. Istnienie tej postaci, jako przywódcy litewskich Najmanów potwierdza dokument z 1542 roku¹⁵¹. Wydaje się, że w kontekście

przytoczonych faktów, negowanie dziedziczności urzędu chorążego tatarskiego jest pozbawione sensu. Nie ma też potwierdzenia w źródłach teza Jacka Sobczaka, że „starając się o urzędy chorążych Tatarzy wnosili na rzecz hospodara opłaty”¹⁵².

Historycy pisząc o genezie ziemskich chorągwi tatarskich, w zasadzie ograniczają się do przytoczenia rodowo-plemiennych nazw chorągwi tatarskich z wstępu do rewizji 1631 roku. Zapominają natomiast o przekazach szesnastowiecznych, w których znajdujemy informacje potwierdzające rodowo-plemienny rodowód tych oddziałów. W licznych dokumentach kancelaryjnych chorągwie tatarskie nazywane są oddziałami tego lub innego rodu. Tak więc w powszechnym użyciu, obok takich nazw, jak: ściah ułański, jałoirski, kondracki, baryński, najmański czy juszyński, funkcjonowały nazwy typu: ściah Ułanów Assanczukowiczów, ściah Jałoirów, ściah Kondratów, ściah Barynow, ściah Najmanów czy ściah Ujszunów¹⁵³. W świetle zachowanych źródeł, nie ulega wątpliwości, że już w XVI wieku przywódcy chorągwi tatarskich na Litwie byli urzędnikami wielkiego księcia, władzę swą sprawowali w jego imieniu. Wymienione wyżej nazwy wskazują jednak, że oddziały te w jakiś stopniu zachowały charakter chorągwi rodowych. Z określeń tych możemy wnioskować, że jeszcze w XVI-XVII wieku zdawano sobie sprawę z ich rodowo-plemiennej genezy. Dlatego nie można się zgodzić z tezą Stanisława Dumina, że tatarskie chorągwie na Litwie „nie były rodowymi czy też plemiennymi jednostkami”, gdyż składały się one z różnoetnicznych elementów¹⁵⁴. Autor ten zapomina bowiem, że również na terenie Złotej Ordy czy też Chanatu Krymskiego, tamtejsze rody i plemiona powstawały w podobny sposób, jak chorągwa tatarskie w Wielkim Księstwie Litewskim¹⁵⁵. Społeczeństwo mongolskie w epoce panowania Czyngis-chana, tak jak i wszystkie ludy koczownicze, dzieliło się na rody i plemiona. Jednak „nie miały one nic wspólnego z pojęciem wspólnoty rodowej. Były to twory zupełnie innego charakteru, zrodzone w warunkach społeczeństwa zorganizowanego na sposób feudalno-wojskowy”¹⁵⁶. Członkowie jednego rodu wywodzącego się od wspólnego, często legendarnego przodka uważali się za krewnych chociaż, w rzeczywistości nie byli ze sobą spokrewnieni¹⁵⁷. W ten sam sposób powstawały nowe rody, plemiona i ułusy w Złotej Ordzie.

Więzi między potomkami arystokratycznych rodów ordyńskich feudalnych nie ustały z roku na rok. Faktu tego zdaje się nie zauważać Dumin pisząc, że „większość Tatarów, którzy przyjechali na Litwę, otrzymawszy od wielkiego księcia nadania ziemskie, w kwestiach dotyczących stosunków ziemskich otrzymali pełną niezależność od arystokracji, stopniowo zrównując się z nią pod względem prawnym. Już na początku XVI wieku status prawny arystokracji i innych Tatarów na służbie wojennej na Litwie zauważalnie nie różnił się. Ci i drudzy należeli do jednej kategorii ludności – Tatarów gospodarskich, stanowiących jedną z grup społeczeństwa litewskiego na służbie wojennej, szlachty”¹⁵⁸. Według Dumina, w pierwszej połowie XVI wieku, na Litwie potomków ordyńskich feudałów od szeregowych Tatarów odróżniał jedynie tytuł kniaziowski¹⁵⁹. Wydaje się, że w omawianym okresie problem sytuacji społeczno-prawnej Tatarów „na służbie wojennej” był bardziej złożony od tego, który przedstawił Stanisław Dumin. Z całą pewnością, w pierwszej połowie XVI stulecia potomkowie arystokratów ordyńskich na Litwie, noszący tytuły sołtanów, ułanów, murzów i kniaziów nie byli przekonani, że wraz z Tatarami-kozakami należą do jednej, wojskowej warstwy. Feudałowie ci, nawet służąc w chorągwiach zaciężnych razem z tymi prostymi wojownikami, wydzielali się organizacyjnie. Tatarzy-kozacy w ramach rodowo-plemiennych chorągwi tworzyli osobne oddziały. W popisie wojska litewskiego z 1528 roku wyraźnie widać, że nie miały one znaczenia taktycznego, czy też militarnego, lecz organizacyjno-administracyjny. Tatarzy-kozacy pochodzili zazwyczaj z jednej osady lub okolicy. Podlegali oni swym atamanom mającym, w zasadzie funkcje administracyjne. Można ich porównać do sołtysów wyposażonych w uprawnienia wojskowo-administracyjne¹⁶⁰. Tatarscy feudałowie na Litwie, wywodzący się z ordyńskiej arystokracji, nie tylko w XVI wieku stanowili odrębną, to jest wyższą warstwę wśród Tatarów zobowiązanych do służby wojskowej na rzecz polsko-litewskich władców, ale również jeszcze na przestrzeni XVII-XVIII stuleci zachowali poczucie odrębności wobec rodów tatarskich pochodzących od prostych wojowników ordyńskich¹⁶¹.

Z przeprowadzonej wyżej analizy źródeł, głównie szesnastowiecznych, wynika, że Tatarów gospodarskich łączyły z wielkimi książętami litewskimi stosunki lenne charakterystyczne dla feudalnej Europy wieków średnich. W zamian za nadaną ziemię zobowiązani byli oni do konnej służby wojskowej na rzecz swego seniora, którym był w XVI stuleciu polsko-litewski władca. Ta bezpośrednia zależność Tatarów gospodarskich od monarchów utrzymywała się jeszcze długo po wygaśnięciu dynastii Jagiellonów. Wazowie, tak jak ich poprzednicy na polsko-litewskim tronie, uważali, że jedynie królowie mają prawo dysponowania ziemskim

chorągwiami tatarskimi. Dlatego też, Tatarzy hospodarscy brali udział w wojnach, które prowadziła Korona Polska bez udziału Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wydaje się, że ta odrębność tatarskiej organizacji wojskowej wynikała nie tylko z ordyńskiej genezy chorągwi tatarskich, ale również z dążenia Jagiellonów do posiadania własnych oddziałów wojskowych, którymi mogliby dysponować bez niczyjej kontroli. Jeżeli w pierwszej połowie XVI wieku tacy magnaci, jak: Iliniczowie, Olelkiewiczowie czy Radziwiłłowie dysponowali pocztami liczącymi po kilkuset zbrojnych, nic też dziwnego, że również władcy litewscy chcieli mieć do własnej dyspozycji chorągwie tatarskie, spełniające funkcje zarówno gwardii królewskiej¹⁶², jak i sił policyjnych. „Jazda tatarska stanowiła – pisze Jan Tyszkiewicz – wojsko tanie i operatywne, przy tym karne. Używano jej w boju, pościgu, akcjach represyjnych i nękających kraj wroga, wszelkich służb pomocniczych, zwiadowczych, kurierskich i dyplomatycznych, gdy chodziło o sprawność i bezpieczną eskortą poselstwa”¹⁶³. Zdarzało się, że oddziałów tatarskich, biorących udział w walkach nie rejestrowano w spisach¹⁶⁴. Podczas wojny polsko-krzażackiej 1519-1520 planowano wykorzystać do działań wojennych 200 litewskich muzułmanów zobowiązanych do ziemskiej służby wojskowej¹⁶⁵. Ostatecznie w wojnie wzięło udział około 300 Tatarów zgrupowanych, według Jana Tyszkiewicza w dwóch zaciężnych jednostkach taktycznych¹⁶⁶. Pierwszą liczącą 130 koni dowodził carewicz Puński, drugiej zaś liczącej 170 koni przewodził Urus Ułan Assanczukowicz, marszałek ściahu nowogródzkiego. Natomiast według Marka Plewczyńskiego, Tatarzy „przybyli na służbę koronną w trzech chorągwiach zaciągniętych polskim systemem towarzyskim”¹⁶⁷. Pierwsza liczyła 128 druga 176, a trzecia najmniej liczna 27 jeźdźców. Dla naszego tematu ważne jest, że nawet w chorągwiach zaciężnych, uwidocznił się tradycyjny podział społeczności tatarskiej na grupę potomków ordyńskich feudałów i prostych wojowników. Niewątpliwie jest to jeden z wielu dowodów świadczących o silnych wpływach tradycji złotoordyńskich na wojskowość ludności muzułmańskiej na Litwie. Wydaje się, że do zachowania odrębności organizacji chorągiewnej Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego przyczyniło się dążenie Jagiellonów, a później Wazów, do bezpośredniego dysponowania oddziałami tatarskiej służby ziemskiej. Właśnie ta bezpośrednia podległość Tatarów hospodarskich polsko-litewskim władcom, pomogła muzułmanom Wielkiego Księstwa zachować elementy rodowo-plemienne w swej wojskowości.

Przekazy źródłowe, na podstawie których starałem się zrekonstruować ziemską służbę wojskową Tatarów hospodarskich w XVI stuleciu, wskazują, że ludność ta posiadała własną organizację wojskową, różniącą się od ziemskiej służby wojskowej bojarów-szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego. Jej korzenie tkwiły w wojskowości Złotej Ordy. Stąd też ziemskie chorągwie tatarskie w czasach jagiellońskich zachowały pewne elementy dawnej wojskowości ordyńskiej. Oddziały te ukształtowane z drużyn feudałów ordyńskich, emigrujących na przestrzeni XIV-XV wieku do Wielkiego Księstwa Litewskiego, zachowały nazwy ułusów-plemion, z których pochodzili ich chorążowie. Jednak w szesnastowiecznych przekazach źródłowych chorągwie tatarskie stosunkowo rzadko występowały pod nazwami plemiennymi. Urzędnicy wielkksiążęcy, nie wnikając w strukturę rodowo-plemienną Tatarów hospodarskich, najczęściej używali nazw geograficznych dla ściahów tatarskich, w ten sposób ułatwiając sobie ich identyfikację. Mimowolnie też przystosowywali tatarską organizację wojskową do podziału administracyjnego państwa. Po raz pierwszy użyto wszystkich sześciu terminów plemiennych dla chorągwi litewskich muzułmanów w rewizji dóbr tatarskich 1559 roku. Nazewnictwa tego trzymano się już w następnej rewizji przeprowadzonej w 1631 roku.

W XIV-XV wieku chorążowie tatarscy, o ile nosili już ten tytuł, byli nie tylko wojskowymi zwierzchnikami swych żołnierzy, ale również ich cywilnymi naczelnikami. Wydaje się, że dopiero wraz z przyjęciem tytułu chorążego tatarskiego, co nastąpiło na początku XVI wieku, stali się oni w pełni urzędnikami wielkich książąt litewskich¹⁶⁸. Chorążowie tatarscy, wywodzący się od przywódców ułusów Złotej Ordy, w XVI wieku swoje urzędy sprawowali dziedzicznie. Można powiedzieć, że tworzyli swego rodzaju dynastie¹⁶⁹. Fakt, że źródłem ich władzy na terenie Wielkiego Księstwa byli Jagiellonowie nie zmienia tego¹⁷⁰. Również przekazanie przez wielkich książąt władzy nad chorągiewem nowogródzkim, będącym w rękach Ułanów Assanczukowiczów, rodzinie kniaziów Baryńskich, nie zmienia prawa dziedziczenia tego urzędu.

Każda chorągiew, jak to wskazuje popis 1528 roku, składała się z grupy feudałów oraz Tatarów-kozaków wywodzących się z prostych wojowników będących w zależności lennej od ordyńskich feudałów, którzy w XV-XVI wieku znaleźli schronienie na Litwie. W pierwszej połowie XVI wieku podział na tatarskich feudałów o arystokratycznym rodowodzie i prostych wojowników widoczny był nie tylko w chorągwiach służby ziemskiej, ale również w rotach zaciężnych. Jednak Tatarzy-kozacy byli lennikami, nie feudałów,

czy też chorążych tatarskich, lecz polsko-litewskich władców. W szesnastowiecznych przekazach źródłowych obok terminów *sciah* i *choragiew* często występuje też *chorąstwo*, zarówno na określenie grupy rodowo-plemiennej zobowiązanej do pełnienia służby wojskowej we wspólnej chorągwi, jak i władzy chorążego nad *stiahem-choragwią*. W skład chorastw wchodził wyłącznie Tatarzy zobowiązani do konnej służby wojskowej na rzecz władców Wielkiego Księstwa Litewskiego. Tatarskie *pospólstwo*, to znaczy: rzemieślnicy, ogrodnicy i furmani, a także Tatarzy-ziemianie mieszkający w dobrach magnackich, do organizacji chorągiewnej nie należeli.

Szesnastowieczne przekazy źródłowe potwierdzają w całej rozciągłości moją wcześniejszą tezę o dziedziczności urzędu chorążego tatarskiego na Litwie, nie tylko w czasach panowania Jagiellonów, ale również za pierwszych królów elekcyjnych¹⁷¹. Nieliczne odstępstwa od tego można uznać za wyjątki nie przekreślające tej zasady¹⁷².

Tatarscy feudałowie na Litwie, tak jak ich przodkowie w Złotej Ordzie, nosili tytuły sołtanów, ułanów, murzów, rzadziej sejtów (seidów). Ma rację Stanisław Kryczyński pisząc: „Arystokrację tatarską na Litwie tworzyło kilkanaście rodów wywodzących się bądź to z krwi chanów, bądź też od naczelników poszczególnych plemion i ułusów: Szirinów, Ujszunów, Najmanów, Jałoirów i Barinów”¹⁷³. Rody te stanowiły jądro chorągwi tatarskich służby ziemskiej. Tatarscy feudałowie na Litwie, jako herbów używali tamg złotoordyńskich rodów i plemion¹⁷⁴. Ordyńskim zwyczajem, feudalne rody tatarskie zobowiązane do pełnienia ziemskiej służby wojskowej, bardziej związani byli z Jagiellonami niż z polsko-litewskim państwem. Wielkich książąt litewskich uważały za swoich władców, którym służyli, tak jak ich przodkowie ordyńskim chanom

Analiza szesnastowiecznych przekazów źródłowych wskazuje, że teza Stanisława Kryczyńskiego o rodowo-plemiennym charakterze organizacji chorągiewnej Tatarów hospodarskich¹⁷⁵, mimo pewnych uproszczeń i błędów, jest bliższa prawdy niż nie udokumentowane źródłowo tezy Jacka Sobczaka¹⁷⁶ i Krzysztofa Grygajtisa¹⁷⁷. O związkach tatarskich chorągwi ziemskich w Wielkim Księstwie z ułusami Złotej Ordy i Krymu świadczą, takie fakty, jak: pochodzenie chorążych i feudałów tatarskich na Litwie od arystokracji ordyńskiej władającej złotoordyńskimi i krymskimi ułusami; zachowanie plemiennych nazw przez chorągwie Tatarów litewskich; ukształtowanie się chorągwi tatarskich w taki sam sposób, w jaki powstawały ordyńskie ułusy; powstanie swego rodzaju dynastii chorążych, sprawujących dziedzicznie urzędy naczelników tatarskich *sciahów*. Geneza ziemskich chorągwi tatarskich w Wielkim Księstwie Litewskim zostanie zaprezentowana w osobnej publikacji, jednak już przedstawione w niniejszym artykule fakty świadczą, że jeszcze w XVI stuleciu widoczny był wyraźny związek między organizacją chorągiewną Tatarów litewskich a systemem ułusowym Złotej Ordy.

Note

1. W okresie międzywojennym najpełniej problem ziemskiej służby wojskowej Tatarów litewskich przedstawił: S. Kryczyński, *Tatarzy litewscy – próba monografii historyczno-etnograficznej*, „Rocznik Tatarski”, t. 3, 1935, s. 51-67. Zob. też: P. Borawski, *Tatarskie chorągwie plemienne w armii Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, „Acta Baltico-Slavica”, t. 12, 1979, s. 133-167; tenże *Zwierzchnicy wojskowi Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Acta Baltico-Slavica”, t. 22, 1994, s. 59-83; tenże *Tatarzy-kozacy w Wielkim Księstwie Litewskim*, „Acta Baltico-Slavica”, t. 23, 1996, s. 203-223.

2. J. Sobczak, *Położenie prawne ludności tatarskiej w Wielkim Księstwie Litewskim*, Warszawa 1984, s. 42-46, 54; K. Grygajtis, *Początki wojskowości tatarskiej na Litwie (do połowy XVI wieku)*, „Mars”, 13/2002, s. 3-29; tenże *Przemiany w osadnictwie Tatarów hospodarskich w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, Biuletyn Instytutu Filozoficzno-Historycznego Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie, nr 32/10, 2003, s. 131-16.

3. Tak na przykład S. Grygajtis w ziemskiej służbie wojskowej Tatarów hospodarskich widzi jedynie „siłę sprawczą zaniku osadnictwa tatarskiego na Litwie”. *Przemiany w osadnictwie Tatarów hospodarskich w Rzeczypospolitej*, s. 157. Absurdalność tej tezy wynika z dwóch powodów. Po pierwsze osadnictwo tatarskie na prawie wojennym powstało dzięki ziemskiej służbie wojskowej, stanowiło nieodłączny jej element. Po drugie ziemską służbą wojskową wcale nie doprowadziła do zaniku osadnictwa tatarskiego na Litwie. W drugiej połowie XVII stulecia doszło do jej przekształcenia, a dokładniej mówiąc, ziemską służbą wojskową dostosowano do podziału administracyjnego W.Ks. Litewskiego, likwidując w ten sposób organizację chorągiewną konserwującą podziały rodowo-plemienne Tatarów hospodarskich (P. Borawski, *Tatarskie chorągwie plemienne*, s.159). Stara organizacja wojskowa Tatarów litewskich została zniesiona konstytucją sejmową 1662 roku. Volumina Legum, t. 4, s. 422, p. 50.

4. Zob. artykuły polemiczne: P. Borawski, *W. Sienkiewicz, Kilka uwag o książce Jacka Sobczaka p. t. Położenie prawne ludności tatarskiej w Wielkim Księstwie Litewskim*, „Kwartalnik Historyczny”, t. XCIII, 1986, z. 1, s. 149-164; P. Borawski, *Uwagi o ziemskiej służbie wojskowej Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego. W odpowiedzi Krzysztofowi Grygajtisowi*, „Mars”, 5/2003, s. 17-32.

5. *Zdanie sprawy o Tatarach litewskich przez jednego tych Tatarów złożone sułtanowi Sulejmanowi w roku 1558*, wyd. A. Muchliński, „Teki Wileńskie”, 1858, nr 4, s. 22.

6. A. P. Monżoła, *Tysiaczletie russoj konnicy*, Moskwa 2006, s. 60.
7. *Russkaja Istoriceskaja Biblioteka* (cyt. dalej: RIB), t. 33, Piotrograd 1915, s. 109-120, 424-430, 1355-1374.
8. Archiwum Główne Akt Dawnych (cyt. dalej: AGAD), Kopie Metryki Litewskiej (cyt. dalej: KML), t. 194, k. 603-604. Zob. też: P. Borawski, *Zwierzchnicy wojskowi Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 63.
9. AGAD, Akta Skarbowo-Wojskowe (cyt. dalej: ASW), nr 8, k. 69-76. J. Tyszkiewicz, *Rejestr chorągwi tatarskich walczących w wojnie polsko-krzyżackiej 1519-1520*, „Zapiski Historyczne”, t. 52, 1988, s. 85-100; tenże *Tatarzy na Litwie i w Polsce*, Warszawa 1989, s. 302-303.
10. Centralny Gosudarstwiennyj Archiv Driewnich Aktow w Moskwie (cyt. dalej: CGADA), fond. Metryka Litewska (cyt. dalej: ML), Ks. Lustr. 12, f. 34/919, 782, 920, ; P. Borawski, T. Wasilewski, W. Sienkiewicz, *Rewizja dóbr tatarskich 1631 roku – sumariusz i wypisy „Acta Baltico-Slavica”*, t. 20, 1989, s. 59-135.
11. Szerzej na ten temat w artykule: P. Borawski, *Rewizja dóbr Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego zobowiązanych do konnej służby wojskowej z 1631 roku*, „Mars” (w druku).
12. Zob. źródła i literatura na temat chorążych i marszałków tatarskich w: P. Borawski, *Zwierzchnicy wojskowi Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 59-83.
13. W 2003 roku ukazała się nowa, staranniejsza edycja popisu wojska litewskiego z 1528 roku dokonana przez historyków białoruskich z Mińska. *Perapis wojska Wialikaga kniaźestwa Litouskaga 1528 goda*, Minsk 2003, s. 104-110.
14. Jeszcze w XVII stuleciu chorążowie tatarscy przesyłali hetmanom „regestry chorągstw swych”. AGAD, Archiwum Radziwiłłów (cyt. dalej: AR), dz. VI, t. 4, s. 469-470; P. Borawski, T. Wasilewski, W. Sienkiewicz, *Rewizja dóbr tatarskich 1631 roku*, s. 78-79.
15. A. I. Grusza, *Perapis wojska Wialikaga kniaźestwa Litouskaga 1528 goda: gistoyia stwarennia*, (w:) . *Perapis wojska Wialikaga kniaźestwa Litouskaga 1528 goda*, s. 34.
16. Określenia takie, jak: „tatarska służba wojenna” lub „powinność tatarska wojenna” rewizja 1631 roku powtarza za lustracją dóbr tatarskich 1558 roku. CGADA, f. ML, Ks. Lustr. 12, f. 37/1, 156v, 157/117, 760/697; P. Borawski, T. Wasilewski, W. Sienkiewicz, *Rewizja dóbr tatarskich 1631 roku*, s. 113, 120.
17. Zob. *Perapis wojska Wialikaga kniaźestwa Litouskaga 1528 goda*, s. 48,104.
18. W oryginale występuje forma *stia*g. W popisie 1528 roku jest ona używana wymiennie ze słowem „chorużstwo” czyli chorągwo. Zob. *Perapis wojska Wialikaga kniaźestwa Litouskaga 1528 goda*, s. 105, 107, 108, 109.
19. RIB, t. 33, s. 424-430, 1355-1374.
20. CGADA, f. ML, Ks. Lustr. 12, f. 1-6; P. Borawski, T. Wasilewski, W. Sienkiewicz, *Rewizja dóbr tatarskich 1631 roku*, s. 78, 79, 86, 95,100, 105, 108, 113, 115, 126, 129, 131, 132, 134. Por. też P. Borawski, *Tatarskie chorągwie plemienne*, s. 152.
21. *Perapis wojska Wialikaga kniaźestwa Litouskaga 1528 goda*, s. 104-105. Należy tu podkreślić, że autorzy biorący udział w dyskusji nad genezą ziemskiej służby wojskowej, K. Grygajtis oraz J. Sobczak, wbrew przekazowi źródłowemu, „chorągstwo kniazia Iwana” zwane też „Rejestrzem kniaziów i ułanów tatarskich” określają mianem „Chorągwi kniazia Iwana”. K. Grygajtis, *Początki wojskowości tatarskiej na Litwie (do połowy XVI w.)*, „Mars”, 13/2002, s. 27; J. Sobczak, *Położenie prawne ludności tatarskiej*, s. 56.
22. RIB, t. 33, s. 1355-1374 RIB, t. 33, s. 1355-1374.
23. S. Dumin, *Tatarskie kniazia w Wielikim Kniaźestwie Litowskim*, „Acta Baltico-Slavica”, t. 20, 1989, s. 18.
24. RIB, t. 33, s. 424-430, 1355-1374. AGAD, KML, t.
25. S. Dziadulewicz, *Herbarz rodzin tatarskich w Polsce*, Wilno 1929, s. 130-131. Zob. też: S. Kryczyński, *Tatarzy litewscy*, s. 61.
26. Por. P. Borawski, T. Wasilewski, W. Sienkiewicz, *Rewizja dóbr tatarskich 1631 roku*, s. 73, 86-95.
27. *Perapis wojska Wialikaga kniaźestwa Litouskaga 1528 goda*, s. 106-107. Do ściahu tego sam chorąży wystawiał 6 koni, jego krewniak Szachmancer Kasymowicz z braćmi 8 koni, a członkowie rodu Ułanów-Assanczukowiczów kilka. Sejt Dżałał Minbułatowicz i Szachmancer Kasymowicz wystawili też 5 koni do chorągwi Tatarów nowogródzkich. *Perapis wojska Wialikaga kniaźestwa Litouskaga 1528 goda*, s. 109.
28. AGAD, KML, t. t. 202, s. 78-79.
29. RIB, t. 33, s. 424-430, 1355-1374. Por. P. Borawski, T. Wasilewski, W. Sienkiewicz, *Rewizja dóbr tatarskich 1631 roku*, s. 78, 79, 86, 95,100, 105, 108, 113, 115, 126, 129, 131, 132, 134. Por. też P.
30. P. Borawski, T. Wasilewski, W. Sienkiewicz, *Rewizja dóbr tatarskich 1631 roku*, s. 105.
31. RIB, t. 33, s. 1355-1374.
32. S. Dziadulewicz, *Herbarz*, s. 167; P. Borawski, *Tatarskie chorągwie plemienne*, s. 164
33. CGADA, f. ML, Ks. Lustr. 12, f. 760/697; P. Borawski, T. Wasilewski, W. Sienkiewicz, *Rewizja dóbr tatarskich 1631 roku*, s. 132.
34. S. Dziadulewicz, *Herbarz*, s. 41-42, 207; P. Borawski, *Tatarskie chorągwie plemienne*, s. 167.
35. „A ci kniazio wie Łowczyccy – pisał Jan Kierdej – wywodzili przed nami, że nigdy pocztowych pod chorągiewami chorążych swych nie stawali, jeno gdzie sami dobrowolnie chcieli pod chorągiew podjeżdżali, i póki jeszcze większa gromada tych kniaziów ordyńskich carewiczów była, tedy sami swym pułkiem pod rejment hetmański podjeżdżali, żądając od nas, abyśmy przy dawnych wolnościach ich zachowali”. CGADA, f. ML, Ks. Lustr. 12, f. 867/805; P. Borawski, T. Wasilewski, W. Sienkiewicz, *Rewizja dóbr tatarskich 1631 roku*, s. 135.
36. W *Rejestrze Tatarów nowogródzkich* spotykamy: Nuruma Ułana wystawiającego 3 konie. *Perapis wojska Wialikaga kniaźestwa Litouskaga 1528 goda*, s. 109.
37. W *Rejestrze Tatarów nowogródzkich* spotykamy przodka kniaziów Łowczyckich, Mortuzę Bohatyrewicza wystawiającego 4 konie. *Perapis wojska Wialikaga kniaźestwa Litouskaga 1528 goda*, s. 109.
38. W *Rejestrze Tatarów nowogródzkich* spotykamy przodka kniaziów Szyryńskich, Mortuzę Malikbaszicza wystawiającego 8 koni. *Perapis wojska Wialikaga kniaźestwa Litouskaga 1528 goda*, s. 109.
39. W *Rejestrze Tatarów nowogródzkich* spotykamy Szachmancera, późniejszego chorążego baryńskiego wystawiającego 3 konie. *Perapis wojska Wialikaga kniaźestwa Litouskaga 1528 goda*, s. 109.

40. W popisie 1567 roku poczty obu carewiczów występują osobno, nie podlegają żadnemu z chorążych tatarskich. RIB, t. 33, s. 1355-1374. Por. też: ". CGADA, f. ML, Ks. Lustr. 12, f. 875/813; P. Borawski, T. Wasilewski, W. Sienkiewicz, *Rewizja dóbr tatarskich 1631 roku*, s. 134-135.

41. Według S. Dziadulewicz, w latach 1560-1570 dobra Szyryńskich: Kroszyn, Rohotna, Stajki, Torszyce i inne, położone w powiecie nowogródzkim, ogromna, niemal magnacka fortuna przeszła w obce ręce". *Herbarz rodzin tatarskich w Polsce*, Warszawa 1929, s. 333-334. Por. CGADA, f. ML, Ks. Lustr. 12, f. 574; P. Borawski, T. Wasilewski, W. Sienkiewicz, *Rewizja dóbr tatarskich 1631 roku*, s. 103.

42. AGAD, KML, t. 194, k. 603-604. Zob. też: P. Borawski, *Zwierzchnicy wojskowi Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 63.

43. S. Dziadulewicz, *Herbarz rodzin tatarskich w Polsce*, s. 201

44. RIB, t. 33, s. 1355-1374.

45. AGAD, KML, t. 194, k. 603-604; P. Borawski, *Zwierzchnicy wojskowi Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 63.

46. CGADA, f. ML, Ks. Lustr. 12, f. 905; S. Dumin, *Tatarskie carewiczki w Wielkim Książęstwie Litowskim (XV-XVI), (w:) Driewniejszije gosudarstwa na territorii SSSR. Materialy i issledowanija 1987 goda*, Moskwa 1989, s. 107-108; P. Borawski, *Zwierzchnicy wojskowi Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 61.

47. Szerzej na ten temat: P. Borawski, *Tatarzy-kozacy w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 203-233.

48. W przypadku takich nadużyć król zawsze stawał po stronie Tatarów. CGADA, ML, ks. Sud. 7, f. 389; AGAD, KML, t. 205, s. 62-63. P. Borawski, *Tatarzy-kozacy w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 207-209.

49. Na temat bojarów służebnych zob. W. Sienkiewicz, *Ziemiańskie zależni w Wielkim Księstwie Litewskim od pierwszej połowy XVI do połowy XVIII wieku. Studium z dziejów feudalizmu*. Warszawa 1982 (praca doktorska w Bibliotece Instytutu Historycznego UW).

50. AGAD, AR, dz. II, ks. 8, s. 51; ks. 89, s. 51, 53, 141; RIB, T, 20, nr 267, s. 353. Szerzej na ten temat: P. Borawski, *Tatarzy-kozacy w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 207-211.

51. G. U. Boriak, *Popisy ziemskiego wojska Wielkiego książęstwa Litowskiego XVI w kak istoriko-geograficzeskij istocznik (w:) Issledowanija po istorii Litowskoj metryki: Sbornik naucznych trudow*, Moskwa 1989, s. 216.

52. AWAK, t. 31, Wilno 1906.

53. Na istnienie tego dokumentu zwróciłem uwagę w artykule: P. Borawski, *Uzbrojenie, barwa i chorągwie Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI-XVII wieku*, „Muzealnictwo Wojskowe”, t. 5, 1992, s. 207.

54. Z przekazów tych wynika, że 9 września 1522 roku zebrane pod Mińskiem, wojsko litewskie, z polecenia hetmana zostało spisane. ML, Ks. 12, k. 128. Za: A. I. Grusza, *Perapis wojska Wialikaga kniażestwa Litouskaga 1528 goda: gistoyia stwarennia*, s. 30. Por. M. K. Lubawskij, *Oblastnoje dielenije i miestnoje uprawlenije Littowsko-russkogo gosudarstwa ko wremieni izdanija Pierwogo Litowskogo statuta*. Moskwa 1892, s. 228.

55. RIB, t. 33, s. 424-430.

56. „Zdaje się bowiem – pisze S. Kryczyński – że gdy chorągiewkami nazywano familie, które z Ordy przyszły na Litwę, to pod ścianami rozumiano oddziały wojskowe złożone z Tatarów ściągających w razie pospolitego ruszenia na pewien z góry w nazwie oddziału oznaczony punkt zborny. Takimi punktami były miasta: Grodno, Oszmiana, Troki, Wilno i Nowogródek oraz tatarska wieś Mereszłany nad Waką”. *Tatarzy litewscy*, s. 63-64.

57. P. Borawski, T. Wasilewski, W. Sienkiewicz, *Rewizja dóbr tatarskich 1631 roku*, s. 66, 72-74.

58. AGAD, AR, dz. XXV, nr 1687, k. 17-19. Por. P. Borawski, *Służba wojskowa Tatarów-ziemian w dobrach Radziwiłłów (XVI-XVIII wiek)*, „Rocznik Mużmański”, t. 1, 1992, s. 76.

59. S. Kryczyński, *Tatarzy litewscy*, s. 63-64.

60. H. Łowmiański, *Popisy wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego jako źródło do dziejów zaludnienia*, Mediawelia w 50 rocznicę pracy naukowej J. Dąbrowskiego, Warszawa 1960, s. 425-437.

61. RIB, t. 33, s. 424-430, 1355-1374. Por. też P. Borawski, *Tatarskie chorągwie plemienne*, s. 153-154.

62. CGADA, f. ML, Ks. Lustr. 12, f. 760/697, 859/797; P. Borawski, T. Wasilewski, W. Sienkiewicz, *Rewizja dóbr tatarskich 1631 roku*, s. 132-133, 134. Zob. też: S. Dumin, *Tatarskie kniazia w Wielkim Książęstwie Litowskim*, „Acta Baltico-Slavica”, t. 20, 1989, s. 15.

63. W 1506 roku, po bitwie pod Kleckiem dwaj kniaziowie z rodu Assanczukowiczów, Tułusz Ułan i Urus Ułan poręczyli za wziętego do niewoli Malik Baszę z możnego rodu krymskich Szyrinów. Malik osiedlił się na Litwie, a następnie wstąpił na służbę hospodarską. W 1508 roku otrzymał w nadaniu od króla wieś Ledzinki, a w 1520 roku dobra Kroszyn w Nowogródzynie. Malik Basza uważany jest za protoplastę kniaziów Szyryńskich. J. Wolff, *Kniaziowie litewsko-ruscy od końca XIV wieku*, Warszawa 1895, s. 638; S. Dziadulewicz, *Herbarz rodzin tatarskich w Polsce*, Wilno 1929, s. 29, 330-331. S. Dumin, *Tatarskie kniazia w Wielkim Książęstwie Litowskim*, s. 20; P. Borawski, *Tatarzy w dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1986, s. 84.

64. AGAD, KML, t. 194, k. 603-604; RIB, t. 33, s. 424-430.

65. S. Dziadulewicz, *Herbarz*, s. 41

66. „Na przykład, istniejący początkowo ściah ordyński w województwie nowogródzkim, w którym służyli przedstawiciele tatarskiej arystokracji – na przykład carewiczowie, kniaziowie Bohatyrowiczowie-Łowczyccy, na początku XVII wieku faktycznie zniknął, a większość jego posiadłości została przłączona do chorągwa baryńskiego”. S. Dumin, *Tatarskie kniazia w Wielkim Książęstwie Litowskim*, s. 15; Por. CGADA, f. ML, Ks. Lustr. 12, f. 760/697; P. Borawski, T. Wasilewski, W. Sienkiewicz, *Rewizja dóbr tatarskich 1631 roku*, s. 132; P. Borawski, *Tatarskie chorągwie plemienne*, s. 153-154.

67. W 1526 roku Achmet Ułan z rodu Assanczukowiczów otrzymał chorągwo ściahu nowogródzkiego po kniaziu Alikeczu Ułanie Assanczukowiczu. W 1527 roku w zamian za chorągwo nowogródzkie, które zostało nadane kniaziowi Sejt-Dżałalowi Minbułatowiczowi Baryńskiemu, mianowany został chorążym grodzieńskim. Objęcie przez tego ostatniego chorągwa nowogródzkiego zapewne poprzedzone było długimi staraniami o dopuszczenie rodu Barynów do przewodnictwa w chorągwi nowogródzkiej. Zob. *Spis chorążych tatarskich*, (w:) P. Borawski, *Tatarskie chorągwie plemienne*, s. 159.

68. Zob. I. Łappo, *Wielkie Książęstwo Litowskie w II połowie XVI stulecia. Litewsko-ruski powiet i iewo seimik*, Juriew 1911, s. 33-34; S. Kryczyński, *Tatarzy litewscy*, s. s. 68. Zimą 1563 roku armia rosyjska zaczęła wojnę z Rzeczypospolitą

zajmując należący do Litwy Połock. Gdy pierwsze oddziały moskiewskie zaczęły pojawiać się pod Wilnem, sytuację uratowały dwa zwycięstwa hetmana wielkiego litewskiego, Mikołaja Radziwiłła nad wojskami rosyjskimi. W działaniach wojennych wzięły udział tatarskie chorągwie służby ziemskiej. Zob. P. Borawski, *Tatarzy w dawnej Rzeczypospolitej*, s. 99

69. RIB, t. 30, s. 650-665. Zob. też: J. Sobczak, *Położenie prawne ludności tatarskiej*, s. 58.

70. RIB, t. 30, s. 666-667.

71. S. Dziadulewicz, *Herbarz*, s. 140.

72. RIB, t. 30, s. 743.

73. Nie można przyjąć wyjaśnień J. Sobczaka odnośnie nazewnictwa chorągwi tatarskich, że sformułowania *chorągzy tatarski powiatu*, *chorągzy tatarski w powiecie* jest obszarem stacjonowania chorągwi. Autor ten nie znając prawidłowo wydanego sumariusza dóbr tatarskich z 1631 roku nie mógł wiedzieć, że nazwy geograficzne chorągwi tatarskich oznaczają obszar największej koncentracji osadniczej członków chorągstw. *Położenie prawne ludności tatarskiej*, s. 59.

74. P. Borawski, T. Wasilewski, W. Sienkiewicz, *Rewizja dóbr tatarskich 1631 roku*, s. 72, 73-74; P. Borawski, *Tatarskie chorągwie plemienne*, s. 153-154.

75. CGADA, f. ML, Ks. Lustr. 12, f. 24, 509-629; P. Borawski, T. Wasilewski, W. Sienkiewicz, *Rewizja dóbr tatarskich 1631 roku*, s. 72, 73-74, 100-105.

76. CGADA, f. ML, Ks. Lustr. 12, f. 28, 638-658; P. Borawski, T. Wasilewski, W. Sienkiewicz, *Rewizja dóbr tatarskich 1631 roku*, s. 106. Por. też: J. Sobczak, *Położenie prawne ludności tatarskiej*, s. 59.

77. *Perapis wojska Wialikaga kniaźstwa Litouskaga 1528 goda*, s. 104-105, 105-106, 106-107, 108-109.

78. Według J. Sobczaka osadnictwo tatarskie w Wielkim Księstwie składało się z dwóch odmiennych jednostek administracyjno-wojskowych: z chorągstw i ściehów. „Rozróżnienie zakresu ich działania jest bardzo trudne – pisze ten autor – i nastrocza możliwości wielu interpretacji. Niezaprzeczalny jest plemienny rodowód chorągwi, wkrótce jednak straciły one ten charakter wiążąc się z podziałem administracyjnym kraju. Natomiast nazwa ścieh-zaciąg oznaczała oddział tatarski jako grupa plemienna. Chorągwie obejmowały ludność tatarską zobowiązaną do pełnienia służby wojennej - Tatarów gospodarskich i kozaków. Według pozostałych kategorii ludności tatarskiej chorągiew stanowiła jednostkę organizacji terytorialnej, okręg administracyjny i podatkowy”. J. Sobczak, *Położenie prawne ludności tatarskiej*, s. 116-117. Por. p. Borawski, W. Sienkiewicz, *Kilka uwag o książce Jacka Sobczaka p. t. Położenie prawne ludności tatarskiej w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 155.

79. W obu rewizjach dóbr tatarskich (1559 i 1631 roku), a więc w źródłach miarodajnych nazwy ścieh i chorągiew używane są wymiennie. Rewizorzy piszą o ściehach by za moment, te same oddziały tatarskie służby ziemskiej nazwać chorągwiami. CGADA, f. ML, Ks. Lustr. 12, f. 6, 37/1, 96/56, 155, 376, 509-629, 694; P. Borawski, T. Wasilewski, W. Sienkiewicz, *Rewizja dóbr tatarskich 1631 roku*, s. 72, 78-79, 86, 105. Por. też spisy chorągwi tatarskich z 1528, 1565 i 1567 roku: RIB, t. 33, s. 109-120, 424-430, 1355-1374. *Perapis wojska Wialikaga kniaźstwa Litouskaga 1528 goda*, s. 104-105, 105-106, 106-107, 108-109.

80. *Materiały dla słownika dawnie-russkiego języka I. I. Sriezniewskiego*, Petersburg 1903, t. 3, s. 590-591.

81. J. Sobczak, *Położenie prawne ludności tatarskiej*, s. 54.

82. RIB, t. 33, kol. 189-190.

83. S. Kryczyński pisał, że „w popisie 1528 roku figuruje jako osobne chorągstwo grupa Tatarów z Klecka. Chorągstwo kleckie istniało jeszcze w latach 1594-1596, później nie ma o nim żadnych wiadomości”. *Tatarzy litewscy*, s. 62.

84. Zob. P. Borawski, P. Borawski, *Tatarzy-ziemianie w dobrach Radziwiłłów (XVI-XVII w.)*, „Przegląd Historyczny”, 1991, t. 82, z. 1, s. 34-39.

85. J. Sobczak twierdzi, że „*Tatarzy kleccy to ludność litewska, która odkupiła od Tatarów ziemie*”. (*Położenie prawne ludności tatarskiej*, s. 57). Hipotezie tej przeczy spis Tatarów księstwa kleckiego z 1558 roku, w którym występują potomkowie rzekomych Litwinów jako Tatarzy. AGAD, AR, dz. XXV, nr 112, k. 64-65. Zob. też: P. Borawski, *Służba wojskowa Tatarów-ziemian w dobrach Radziwiłłów*, „Rocznik Muzułmański”, 1996, t. 1, s. 74-100, tenże: *Tatarzy-ziemianie w dobrach Radziwiłłów*, s. 33-49.

86. *Perapis wojska Wialikaga kniaźstwa Litouskaga 1528 goda*, s. 157.

87. Zob. przywilej na chorągstwo baryńskie z 1623 roku opublikowany przez A. Michlińskiego: *Zdanie sprawy o Tatarach litewskich*, „Teka Wileńska”, 1858, nr 6, s. 104-106.

88. S. Dziadulewicz, *Herbarz*, s. 439-440.

89. *Perapis wojska Wialikaga kniaźstwa Litouskaga 1528 goda*, s. 157.

90. *Perapis wojska Wialikaga kniaźstwa Litouskaga 1528 goda*, s. 151, 152, 157.

91. CGADA, f. ML, Ks. Lustr. 12, f. 760/697, 859/797; P. Borawski, T. Wasilewski, W. Sienkiewicz, *Rewizja dóbr tatarskich 1631 roku*, s. 132-133, 134; RIB, t. 33, s. 1355-1374. Por. też P. Borawski, *Tatarskie chorągwie plemienne*, s. 153-154.

92. S. Dumin, *Tatarskije kniazia w Wielikom Kniaźestwie Litowskom*, s. 10; por. też artykuł tego autora: *Tatarskije carewiczki w Wielikom Kniaźestwie Litowskom (XV-XVI)*, (w:) *Driewniejszije gosudarstwa na territorii SSSR. Materiały i issledowanija 1987 goda*, Moskwa 1989.

93. S. Dumin, *Tatarskije kniazia w Wielikom Kniaźestwie Litowskom*, s. 12-13. Na temat uprawnień chorągzych i marszałków tatarskich zob. P. Borawski, *Zwierzchnicy wojskowi Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 59-83.

94. *Połnoje sobranije russkich letopisiej*, t. 35. Moskwa 1980, s. 236.

95. Nie można wykluczyć, że pozycja majątkowa i społeczna potomków ordyńskich dynastów w XV wieku była znacznie lepsza niż w następnym stuleciu. Na ich szybkie ubożenie w XVI stuleciu zdają się wskazywać właśnie spisy chorągwi tatarskich: 1520, 1528 i 1567 roku. Wynika z nich, że sołtanowie ci, z pokolenia na pokolenie na służbę wojenną wystawiali mniej koni. AGAD, ASK, dz. 86, AW nr 8, k. 69-74; *Perapis wojska Wialikaga kniaźstwa Litouskaga 1528 goda*, s. 48, 104. RIB, t. 33, s. 1355-1374. Por. też: CGADA, f. ML, Ks. Lustr. 12, f. 760/697, 859/797; P. Borawski, T. Wasilewski, W. Sienkiewicz, *Rewizja dóbr tatarskich 1631 roku*, s. 132-133, 134.

96. W rejestrze kniaziów Wielkiego Księstwa litewskiego znajdujemy pocztę liczącą od kilkudziesięciu do kilkuset konnych żołnierzy. Jeszcze bogatsi byli najwyżsi dostojnicy litewscy, biskupi, wojewodowie, starostowie *Perapis wojska Wialikaga kniaźstwa Litouskaga 1528 goda*, s. 50-51, 54-55. Zob. też. Pracę W. Sienkiewicza, *Ziemianie zależni w Wielkim Księstwie*

Litewskim od połowy XVI do połowy XVIII wieku. Studium z dziejów feudalizmu litewskiego. Praca doktorska w Instytucie Historycznym UW, Warszawa 1982, s. 136-137.

97. S. Dumin, *Tatarskie kniazia w Wielikim Kniażestwie Litowskom*, s. 18.

98. *Perapis wojska Wialikaga kniażestwa Litouskaga 1528 goda*, s. 104, 105, 106, 107, 108, 109.

99. AGAD, ASK, dz. 86, AW, sygn. 8, s. 69-74. Podział Tatarów litewskich w spisie 1520 roku na tatarskich kniaziów i ułanów oraz prostych i mniej zamożnych wojowników zauważył Jan Tyszkiewicz w 1988 roku. Zob. *Rejestr chorągwi tatarskich walczących w wojnie polsko-krzyżackiej 1519-1521*, „Zapiski Historyczne”, t. 53, 1988, s. 89.

100. Zagadnienie to zostanie omówione w artykule *Geneza ziemskiej służby wojskowej Tatarów hospodarskich*.

101. Zob. S. Dumin, *Tatarskie kniazia w Wielikim Kniażestwie Litowskom*, s. 7-49.

102. Przykładem tego są spisy podymnego: AGAD, AR, dz. VI, sygn. II-50; Archiwum Tyzenhauzów, G-857a; Biblioteka Zauskich 2005, k. 32-33.

103. *Postanowienie lenności w księstwie słuckim i kopylskim i powinności ich*: AGAD, AR, dz. XXIII, t. 131, 133, 159. Por. też tekst przytoczony w pracy W. Sienkiewicza, *Ziemianie zależni*, s. 341-353. O konnej służbie wojskowej Tatarów-ziemian w dobrach prywatnych zob. P. Borawski, *Tatarzy-ziemianie w dobrach Radziwiłłów*, „Przegląd Historyczny”, 1991, z. 1, s. 45-47; tenże *Służba wojskowa Tatarów-ziemian w dobrach Radziwiłłów (XVI-XVIII w.)*, „Przegląd Muzułmański”, t. 1, 1992, s. 74-100.

104. Tatarzy-kozacy w swej genezie byli ludnością służebną. W ciągu XVI wieku, ze względu na powinność wojenną, tak jak i tatarskich feudalów, zaczęto nazywać ich Tatarami hospodarskimi. Szerzej na ten temat zob. P. Borawski, *Tatarzy-kozacy w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 203-223.

105. Zob. przykładowo: *Perapis wojska Wialikaga kniażestwa Litouskaga 1528 goda*, s. 104-110.

106. Szeroko przykładów wysyłania zastępców przez wdowy dostarczają popisy wojska litewskiego. Zob. *Perapis wojska Wialikaga kniażestwa Litouskaga 1528 goda*, s. 104, 106, 109.

107. CGADA, f. ML, Ks. Lustr. 12, f. 1-6; P. Borawski, T. Wasilewski, W. Sienkiewicz, *Rewizja dóbr tatarskich 1631 roku*, s. 77.

108. AGAD, ASW, dz. 86, nr 35, k. 39-42, 69-74; J. Tyszkiewicz, *Rejestr chorągwi tatarskich walczących w wojnie polsko-krzyżackiej 1519-1521*, s. 85-99; M. Plewczyński, *Ludzie Wschodu w wojsku ostatnich Jagiellonów*, s. 75-82; Zob. też: CGADA, f. ML, Ks. Lustr. 12, f. 6; P. Borawski, T. Wasilewski, W. Sienkiewicz, *Rewizja dóbr tatarskich 1631 roku*, s. 79.

109. J. Ochmański, *Historia Litwy*, Wrocław 1967, s. 106. Według W. Kamienieckiego „podstawą każdej służby była nieokreślona bliżej pod względem obszaru jednostka gruntowa ziemia, składająca się z pól uprawnych, sianozęci, gajów i uchołów to jest: zwyczajowych użytków serwitutowych w puszczech hospodarskich. Jedna ziemia – jedna rodzina (człowiek) – jedna służba, oto podstawowe elementy Witoldowej organizacji”. W miarę rozrastania się rodzin i rodzinnych podziałów ziemi jedność tych trzech elementów stawała się coraz bardziej problematyczna. *Spółeczeństwo litewskie w XV wieku*, Warszawa 1947, s. 85-95.

110. *Akty odnoszące się do historii Zapadnoji Rossii*, t. 2, nr 161, s. 203.

111. Szerzej na temat uzbrojenia Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI-XVII wieku: P. Borawski, *Uzbrojenie, barwa i chorągwie Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI-XVII wieku*, s. 206-223; tenże: *Uzbrojenie i wyposażenie chorągwi tatarskich w armii Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 3-24.

112. AWAK, t. 31, nr 34.

113. AWAK, t. 31, s. 25-26.

114. *Zdanie sprawy o Tatarach litewskich*, s. 23.

115. AWAK, t. 31, nr 34.

116. CGADA, f. ML, Ks. Lustr. 12, f. 16, 19, 33, 85/84, 108, 153, 154/114, 155, 198, 199, 401/356, 403/358, 859/797; P. Borawski, T. Wasilewski, W. Sienkiewicz, *Rewizja dóbr tatarskich 1631 roku*, s. 80, 81, 85, 88, 115, 119, 127, 128, 134. Zob. też: Zob. też: Cz. Jankowski, *Powiat oszmiański. Materiały do ziemi i ludzi*, Petersburg 1896, cz. 1, s. 72, 140, 242-243, 265.

117. CGADA, f. ML, Ks. Lustr. 12, f. 6, 37/1, 49, 125, 149, 552, 715, 719, 761/698, 775/712; P. Borawski, T. Wasilewski, W. Sienkiewicz, *Rewizja dóbr tatarskich 1631 roku*, s. 79, 82, 85, 87, 102, 109, 132, 133. AWAK, t. 14, nr 52, s. 445-447.

118. Według M. Kuźmińskiej „Olbracht Gasztołd kupuje cały szereg wsi od chorążego Tatarów nowogrodzkich Sejt-Dżałala Minbułatowicza i Iteczala Minbułatowicza, zapewne jego brata. W roku 1522 nabywa od pierwszego: Hnelkowicze za 300 kop groszy, od drugiego – Dawidowszczyznę, Kornatowszczyznę, Maksimowszczyznę, Piotrowszczyznę, od Nurama Majkowicza – Bakunowszczyznę”. *Olbracht Marcinkowicz Gasztołd*, „Ateneum Wileńskie”, R. 5, 1928, s. 131-132; CGADA, f. ML, Ks. Lustr. 12, f. 42/6, 44, 401/761/698; P. Borawski, T. Wasilewski, W. Sienkiewicz, *Rewizja dóbr tatarskich 1631 roku*, s. 114, 132. Duże dobra Zasule w powiecie mińskim w 1592 roku sprzedał chorąży Alikecz Ułan Begimowicz kniaziowi Jarosłowi Żyżymskiemu. AWAK, t. 14, nr 52, s. 445-447.

119. Według popisu wojska litewskiego z 1528 roku Tatarzy zobowiązani byli wystawić na posługę wojenną 656 koni. W 1567 roku wystawili tylko 495 koni. Według ustaleń rewizora dóbr tatarskich Jana Kierdeja w 1559 roku muzułmanie litewscy na służbie hospodarskiej powinni wystawiać ok. 650 koni, w rzeczywistości, w drugiej połowie XVII wieku, ich chorągwie liczyły 150-250 koni mniej.

120. CGADA, f. ML, Ks. Lustr. 12, f. 1-6; P. Borawski, T. Wasilewski, W. Sienkiewicz, *Rewizja dóbr tatarskich 1631 roku*, s. 78.

121. CGADA, f. ML, Ks. Lustr. 12, f. 1-6; P. Borawski, T. Wasilewski, W. Sienkiewicz, *Rewizja dóbr tatarskich 1631 roku*, s. 78.

122. Już za panowania Jagiellonów Tatarzy „na wojennej służbie” zaczęli szukać chleba w chorągwiach zaciężnych. AGAD, ASK, dz. 85, nr 35, k. 39-42; dz. 86, AW nr 8, k. 69-74. W XVI stuleciu zaczęła się tworzyć warstwa zawodowych rotmistrzów i oficerów tatarskich, która stała się najliczniejszą w wieku następnym. W XVI wieku najbardziej znani rotmistrzowie tatarscy to: Alikecz Ułan Begimowicz, Bogdan Fursowicz, Assan Szyryński, Sejt-Mancer Kasymowicz, Jen-Sejt Baryński, Islam Janbekowicz Puński, Szachmancer Rudnicki. Szerzej na ten temat w osobnym artykule.

123. W rewizji 1631 roku czytamy, że przodka niejakiego Heliasza Safianowicza, w XVI stuleciu Jachję Achmeciewiczza „wzięła była Moskwa w Inflanciech”. Ten zaś, aby spłacić dług zaciągnięty na wykup musiał sprzedać „gruntu niwek 18 na beczek 20”. CGADA, f. ML, Ks. Lustr. 12, f. 39/3; P. Borawski, T. Wasilewski, W. Sienkiewicz, *Rewizja dóbr tatarskich 1631 roku*, s. 113.

124. AGAD, ASK, dz. 86, AW nr 8, k. 69-74. Zob. J. Tyszkiewicz, *Rejestr chorągwi tatarskich walczących w wojnie polsko-krzyżackiej 1519-1521*, s. 85-99; M. Plewczyński, *Ludzie Wschodu w wojsku ostatnich Jagiellonów*, s. 75-82.
125. AGAD, ASW, dz. 85, nr 35, k. 39-42; M. Plewczyński, *Ludzie Wschodu w wojsku ostatnich Jagiellonów*, Warszawa 1995, s. 82-83.
126. S. Kryczyński, *Tatarzy litewscy*, s. 65.
127. Na fakt ten zwrócił uwagę polski orientalista A. Zajaczkowski, w artykule *Elementy tureckie na ziemiach polskich*, „Rocznik Tatarski”, t. 2, 1935, s. 203-211.
128. P. Borawski, *Tatarskie chorągwie plemienne*, s.133-167.
129. J. Sobczak, *Położenie prawne ludności tatarskiej w Wielkim Księstwie Litewskim*, s.52-53.
130. K. Grygajtis, *Początki wojskowości tatarskiej na Litwie*, s.3-29.
131. Zob. następujące prace S. Dumina: *Tatarskije carewicz w Wielikom Kniażestwie Litowskom (XV-XVI)*, (w:) *Driewniejszije gosudarstwa na territorii SSSR. Materialy i issledowanija 1987 goda*, Moskwa 1989; *Tatarskije kniazia w Wielikom Kniażestwie Litowskom*, „Acta Baltico-Slavica”, t. 20, 1989, s. 7-49.
132. P. Borawski, *Zwierzchnicy wojskowi Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 60-62, tenże *Tatarzy-kozacy w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 213-215.
133. S. Dumin, *Tatarskije kniazia w Wielikom Kniażestwie Litowskom*, s. 15.
134. Tamże, s.15.
135. Por. P. Borawski, *Tatarskie chorągwie plemienne*, s.133-167; S. Dumin, *Tatarskije kniazia w Wielikom Kniażestwie Litowskom*, s. 15-16.
136. S. Dziadulewicz, *Herbarz*, s. 101-102 ; S. Kryczyński, *Tatarzy litewscy*, s. 62.
137. CGADA, f. ML, Ks. Lustr. 12, f. 875/813; P. Borawski, T. Wasilewski, W. Sienkiewicz, *Rewizja dóbr tatarskich 1631 roku*, s. 135.
138. S. Dumin, *Tatarskije kniazia w Wielikom Kniażestwie Litowskom*, s. 16.
139. Zob. Akty Litowskiej Metryki, t. 1, Warszawa 1897, s. 196-197; AGAD, KML, t. 197, s. 25, 388-389 ; t. 199, s. 398-399; t. 209, s. 375-376; t. 217, s. 635-636. Por. P. Borawski, *Zwierzchnicy wojskowi Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 63.
140. AS, t. 7, s. 138; AGAD, KML, t. 203, s. 427-428; t. 204, s. 406-411; t. 217, s. 101-102; por. S. Dziadulewicz, *Herbarz*, s. 26-31, 41-44, 119-120, 140-144, 163-181; 274-277.
141. AGAD, KML, t. 197, s. 25; t. 199, s. 398-399; t. 202, s. 77-78, 736-737. Szerzej na ten temat: P. Borawski, *Zwierzchnicy wojskowi Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 64-66. Zob. też: S. Dumin, *Tatarskije kniazia w Wielikom Kniażestwie Litowskom*, s. 13-14, 15, 23-24.
142. AGAD, KML, t. 197, s. 25, 388-389; t. 199, s. 398-399; t. 209, 375-376.
143. Według S. Dumina chorągwo to pod nazwą jałoirskiego znane jest od pierwszej ćwierci XVI wieku. (*Tatarskije kniazia w Wielikom Kniażestwie Litowskom*, s. 19.) Tymczasem pierwszy przekaz na ten temat występuje pod 1506 rokiem (AGAD, KML, t. 194, s. 603-604). Por. P. Borawski, *Zwierzchnicy wojskowi Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 63. Podane daty pełnienia urzędów przez poszczególne rody tatarskie będą się zmieniały, w miarę jak, będą się pojawiały nowe źródła.
144. Według S. Dumina chorągwo to pod nazwą ułańskiego znane jest od pierwszej ćwierci XVI wieku. (*Tatarskije kniazia w Wielikom Kniażestwie Litowskom*, s. 19.) Tymczasem pierwszy przekaz na ten temat występuje pod 1506 rokiem (AGAD, KML, t. 194, s. 603-604). Por. P. Borawski, *Zwierzchnicy wojskowi Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 63.
145. Zob. Spis chorągwi tatarskich w artykule: P. Borawski, *Tatarskie chorągwie plemienne*, s.159-160. Szerzej na ten temat: Por. P. Borawski, *Zwierzchnicy wojskowi Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 63-68.
146. AGAD, KML, ks. Zap. 131, f. 1427; AWAK, t. 17, s. 420; J. Wolff, *Kniaziowie litewsko-ruscy*, s. 637; S. Dziadulewicz, *Herbarz*, s. 80-81, 133, 135, 241. Zob. też: . Spis chorągwi tatarskich w artykule: P. Borawski, *Tatarskie chorągwie plemienne*, s.161-162.
147. J. Wolff, *Kniaziowie litewsko-ruscy*, s. 640; S. Dziadulewicz, *Herbarz*, s. 116, 140, 141-142, 149, 235. Zob. też: . Spis chorągwi tatarskich w artykule: P. Borawski, *Tatarskie chorągwie plemienne*, s.163-164.
148. S. Dziadulewicz, *Herbarz*, s. 235.
149. S. M. Kuczyński, *Wielka wojna z Zakonem Krzyżackim*, Warszawa 1966, s. 125. Zob. też: P. Borawski, *Tatarzy w dawnej Rzeczypospolitej*, s. 53-54. Na temat udziału Tatarów w bitwie pod Grunwaldem w przygotowywanym artykule: *Geneza organizacji chorągiewnej Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego*.
150. S. Dziadulewicz, *Herbarz*, s. 235.
151. AGAD, KML, t. 209, cz. 1, s. 375-376.
152. J. Sobczak, *Położenie prawne ludności tatarskiej*, s. 66.
153. AGAD, KML, t. 194, . 603-604; t. 197, s. 25; t. 217, s. 873-874.
154. S. Dumin, *Tatarskije kniazia w Wielikom Kniażestwie Litowskom*, s. 15-16.
155. Problem genezy ziemskich chorągwi tatarskich zostanie omówiony w osobnej publikacji.
156. S. Kałużyński, *Dawni Mongołowie*, Warszawa 1983, s. 154-155.
157. S. Kałużyński, *Terminologia pokrewieństwa u ludów mongolskich*, „Etnografia Polska”, t. 14, z. 1, s. 179-180; por. S. Szynkiewicz, *Naród wyrosły w stepie*, (w:), *Postacie narodów a współczesność*, Warszawa 1984, s. 218-219.
158. S. Dumin, *Tatarskije kniazia w Wielikom Kniażestwie Litowskom*, s. 16-17.
159. S. Dumin, *Tatarskije kniazia w Wielikom Kniażestwie Litowskom*, s. 16-17.
160. Zob. P. Borawski, *Zwierzchnicy wojskowi Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 81-82.
161. Liczne przykłady tego przytacza S. Dumin w swojej rozprawie. *Tatarskije kniazia w Wielikom Kniażestwie Litowskom*, s. 38-42.
162. W czasie wojny trzynastoletniej Tatarzy litewscy pełnili rolę gwardii królewskiej. W 1609 r. spotykamy 300 „Tatarów K. J. Mci Kozaków Litewskich” (Teki Naruszewicza 104, nr 234, s. 934-935). Stu „Króla J. Mci Tatarów” znajdowało się w 1649

r. pod Zborowem (AGAD, AR, dz. II, ks. 14, s. 264-265). W kompucie wojska koronnego z 1650 r. spotykamy „K J M Tatarów 300” (ossol. 5656/ II, s. 229-235).

163. J. Tyszkiewicz, *Tatarzy na Litwie i w Polsce*, s. 187. Por. też: P. Borawski, *Tatarzy w dawnej Rzeczypospolitej*, s. 97-102; M. Plewczyński, *Ludzie Wschodu w wojsku ostatnich Jagiellonów*, Warszawa 1995, s. 75-82.

164. J. Tyszkiewicz pisze, że pod koniec drugiej fazy wojny polsko-krzyżackiej 1519-1521 w spisie *Rothmagistri da bellum contra Albertum, Magistri Cruciferorum in Prussia scripti*, opublikowanym w Actach Tomicianach (t. 5, nr 122, s. 129-131) „nie wymieniono żadnego osobnego oddziału jazdy tatarskiej ani nazwiska tatarskiego rotmistrza, chociaż z przebiegu walk wiadomo, że Tatarzy litewscy brali udział w wojnie”. *Tatarzy na Litwie i w Polsce*, s. 183.

165. *List P. Tomickiego do burgrabiego gdańskiego Eberharda*, Acta Tomicianana, t. 5, wyd. T. Działyński, Poznań 1855, nr 72.

166. AGAD, ASK, dz. 86, AW nr 8, k. 69-74. Zob. J. Tyszkiewicz, *Rejestr chorągwi tatarskich walczących w wojnie polsko-krzyżackiej 1519-1521*, s. 85-99; M. Plewczyński, *Ludzie Wschodu w wojsku ostatnich Jagiellonów*, s. 75-82.

167. M. Plewczyński, *Ludzie Wschodu w wojsku ostatnich Jagiellonów*, s. 75-82.

168. Szerzej na ten temat: P. Borawski, *Zwierzchnicy wojskowi Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 59-83; S. Dumin, *Tatarskie kniazia w Wielikim Kniażestwie Litowskim*, s.15-16.

169. Zob. Spis chorążych tatarskich (w:) P. Borawski, *Tatarskie chorągwie plemienne*, s.163-164. Istnienie dynastii chorążych tatarskich chorągwi ziemskich stara się podważyć S. Dumin (*Tatarskie kniazia w Wielikim Kniażestwie Litowskim*, s. 31) opierając się głównie na przekazach z drugiej połowy XII wieku.

170. Fakt, że każdorazowo występowano o urząd chorążego tatarskiego do hospodara nie przeczy prawu dziedziczenia tego urzędu. AGAD, KML, t. 197, s. , 25, 388-389; t. 199, s. 398-399; t. 202, s. 736-737; t. 209, cz. 1, s. 375-376; t. 217, s. 635-636. Zob. też: P. Borawski, *Zwierzchnicy wojskowi Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 63-65.

171. Zob. P. Borawski, *Zwierzchnicy wojskowi Tatarów wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 63-67.

172. Podany przez S. Dumina przykład świadczy, że mianowanie w 1588 roku Jensejta Safianowicza chorążym kondrackim spoza „dynastii” Kondratów, świadczy o jakimś nieznanym nam bliżej wydarzeniu, które zadecydowało o powołaniu na ten urząd postronnej osoby. S. Dumin, *Tatarskie kniazia w Wielikim Kniażestwie Litowskim*, s. 31. Po jego śmierci chorastwo kondrackie ponownie wróciło do rodu Kondratów. 173 S. Kryczyński, *Tatarzy litewscy*, s. 77.

174. P. Borawski, *Zwierzchnicy wojskowi Tatarów wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 63-67; . S. Dumin, *Tatarskie kniazia w Wielikim Kniażestwie Litowskim*, s. 31-32.

175. S. Kryczyński, *Tatarzy litewscy*, s. 56-79.

176. J. Sobczak, *Położenie prawne ludności tatarskiej*, s. 49-65.

177. K. Grygajtis, *Początki wojskowości tatarskiej na Litwie*, s.3-29.

SUMMARY

This article is concerned with the organization of the military service of the XVI century Lithuanian Tartars. Tartars who had been settled on the territory of the Lithuanian state in XIV – XV centuries, owned lands on the condition of military service. They performed it in their own tribal troops.

In 1558 one of the Lithuanian Tartars wrote a record about the situation of this fellow – tribesmen in the Great Duchy of Lithuania. In this interesting relation, written for Osman Sultan, he asserted that each of the Tartars performed his military service as a horseman.

The author of the above – mentioned work emphasised that Tartars constituted a separate corps with their own commanders, Lithuanian Tartars contrary to the boyars did not served in usual nobelsmen troops. As subjects of the Yagielon dynasty they had their own units, which were immediately dependant to Polish– Lithuanian monarchies.

In the XVI century the connection between the military organization of Lithuanian Tartars and the ulus system of Golden Horde as well as that of Crimean Khanate was vivid.

*Recenzent: dr. Lilia Zabolotnaia.
Prezentat pentru publicare la 1 noiembrie 2006*

MENTALITATEA MASELOR: CONSTATĂRI, SUGESTII

Leonid Bulmaga

Mentalitatea maselor, particularitățile psihice, de comportament ale diferitor grupuri etnice sau sociale constituie obiectul de studiu al celor mai diverse centre științifice de analiză și de planificare strategică. Sute de institute, o întreagă rețea de așa-numite think-thanks – laboratoare de idei funcționează actualmente în Occident, elaborând și punând în aplicare cu o eficiență mereu în creștere, procedee noi, din ce în ce mai sofisticate de modelare și manipulare a conștiinței maselor¹. Mijloacele de influență asupra opiniei publice – presa, radioul și, îndeosebi, televiziunea au devenit principalele instrumente de asigurare sau, mai degrabă, de acoperire a mecanismului de acaparare și menținere a puterii în țările așa-numite democratice.

Psihologia maselor, diferite aspecte ale mentalității lor s-au aflat în centrul atenției cercetătorilor încă din cele mai vechi timpuri. Practic, toate operele care au avut ca obiect de studiu evenimente istorice importante – războaie îndelungate, mișcări sociale și naționale, revoluții în cadrul cărora au fost antrenate mase mari de oameni, de constituție națională, culturală, psihologică diferită, într-un fel sau altul reflectau trăsături ale mentalității lor. În mod special, însă, această problemă a început să fie cercetată pe la finele secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea. Cu anumite rezerve putem acredita ideea precum că piatra de temelie în abordarea acestei probleme au constituit-o lucrările savantului francez Gustav Lebon.

Gustav Lebon (1841-1931) a publicat o serie întreagă de lucrări la această temă – „Psihologia maselor”, „Psihologia socialismului”, „Psihologia revoluțiilor” etc.² care au cunoscut la începutul sec. al XX-lea o largă răspândire nu numai în rândul intelectualilor, celor ce se vroiau sau erau deja implicați în mișcarea revoluționară, ci și în rândul claselor dominante. După cum afirmă unii cercetători, studiul „Psihologia maselor” era prezent în biblioteca împăratului Rusiei, în însăși bibliotecile membrilor familiei sale și a demnitarilor săi. Conform opiniei lor, opera respectivă și-a exercitat influența și asupra unor astfel de personalități ale sec. al XX-lea cum ar fi Vladimir Lenin, Benito Mussolini, Teodor Ruzvelt etc.³

Multe dintre ideile, concluziile lui Gustav Lebon, privind caracterizarea maselor, specificul mentalităților pe parcursul timpului, lucru firesc, și-au pierdut din actualitate, au fost depășite de noile realități istorice. Multe dintre ele însă și-au păstrat importanța, pot servi și astăzi drept punct de reper în studierea și interpretarea factorilor ce stau la baza evoluției psihologiei sociale, îi determină caracterul, orientarea și trăsăturile principale.

Menționând complexitatea evenimentelor sociale, care, din punctul lui de vedere, nu prezintă prin sine nimic altceva decât rezultatul unei munci inconștiente enorme, în fond, inaccesibilă analizei noastre⁴, Lebon califică epoca care vine, secolul XX, drept eră a mulțimii⁵. „Mulțimea organizată, menționează el, a jucat întotdeauna un rol important în viața popoarelor, însă niciodată acest rol n-a atins dimensiunea prin care se manifestă în ziua de azi. Specificul epocii noastre, trăsătura ei caracteristică de bază constă anume în substituirea activității conștiente a indivizilor prin activitatea inconștientă a mulțimii”⁶. Și tot în acest context „Acum o sută de ani factorii determinativi ai evenimentelor se reduceau la politica tradițională a statelor și rivalitatea suveranilor. În timpul de față, vocea mulțimii devine predominantă. Masele dictează guvernului comportamentul... Soarta națiunilor este hotărâtă nu în palatele domnești, ci în sânul maselor”⁷.

Forța predominantă a maselor, comportamentul lor relativ inconștient în cadrul unor transformări de proporții din domeniul politic sau social sunt realități pe care nu poți să nu le conștientizezi. Cu anumite rezerve poate fi acceptată și concluzia precum că însăși soarta națiunilor este decisă de comportamentul lor „Adesea, recunoaște Lebon, se creează impresia că popoarele sunt mâunate de aceleași forțe, care fac ca ghinda să se transforme în stejar și cometa să se deplaseze pe orbita sa”⁸. „Atotputernicia maselor este singura forță pe care n-o paște nici o primejdie și importanța căreia se află mereu în creștere⁹, continuă el mai departe. Însă când stai să chibzuiești doar asupra celor mai importante evenimente din secolul trecut, marcate profund de participarea largă a maselor, – revoluția din Rusia, cele două războaie mondiale, războiul civil din Spania, așa-numitul război rece etc, ajungi la concluzia că această forță, incontestabil impunătoare, este în fond oarbă, poate fi ușor manipulată și cu cinism exploatată.

Factorii ce exercită o influență determinativă asupra mentalității maselor după Lebon, stau la baza evoluției psihologiei lor. Lebon acordă o atenție deosebită rolului pe care-l joacă în această privință iluziile: „chiar de la începuturile civilizației, mulțimea a căzut sub influența iluziilor. Cele mai multe temple, statui și altare au fost edificate în cinstea creatorilor de iluzii”¹⁰. Nu rareori omul făcea praf și pulbere din aceste iluzii, însă

întotdeauna el este nevoit să le scoată din nou de sub dărâmături. „Fără aceste iluzii el n-ar fi ieșit niciodată din starea sa de barbarie primitivă, fără de ele ar fi căzut din nou în această stare”¹¹. Extrem de concludentă observație. S-ar putea de adăugat că, datorită acestei incontestabile vulnerabilități, dacă putem spune așa, a omului în fața iluziilor de tot soiul, el este cu ușurință manipulat, ținut în supunere și aspru exploatat. Iluziile sunt momeala cu care omul simplu este tot timpul dus de nas. În scopul menținerii vechilor iluzii, crearea și răspândirea altor noi activează mii și mii de organizații, instituții cu caracter laic și religios, se investesc sume enorme, care, de altfel se răscumpără cu vârf și îndesat, evident tot pe seama celui infectat.

În mod special menționează Lebon și rolul hotărâtor pe care-l joacă în evoluția mentalității maselor ideile, noțiunile, credințele „Cu adevărat istorice sunt nu acele transformări, ce ne frapază, ne uimesc prin grandioarea și rezonanța lor. Singurele schimbări notabile, de pe urma cărora are loc reînnoirea civilizațiilor, sunt schimbările ce se produc în ideile, noțiunile, credințele lor de bază. Evenimentele istorice importante nu constituie prin sine nimic altceva decât consecința unor schimbări imperceptibile în mentalitatea maselor”¹². Prin respectiva-i afirmație Lebon, practic, se pretează în calitate de predecesor al teoriei lui Antonio Gramsci despre rolul modificărilor „moleculare” în mentalitatea cotidiană a maselor în procesul de transformare revoluționară a societății. Practic, același lucru îl afirmă și Aduard Said (savant de origine palestiniană) când vorbește despre rolul „discursului” „narativului” în istorie asupra cărora ne vom opri atenția ceva mai jos.

În același context poate fi menționată constatarea pe care o face Lebon asupra impactului pe care-l poate exercita cuvântul asupra mentalității mulțimii. „Puterea cuvântului este atât de mare, încât e suficient să născocesci careva expresii elegante chiar și pentru cele mai odioase lucruri pentru ca mulțimea să le accepte”¹³. În sprijinul acestei informații el face trimitere la istoricul Tăn, unul dintre cercetătorii revoluției franceze din 1789, care menționa că, proclamând lozincile „Libertate”, „Egalitate”, „Fraternitate”, cuvinte foarte populare în acea vreme, iacobinii au reușit să instaureze un despotism demn de Dagomeia, o judecată aidoma inchiiziției și să organizeze ghecatombe omenești asemenea celorla din Mexicul antic¹⁴.

Foarte sugestivă este observația dânsului privind caracterul nestatornic, instabil al maselor, al atașamentului lor față de anumite idei, viziuni, credințe. „Să luăm, de exemplu, menționa el în acest context, o perioadă foarte scurtă din istoria noastră, din 1790 până în 1820, un interval de timp de treizeci de ani ce cuprinde limita de existență activă a unei singure generații. Ce vedem noi? Mai întâi mulțimea era monarhistă, mai apoi extrem de revoluționară, peste o vreme devine imperialistă și, în cele din urmă, s-a întors din nou la monarhism. Cât privește credința, apoi, în același interval de timp, mulțimea a reușit să treacă de la catolicism la ateism, pe urmă la deism și în sfârșit, a revenit la cele mai exagerate forme de catolicism. De remarcat că această însușire este caracteristică nu doar mulțimii, ci și celor care conduc cu ea. Observăm cu mirare cum aceeași membri ai Conventului, dușmani de moarte ai regelui, care nu recunosc nici un Dumnezeu, nici un monarh, s-au transformat în cei mai umili servitori ai lui Napoleon iar, mai apoi, purtau cu evlavie lumânări în procesiunile religioase pe vremea lui Ludovic al XVIII-lea”¹⁵.

Din însușirile ce constituie o latură caracteristică de bază a mulțimii, la care face trimitere în mod special Lebon, putem menționa înclinația ei spre supunere. Studiind comportamentul maselor pe parcursul veacurilor, se creează impresia că ele luptă în permanență pentru libertate, în realitate, considera Lebon, ele întotdeauna resping această libertate și cer statului să le confecționeze lanțuri¹⁶. „Ei, cei mulți, se supun orbește celor mai suspecti sectanți, celor mai limitați despoți”¹⁷.

Nu doar cei mulți, ci și fiecare în parte manifestă această însușire. „Net zabotî besprerâvnee i mucitelinee dlea celoveca” afirmă Dostoevski în romanul său „Frații Karamazov” (în legenda despre Marele Inchizitor), kak ostavşisi svobodnâm, sâskati poscoree togo pered chem preclonitsea. „Ibo taina bâtia celovecescogo (susține marele Inchizitor în disputa sa cu Iisus Hristos), ne v tom, citobî tolico jiti, a v tom dlea cego jiti. Bez tverdogo predstavlenia sebe dlea cego emu jiti, celovec ne soglasitsea jiti i scorei istrebit sebea, cem ostanetsea na zemle, hotea bî crugom ego vse bâli hleba ... no cito vâşlo: vmesto togo ctobî ovladeti svobodoi liudei, tî uvelicil im eşcio bolişe! Ili tî zabâl, cito spocoistvie i daje smerti celovecu doroge svobodnogo vâbora v poznanii dobra i zla? Net nicego obolistitelinee dlea celoveca, cac svoboda ego sovesti, no net nicego i mucitelinee”¹⁸. Să fi știut Fiodor Mihailovici Dostoevski în ce măsură avea să se simplifice cu timpul această dilemă pentru majoritatea oamenilor.

Unul dintre subiectele cele mai larg reflectate în opera lui Lebon este legat de schimbările radicale ce aveau să se producă în mentalitatea maselor, în credințele lor, în orânduirea politică și socială o dată cu venirea noului secol. Schimbări, ce deveneau din ce în ce mai resimțite și pe vremea sa, pe care el nu numai că le-a sesizat, dar a reușit să le și contureze destul de pregnant.

„Noi trăim într-o astfel de perioadă istorică, scria Lebon, când pentru un timp anumite cerurile rămân pustii. În virtutea acestei realități – lumea va trebui să se schimbe¹⁹. Filozofii timpurilor noastre, menționa el în același context, au depus eforturi susținute pentru a distruge, a dărâma din temelie iluziile religioase, politice și sociale, care au constituit temelia, fundamentul existenței strămoșilor noștri. În consecință ei n-au reușit decât să istovească, să sece izvorul speranței și al umilinței. Nimicind aceste himere, subliniază Lebon, ei s-au pomenit față-n față cu forțele tainice, oarbe ale naturii, fără milă și îndurare față de cel slab, străine oricărei compasiuni²⁰. „Peste tot, constată Lebon, domină egoismul. Fiecare fiind preocupat doar de interesul propriu²¹.”

Printre sociologii, filosofii, politologii contemporani, ale căror opere într-un fel sau altul reflectă problema mentalității maselor, poate fi menționat în primul rând savantul rus Serghei Kara-Murza, autorul unui număr impunător de studii dedicate cercetării comportamentului politic și social al celor mai diferite pături ale populației din fosta Uniune Sovietică atât în perioada de pregătire în subteran a așa-numitei „Perestroici”, cât și, nemijlocit, în cadrul ei. Doar într-un interval de timp foarte scurt – 2001-2002 autorul în cauză a reușit să publice patru studii monografice: „Istmat i problema Vostoc-Zapad”, „Evrei, dissidenți i evrocomunism”, „Ideologhia i mati ee nauka” și „Evroțentrism. Ādipov complex Intellighenții”, reușind să pună pe tapet o serie întreagă de aspecte ale evoluției psihologiei sociale, factorilor ce i-au determinat cursul în perioada războiului rece.²² În baza unui bogat material factologic, autorul analizează mecanismul de subminare a ideologiei socialiste, de modificare a mentalității omului sovietic, factori determinanți, care au dus în cele din urmă la prăbușirea primului stat socialist din lume. Dânsul scoate în evidență rolul pe care l-au jucat în această privință reprezentanții intelectualității și, în primul rând, cei de origine evreiască, sprijinul, pe care eurocomuniștii l-au acordat disidenților, asociindu-se în acest mod cu dușmanii deschiși ai comunismului, serviciile speciale ale Occidentului și cei care se aflau în spatele lor. Aspectele psihologiei sociale ce și-au găsit reflectarea în opera lui Serghei Kara-Murza sunt multiple și diverse. Aici ne vom referi doar la acele concluzii, constatări, sugestii, pe care respectivul autor le face vizavi de procedeele de influență asupra mentalității maselor, factorii ce determină, stau la baza evoluției ei.

Problema fundamentală, care-l frământă pe Kara-Murza, în jurul căreia, propriu-zis, el își etalează toate raționamentele, îngrămădește, sistematizează faptele, argumentele, este cea privind cauzele destrămării, prăbușirii Uniunii Sovietice. Într-un articol publicat în revista „Naș sovremennic” el se întreabă retoric: „În virtutea căror cauze, totuși, s-a prăbușit comunismul brejnevist? Doar n-au existat pe vremea ceea nici represiuni, nici foamete, nici careva nedreptăți sociale deosebite cum s-ar spune „bunăstarea creștea, viața devenea mai bună” – oamenii primeau noi locuințe, aveau televizoare, își petreceau vacanța la Sud, visau la un autoturism, iar unii și-l aveau deacum. Din care cauză ei i-au dat crezare lui Gorbaciov și au început să-și dărâme propriul lăcaș? Din care cauză tânărul inginer și-a părăsit biroul său de construcție și cu o mână fericită vinde țigări lângă stația de metro – îndeletnicire specifică unui vagabond necărturar în occidentul lui preferat? Din care cauză oamenii fără nici o urmă de regret s-au dezis de sistemul de asigurare cu spațiu locativ fără plată, doar pe mulți îi paște pribegia? Fenomen nemaiîntâlnit în istorie. Noi trebuie să-l concepem²³.”

Constatând această vulnerabilitate ieșită din comun a mentalității omului sovietic, autorul se vede nevoit să demonstreze legătura ei indisolubilă cu sistemul oficial de instruire și educație în perioada sovietică la baza căruia se afla așa-numitul materialism istoric „vulgar”, care, în viziunea sa, avea foarte puține trăsături comune cu ideile fundamentale ale clasicilor marxismului și, mai ales, cu cele pe care le împărtășea Lenin²⁴. Conform opiniei lui Serghei Kara-Murza, „istmatul sovietic” a fost ticluit în laboratoarele de partid de la începutul anilor '20, în conformitate cu cerințele vieții, nu în scopul de a prevedea, ci, mai degrabă, de a îndreptăți practica deja încetățenită. Dacă Biroul Politic, consideră Serghei Kara-Murza, nu concepea vreo careva alternativă colectivizării, apoi Stalin nu mai lua în calcul ideile lui Marx, ci proceda după cum găsea el de cuviință, pentru ca mai târziu, post-factum, academicianul Oizerman să demonstreze că anume această soluție rezultă din legile obiective ale dezvoltării sociale²⁵.

O fi el exercitat, acest, așa-numit „istmat sovietic”, o anumită influență asupra mentalității unei părți de așa-numiți intelectuali. Însă, să fi determinat el comportamentul, atitudinea maselor față de Puterea Sovietică, e prea puțin probabil. În primul rând, din simplul motiv, că masele largi ale populației, în virtutea ocupațiilor lor cotidiene, n-au cum să se pătrundă de careva teorii, noțiuni ideologice sofisticate, fie ele marxiste, leniniste, ori de orice altă natură. Și în al doilea rând, pentru că, în general, comportamentul lor este strâns legat, dictat, lucru, de altfel, pe deplin firesc, de anumite interese, în principal, materiale. Însușire specifică, inalienabilă mentalității omului de rând, menționată și de însuși autorul în cauză.

Referindu-se la legătura dialectică dintre bază și suprastructură, ignorată de așa-numitul materialism istoric vulgar, Kara-Murza face trimitere la Max Weber care afirmă că: „Nu ideile conduc nemijlocit activitatea omului, ci interesele (atât acele materiale, cât și cele ideale)”²⁶. În acest context, am putea să facem trimitere la opinia unui alt cunoscător al psihologiei maselor – Adolf Hitler. În cunoscuta sa operă „Mein Kampf”, abordând acest subiect, el afirma: „Masele largi ale poporului nu sunt alcătuite din profesori și diplomați. Masele populare posedă o sumă doar foarte neînsemnată de cunoștințe abstracte. Pentru ele decid sentimentele. Atitudinea lor pozitivă sau negativă față de un eveniment este determinată în mare măsură de emoții”²⁷.

Cât privește atitudinea maselor populare față de Uniunea Sovietică, apoi ea și-a găsit cea mai exhaustivă reflectare în rezultatele referendumului unional organizat în această privință la 17 martie 1991. Și dacă în condițiile acelei critici acerbe pe care mijloacele de informare în masă, structurile, formațiunile așa-numite neformale au dezlănțuit-o împotriva sistemului sovietic, cca 80 la sută din participanții la el s-au pronunțat în favoarea păstrării Uniunii Sovietice, fie și într-o formulă nouă, apoi ce îndoieli mai pot exista cu privire la atitudinea lor față de această Uniune, față de orânduirea socială, stabilită în cadrul ei?

Indiscutabil, în sânul diferitor pături sociale, destul de multe la număr, se făcea resimțită prezența unor pretenții, nemulțumiri față de sistemul atunci existent atât în plan economic, cât și spiritual. Însuși Kara-Murza demonstrează elocvent acest lucru. Pe măsură ce viața devenea din ce în ce mai pașnică și căpăta un caracter tot mai urbanistic, menționa el, referindu-se la aceste probleme, sortimentul redus al necesităților „acceptate” au început, mai întâi să limiteze iar, mai apoi, chiar să și copleșească tot mai mult diferite pături ale societății. Pentru ei Occidentul a devenit țărâmul făgăduinței, locul ideal, în care, după cum considerau ei, anume interesele lor lezate sunt cele respectate și chiar apreciate²⁸.

Cert lucru, dușmanii socialismului, ai Țării Sovietelor și, în mod special, cei ai Rusiei, au speculat cu dibăcie aceste „interese lezate” ale unor pături destul de largi ale populației. Nu e cazul și nici locul să ne oprim mai pe îndelete asupra acestui subiect. Ținem să remarcăm doar că nici acest factor, incontestabil, real existent, n-a fost nici pe departe determinant în procesul de distrugere a Uniunii Sovietice. Insistența cu care se focalizează atenția cititorului asupra lui nu dovedește altceva decât existența, în cadrul unor cercuri destul de influente din lumea politicului, de a deturna atenția cititorului, tuturor acelor care manifestă interes față de acest, unic în felul său, fenomen istoric, de la forțele reale care au contribuit în mod decisiv la producerea lui. În pofida insistenței cu care Serghei Kara-Murza stăruie asupra acestei teze, multiplele argumente pe care el le aduce în sprijinul ei, se creează, totuși, impresia că dânsul nu este preocupat atât de această teză, de demonstrarea veridicității ei, cât de acreditarea unei alte teze, unei alte idei, cea a lui Antonio Gramsci privind teoria statului și a revoluției în condițiile societății contemporane drept alternativă teoriei leniniste, menită să adapteze, la vremea ei, definițiile marxismului la acest capitol condițiilor Rusiei țariste de la începutul secolului XX²⁹. Kara-Murza se referă la „Caietele de închisoare” („Tiuremnâe tetradî”) ale lui Antonio Gramsci, scrise în timpul aflării sale în închisoare în care, analizând experiența reformatiei protestante, revoluției franceze, revoluției ruse din 1917 el, conform opiniei lui Kara-Murza, a reușit să realizeze un aport important în diferite ramuri ale științelor umanistice – filozofie, politologie, antropologie, culturologie și pedagogie. Pentru noi prezintă interes acele concluzii, idei ale lui Antonio Gramsci care vizează mecanismul ce stă la baza echilibrului social sau, dimpotrivă, condiționează răsturnarea lui, crearea premiselor instituirii unei noi orânduiri social-politice. Este vorba de teoria hegemoniei, conform căreia dominația unei sau altei clase, pături sociale se menține nu numai pe puterea proprie, ci și pe consimțământul celor dominați³⁰. Situația în care este atins un suficient nivel de încuviințare a orânduiri existente din partea celor supuși, Gramsci o numește hegemonie, subliniind caracterul ei dinamic, instabil. Conform respectivei teorii și instaurarea, și răsturnarea hegemoniei este un proces „molecular”. Adică el nu constituie rezultatul a unor ciocniri violente de clasă, cum se considera prin optica unor postulate ale materialismului istoric vulgar, ci al unor schimbări, la prima vedere, imperceptibile, în dispoziția, opinia, mentalitatea maselor³¹. Hegemonia se sprijină pe „nucleul cultural” al societății, care include, înglobează în sine toate tradițiile și prejudecățile, cunoștințele și experiența secolelor. Atâta timp cât acest nucleu este stabil, există o „voință colectivă stabilă”, orientată spre menținerea ordinii sociale existente. Distrugerea acestui „nucleu cultural”, destrămarea acestei voințe colective duce iminent la revoluție, la răsturnarea ordinii sociale existente³².

De notat că, în opinia lui Gramsci, pentru a răsturna această hegemonie nu e necesar să ataci, să supui criticii ideile clasei dominante. E suficient să-ți concentrezi atenția asupra conștiinței obișnuite, cotidiene a omului de rând, care, de obicei, este receptivă ideilor echității sociale. Anume ea, această conștiință banală,

trebuie luată sub control și supusă unor presiuni permanente³³. Serghei Kara-Murza, în general, este de părerea că întreaga „Perestroică” a fost înfăptuită în strictă conformitate cu această nouă teorie a revoluției, elaborată de Antonio Gramși.

Prima ediție a „Caietelor de închisoare” a văzut lumina tiparului în anii 1948-1951 în Italia. În 1975, a fost publicată o ediție științifică cu comentarii în 4 volume. După aceea ele au început să fie publicate periodic în mai multe limbi. Cca o pătrime din volumul lor a văzut lumina tiparului și în limba rusă. Însă de la începutul anilor '70, menționează Serghei Kara-Murza, când pregătirea „Perestroicii” a început să fie înfăptuită aproape deschis, pe toate fronturile, ideologii PCUS au pus tabu asupra numelui lui Gramși, pe motiv că ideile lui vin în contradicție cu învățătura lui Lenin. În realitate, după cum consideră Serghei Kara-Murza, pentru că ideile respective au fost preluate și puse la baza manipulării mentalității maselor pentru a înfăptui „revoluția de sus”³⁴.

În confirmarea unor astfel de afirmații putem face trimitere la cartea savantului Aduard Said „Orientalismul”, în care el demonstrează că orientalistica, în esență, nu este preocupată de studierea Orientului ci de elaborarea narativului de cucerire și încadrare a lui în matricea Occidentului. Concluziile lui, consideră Israel Șamir, sunt valabile, pot fi raportate și Sovietologiei. Nu întâmplător slaviștii și orientaliștii au fost finanțați de către serviciile secrete ale SUA – ei au contribuit la crearea unei lumi unipolare³⁵.

„A lămuri – înseamnă a cuceri” – aceasta este ideea „Orientalismului”. A lămuri în așa mod, încât ea, această lămurire, să se considere cu adevărat justă, cu autoritate „științifică”. Imparțialitatea este doar o aparență a narativului autoritar, dreptul de a interpreta aparține celui care are în mâinile sale puterea „iar puterea, aparține aceluia, care interpretează”³⁶.

În timpurile sovietice, susține Israel Șamir, foarte des se vorbea despre „lupta ideologică”, însă, doar puțini erau la număr acei care înțelegeau că este vorba despre o luptă nu mai puțin crâncenă, marcată de destin, decât bătălia armatelor de tancuri de la Kursk³⁷.

Conform opiniei lui Israil Șamir, dacă în Uniunea Sovietică opera lui Aduard Said ar fi fost tradusă, citită și înțeleasă, istoria ar fi putut să se dezvolte pe altă cale. El a demonstrat lipsa de obiectivitate, angajamentul științelor sociale – de la istorie până la economie, aparent obiective³⁸. Spre deosebire de marxiștii vulgari care-și concentrau atenția asupra proprietății și mijloacelor de producție și care considerau capitalistul, fabricantul, principalul dușman al poporului, Aduard Said a scos în evidență cartierul general intelectual al inamicului³⁹.

Dacă, conform schemei vulgare, pseudomarxiste existența determină conștiința, conform opiniei lui Aduard Said – creatorii modești ai narativului determină mersul istoriei. Această idee a lui Aduard Said, menționează Israil Șamir, a fost la timpul său comentată de către Iosif Visarionovici Stalin, care încă în 1938 scria despre persoanele care ignoră influența ideologiei asupra laturii materiale a existenței și vulgarizează învățătura marxim-leninismului cu privire la rolul ideilor sociale⁴⁰.

Foarte sugestivă, sub anumite aspecte, poate, chiar ieșită din comun, este viziunea asupra acestor probleme a unui alt rus, Nicolai Ostrovskii. „Studiind relațiile dintre diferite clase și grupuri sociale, susține el, politicienii și economiștii, contrar oricărei logici, în dezacord cu cele mai elementare principii de analiză, nu acordă atenția cuvenită acelei particule elementare a societății pe care o reprezintă omul, fiind de părere că acest atom social este suficient de bine cunoscut și nu poate să producă nici o surpriză.

Atunci însă, când, construit conform tuturor canoanelor științifice, statul se dărâmă, ei încearcă să caute pricina unde vrei, supunând criticii erorile conducătorilor, „rău-voitorii”, teoriile sociale, numai nu acolo unde ea se află cu adevărat. Adică, în psihologia omului, care determină stereotipul de conduită, relațiile sociale, normele morale și, în cele din urmă, nu numai ecologia etico-socială ci și economia statului”⁴¹.

Știm noi oare ce înseamnă omul? – se întreabă autorul. Și răspunde: puțin probabil, susținând, că noi suntem înclinați să ne interesăm, mai degrabă, de lucruri ce se află departe și n-au nici în clin nici în mănecă cu noi, decât de acelea ce se află în preajma noastră, și care, într-un fel sau altul, ne influențează existența. Deci, ce este omul, care „sună mândru” și care „este născut pentru fericire, ca pasărea pentru zbor?”⁴².

Există mai multe teorii, susține Nicolai Ostrovski. Cea mai răspândită afirmă că omul este ruda cea mai apropiată a maimuței. Și, imediat, se iscă întrebarea: Într-adevăr omul a provenit de la maimuță? La care există și un răspuns, oarecum surprinzător: „El până-n prezent este o maimuță lipsită de rațiune. Consolează faptul, că printre oamenii-maimuțe sunt totuși și oameni cu rațiune (A. Libișcev)”⁴³.

Autorul pornește de la ideea că omenirea prezintă prin sine nu doar o singură specie, ci o familie întreagă, compusă din mai multe specii. Două dintre care trebuie a fi recunoscute ca fiind de pradă (agresive până la

extrem)⁴⁴. De notat că această agresivitate este îndreptată împotriva altor oameni, inclusiv, a celor din propria specie⁴⁵. Agresivitatea infinită, atât de des întâlnită în istorie, nu-și are echivalentul în lumea animalelor. Însă, paradoxal lucru, ea, foarte des, până în cele mai mici detalii, corespunde modului de comportare a ființelor celor mai primitive. „Omul cu rațiune” în comportamentul său cu semenii nu se deosebește cu nimic de păianjenii din borcan⁴⁶. Dacă n-ar exista justiție și morală, comportamentul gloatei nu s-ar deosebi cu nimic de cel al unei haite de maimuțe, lupi sau șobolani⁴⁷.

Noi am trecut în revistă sumar, foarte succint, opiniile unor cercetători privind trăsăturile specifice ale mentalității maselor, a factorilor ce o determină. Din numărul mare de cercetători care au ca obiect de studiu această problemă, noi am făcut referință doar la unii care, din punctul nostru de vedere, sunt reprezentativi și dau dovadă de obiectivitate, demonstrând în același timp un mod original de abordare, reușind să scoată în evidență aspecte importante ale acestui fenomen, să reliefeze deslușit factorii și circumstanțele ce pot influența evoluția mentalității maselor. Condiție necesară chiar, indispensabilă, am putea spune pentru a reuși aprofundarea cercetărilor în acest domeniu. Asta pe de o parte. Pe de alta, rezolvarea cu succes a sarcinilor date, din punctul nostru de vedere, necesită și o amplă analiză a modalităților de manipulare a mentalității maselor ce s-au încetățenit deja în practica cotidiană a mijloacelor de chipurile, informare în masă, a procedeelelor și metodelor de modificare a modului de gândire, de comportare și, în cele din urmă, de viață a individului în circumstanțele concret istorice ale timpurilor noastre.

Note

1. Vezi: Voina po zakonam podlasti ZAO „Pravoslavnaia inițiativa” 1999; Djon Kallman. Comitet 300. M., Vitiazii, 2001; V. A. Lisicichin, L. A. Șelepin, Globalinaia imperia zla, M., 2001, Victor Pranov. Zacon vâjivania Podleișih. M., 2002, A. N. Bogoliubov, Tainae obșcestva XXI veka. Sanct Peterburg, 2003 etc.
2. Gustav Lebon, Psihologia narodov i mass, Sanct-Petersburg, 1995, p. 3.
3. Ibidem.
4. Ibidem, p. 146.
5. Ibidem, p. 150.
6. Ibidem, p. 145.
7. Ibidem, p. 150.
8. Ibidem, p. 232.
9. Ibidem, p. 150.
10. Gustav Lebon. Op. cit., p. 227.
11. Ibidem.
12. Ibidem, p. 149.
13. Ibidem, p. 225.
14. Ibidem.
15. Gustav Lebon, Op. cit., p. 259-260.
16. Ibidem, p. 135.
17. Ibidem.
18. F. M. Dostoevșchii. Socinenia, t. 9, p. 286-287.
19. Gustav Lebon, Opera citată, p. 142.
20. Ibidem, p. 228.
21. Ibidem, p. 136.
22. Vezi: S. Kara-Murza. Istmat i problema Vostoc-Zapad, evrei, dissidentii i evrocommunism; M., Algoritm, 2001, Ideologia i mati ee nauca; Avroțentrism. Ādipov complex Intelighenții. M., Algoritm, 2002.
23. Serghei Kara-Murza, Obezdolennâe v SSSR „Naș sovremennic”, 1998, nr. 4, s. 208.
24. S. Kara-Murza, Istmat i problema Vostoc-Zapad, s. 126-127.
25. Ibidem, s. 139.
26. Ibidem, s. 153.
27. Adolf Hitler, Mein Kampf, s. 282.
28. Serghei Kara-Murza. Obezdolennâe v SSSR, s. 209.
29. Ibidem, p. 205.
30. Ibidem, p. 206.
31. Ibidem.
32. Ibidem, p. 207.
33. Ibidem.
34. Ibidem, p. 205.
35. Israil Șamir. Mudrâi voron (Na smerti Adnorda Saida), Zavtra, 25 noiabrea 2003 g. Nr. 48 (523).
36. Ibidem.
37. Ibidem.
38. Ibidem.
39. Ibidem.
40. Ibidem.
41. N. N. Ostrovskii, Hram Himerî. Soroc vecov. M., 2001, s. 251.
42. N. N. Ostrovskii. Op. cit., p. 251.
43. Ibidem.
44. Ibidem.
45. Ibidem.
46. Ibidem.
47. Ibidem, p. 253.

SUMMARY

This article focuses on some aspects related to how consecrated reseachers interpreted the mass mentality during the last decades. The author tries to systematize and analyse the main paradigms on this subject in o9rder to help anwering to the challenges of the present day.

COMUNICĂRI

NEAMUL MIHULEȚEȘTILOR ÎN ȚARA MOLDOVEI ÎN SECOLUL AL XVII-lea – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-lea

Sergiu Bacalov

Neamul Mihuleț este unul dintre neamurile boierești care au avut, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea, o importanță relativ mare la nivel regional, fiind unul dintre cele mai influente familii orheiene.

Originea neamului Mihuleț (Mihul) este destul de incertă. Putem presupune o ascendență din Mihul portar de Suceava¹, dregător în prima jumătate a secolului al XVI-lea, sau din Mihul medelnicerul² ce a activat în secolul al XVI-lea. Însă pe baza documentelor ce se referă la moșiile și cumpărăturile Mihulețeștilor, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, nu atestăm nici o coincidență de moșii, care ne-ar permite să presupunem existența unei relații de rudenie între Mihul medelnicerul și neamul Mihuleț (Mihul). Bănuim însă existența acesteia în cazul lui Dumitrașco Mihul, diac în prima treime al secolului al XVII-lea. Ultimul este menționat la 11 august 1628, într-un act prin care domnul Miron vv. Barnovschi întărește Aftimiei, fiica lui Gavrilaş mare vornic al Țării de Sus, părți din moșiile Tureatca și Năhoreni aflate în ținutul Sucevii, vândute de Antemia, soția lui Dumitrașco Mihul diac și mama ei Salomia³.

Între 1 septembrie 1632 și 31 august 1633, Dumitrașco Mihul diac, scrie la Iași, în cancelaria domnească, un document, prin care Tudor pârcălab de Hotin vinde lui Gavrilaş vornic, posibil cel menționat în documentul anterior, satele Cotela și Păltinișul din ținutul Dorohoi și părți din satul Budina⁴. La 18 februarie 1633, Dumitrașco Mihul își scrie și semnează testamentul, prin care își lasă întreaga sa avere soției sale Antimia⁵. Din document reiese clar că Dumitrașco Mihul avea frați și alte rude, însă nu ne permite să presupunem că ar fi avut și copii. La 2 martie 1633, în Iași, marii boieri adevărați că Dumitrașco Mihul s-a învoit cu soția sa Antimia să se moștenească reciproc după moartea unuia dintre ei⁶.

Moșiile lui Dumitrașco Mihul constau din părți în satele Sinăuți, ținutul Suceava, în Bălăciani și în Meleșeuți. Iar ale Antimiei reprezentau jumătate din satul Lencăuți, ținutul Soroca și întregul sat Moscova din același ținut. Deși nu există nici un punct de tangență între moșiile stăpânite de către diacul Dumitrașco Mihul și cele ale Mihulețeștilor, doar faptul că Dumitrașco fusese diac în cancelaria domnească, ne permite totuși să bănuim existența unor legături cu neamul Mihuleț, deoarece în al treilea sfert al secolului al XVII-lea în cancelaria domnească activează încă un Mihul – Andrei Mihul (numit și Mihuleț). Nu excludem în acest caz existența unei dinastii de dieci.

Știm cu siguranță că tatăl lui Andrei Mihul (Mihuleț) era Simion Mihul (Mihuleț), ce stăpânea moșii în ținutul Orheiului, însă presupunem că Dumitrașco Mihul era fratele lui Simion și respectiv unchi al lui Andrei, fapt care a determinat, în mare măsură, că ultimul să îmbrățișeze pe parcursul a aproape 15 ani activitatea de diac.

Despre Simion Mihul (Mihuleț) cunoaștem foarte puțin. Fusese o persoană influentă în ținutul Orheiului, și cunosător al problemelor din regiune⁷. Într-un act din 29 mai 1660, emis la Iași, Ștefan vv. Lupu întărește lui Andrei Mihuleț stăpânire peste valea Burhuta⁸, cu loc de prisacă și cu pomet, ce fusese dată daniel tatălui său – Simion de către Radu vodă (Radu vv. Mihnea) și Alexandru vodă, pentru care Andrei Mihuleț avuse pricină cu tăgoveții din Orhei; ce pretindeau că această vale ar fi ținut de hotarul târgului⁹. Doi ani mai târziu, Eustratie vv. Dabija întărește aceluiși Andrei Mihuleț stăpânirea peste valea Burhuta, cu pomet, prisăci, loc de grădini, loc de arături, fânaș, ce ținuse de hotarul târgului Orhei și care fusese dăruită lui Simion, tatăl lui Andrei Mihuleț de către Radu vv. Mihnea și pentru care avuse și zapise, de la Alexandru vodă, Vasile vv. Lupul și hotărnicie din timpul lui Gheorghe vv. Ghica¹⁰. Simion Mihuleț, în mai 1645, împreună cu alți oameni buni din târgul Orhei, Gligori fost șoltuz și Vasile Drăghinici, au ales împreună cu Gheorghe Ștefan sulger și Apostol pârcălab de Orhei hotarul satului Isacova de cel al târgului Orhei, la porunca domnului.

Încă o mărturie indirectă ce se referă la Simion Mihul ne parvine dintr-un document de la 10 martie 1680, prin care Balș, fost mare vornic, dă mărturie pentru părțile de moșie ce le are Andrei Mihuleț, fost pârcălab

în satele Spârcoceani¹¹ și Ceucani¹². Din care reiese că Mihuleț stăpânea în Spârcoceani a treia parte, cumpăratură făcută de moșul său Mihul și în Ceucani deasemenea a treia parte „plătită de Simion Mihul lui Șoldan, vornicul pentru o moarte de om”¹³. Ambele moșii fiind de cumpăratură, ca și dania din valea Burhuta, arată că Mihuliteștii nu sunt de baștină din ținutul Orheiului. Apare în context și problema referitoare la Mihul ca „moș” al lui Andrei Mihuleț și, cu toate că este ademenitor de a interpreta în sensul de „bunic”, totuși nu avem toate temeiurile pentru a accepta această idee, dar nici n-o putem nega. Nu știm dacă prenumele tatălui lui Simion Mihuleț (Mihul) era Mihul, sau în document s-a utilizat numele de familie (neam). Probabil că Mihul era numele unui mare dregător, fondator al neamului, deoarece Dimitrie vv. Cantemir include acest neam în rândurile celor mai vechi și mai nobile neamuri de boieri moldoveni. De aceea nu suntem de acord cu opinia lui Flavius Solomon referitor la obârșia din mica boierime orheiană¹⁴, fără antecedente de deținere a vreunei dregătorii de către predecesorii lui Andrei Mihuleț.

Simion Mihuleț a avut doi fii: Andrei și Vasile¹⁵. Vasile Mihuleț apare destul de rar în documentele vremii. Într-un act din 1632-1633, Andrei și fratele său Vasile, fiii lui Mihul, vând lui Dumitrașco stolnicul un răzor din satul Fiținghești¹⁶, cu loc de vie și pomet, și o seliște „din apa Putnii până la hotarul Milcovului”¹⁷. Documentul pledează pentru originea putneană a Mihulețeștilor, care, cu timpul s-au inclus stabil în rândul boierimii orheiene. Vasile mai apare menționat ca martor la 21 martie 1673¹⁸, cu numele Vasile Mihuleț din Curileni¹⁹. Mult mai reprezentativ a fost fratele său, posibil mai mare, Andrei Mihuleț, care a deținut dregătorii relativ importante. Între anii 1632-1633, când apare prima dată în documente²⁰, și până în 1661, Andrei Mihuleț nu se află în vreo dregătorie.

În perioada 1661 până la 1673, Andrei Mihuleț este diac (uricar) în cancelaria domnească de la Iași²¹. De câteva ori a fost pârcălab de Orhei, în care dregătorie îl menționează documentele din 25 aprilie 1670, 20 iulie 1675²², 1680. Apoi din nou, un timp îndeplinește funcția de diac cum demonstrează un act din 10 februarie 1680 și altul din 21 februarie 1680, când apare ca fost pârcălab, iar la 16 iunie 1681, este atestat iarăși uricar, funcție deținută până în 1682²³. În 1683 martie 30, se află în postură de vornic de poartă²⁴. Și la 27 mai 1687 se știa despre „giupâneasa răposatului Mihuleț ce-au fost vornic”²⁵.

Andrei Mihuleț s-a căsătorit cu Fendea, o reprezentantă a unuia dintre cele mai însemnate neamuri de boieri orheieni – Durăceștii, fapt care i-a sporit foarte mult numărul moșiilor și i-a consolidat poziția socială. Fendea era fiica lui Mihalcea Durac și al Axeniei, fiica lui Ionașco Bosiioc spătar și nepoată a lui Nadăbaico mare vornic²⁶. Au avut împreună patru copii: Apostol Mihuleț²⁷, Gligoraș²⁸, Alexandru²⁹ și Maria³⁰ căsătorită cu Vârlan Ușirelul³¹. Dintre ei un statut mai însemnat a reușit să obțină Apostol Mihuleț, devenit căpitan, apoi mare căpitan de Iași.

Cazul neamului Mihuleț este unul tipic de ascensiune rapidă a unui neam nobil sărăcit, prin intermediul unei căsătorii avantajoase, fapt care a sporit esențial posibilitățile financiare ale lui Andrei Mihuleț și a reconsolidat poziția neamului în Țara Moldovei, de astă dată în ținutul Orheiului. Pe cât de rapidă a fost creșterea domeniului familiar, tot atât de rapidă a fost și ruinarea.

Deja în timpul vieții sale, Andrei Mihuleț, din motive care rămân deocamdată nelămurite, pierde o parte însemnată din moșiile sale. În concursul unor împrejurări favorabile, Andrei, apoi frecvent și îndeosebi în domniile protectoare, fiul său Apostol, fac încercări disperate de a-și recupera fostele stăpâniri, încăpute în mâinile neamului Zugrăveștilor. Acest fapt a pus începutul unui îndelungat proces judiciar între două neamuri de boieri moldoveni. Cazul este unul exemplar care arată cât de șubredă era poziția economică a boierimii autohtone în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Despre ocinele directe ale Mihulețeștilor cunoaștem doar câteva moșii aflate în ținutul Orheiului (și Lăpușnei).

Spârcoceani, unde stăpânea un bătrân – bătrânul Jidan, pentru care avuse Andrei Mihuleț pâra cu Gligorie și Ionașco, răzeși de Spârcoceani, ce rămân de judecată, după cum arată documentul de întărire a moșiei emis la 22 mai 1656, la Iași în domnia lui Gheorghe vv. Ștefan³². Un act fără dată, emis probabil înainte de 22 mai 1656, ne arată că bătrânul Jidan din Spârcoceani este cumpăratură a lui Mihuleț (fără a preciza de cine: Simion sau Andrei), pentru care au jurat 24 de oameni și mărturisește Apostol pârcălabul de Orhei³³. Mai multă lumină emană actul din 10 martie 1680, când Balș, fost mare vornic, hotărâniceste la porunca domnească părțile lui Andrei Mihuleț, fost pârcălab din Spârcoceani – a treia parte din sat, în care se specifică că fusese cumpărată de „moșul său Mihul” și care era situată „în sus spre Holboca”³⁴.

Ceucanii, un sat în ținutul Orheiului, în care Andrei Mihuleț stăpânea a treia parte din el. Moșia este aleasă și hotărânică împreună cu părțile din Spârcoceani, de către Balș fost mare vornic. În actul din 10 martie

1680 se specifica că moșia din Ceucani fusese plătită de Simion Mihul, tatăl lui Andrei, lui Șoldan vornicul pentru o moarte de om³⁵. Același act indică că ambele moșii Spârcoceani și Ceucani sunt moșii drepte ale lui Andrei Mihuleț. Mai dispunem de un act din 27 ianuarie 1680, referitor la moșiile Spârcoceani și Ceucani, din care reiese că Duca vodă îi trimite pe Nastasia vistier și pârcălab de Chișinău și pe sluga domnească Frățiman fost căpitan să plece la moșiile Spârcoceani și la Ceucani și să întrebe de la răzeșii de acolo și de megieșii de pe moșiile învecinate care este partea de ocină a bătrânului Mihul din Spârcoceani, a bătrânului Mihul din Ceucani și prețul acestor bătrâni, să calculeze și prețul părților de ocină ce a cumpărat Andrei Mihuleț pârcălab în Spârcoceani. Iar dacă vor dori să le cumpere răzeșii, numeni să nu-i împiedice, iar în cazul în care ei vor refuza, Mihuleț le poate vinde oricui va dori. Documentul demonstrează limpede că moșiile Mihuleștilor din ținutul Orheiului sunt de cumpărătură și nu-l putem deci considera originar din această regiune³⁶.

Moșia Burhuta este o moșie a Mihuleștilor și este obținută de către Simion Mihuleț ca danie de la domnul Radu vv. Mihnea și întărită (de fiul ultimului) Alexandru vv. Coconul. După cum reiese din documentul de întăritură al lui Ștefan vv. Lupu, prin care domnul întărește lui Andrei Mihuleț stăpânirea asupra văii Burhuta, cu loc de prisacă și cu pomet, pentru care avuse pâra cu târgoveții din Orhei³⁷. La 3 iulie 1662, Eustratie Dabija întărește aceeași moșie lui Andrei Mihuleț cu pomet, prisăci, loc de grădini, loc de arături și fânaș, indicându-se și hotarele moșiei: drumul Prisăceni, podul lui Matei, vârtoapele și obârșia Burhuta³⁸.

La 20 noiembrie 1662, Andrei Mihuleț zălogeste satele Burhuta și Isacova lui Mihai Zugravul, de la care împrumutase 300 de bezmene de ciară în sumă de 200 de lei bătuți și care ceară a fost dată de Mihuleț „la săoria domnească”, (căruia posibil că-i datorase de când fusese uricar)³⁹. De la 1682 februarie 5 datează actul prin care Andrei Mihuleț, soția sa Fendea și copiii lor Maria, Postolache, Gligoraș și Alexandru zălogise Burhuta, Ohrincea, Isacova și alte câteva moșii ale lor, pentru 300 de lei bătuți, căci „căzuse la un greu și la o nevoie mare, care nevoie ne trebuie niște bani a da domniei și noi nu putem afla la nici un prieten”. Și s-a întâmplat că Andrei Mihuleț și cu frații săi „care trăiesc în țară” n-au putut să restituie banii la timp lui Mihai Zugravul și „vorovitu-ne-am cu toată casa noastră și cu ai noștri oameni” și i-au dat moșiile de mai sus „în veci”⁴⁰. Iar la 5 mai 1682, Duca vodă întărește moșia Burhuta și celelalte (Ohrincea, Isacova cu Vaticiul etc.) lui Mihai Zugravul⁴¹. Anume pentru aceste moșii se vor derula în decurs de câteva decenii neînțelegerile dintre neamul Mihuleștilor cu cel al Zugrăveștilor.

La Highidași⁴² Mihuleț stăpânea ocina lui Vasile, fiul lui Ștefan și partea unchiului lui Vasile – Loghin, zălogite pârcălabului de Orhei pentru șase boi de negoț „ce au dat de l-au scos de la nevoie”. Nastase, pârcălab de Chișinău și Frățiman, fost căpitan, hotărăsc că dacă răzeșii din Highidași nu vor dori să răscumpere aceste părți de moșie pentru șase boi, atunci ele să rămână în continuare ale lui Mihuleț⁴³.

La moșia Veprova⁴⁴ Mihuleștii stăpâneau partea Fetinei, fiică a Maricuței și nepoată a lui Nestor din Veprova. Fetina o zălogeste lui Andrei Mihuleț, precum mărturisește documentul din 9 mai 1658, scris chiar în satul mai sus amintit, pentru datoria de 5 ughi ce o avea fiul ei Istratie la Mihuleț. Partea lui Istratie consta din a șasea parte, din vatra de sat, câmp, pădure și țarină⁴⁵. Peste doi ani are loc procesul de judecată dintre Andrei Mihuleț și Fetina, pentru această parte de sat, acum numită Puținței⁴⁶. Ștefan Lupu poruncește pârcălabilor de Orhei să aducă la îndeplinire, hotărârea judecătii domnești: Fentea să întoarcă lui Mihuleț cei cinci galbeni (în primul document – ughi) pentru care zălogise moșia. Documentul datează din 31 mai 1660⁴⁷. Până la 28 ianuarie 1661, Andrei Mihuleț stăpânise la Veprova o altă parte de moșie ce se numea Puținței, obținută ca danie de la Gavril, croitorul din Puținței. Această parte de moșie Andrei Mihuleț o dăruiește, din motive la moment necunoscute, lui Apostol Catargiul postelnicul⁴⁸. Tot lui Apostol Catargiul postelnic Mihuleț dăruiește și partea de moșie din Veprova pe care o căpătase de la Fetina, fiica Maricuței și cu care se judecase în 1660, deoarece Fetina așa și n-a mai întors banii pentru care zălogise moșia⁴⁹. La aceeași dată în Veprova, Mihuleț îi mai vinde lui Apostol Catargiul postelnicul „niște case și o vie cu râmnic” pentru 80 de lei „și un cal bun”.

În satul Crivuleni⁵⁰, la 23 martie 1675, Andrei Mihuleț obține o danie, partea lui Roman, din câmp, pomet, apă și cu loc de moară. Dania este făcută de Platon și mama sa Axana, fiica lui Mordas și nepoată lui Roman, și de Prodan fiul lui Simion, nepot Axanei și strănepot lui Roman. Actul prin care este făcută dania este semnat de o pleiadă întreagă de mici boieri de țară, răzeși și megieși, rude și prieteni ai lui Andrei Mihuleț, floarea miciei boierimi dintre Răut și Ichel: Zlotie vătavul, Iordachie vornicul de Izbiște, Lupul Ciupag, Vlasie din Cotelnici, Crețul vătav din Crivuleni, Matvei din Crivuleni, Costin din <...>, Nuoar chihae din Ciumești, Mirăuți Danul iuzbaș din Ohrincea, Donosie din Trebujeni⁵¹.

Donosie din Trebujeni, la 20 martie 1677, face danie lui Andrei Mihuleț o parte din moșia satului Trebujeni⁵². Donosie era fiul lui Dumitrașcu Portărescul din Trebujeni, nepot lui Irimia medelnicer și strănepot logofătului Golie. Donosie face danie lui Mihuleț partea fratelui său Criciun (a șaptea parte din sat), pe care primul o cumpărase cu 20 de lei, plus un cal prețuit drept 20 de lei și partea de ocină din Trebujeni, a patra parte, pe care Donosie și surorile lui, Arsenia și Gheorghina, o cumpăraseră de la Antemia, fiica lui Constantin, frate cu Dimitrie Portărescul. Părțile făcute danie cuprindeau din țarină, fânaț, peștere, mori pe Răut și stânci în jurul satului Trebujeni. Donosie face dania lui Andrei Mihuleț, care l-a botezat și l-a cununat, precum și părinții săi au fost cununați de cei ai lui Mihuleț, o parte din Trebujeni “pentru a-l face frate în locul lui Criciun”, adică răzeș⁵³.

Dania avuse loc la Peștere, și la ea au participat toată boierimea orheiană din apropiere, prietenă Mihulițeștilor și Portăreștilor: Nicolae Donici mare clucer, Constantin fost mare clucer și fiii săi Loghin fost pârcălab, Ștefan spătarul și Nicolae postelnicul, alături de ei au fost și Gavriil Donici pârcălab de Orhei, Dorofei Tăutul din Peștera, Tanasii șoltuzul orașului Orhei, Ursul vornic din Peștera, Seșa fost vornic, Grigoraș, fiul lui Artemie din Fălciu, Albul Eremance din Peștera, Grigoraș Iavca din Peștera, Maței Pârțul din Zamcioci, Vasile Hodorogea fost vătaf, Lupul Ciuprag, fost vătaf, Iordachie din Pocrișeni, Savin din Pocrișeni, Arsenie din Pocrișeni, Bobeica din Cotelnici, Vlasie din Cotelnici, Ștefan Gurlenco din Peștera “și alți mulți oameni buni”. La 5 iunie 1679, Andrei Mihuleț, fiind pârcălab de Orhei, dăruiește partea de Trebujeni obținută de la Donosie, strănepotul lui Golăi, mănăstirii Golia făcută în Iași de strănepotul lui Donosie⁵⁴.

Satul Fițigănești, din ținutul Putnei, din care Andrei Mihuleț și fratele său Vasile vânduse o parte încă în 1632-1633⁵⁵.

În Pocrișani⁵⁶, Mihuleț stăpânea o parte din moșia Pocrișanilor, înspre hotarul cu Ohrincea, în zona așa numitului “izvor al lui Pocriș”. O hotărnicie din <1662 iunie 28> a lui Constantin, fost pârcălab de Orhei, arată hotarele dintre Ustia și Zăluceni de Pocrișani și Ohrincea ale lui Andrei Mihuleț. Pârcălabul de Orhei raportează hatmanului despre măsurile întreprinse pentru a înlătura cauza pricinei dintre stăpânii moșiilor, care era o hotărnicie “strâmbă” a Ohrincei de Zăluceni făcută de Vasile Beldine în timpul lui Ștefan vv. Lupul în detrimentul Ustiei. Andrei Mihuleț este obligat ca în decursul a două săptămâni să aducă actele, “dresele” la Iași, pe care zicea că le are la Putna, pentru a stâlpi din nou moșiile și să “nu peardă zeciuiala”⁵⁷. Din pricina acestei părți din moșia Pocrișanilor, Andrei Mihuleț a avut câteva conflicte cu răzeșii din Pocrișani. Astfel, într-un act de la Duca vv. datat cu 8 iunie 1671, se precizează cauzele conflictului: Andrei Mihuleț, uricar la acea vreme, pârâse la domnie pe răzeșii din Pocrișani – Iordache Purcareenco de Pocrișani și fratele lui, Enache și Nuor cu frații lor, și fiii lui Crăciun numiți Crăciuneștii, “pe răzăși, cine sunt moșeani la sat la Pocrișani”, deoarece ei “îi împresoară hotarul satului său Ohrincea, cu hotarul Pocrișanilor” și că “i-au stricat plugul și au pus garduri de pește pe locul lui”, “s-au făcut grădini pe locul lui și încă au mai pus și trei case pe locul lui”. Andrei Mihuleț susținea că hotarul satului său este până la un izvor ce se numește “Izvorul lui Pocriș”, iar Iordache Purcareenco și răzeșii lui considerau că locul unde a fost stricat plugul și au fost puse grădinile și cele trei case aparținea moșiei Pocrișanilor. Andrei Mihuleț, dispunând de acte de hotărnicii de la Radu vv. Mihnea, făcute încă de buneii soției sale Fentea – Năbădaco vornicul și Ionașco Busuioc spătarul și referitoare la hotarele satului Ohrincea pe care îl ținea, fiind obținut prin căsătorie, obține recunoașterea și întărirea de către domn a părții de moșie cu care s-a aflat în litigiu cu Pocrișanii⁵⁸.

Comparând datele oferite de cele două documente examinate mai sus, care la prima vedere par contradictorii, putem conchide că Mihuleț era răzeș în Pocrișani, necunoscând însă pe ce cale a devenit – danie sau cumpărătură, a inclus partea de moșie la Ohrincea. Nu-i exclus că răzeș în Pocrișani devenise tot datorită căsătoriei cu Fentea și alipirea la Ohrincea fusese făcută încă de “moșii” soției sale.

După o perioadă de acalmie, reîncepe conflictul dintre Mihuleț și Pocrișanii. Un document de la Duca vv. din 21 februarie 1680 arată etapele și modul în care a decurs această neînțelegere. După evenimentele din 1671, când Iordache, numit acum Porcul, și cu nepoții săi Savin, Vasile, Hodorogea și Arsenie au împresurat hotarul Ohrinci stricându-i un plug etc., cercetarea a arătat vinoveți pe pocrișeni, care au plătit 12 boi. Peste nouă ani conflictul reizbucnește prin faptul că pocrișanii iarăși împresoară hotarul Ohrincei lui Mihuleț și “vânând în bălțile cu pește”. Duca vv. poruncește marelui logofăt Miron Costin să vină la Ohrincea împreună cu Leca uricarul și să se cerceteze hotarul după “dresele” lui Andrei Mihuleț “și să ia gloaba 24 de boi de la cei ce i-au împresurat hotarul și au vrut să-l ucidă pe Mihuleț și i-au bătut copiii”⁵⁹.

După căsătoria cu Fentea, o reprezentantă a neamului Durăcesc care avea răzeșii în multiplele sate orheiene,

Mihuleț a obținut și părțile ce i se cuveneau soției sale, iar altele le-a cumpărat sau obținut ca danie de la rudele soției sale, prin care el devenise răzeș pe moșiile Durăceștilor și Năbădăiceștilor.

Cea mai importantă moșie a lui Andrei Mihuleț era Ohrincea⁶⁰ (numită inițial Horincea), situată în apropierea Răutului și pentru care avuse multă discordie cu Zugrăveștii, apoi și cu rudele sale, Loghineștii (Clucereștii).

Ohrincea aparținuse vornicului Nădăbaico și soției sale Nastasia care, la 20 august 1612, dăruiesc această moșie fiicei lor Gaftona și ginerelui Ionașco Busuioc viitor spătar⁶¹, danie care este întărită la 8 octombrie 1618 de domnul Radu vv. Mihnea⁶² și la 17 mai 1619 de Gaspar vv. Grațiani⁶³.

Nepoata lui Nădăbaico, fiica Gaftonei și a lui Ionașco Busuioc spătar, Aximia, se căsătorește cu Mihalcea Durac, fiul lui Stahor Durac și primește ca zestre o parte din moșia Ohrincea, precum arată documentele din 2 februarie 1652 și 9 noiembrie 1653⁶⁴, Mihalcea Durac căpitanul la acea vreme era deja răposat, iar Axinia se recăsătorise cu Alexandrinco sotnicul. Copiii lui Mihalcea Durac și ai Aximiei moștenesc Ohrincea, iar prin căsătorirea lui Andrei Mihuleț cu o fiică a Axiniei – Fendea, devine și răzeș de Ohrincea, care cumpără de la rudele soției sale, răzeșii de Ohrincea părți de moșie și care treptat devine aproape în întregime moșie a lui Andrei Mihuleț și a Fendei.

La 5 august 1659, s-au pârât înaintea domnului Gheorghe vv. Ghica “Andrieu Mihuleț cu Tofana fata lui Busiuc ce au fost pârălab și cu ginerile Tofanei, cu Vlasie” pentru niște părți de ocină din Ohrincea⁶⁵. Tofana era sora Axiniei, soacra lui Andrei Mihuleț. Părțile de moșie din Ohrincea, pentru care se pârăsc rudele, fusese ale Tofanei și au intrat în stăpânirea lui Mihuleț pe două căi: 1) o parte (a treia parte din jumătate din sat) fusese dată danie de Tofana lui Mihuleț pentru o datorie; 2) o altă parte (tot o treime din jumătate de sat) a vândut-o Tofana lui Mihuleț benevol. Motivul pârsei fusese expus de Tofana la judecata domnească: “că iaste mai bună moșia decât prețul ce i-au dat Andrei”. Domnul hotărăște: Mihuleț să reîntoarcă părțile de moșie Tofanei, iar ultima să restituie banii luați de la Mihuleț în decursul a două săptămâni. Mihuleț, fiind nevoit să jure pe Evanghelie despre suma banilor ce i-a luat pentru acele părți de ocină, și deși a jurat n-a primit de la Tofana și de la Vlasie banii pentru părțile de Ohrincea⁶⁶.

Mai târziu Tofana și Vlasie benevol, prin intermedierea marelui logofăt Racoviță Cehan, s-au învoit și i-au dat lui Mihuleț în stăpânire cele două treimi din jumătatea de Ohrincea ce aparținea Tofanei, iar a treia parte din această jumătate a rămas, cu vatra de sat, vaduri de mori, pomeți, bălți cu pește, țarină, fânețe în stăpânirea fetelor Tofanei – Ghinia și Anastasia⁶⁷.

Câțiva ani mai târziu, la 1666, Gheorghe vv. Duca întărește lui Andrei Mihuleț întreaga jumătate de sat Ohrincea ce fusese a Tofanei, pe care a cumpărat-o de la ultima cu 180 de lei. Apoi venise Vlasie, soțul Ghiniei și Nastasia, fiica Tofanei și au pârât “zicând că moșia e mai bună decât acel preț”. Mihuleț a fost nevoit să le mai plătească încă 40 de lei. În total 220 de lei pe jumătatea Tofanei din Ohrincea⁶⁸.

Din 25 iulie 1661, datează o mărturie hotarnică a Ohrincei ce a fost făcută la rugămintea lui Andrei Mihuleț și a fraților lui (Durăceștii n. n.), prin care s-au stabilit hotarele Ohrincei de alte sate și, în particular, a părților ce i se cuveneau lui Mihuleț. Satul se împărțea în două jumătăți: 1) “jumătate de sat din gios dinspre răsărit am ales lui Andrei Mihuleț, care jumătate de sat au cumpărat de la Tofana, fata lui Busiuc pârălabul, nepoata lui Nădăbaicu vornicul”; 2) Partea din sus a Ohrincei a revenit Axiniei și a copiilor ei: Gheorghe, Sălmașe, Boții, Fentii, Ghinii și Ilinii și “cu moara cea nouă ce-au făcut Durăceasa în coada iazului din sus ... și cu 6 vicini ...”. Jumătatea Axeniei fusese împărțită în 6 părți, după numărul copiilor. Din această jumătate Andrei Mihuleț, prin căsătorie cu Fendea, stăpânea a 6-a parte – partea Fentii⁶⁹.

La 2 martie 1662, domnul Gheorghe vv. Duca a dat “cartea domniei mele slugii noastre lui Andrei Mihuleț ca să fie tare și puternic cu cartea domniei mele a ținea și a opri tot hotarul satului Ohrincea despre sat despre Ustia și despre alte hotară altor sate”, indicând ca “nime să nu aibă a intra în hotarul satului lui, Ohrincei, nici cu plugul, nici la fânețe ... fără voia lui”. Și în cazul în care cineva ar îndrăzni să are sau să cosească pe pământul Ohrincei, domnul permite lui Mihuleț să ia “arăturile și semănăturile lor”⁷⁰.

Treptat și celelalte părți din Ohrincea au încăput în mâinile Mihulețeștilor. Un act de întăritură, emis de Mihai vv. Racoviță și datat cu 30 iulie 1716, amintește de părțile din Ohrincea ale Ilenii și ale Botii, surorile Fendii, pe care Ileana le făcuse danie lui Apostol Mihuleț, fiul lui Andrei Mihuleț⁷¹. Cu toate că o lună mai târziu, la 16 august 1716, Sanda, soția lui Ursu, fiu al Botii și cu fiii ei, Zinica, Alexandru și Măriuța vând lui Gheorghe Zugravul partea Botii din Ohrincea, a cincea parte din jumătatea de sus (ce fusese a Axiniei) a moșiei Ohrincea⁷².

Neînțelegerile pentru Ohrincea au început odată cu zălogirea părților stăpânite de Andrei Mihuleț, din acest sat și din Isacova, Burhuta și seliștile de pe Vatici lui Mihai Zugravul pentru 300 de lei bătuți, la 1672, Mihuleț nerestituind banii la timp, perdu moșiile zălogite în favoarea Zugravului. De aceea zece ani mai târziu Duca vodă întărește aceste moșii lui Mihai Zugravul, care prezentase zapisul de zălogire al lui Andrei Mihuleț, al soției sale Fendii și al copiilor lor, Maria Postolache, Gligoraș și Alexandru, din 6 februarie 1672⁷³. La 27 aprilie 1683, Duca vodă învoiește pe Mihai Zugravul să aducă oameni străini pe seliștea sa Ohrincea⁷⁴. La 17 decembrie 1683, marii boieri, printre care Miron Costin mare logofăt, Neculai Racoviță logofăt, Gavril Costache mare vornic al Țării de Jos, Gligorie Ghenghe mare vornic al Țării de Sus, Ionașco Balș fost vornic, Alexandru Buhuș hatman și alții mărturisesc⁷⁵ că pentru datoria ce o avea la Mihai Zugravul, Andrei Mihuleț “cu toată casa lui”, neavând posibilitate pentru a reîntoarce banii “au dat pentru acei bani ... satul Ohrince cu mori cu tot” și Burhuta și Isacova cu Vaticiul, cu vadurile morilor din seliște...”⁷⁶. Moșii pe care le întărește la 24 ianuarie 1687 și Constantin vv. Cantemir⁷⁷.

Deși, la prima vedere, se pare că Mihulețeștii acceptară cedarea moșiilor, relațiile dintre Mihulețești și Zugrav către anul 1685 devin încordate. Despre aceasta ne mărturisește o scrisoare a lui Dumitrașco vv. Cantacuzino din 13 mai 1685, în care domnul scria: la “credincios boiarinul nostru dumnealui Iliei Drăguțăscul sârdarul”, pe care îl trimite la Ohrincea și să cerceteze și cine a ars “astă iarnă” moara ce o avea cumpărată Mihai Zugravul de la Andrei Mihuleț vornicul de poartă. “Deci unii zic c-au ars-o tătarii, alții zic c-au ars-o oamenii de prin-prejur”. Dumitrașco vv. Cantacuzino indică serdarului “să strângi pre toți oamenii carii sântu împregiururi și să le iai sama, că de or hi arsu Tătării moara pietrele n-ar hi sfărâmat”. În cazul în care cercetarea ar arăta că moara nu fusese arsă de tătari ci “ar hi ars-o pizmașii”, Ilie Drăguțescu urma să-i afle și să despăgubească pe Mihai Zugravul.

În aceeași scrisoare domnul porunea să cerceteze și cazul vânatului peștelui din bălțile lui Zugravul de la Ohrincea, căci “s-au sculat unii și alții și i-au vânat peștele de l-au vândut”. Arderea morii de la Ohrincea evident că a adus pagube serioase lui Mihai Zugravul, lovind asupra resurselor sale economice. Iar Mihulețeștii și răzeșii lor de la Ohrincea, sau din moșiile învecinate Pocrișani și Onițcani, aveau nu puține motive de a acționa în așa fel. Pentru această moară Andrei Mihuleț avuse multă pără, deci prezenta un interes economic important⁷⁸.

La 28 iunie 1662, Dosoftei, egumenul și starețul Arsenie și călugării de la mănăstirea Râșca vând lui Andrei Mihuleț, cu care s-au judecat ceva mai înainte, o moară cu pietre, un iaz, 20 de stânjeni de loc în sus de iaz și 10 stânjeni de la moară în jos, toate situate în locul unde se unește hotarul Ustiei, al mănăstirii Râșca cu al Ohrincei a lui Andrei Mihuleț, pentru doi telegari ce prețuiau 100 de taleri bătuți⁷⁹. Un alt act din timpul lui Gheorghe vv. Duca, din 15 ianuarie 1666, prin care domnul întărea lui Andrei Mihuleț, printre altele și moara numită “moara Ustiei” și în care se specifică că în timpul lui Dabija vodă a avut Andrei Mihuleț pără cu călugării mănăstirii Râșca, pentru această moară. Constantin pârcălabul a hotărnicit porțiunea de loc aflată la hotarul celor două moșii, a Ohrincei și a Ustiei, stabilind ca “moara, casa cu jumătate de iaz și cu jumătate de apă în lungu cât ține 16 stânjeni, o procică de săgeată a aflat pe hotarul Ustiei”, “iar giumătate de iaz din hotar în sus sântu amândoi țarmuri a lui Mihuleț”. Mai târziu “s-au tocmit” călugării cu Mihuleț și i-au vândut moara⁸⁰.

În 1680 din nou este pusă problema morii de la Ohrincea, căci mănăstirea Râșca vânduse satul Ustia, “fiind mănăstirea săracă” Catrinei, doamna lui Eustratie vv. Dabija. Ea mai cumpără și “moara lui Andrei Mihuleț din hotarul satului Ustia, la hotar cu satul Ohrincea” de la niște călugări, în lipsa lui Andrei Mihuleț și fără știrea soborului mănăstiresc⁸¹.

Judecata stabilește platnici pe călugări, cărora doamna Ecaterina le va da încă 100 de lei pentru a-l despăgubi de Andrei Mihuleț. Documentele arată că moara lui Mihai Zugravul fusese deseori în centrul atenției judecății domnești și fusese mărul discordiei dintre Mihuleț și megieși și nu este exclus că oamenii Mihulețeștilor și-au adus și ei aportul conștient la lichidarea morii.

Acesta a fost doar unul dintre primii pași spre marea pără ce pare au avut-o Mihulețeștii cu Zugrăveștii, în care rolul principal urma să-l joace fiul lui Andrei Mihuleț – Apostol mare căpitan, o personalitate nelipsită de spiritul aventurismului.

La 15 mai 1707, domnul Antioh vv. Cantemir, aflându-se la Tighina, judecă pricina dintre marele căpitan Apostol Mihuleț cu Mihai Zugravul și Loghin pârcălabul pentru Ohrincea. Procesul a început din inițiativa lui Apostol Mihuleț, care încearcă să prezinte înaintea domnului sub un alt unghi de vedere zălogirea făcută de către tatăl său lui Mihai Zugravul și în așa mod să macine fundamentul apărării Zugravului.

Astfel, Apostol mare căpitan considera că tatăl său nu avuse dreptul de a zălogi și moșiile ce aparțineau mamei sale Fendii, Ohrincea și Isacova, deoarece Fendea, după spusele lui Apostol Mihuleț nu cunoștea de acea datorie de 300 de bezmene de ceară (preț 200 lei)⁸², iar el, deși figura în documentul de zalogire alături de părinții și frații săi, pretindea că era încă copil și nu știuse de acea datorie. În sprijinul celor spuse Apostol aduce „diiata” de la moartea tatălui său, Mihuleț vornicul, „iscălită de duhovnicul lui și de egumen și de preoți și de oameni buni, scriind precum pentru ace datorie a lui Mihuleț giupâneasa lui nimică n-au știut, nici cuconii lui”. Antioh vv. Cantemir hotărăște, în baza acestei „diiate” ca Mihai Zugravul să restituie lui Apostol Mihuleț Ohrincea și Isacova, iar în locul lor Mihuleț să-I dea din moșiile tatălui său⁸³.

Această luare de atitudine a lui Antioh vv. Cantemir l-a făcut pe Apostol Mihuleț să devină unul dintre boierii cei mai fideli ai Cantemireștilor, ulterior urmându-l pe fratele lui Antioh, Dimitrie în pribegia sa în Rusia, după bătălia de la Stănilești din 1711⁸⁴. Apostol părăsise țara nu pe o lungă durată de timp, deoarece la 1716 îl aflăm din nou în țară, certându-se cu Zugrăveștii pentru Ohrincea.

La 30 iulie 1716, Mihai Racoviță întărește lui Apostol Mihuleț fost căpitan, părțile de moșii din diferite sate, inclusiv Ohrincea, care aparținuse Ilenii, mătușa lui Apostol „pentru că eu l-am luat fecior de suflet și i-am dat tot ci-am avut și moșiile toate ci-au fost partea ei”, el având „diiată di la mătușă-sa iscălită de duhovnici și boieri și oameni buni și zapis de la frați”. De asemenea Mihai vv. Racoviță îi întărește și părțile Botii, altă mătușă al lui Apostol care „au fost zălog la Ileana”⁸⁵. În contradicție cu această întăritură vine un zapis datat cu 16 august 1716, prin care Sanda, soția lui Ursu Murguleț, și noră Botii, care vând părțile ultimii din Ohrincea lui Gheorghe Zugravul fratele lui Mihai Zugravul⁸⁶.

În 1719, la 25 iulie, Mihai vv. Racoviță întărește lui Apostol doar părțile din Ohrincea, pe care le întărește anterior Antioh vv. Cantemir. A fost nevoie de o nouă întărire a moșiilor, deoarece reizbucnise vechiul conflict cu Zugrăveștii. Și anume în condițiile în care murise Mihai Zugravul „și rămânându-i numai o fată carii au luat-o tătarii, a venit Gheorghe Zugravul, fratele lui Mihai Zugravul având cu el zapisul de zalogire al lui Andrei Mihuleț din 1672, la Ohrincea și a luat de acolo „toată pâinea dintr-acele 4 gropi și-o adus la casa lui”, pâine ce fusese „strânsă de Apostol Mihuleț” de pe părțile de moșie ale Fendii, Ilenii, Botii, care n-au fost implicate în zalogirea din 1672 (după cum reieșea din judecata lui Antioh Cantemir din 1707) și partea unchiului său Gheorghe Durac.

Gheorghe Zugravul, fiind chemat de Apostol Mihuleț la judecata lui Ilie Catargiul mare logofăt, a refuzat să se prezinte, neținând seama nici de scrisorile logofătului nici de cele ale domnului. Nu cunoaștem motivele ce l-au îndemnat pe Gheorghe Zugravul să iasă de sub ascultarea poruncii domnești, posibil că era conștient de faptul că Apostol Mihuleț se bucura de favoarea lui Mihai vv. Racoviță ca și de-a lui Antioh vv. Cantemir, când ultimul a trecut cu vederea documentul de zalogire din 1672. În fine, domnul întărește și de această dată părțile de moșie din Ohrincea ce le avea dinspre mamă, mătuși și unchi, împuternicindu-l de „a lua de a zecea ce ar fi venitul de pe acele părți de loc din câmp, din pâine, din păduri, cu legume, din pomeți, din prisăci cu stupi după obicei și din grădini cu tiutiu și din tot locul cu tot venitul”⁸⁷.

Peste jumătate de an apar neînțelegeri între Apostol Mihuleț și unii răzeși pentru niște părți de moșie din Ohrincea, iar domnul Mihai vv. Racoviță scrie la 18 ianuarie 1720 „la boiarii noștri „Ștefan Căpotici pârcălab de Orhei de la Toderășco Clucerescu fost mare căpitan, să plece la Ohrincea și să cerceteze cauzele conflictului dintre Mihuleț Apostol fost mare căpitan cu vornicelul de Ohrincea Ion Mărcă. Deoarece Apostol trimisese oameni „să-i strângă de a zecea ce ar fi” de pe 3 părți de moșie ale lui din Ohrincea, iar Ion Mărcă nu a permis și a stat împotriva. Ștefan Capotici pârcălab de Orhei și Toderășco Clucerescu fost mare căpitan urmau să-i stabilească adevărul încă într-o neînțelegere dintre Apostol Mihuleț și Ion Mărcă vornicul de Ohrincea. Și anume: Mihuleț îi dase ultimului „doză măscuroae ca să i le ție cu mascarii lui și Ion dă seama că una au mâncat-o lupii”, iar cealaltă o luase Vârlan, cumnatul lui Apostol fost mare căpitan”⁸⁸.

În vara anului 1720, neînțelegerile dintre Apostol Mihuleț și Gheorghe Zugravul ating punctul maxim. Între timp s-a schimbat și atitudinea, din necunoscute motive ale domnului Mihai vv. Racoviță față de Apostol. Căci la 18 iulie 1720, domnul întărește moșia Ohrincei și anume jumătatea din sus de sat lui Gheorghe Zugravul, ceea ce vine în contradicție cu actele emise de același domn la 30 iulie 1716 și 25 iulie 1719. Acum domnul hotărăște că părțile de Ohrincea ce le pretinde Mihuleț, părțile Fendii, Ilenii, Botii și ale lui Ion Mărcă și a Mirăuțoaei, aparțin pe drept lui Gheorghe Zugravul în baza documentului ce l-a prezentat domnului, prin care Andrei Mihuleț, Fendea și copiii lor zalogise Ohrincea și alte câteva moșii lui Mihai Zugravul. Gheorghe a mai prezentat și întăritura de moșie de la Duca vodă și mărturia marilor boieri din

sfatul domnesc. Acum Mihai vv. Racoviță considera convingătoare documentele prezentate de Gheorghe Zugravul, spre deosebire de situația ce exista cu un an în urmă, și întărește în aceleași împrejurări moșia Ohrincea lui Apostol Mihuleț. Iar dacă Mihuleț va dori părțile Ilenii și ale Botei, domnul recomandă ca să-i ofere lui Gheorghe Zugravul recompensă din alte moșii ale tatălui său, Andrei, așa și în cazul cu partea lui Ion Mărcă și partea Micăuțoae, „și ci-au luat Mihuleț din venitul acelor moșii din stupi ci-au fost strânsu Gheorghe și din pâine și dintr-altele să aibă a-i da înapoi, căci au luat fără de ispravă peste vânzare tătăne-său și peste ispisoacele domnești de au intrat peste ispisoacele domnești, fără de nici o giudecată de s-au făcut moșinaș neavând nici o triabă”, căci s-a aflat că Apostol Mihuleț fost mare căpitan „c-au umblat fără cali”⁸⁹.

Treptat, relațiile lui Apostol Mihuleț cu Gheorghe Zugravul devin tot mai încordate și chiar dușmănoase din pricina Ohrincei, încât, la 30 martie 1724, domnul scrie din Iași lui Apostol Mihuleț să nu se amestece la moșia și moara de la Ohrincea ale lui Gheorghe Zugravul, de aceea „iată că-ți scriem să dai pace și morii și moșiei, să nu te atingi de dânsa” „ce să cauți să nu mai îmbli, făcând mestecără, că apoi vii petreci rușine”⁹⁰. Definitiv rezolvă problema Ohrincii și pune capăt conflictului dintre Apostol Mihuleț și Zugrăvești Grigorie vv. Ghica care, la 4 iulie 1736 dă carte de întăritură pentru satul Ohrincea, Burhuta și Isacova cu Vaticiul lui Ilie Zugravul fiul lui Gheorghe Zugravul, pentru care moșii avuse multă pără cu Apostol Mihuleț. La judecată domnul hotărăște ca „câteva scrisori și ispisoace domnești încă și de la însumi domnia mea, de întăritură pe aceste moșii făcute după jaloaba lui [Apostol Mihuleț – n.n.], zicând că-s moșiile lui di pe mumă sa. Pentru care domnia mea i-am orânduit de li-au luat sama boierii domnii mele” anume Darie Donici mare logofăt, Iordache Cantacuzino mare vornic, Sandul Sturzea mare vornic și Constantin Ipsilanti hatman, care, cercetându-le „s-au dovedit că sântu mincinoase”, deoarece de 50 de ani moșiile fusese vândute de Andrei Mihuleț „și Mihuleț măcar că triabă nu mai ave cu moșiile aceste dară a tot făcut ispisoace de întăritură și li-au ținut tot ascunse socotind că cu o vreme va întuneca dreptate, care lucru s-au cunoscut a eve meșteșugul lui Mihuleț”. Domnul consideră că moșiile fusese vândute bine, fiind și semnătura lui Apostol pe documentul de vânzare și întărește moșiile lui Ilie Zugravul, iar Mihuleț Apostol „să nu se atingă de dânsule, că s-au acolosit rău și s-au luat și toate scrisorile din mâna lui, și s-au ruptu fiind făcute cu meșteșug”. Deși domnul declară că „această pără să nu să pârască peste carte domnii mele”, anul următor asistăm la o altă judecată domnească între Zugrăvești și Apostol Mihuleț pentru Ohrincea⁹¹. La 1 februarie 1737, Grigorie vv. Ghica întărește definitiv această moșie Zugrăveștilor. Iar pe Apostol Mihuleț, care apare din nou cu un șir de acte, pe care domnul și boierii le consideră false, cu care pretindea că datoria de 200 de lei a lui Mihai Zugravul fusese plătită de Andrei Mihuleț în sumă de 120 de lei, iar restul a plătit Fentea, 14 boi și 8 vaci pe care le-a dat vameșilor de Chișinău să fie date lui Mihai Zugravul, este găsit că a venit cu mărturii rele. Apostol Mihuleț nu se pierde cu firea și pretinde celei două părți de Ohrincea ale mătușelor sale Bote și Ileana, ca să dea Zugrăveștilor pentru ele din alte moșii. Domnul însă hotărăște că dacă de atâta timp n-au făcut schimb, precum se scria în ispisoacele domnești, să i se ia dreptul lui Apostol și asupra acestor două părți de Ohrincea. Moșia Ohrincea să rămână „stătătoare în veci” a Zugrăveștilor⁹².

Ultima parte de Ohrincea pe care o stăpâneau Mihulețeștii a fost vândută la 25 ianuarie 1746 de Zoița, soția lui Sandu Vârlan, fiu al Mariei, fiica lui Andrei Mihuleț și soră lui Apostol, a vândut lui Coste Zugravul, alt fiu al lui Gheorghe Zugravul⁹³.

Onițcanii a fost o altă moșie obținută de Andrei Mihuleț de pe urma căsătoriei cu fiica lui Mihalcea Durac. La 16 mai, la porunca domnească, Gheorghe Catargiul și Postolachi, foști pârălabi, împart satul Onițcani între Andrei Mihuleț uricar cu cumnații lui, fiii lui Mihalcea Durac și cu răzeșii “feciori ce vor hi din Durac cel Bătrân ș-apoi să le alegem parte Mihalcei lui Durac din tot locul și din vecini despre alți frați”. Lui Mihalcea Durac i-a revenit a șaptea parte din Onițcani. Din această parte a ales partea lui Andrei Mihuleț dinspre ceilalți frați, doar din vatră de sat, „căci din câmp încă n-au hotărât cu satele megieșe”. Dintre vecinii satului Onițcani în partea lui Mihalcea Durac au revenit șase: Samoilă, Macarii, Ionașcu, Rădicescul, Moldovan, Lazăr, Constantin. Dintre acești vecini „lui Mihuleț uricarul i s-a venit Măcarii cu doi feciori neînsurați, anume și Nencec”, iar lui Sălmași i-au revenit Ionașco Rădicescul și Constantin, iar Botii – Samoilă, Ilenii – Moldovan, Ghinei – Lazăr⁹⁴.

La 20 iulie 1675, întărește lui Andrei Mihuleț pârălăb să stăpânească partea lui Grăjdian (soțul unei surori de-a lui Mihalcea Durac) cu vecini din satul Onițcani, pentru paguba făcută de Grăjdian și fiii lui, că au luat cinci cai de la Mihuleț, apreciați drept 100 de lei și din mâna lor au fost luați de tătari, pentru acești cai Grăjdian îi dă partea sa de moșie de Onițcani⁹⁵.

Din 14 aprilie 1678, Andrei Mihuleț cumpără partea lui Sălmaș, fiul lui Mihalcea Durac din Onițcani, de la soția lui Chilia și fiii lor. Partea lui Grăjdian din Onițcani nu s-a aflat multă vreme în stăpânirea lui Mihuleț, deoarece la 15 decembrie 1678 Maria, fata Țopii (o altă soră a lui Mihalcea Durac, socrul lui Mihuleț) vinde această parte lui Loghin pârcălab pentru 55 de lei. Mihuleț, urma să-și împlinească paguba din alte moșii ale Mariei⁹⁶. Și pentru partea Fentei din moșia Onițcanilor, dacă se vor isca neînțelegeri între Mihulești și alți răzeși. Astfel la 15 mai 1707 Antioh vv. Cantemir, ca urmare a jalobei făcute de Apostol Mihuleț pe Loghin pârcălabul care-i luase „moșia din Onițcani”, partea Fentei, a mamei sale, domnul hotărăște ca Loghin să nu se atingă de moșia din Onițcani „iar pentru datoria de la Andrei Mihuleț să ia din moșiile lui de lângă Chișinău⁹⁷”.

Satul Isacova era o veche moșie a Durăceștilor, în care Andrei Mihuleț devine răzeș prin intermediul Fentei. Flavius Solomon greșește atunci când afirmă că moșia stăpânită aici a fost la origine Mihulească, deoarece documentul pe care se bazează presupunerea îl prezintă pe Simion Mihul ca megiaș Isacovei, el locuind în Orhei și fiind cunoscător de cauză, hotărniceste moșiile Isacovei de hotarul Orheiului⁹⁸. Nu avem nici un indiciu ce ne-ar permite să presupunem că este vorba de o moșie Mihulească.

Partea Fendei din Isacova a fost zălogită lui Mihai Zugravul pentru 300 de bezmene de ceară de Andrei Mihuleț, la 1672 și de atunci Isacova, alături de Ohrincea, Burhuta și locul pe Vatici a fost mereu în centrul conflictului dintre Mihulețești și Zugrăvești⁹⁹. Aici aveau și cumpărătură de la rudele lor o parte de moșie situată pe pârâul Vatici, și este o moștenire Durăcească. La 29 mai 1660, Ștefan vv. Lupu poruncește lui Gheorghe Catargiul și Apostol pârcălab de Orhei să stabilească hotarele poenii Mana de pe Vatici, a lui Mihuleț uricarul, ginerele lui Mihalcea Durac, dinspre târgul Orhei, din cauza conflictului ce l-au avut cu Dumitrașco Chebac, dregător din Slobozia domnească și cu târgoveții din Orhei, care pretindeau asupra poenii Mana susținând că țin la hotarul târgului Orhei¹⁰⁰.

Iar la 28 iulie 1724, Mihai vv. Racoviță, hotărnicind târgul Orhei, a cerut ca Apostol Mihuleț să-și prezinte actele pentru această poiană și să le prezinte la divan, însă Mihuleț așa și nu s-a prezentat, asemenea și în cazul Burhutei și Isacovei. Aceste moșii au fost incluse în hotarul târgului, deoarece Mihuleț „umbla fără ispravă și cu cărți rale și viclene”¹⁰¹.

Moșia Ochiani a fost obținută prin căsătorie cu Fendea, fiind de la bunelul ei Ionașco Busiic, care și el o obținuse de la frații soției sale Gaftonei. Moșia era situată în ținutul Putnii.

Măgirești¹⁰² este o altă moșie unde Mihuleț stăpânea părți pe linia Durăceștilor. Era situată în ținutul Orheiului între Roșcani, Pripiceni și Peciște¹⁰³.

Hilipești (Filipești), moșie mihulețească în ținutul Sucevii, pe care la 20 mai 1704 Apostol Mihuleț o dăruiește „pentru un mare bine făcut lui de către Manolache Ruset, când acesta vorbește cu domnul și i-a „ridicat câțiva bani domnești”. Moșia o avea de la strămoșul său Bosiic fost mare spătar, care o cumpăraseră de la Mihailă pârcălab de Cotnari¹⁰⁴.

Despre moșia Negrești¹⁰⁵ aflăm dintr-un document de la Constantin vv. Cantemir, datat cu 27 mai 1687, prin care domnul se adresa „la boierii noștri starostii de la Putna”, că i se jeluisă Fendea, giupâneasa răposatului Mihuleț ce-au fost vornic” pe Anușca, nora Bârlădeanului. Fendea pretindea că avuse niște vii la Negrești (Pătăști) pe Milcov „a moașă sa Gaftona”. Iar Bârlădeanul a vândut „fără ispravă” aceste vii lui Pruncul pitarul. Domnul cere ca Bârlădeanul să dea Fendei viile sale de la Cruce, chiar și în cazul în care ele ar fi vândute.

Moșiile din ținutul Cernăuților, la 7 martie 1716 erau menționate ca seliști: Berbiaști (azi s. Barbești), Costești, Presinți și Botășinți. La această dată Mihai Racoviță scria starostilor de Cernăuți să cerceteze jaloba lui Mihuleț Apostol, fost căpitan, care pâra pe Cerbul jidovul, că ultimul „iau prăpădit niște moșii de acolo pentru niște datorii ce-au avut Cerbul la Mihuleț”. Din aceste sate doar unul încăpuse în mâinile lui Cerbul jidovul. „Și mai jelui Mihuleț, cum i-au luat jidovul pojijile casăi, cum au fost cu pășări cu tot și s-au pierit și vro 40 de mascuri de iarnă, neavând starostii de Cernăuți urmau să cheme de fața locului pe Cerbul și pe Mihuleț și pe megieșii Gheorghiți Goian, Gavril Goian, Vasile Tăutul, Ion Tăutul, Sima Coșila, Ursul căpitanul, Strijca cel Bătrân, Ștefan căpitanul, Gligorie de Călinești și alții, care sunt împregiurași”.

Originile conflictului cu Cerbul jidovul este mult mai vechi. Apostol Mihuleț căpitanul, împreună cu Matei Sturza fost mare cămăraș, împrumutaseră bani de la Cerbul jidovul din Polonia, „ca să plătească la vistierie slujbele luate în ținutul Cernăuți”, în timpul lui Constantin vv. Duca. Datoria fusese achitată în parte, restul urmând să-l plătească Matei Sturza. Matei Sturza, aflându-se în pribegie în Polonia, fusese

impus de Cerbul jidovul să-i plătească și restul datoriei. Venit în Moldova, Cerbul jidovul n-a recunoscut că i s-a plătit datoria și „l-a tras la judecată pe Mihuleț căpitanul, ca părtaș la datorie”. Cazul fiind judecat în domnia lui Antioh vv. Cantemir, și Ioan Neculce fost mare spătar i-a permis lui Mihuleț căpitanul să vândă moșiile lui Matei Sturza, spre a-și scoate paguba”¹⁰⁶.

La 26 mai 1708, Apostol Mihuleț fost mare căpitan vinde lui Ioan Sturza mare paharnic, frate lui Matei Sturza, casele sale din Iași. „Casele au fost ale lui Matei Sturza” responsabil „cu el la văcărit în ținutul Cernăuți în zilele lui” Constantin vv. Duca și fugind el cu banii domniei în Țara Leșasca, le-a dat ca să plătească banii luați de Matei Sturza. Posibil, fiind impus să plătească banii lui Cerbul jidovul, Apostol Mihuleț profitase de prietenia cu Manolache Ruset, care influențase asupra domnului pentru acea datorie, pentru care Mihuleț îi dăruie ultimului satul Hilipești din ținutul Sucevii¹⁰⁷.

Apostol Mihuleț, mare căpitan, efectuează încercări desperate de a-și păstra frânturile din multiplele moșii pe care le stăpânise cândva predecesorii săi, într-un fel întruchipând eforturile fără succes ale micii boierimi de a-și menține vechile poziții în condițiile pătrunderii în mediul boierimii din Țara Moldovei a noilor elemente, cu o diferită origine socială, pretinzând la locul vechii elite.

Exemplul neamului boieresc al Mihulițeștilor reprezintă un model pentru mica boierime, de importanță regională, care în împrejurări favorabile, au reușit, izolat și pentru scurt timp, de a ieși din anonimat și de a influența într-o măsură, mai mare sau mai mică, istoria Țării Moldovei, inclusiv prin deținerea unor dregătorii relativ importante.

Faptul plasării Mihulițeștilor printre cele mai vechi și nobile neamuri boierești ale Țării Moldovei este în contradicție cu mărturiile puse la dispoziție de documentele epocă, care demonstrează, cel puțin pentru prima parte a secolului al XVII-lea, o origine modestă, care totuși nu exclude completamente descendența dintr-un mare dregător din secolele XV-XVI, însă deocamdată nu există dovezi directe ce ar confirma afirmația lui Dimitrie vv. Cantemir.

Pentru a doua jumătate a secolului al XVII-lea, neamul Mihulițeștilor este un neam de importanță regională, orheiană, fără a fi originar din această parte a Țării Moldovei. Calea principală care a contribuit la ascensiunea, temporară, a Mihulițeștilor, în opinia noastră, a fost determinată de faptul că principalul reprezentant al neamului, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, fusese un intelectual, fapt care i-a permis, în calitate de diac, să se afle în preajma domniei și a elitei boierimeii moldovene, garantându-i ascensiunea în dregătorii de relativă importanță (pârcălab de Orhei, vornic de poartă etc.).

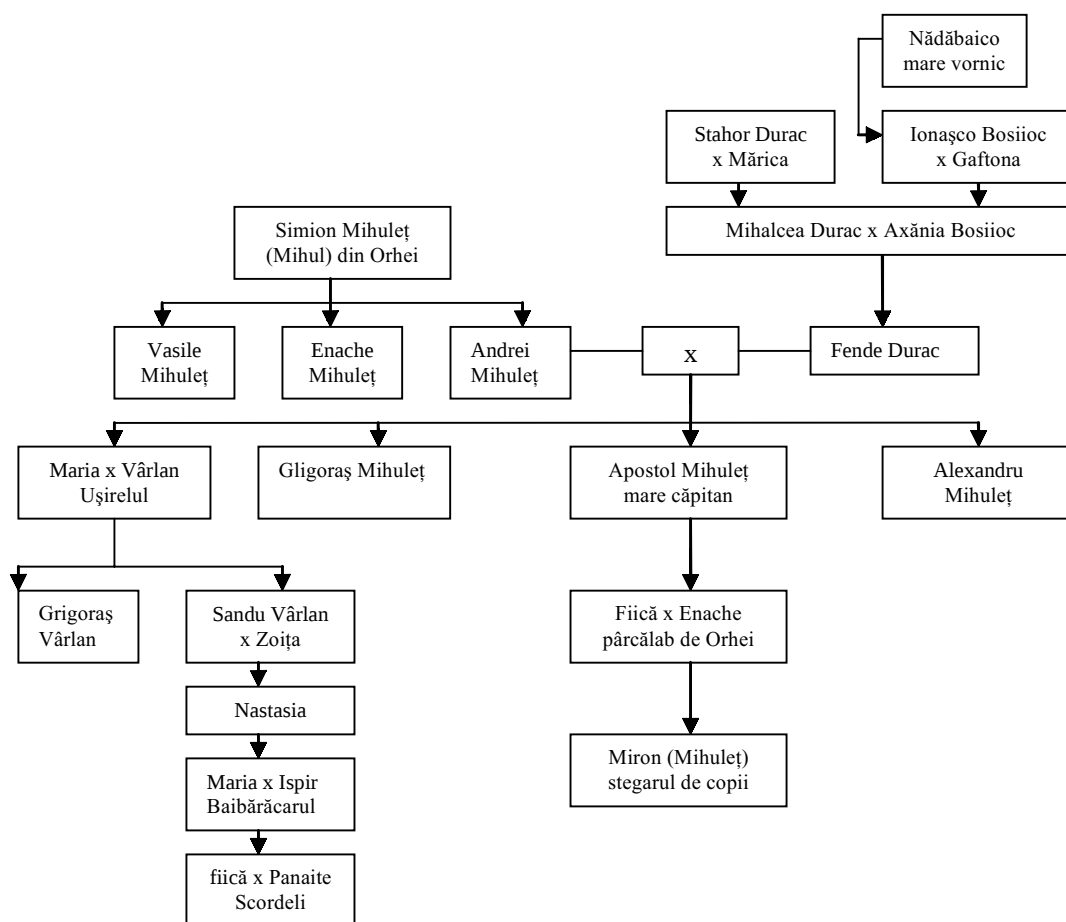
Ascensiunea Mihulițeștilor pe scară regională a fost favorizată și de căsătoria lui Andrei Mihuleț cu Fendea, fiica lui Mihalcea Durac pârcălab de Orhei, astfel înrundindu-se cu cel mai important, la etapa studiată de noi, neam de boieri orheieni. Pe aceeași cale, Andrei Mihuleț și-a dublat numărul moșiilor, întărind baza economică a neamului.

Probabil că anume legăturile strânse cu Durăceștii au provocat decăderea Mihulițeștilor. În 1672, deci după rebeliunea Durăceștilor și a Hânceștilor, Andrei Mihuleț este impus să-și zălogească o mare parte din moșiile sale, pentru plata unor datorii, situație care va genera un mare conflict dintre Mihulițești și Zugrăvești, care deveniseră noii stăpâni, grație lui Duca vodă, ai moșiilor Ohrincea, Isacova, Mana, Vatici și Burhuta ale lui Andrei Mihuleț. Acest conflict se va derula pe parcursul a aproape 50 de ani, perioadă cuprinsă de ultimul sfert al secolului al XVII-lea și depășind primul sfert al secolului al XVIII-lea. Figura centrală a conflictului este Apostol Mihuleț, care va recurge la cele mai diverse metode pentru a reîntoarce moșiile sus-numite în stăpânirea neamului. Eforturi ce au avut succes temporar, în special în domniile Cantemireștilor, cărora le-a slujit cu mare credință.

Sprijinul acordat neamului Mihuleț de Cantemirești poate fi explicat prin faptul existenței legăturilor de rudenie¹⁰⁸. Însa mult mai probabilă este explicația că neamul Mihuleț este unul dintre acele „neamuri proaste” promovate de Constantin vv. Cantemir, deoarece dintr-un asemenea neam își avea el însăși originea.

Victoria Zugrăveștilor (probabil având origini grecești) în conflictul cu Mihulițeștii, s-a datorat și faptului instaurării, după anul 1711, a regimului fanariot, care a consolidat pozițiile grecilor și a partidei boierilor grecofili, ce au acceptat, treptat, un alt comportament și o altă mentalitate, contribuind la îndepărtarea de domnie a boierimii de țară, tradiționaliste, adepte ale vechilor valori.

Spița genealogică a neamului Mihulețeștilor

Note

1. Stoicescu Nicolae, Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, București, 1971, p.315-316. de origine albanez, pârcaľab de Hotin între 1527 – 1529, portar de Suceava între anii 1530 – 1540. A participat la asasinarea domnului Ștefan Lăcustă.

2. Documenta Romaniae Historica, A., Moldova, vol.XXI, București 1971, nr.132, nr.228, p.284-285, Mihul medelnicerul care a avut un fiu Ionașco, ce la rândul său avuse o fiică Măgdălina, cea care vânduse înainte de 16 octombrie 1632 părțile ei de ocină din satele Bujoreni, Pipercani, Băxănești și Măstatici, lui Ifrim vistier, împreună cu Gligorie și Vasilie, fiii Anghelinei, sora Măgdălinei, nepoate lui Mihul medelnicerul.

3. Ibidem, vol.XIX, București 1969, nr.391, p.537-539.

4. Ibidem, vol.XXI, București 1971, nr.188, p.145-146.

5. Ibidem, vol.XXI, București 1971, nr.291, p.371-372.

6. Ibidem, vol.XXI, București 1971, nr.299, p.383-386.

7. DRH, A., Moldova, vol.XIX, București 1969, nr.118, p.141-142, la 10 septembrie 1626 Mihuleț este la Orhei, alături de Bălan voit și cei 12 pângari din târgul Orhei și alți „oameni buni” dau mărturie că popa Gligorie din Orhei cumpără un vad de moară pe Răut de la Ileana Lelicoaia; Sava Aurel, Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului, București 1944, nr.79, p.84, în mai 1645 fiind trimiși de domn, Gheorghe Ștefan sulger și Apostol pârcaľab de Orhei să aleagă hotarul satului Isacova

de târgul Orhei, ei au socotit și măsurat cu oameni buni din târg: Gligori fost șoltuz, Sămion Mihuleți, Vasăle Drăghinici și alții.

8. Valea Burhuta, seliște în ținutul Orheiului, apare în documente numită “valea Burhuta”, situată în ținutul Orheiului, lângă Isacova și Seliște. În prezent Burhuta se numește un deal aflat pe teritoriul satului Seliște. Probabil este moșia satului actual Seliște, deoarece frecvent se menționează seliștea din valea Burhuta..

9. Catalogul Documentelor Moldovenești din Arhivele Istorice Centrale ale Statului, vol.3, (1653-1675), București 1968, volum întocmit de Mihai Regleanu, Doina Duca, Constanța Neculescu, Veronica Vasiliu, Cornelia Crivăț, vol.3, nr.543, p.132.

10. Ibidem, vol.3, nr.846, p.192.

11. Spârcoceani, sat aflat în ținutul Oheului, pe valea Hulboacei, afluent de stânga al Băcului, în apropiere de Chișinău actualmente este dispărut sau cu numele modificat (poate fi Grățieștii sau Hulboaca).

12. Ceucani, sat în ținutul Orheiului, pe valea Holboca, în apropiere de Spârcoceani. Probabil că este Ceucarii actuali, cartier a Chișinăului.

13. Catalogul Documentelor Moldovenești din Arhivele Istorice Centrale ale Statului, vol.4, (1676-1700), București 1970,

volum întocmit de Mihai Regleanu, Doina Duca-Tinculesc Veronica Vasiliu, Constanța Neculescu, vol.4, nr.471, p.121.

14. Solomon Flavius, Ascensiunea și decăderea a neamului: cazul familiei Mihuleț (Mihulescu) // Arhiva Genealogică, an.III (VIII), 1996, nr.3-4, Iași, p. 275.

15. DRH, A., Moldova, vol.XXI, București 1969, nr.53, p.58-59.

16. Fiținghești, sat în ținutul Putnei, pe Putna până în Milcov.

17. DRH, A., Moldova, vol.XXI, București 1969, nr.53, p.58-59.

18. Criuleni sat în ținutul Orheiului, azi satul Podgoreni, raionul Orhei, R. Moldova.

19. Sava Aurel, Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului, București 1944, nr.134, p.135.

20. DRH, A., Moldova, vol.XXI, București 1969, nr.53, p.58-59.

21. Sava Aurel, Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului, București 1944, nr.115, p.123, la 19 mai 1668 semnează „Mihul”; Sava Aurel, Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei, București, nr.85, p.107, când la 24 aprilie scrie un document, în care semnează „Andrei Mihul”; nr.93, p.122, la 23 septembrie 1669 semnează „Mihul”.

22. Sava Aurel, Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului, București 1944, nr.137, p.137. vezi și nr.145, p.145, document de la 20 mai 1679, și nr.146, p.146, document de la 5 iunie 1679.

23. CDM, vol.4, nr.456, p.118, nr.458, p.119, CDM, vol.4, nr.640, p.156, nr.669, p.162, nr.689, p.166.

24. Ibidem, vol.4, nr.780, p.184,

25. Ghibănescu Gheorghe, Surete și izvoade, vol 11, Iași 1922, nr.nr.XXXI, p.57-58.

26. Ibidem, vol 11, Iași 1922, nr.XXV, p.53-54, la 6 iunie 1681 Duca vodă întărește „slugii noastre” Andrei Mihuleț părțile de moșii aflate „la răsări de Orheiu”, ce le are de la soacră-sa Gaftona, iar ea de la tatăl său Nădăbaico, fost vornic. De fapt, soacra lui Andrei Mihuleț este Axinia, fiica Gaftonei, căsătorită cu Mihalcea Durac, iar Andrei Mihuleț era căsătorit cu Fentea, nepoata Gaftonei și fiica Axiniei. Vezi și Boga L.T., Documente basarabene, vol.18, Chișinău 1936, nr.IV, p.3, nr.V, p.4-5; MEF, vol.VI, nr.9, p.59-61, nr.41, p.132-133, nr.97, p.238-241.

27. MEF, vol.VI, nr.9, p.59-61,

28. Ibidem.

29. Ibidem.

30. Ibidem.

31. Ibidem.

32. CDM, vol.3, nr.192, p.62.

33. Ibidem, nr.191, p.62.

34. CDM, vol.4, nr.471, p.121.

35. Ibidem, vol.4, nr.471, p.121.

36. MEF, vol.VI, Chișinău, 1992, nr.36, p.118-119; vezi și Sava Aurel, Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului, București 1944, nr.205, p.204-205, un act din 16 ianuarie 1735, prin care Apostol Donici dă mărturie pentru hotarul moșiei Ceucani a lui Apostol Mihuleț.

37. CDM, vol.3, nr.543, p.132.

38. Ibidem, vol.3, nr.846, p.192.

39. Ibidem, vol.3, nr.903, p.203.

40. MEF, vol.VI, nr.41, p.132-133.

41. Ibidem, vol.VI, nr.42, p.134-135.

42. Highidași, sat în ținutul Orheiului și în preajma Spârcoceanilor și a Ceucanilor, este actualul sat Ghidighici.

43. Sava Aurel, Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei, București, nr.109, p.133. MEF, vol.VI, Chișinău, 1992, nr.36, p.118-119.

44. Veprova, sat în raionul Orhei, R. Moldova, între localitățile Hulboaca, Puținței, Dișcova.

45. CDM, vol.3, nr.303, p.92.

46. Puținței, sat vecin cu Veprova.

47. CDM, vol.3, nr.544, p.133.

48. Ibidem, vol.3, nr.635, p.152-153.

49. Ibidem, vol.3, nr.631, p.148.

50. Criuleni, actualmente orașul Criuleni, R. Moldova.

51. MEF, vol.VI, Chișinău, 1992, nr.25, p.93-94.

52. Trebujeni, sat în raionul Orhei, lângă localitățile Brănești și Butuceni.

53. Sava Aurel, Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului, București 1944, nr.139, p.138; MEF, Chișinău 1992, nr.27, p.101-103.

54. Ibidem, Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului, București 1944, nr.146, p.146.

55. DRH, A., Moldova, vol.XXI, București 1969, nr.53, p.58-59.

56. Pocrișanii, sat dispăut, din ținutul Orheiului, fusese situat între localitățile Ohrincea, Izbiște și râul Răut.

57. CDM, vol.3, nr.839, p.190-191.

58. MEF, vol.VI, Chișinău, 1992, nr.9, p.59-61, vezi și Boga L.T., Documente basarabene, vol.18, Chișinău 1936, nr.XI, p.15-18.

59. CDM, vol.4, nr.458, p.119.

60. Ohrincea, sat în raionul Criuleni, între satele Cruglic, Jevreni și orașul Criuleni.

61. Boga L.T., Documente basarabene, vol.18, Chișinău 1936, nr.I, p.1.

62. Ibidem, nr.II, p.1-2.

63. Ibidem, nr.III, p.2-3.

64. Ibidem, nr.IV, p.3, nr.V, p.4-5.

65. Boga L.T., Documente basarabene, vol.18, Chișinău 1936, nr.VI, p.5-6.

66. Ibidem.

67. Ibidem.

68. Boga L.T., Documente basarabene, vol.18, Chișinău 1936, nr.VIII, p.7-11.

69. Ibidem, Documente basarabene, vol.20, Chișinău 1938, nr.VI, p.21-23.

70. Ibidem, Documente basarabene, vol.18, Chișinău 1936, nr.VII, p.6-7.

71. Ibidem, nr.XX, p.28.

72. Ibidem, nr.XXI, p.29-30.

73. Ibidem, nr.XIII, p.19-20.

74. Ibidem, nr.XV, p.22.

75. MEF, vol.VI, Chișinău, 1992, nr.43, p.136-137.

76. Boga L.T., Documente basarabene, vol.18, Chișinău 1936, nr.XVI, p.22-23

77. Ibidem, nr.XVIII, p.25-26.

78. Ibidem, nr.XVII, p.24.

79. CDM, vol.3, nr.840, p.191.

80. Boga L.T., Documente basarabene, vol.18, Chișinău 1936, nr.VIII, p.7-11.

81. CDM, vol.4, nr.464, p.121, nr.465, p.121.

82. Vezi în MEF, vol.VI, Chișinău, 1992, nr.41, p.132-133, nr.42, p.134-135 două zapise de la 5 februarie și 5 mai 1682; nr.43, p.136-137, nr.46, p.142-143, altele de la 17 decembrie 1683 și 17 iulie 1684.

83. Boga L.T., Documente basarabene, vol.18, Chișinău 1936, nr.XIX, p.26-27.

84. Neculce Ioan, Letopisețul Țării Moldovei, București, p.263 “18. Apostol căpitan”

85. Boga L.T., Documente basarabene, vol.18, Chișinău 1936, nr.XX, p.28.

86. Ibidem, nr.XXI, p.29-30.

87. Ibidem, nr.XXII, p.30-32.

88. Ibidem, nr.XXIII, p.32-33.

89. Ibidem, nr.XXIV, p.33-35.

90. Ibidem, nr.XXV, p.35.

91. Ibidem, nr.XXVI, p.36-38.

92. Ibidem, nr. XXVII, p. 38-40.
93. Ibidem, nr. XXXI, p. 47-48.
94. L.T. Boga L.T., Documente basarabene, vol. 20, Chișinău 1938, nr. XIII, p. 35-36.
95. Sava Aurel, Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului, București 1944, nr. 137, p. 137.
96. Ibidem, Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului, București 1944, nr. 143, p. 144.
97. MEF, vol. VI, Chișinău, 1992, nr. 97, p. 238-241; Sava Aurel, Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului, București 1944, nr. 150, p. 150, la 15 aprilie 1681, Andrei Mihuleț mărturisește ca a luat în datorie 100 de lei, pentru un an (după alte documente pentru 8 luni), de la Loghin pârcălabul și pentru care pune zălog părțile de moșie din Onițani. Îi mai dăruiește și o parte de Onițani ce o avuse de la vărul său Țigoe, fiul Marulei, nr. 151, p. 151, peste o lună, la 15 mai 1681, același Andrei Mihuleț împrumută de la Loghin pârcălabul 60 oca de ceară, ce valora 30 de lei, pe care urma s-o restituie împreună cu suta de lei împrumutată anterior.
98. Solomon Flavius, Ascensiunea și decăderea a neamului: cazul familiei Mihuleț (Mihulescu) // Arhiva Genealogică, an. III (VIII), 1996, nr. 3-4, Iași, p. 275-282. Vezi documentul la Sava Aurel, Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului, București 1944, nr. 79, p. 84.
99. Vezi și MEF, vol. VI, Chișinău, 1992, nr. 41, p. 132-133, nr. 42, p. 134-135, nr. 453, p. 138-139, n. 46, p. 142-143, nr. 57, p. 161, nr. 97, p. 238-241.
100. CDM, vol. 3, nr. 542, p. 132.
101. Sava Aurel, Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului, București 1944, nr. 195, p. 189.
102. Măgurești, moșie în ținutul Orheiului, în apropiere de satul Peciste.
103. Sava Aurel, Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului, București 1944, nr. 268, p. 294-295, un act din 3 martie 1782, se referă la împărțirea bătănului Mihulițescu din moșia Măgirenilor. Care se împărțira în două: partea lui Apostol Mihuleț și partea surorii lui, Maria, căsătorită cu Vârlan Ușirelul.
104. CDM, vol. 5, nr. 327, p. 83, nr. 346, p. 89.
105. Solomon Flavius, op. cit., p. 275-282.
106. CDM, vol. 5, nr. 737, p. 197.
107. CDM, vol. 5, nr. 750, p. 198.
108. Zotta Sever, Despre neamul Cantemireștilor, // „Ioan Neculce”, Iași, fasc. IX, 1931, p. 3-5.

SUMMARY

The clan of Moldavian noblemen Mihuleț is for the century XVII a clan of regional importance, having the kindred features with the elite of noblemen from Orhei (the clan Durac). The conflict with the clan Zugravu connected with a part of estate, is transformed into an important judicial process, which will last for a period of a half of century, the consequences of which will effect the financial basis of the clan Mihuleț.

TIPURILE MENTALITĂȚILOR: INTERPRETĂRI ISTORICE ȘI ISTORIOGRAFICE (Continuare din nr. 1-2, 2006)

Angela Lisnic

În Republica Moldova cercetările în domeniul mentalului au apărut recent și printre primii cercetători care au abordat această tematică au fost D. Dragnev,¹ L. Zabolotnaia,² V. Bîrlădeanu,³ A. Felea⁴ etc., ei punând în discuție această dificilă problemă, au predispus la întrebări de ordin teoretic și metodologic vizînd acest subiect. Dintre problemele discutate sînt cea a clasificării tipurilor de mentalități existente și criteriile de clasificare a ceea ce definim prin noțiunea „*mentalitate*”.

De exemplu, clasificarea lui Levy-Bruhl desemnează deosebiri dintre mentalitatea primitivă și cea existentă în bază observațiilor antropologice.⁵

A. Gurevici⁶ pune la baza clasificării tipurilor de mentalitate principiul culturologic, identificînd mentalitatea ca pe un tip aparte de cultură și clasificînd-o în: *Mentalitate primitivă; Mentalitatea antică; Mentalitate medievală; Mentalitate americană;*

V. Parhomenco⁷ clasifică mentalitatea tot din punct de vedere culturologic, specificînd criteriul cultural și etnic: *Mentalitate istorică; Mentalitate etnică.* Iar mentalitatea istorică o divizează în *mentalitate primitivă, mentalitate antică, mentalitate medievală, mentalitate modernă, mentalitate postmodernistă.*

V. Șcuratov,⁸ supunînd mentalitatea analizei științifice, pune la bază aspectul psihologic și psihic privind

comportamentul individului. Astfel, el clasifică mentalitatea în funcție de epoca și perioada istorică concretă accentuând asupra *manifestărilor psihologiei primitive; particularităților de manifestare psihică în antichitate; particularităților vieții psihice în epoca medievală; transformărilor mentale ale timpurilor moderne; particularităților psihice de trecere de la epoca modernă la contemporaneitate și postcontemporanietate.*

S. Peresleghin, analizând definiția de mentalitate, susține ideea că mentalitatea se formează în rezultatul influenței inductive a realității externe și principalii factori care determină mentalitatea sunt: literatura citită în copilărie și adolescență, factorii biologici, care includ nivelul de sănătate fizică și psihică, bolile percepute în copilărie, mentalitatea părinților, influența din partea anumitor personalități „puternice”, televiziunea și filmele vizionate în copilărie, mijloace mass-media, școala etc. După Peresleghin formarea mentalității continuă 12 ani, de la 3 până la 14-16 ani și respectiv, ținând cont de faptul că capacitatea creierului de a studia este egală cu timpul, pentru schimbarea mentalității este nevoie de 100 de ani, fapt, în opinia autorului, imposibil. În conformitate cu teoria mentalităților, socionica și psihoanaliza dispersându-se în spațiul funcțional în patru mentalități de bază, autorul în rezultatul analizei stratificate le nominalizează ca *mentalitate barbară, mentalitate „inteli”, mentalitate aristocrată și mentalitate burgeză.*

Concluziile și deosebirile prezentate de autor demonstrează existența diferitelor concepte și principii de abordare a noțiunii examinate.⁹

Respectiv, clasificările date categoriei științifice de „mentalitate” dispun, în mare parte, de o diversitate de aprecieri a acestei noțiuni, deși, din punct de vedere culturologic, mentalitatea, alături de artă, mitologie, religie este recunoscută ca una dintre formele de conștiință umană. Astfel mentalitatea nu este fixată în produse materializate, ea este o atmosferă a timpului în care se manifestă, și poartă un caracter suprarational. Întrucât și structura conștiinței individuale, practic, nu poate fi supusă reflexiei, respectiv și conștiința cotidiană, trecând pe lângă fenomenele de mentalitate, nu le observă, până ea nu capătă anumite proporții vizibile care transformă atitudinea societății față de receptarea realității și care, în esența sa, poate schimba modul de identificare a sa cu individul uman. Mentalitatea în esența sa are o anumită structură, cunoașterea căreia determină posibilitatea de nominalizare a ei. Anume principiile de nominalizare și de recepționare a acestei stări umane, face dificilă identificarea și clasificarea ei. Una din cauzele acestei stări, în clasificarea tipurilor de mentalitate, este determinată și de conținutul acestei noțiuni și criteriile ei de identificare.

O altă problemă, care urmează a fi examinată cercetând tipurile de mentalități este însuși semantica noțiunii de mentalitate, care are mai multe conotații de interpretare. V. Kolmacov susține că în funcție de conotația sensului se stabilește o anumită interpretare a noțiunii de mentalitate, printre aceste sensuri delimitând: mentalitatea verbală, interpretarea semantico-culturală a mentalității; semantica național-culturală a mentalității, semantica socială a mentalității, semantica logică a mentalității și semantica filosofică a mentalității¹⁰.

Ca rezultat al cercetărilor efectuate asupra problemelor ce țin de conținutul definiției de mentalitate și a tipurilor mentalităților, probleme ce există în conținutul acestei definiții, observăm că, aceste conținuturi din punct de vedere științific se referă la:

- aprecierea corelației dintre trup și suflet, conștientizarea ei, cum ar fi aprecierea de genul-„trupul” ca temniță pentru suflet sau trupul este un ideal psihosomatic, o interacțiune dintre aspectul cel fizic și ideal;
- ceea ce numim tinerețe și bătrânețe, adică problema gerontologiei sau cultul tinereței;
- determinarea atitudinii față de sexualitate și față de semnificația dragostei, cum ar fi departajarea de sex, dragostea și căsătoria, dragostea romantică, în sens de existență;
- identificarea atît a fricilor, fobiilor și angoaselor, cît și a speranțelor individului asupra vieții de dincolo, precum și a diverselor utopii existente;
- descrierea reprezentărilor privind corelația dintre bucurie, suferință și bucurie, cum ar fi atarxia (din greacă), adică o liniște deplină și desăvîrșită a spiritului, prezentă atît în învățăturile stoicilor; descrierea remediilor aplicate de către înțelept pentru a aduce o ușurare a sufletului;
- identificarea și depășirea bolii ca o osîndă divină, sau reprezentarea despre boală ca o defecțiune biologică;
- reprezentarea despre moarte și comportarea ființei umane față de moarte și moartea ca o izbăvire de păcate sau excluderea din viața cotidiană a sufletului;
- examinarea reprezentărilor relațiilor dintre individ, familie și societate, corelațiile dintre indivizi în diverse grupuri sociale; promovarea cultului geniului individual;
- determinarea criteriilor valorilor sociale, de exemplu, onoare și rușine, conservatism și progresivitate drept criterii de apreciere a societății;

- aprecierea valorii muncii și a odihnei cum ar fi asfixiile religioase, „munca te face liber”
- examinarea structurii și aprecierea puterii, cum ar fi definirea provenienței divine a puterii;
- examinarea atitudinii față de război și pace, de exemplu, recunoașterea „războaielor drepte și sfinte” sau, cum ar fi negarea principială a violenței;
- cercetarea formelor etice și a dreptului, de exemplu, etica ca definiție divină, sau etica și dreptul ierarhic;
- clasificarea reprezentărilor estetice, cum ar fi diferențele dintre frumos și dezgustător, sau a artei pentru artă;
- examinarea religiozității, de exemplu, frica față de ceea ce este divin sau dragostea față de divinitate, sau excluderea ipotezei de interpretare a divinității;
- aprecierea naturii și lumii înconjurătoare, receptarea animalică a naturii sau apărarea mediului înconjurător;
- tratarea cosmologiei, lumea ca un organism, sau lumea ca o mașină;
- receptarea spațiului, de exemplu, divinitatea spațiului sau imaginile de transmisie în spațiu;
- modele de gândire: gândirea asociativă, modalitățile de rezolvare a problemelor în discuție sau dispută (de ex., cum erau tratați în evul mediu cei care nu gîndeau creștinește);
- regulile de comportare în lumea civilizată: reguli de comportare la masa sau în alte locuri publice;
- formele de comunicare: comunicarea scrisă sau orală, limba gesturilor, limba simbolurilor¹¹

Studiile ce se reliefează din această listă ar fi în stare să acopere o arie enormă de titluri și de definiții întreprinse de savanții contemporani la subiectul mentalitate.

Din prezentul studiu se desprinde cert necesitatea de determinare a conținutului categoriilor și legilor după care putem identifica un așa subiect controversat și variat cum este cel numit *mentalitate*. Căci, după cum susține C. Noica, „în câte un cuvînt sau în câte o formulare se poate concentra o totalitate de înțelesuri. Și nu e neapărat nevoie să te îndrepti spre orient spre a vedea pe indieni concentrînd în silaba „Om” cu ce va fi însemnînd pentru ei – dacă într-o ecuație și într-un cuvînt se închide întreaga lume, atunci despărțirea de cuvinte e cu puțință. Poți lua un cuvînt și pleca în lume cu el.¹² Și acest cuvînt-cheie, apărut pe la finele secolului al XIX-lea, face a include în sine o totalitate a realității în care existăm și pe care căutăm s-o înțelegem.

În urma analizei literaturii de specialitate privind definirea tipurilor de mentalități, constatăm că interpretările istorice și istoriografice la acest subiect nu sunt univoce și universale în clasificarea conținutului acestei definiții. Iar literatura de specialitate abundă în interpretări teoretice și metodologice asupra acestei noțiuni. Una dintre cauzele unei astfel de stări de fapt sunt noile paradigme ale cunoașterii, care tot mai frecvent interpolează principiile și metodele de examinare științifică a acestei definiții. Iar o clasificare universală și exhaustivă nu poate fi efectuată din motive atât teoretice, cît și metodologice. Fiind una dintre problemele fundamentale ale științei contemporane, mentalitatea este o reprezentare a unei viziuni a științei care, la rîndul său, este o reprezentare umană și care perpetuează în timpul istoric și se schimbă în conținut și în interpretare. Rămîne totuși dilema necesității unui astfel de studiu prin care să constatăm, că ea, mentalitatea din forma ei latentă și incipientă de cunoaștere trece la o etapă nouă, care se impune a fi cercetată și recunoscută pentru explicarea unor lucruri prezente în cotidianul pe care îl trăim, pentru explicarea sensului și rostului existenței noastre. Totodată, nu putem trece cu vederea nici faptul că accelerarea evenimentială la care suntem supuși și abundența informațională de care avem parte, stabilesc noi praguri și noi culmi în cunoașterea adevărurilor despre noi înșine. Necesitatea examinării științifice, precum și politice a conținutului mentalității este determinată de realitățile existente politice, economice și culturale în care corelațiile dintre spațiile geografice demult au depășit aria europeană și devin tot mai insistent globale, în care interacțiunile dintre diferiți reprezentanți de pe diferite continente fac o palitră nouă și diversă de comunicare nu numai politică sau economică, dar și culturală, și civilizatoare.

SUMMARY

The article reviews historical works on the research the notion „mentality”. The authors was defined the types and the classification this notion, whici transformed in time historical and in depend the historical and knowlwgle scientific. The author concludes that historical and historiographic sense this notion. In this research was identification the type of “mentality” and the meaning of this definition.

Note

1. Dragnev D. Țara Moldovei în Epoca Luminilor. Editura Civitas. Chișinău, 1999, 200 p.

2. Zabolotnaia L Situația femeilor din Moldova în Evul mediu. Imaginea, statutul social, drepturile și obligațiunile (sec.al XVI-mijlocul secolului al XVII-lea) în „ROMANIA: A CROSSROAD OF EUROPE”. THE Center for Romsnian Studios. Iași-Oxford-Palm Beach-Portland, 2002,p.43-57 (1 c.a.) Raporturile dinastice și rolul „diplomației de mariaj” în relațiile moldo-polone în a doua jumătate a secolui al XIV-mijlocul secolului ql XVII lea. Chișinău 2004

3. Bîrlădeanu V.Omul medieval: structuri mentale și sisteme de valori în // Tezele Conferenței științifice „Symposia Professorum”: seria Istoria, Chișinău 2000, p.27-28; Idem Considerații privind mentalul colectiv și epocile tranzițare, în „Symposia Professorum”: seria Istoria, Chișinău 1999, p.64-65,

4. Felea

5. Леви Брюль.Первобытное мышление.М.1930 Леви-Брюль .Сверхъестественное в первобытном мышлении.(конспект) <http://pyramid.express.ru/lah/konspekt/back/spm.htm>

6. Гуревич .Культурология.М.1998.,с.248-260.

7. Пархоменко В.Курс лекций по культурологии.М.1998.

8. Шкуратов В.А. Историческая психология на перекрестке человекознания // Одиссей. Человек в истории. 1991. М., 1991. С. 109 – 110.Шкуратов В.Историческая психология.М.1997

9. http://www.okh.nm.ru/materials/Pereslegin/Per_Mental1.htm N.Á. Переслегин1. Понятие менталитета. (Тезисы)

10. Колмаков .Ю.Красноярск)Семантика менталитета <http://arctogaia.krasu.ru/mentality/m4/kolmakov.shtm>

11. Додонов Р.А. Этническая ментальность: опыт социально-философского исследования. – Запорожье: РА “Тандем-У”, 1998. с.12

12. Noica C.Covont ompreunr despre rostirea rombneascr.Buc.1996, p.394

UN DECENIU DE AFIRMĂRI ȘI REALIZĂRI ÎN ISTORIA PRIMEI INSTITUȚII DE ÎNVĂȚĂMÂNT DIN BASARABIA

Diana Ețco

Seminarul teologic din Chișinău în primii zece ani de activitate

Seminarul teologic din Chișinău rămâne a fi pentru istoria Basarabiei țariste o unică instituție de studii superioare din regiune, dar care, cu regret, a beneficiat de acest statut doar în primii zece ani de activitate.

Prin urmare, propunem să urmărim o traiectorie concisă a activității sale în perioada respectivă, care se încadrează cronologic în limitele anilor 1813-1823. Probabil, autoritățile țariste ar fi schimbat imediat după moartea lui Gavriil Bănulescu Bodoni statutul seminarului, coborându-l la nivelul unei instituții de studii medii, dar, din inerție, a mai activat doi ani în baza statutului obținut de fondatorul Gavriil Bănulescu Bodoni, pentru a permite să-și încheie studiile prima promoție de seminaristi care a absolvit în 1823.

Cea mai pregnantă trăsătură a acestei perioade este monitorizarea directă și constantă a activității instituției date de către Bănulescu-Bodoni, căruia i se și datorează, în ultimă instanță, succesul aproape exclusiv de care s-a bucurat această școală mai bine de o sută de ani, creându-și de la bun început un nume notoriu printre instituțiile de învățământ din Basarabia.

Deși, cu părere de rău, constatăm că în cadrul ei, în strictă concordanță cu realitatea de atunci, se cultiva o cultură teologică cu caracter mai mult rusesc, totuși Seminarul teologic din Chișinău prin instruirea, cultivarea și șlefuirea tinerilor generații a dat cele mai valoroase personalități ale provinciei, multe dintre care au conștientizat și au perseverat în realizarea idealului național.

Ca urmare a războiului ruso-turc din anii 1806-1812, teritoriul românesc dintre Prut și Nistru a fost anexat la Imperiul Rus. Drept consecință, noile teritorii urmau a fi transformate într-o provincie țaristă. După anexarea Basarabiei, în spațiul pruto-nistrean, a fost înființat seminarul teologic din Chișinău, care a fost prima instituție școlară deschisă de autoritățile țariste în Basarabia. Funcționând mai mult de o sută de ani, importanța sa capătă o semnificație ambivalentă. Pe de o parte, el a jucat un rol primordial în formarea noii intelectualități autohtone, iar, pe de altă parte, aceasta a fost o instituție a autorităților țariste, prin intermediul căreia autoritățile centrale și-au propulsat scopurile politice. Înainte de a trece la studierea propriu-zisă a activității acestei instituții timp de un secol, este importantă trecerea în revistă a evenimentelor care au impulsat deschiderea ei.

Conform tratatului de la București din 16/28 mai 1812, Gavriil Bănulescu-Bodoni urma să abandoneze

posturile de vârf din ierarhia ecleziastică a Principatelor Române și să se retragă peste Prut, lucru indezirabil pentru el, care, după atâtea eforturi irosite pentru a le obține, nu se putea nicidecum resemna cu pierderea funcției pe care i-au dat-o rușii: de mitropolit al Moldovei și Țării Românești. Pentru a compensa acest lucru, Gavriil Bănulescu-Bodoni propune drept soluție viabilă înființarea unei noi mitropolii în spațiul românesc dintre Prut și Nistru, unde și-ar fi exercitat funcția de mitropolit. Desigur, de astă dată ea ar fi avut un teritoriu mult mai mic, comparativ cu cel precedent. La început, vădit rezervate față de acest proiect, propus de Gavriil Bănulescu-Bodoni, ulterior, flexibilizate de coerența argumentelor în favoarea mitropolitului: pentru merite incalculabile ale mitropolitului Bodoni față de coroana rusă, autoritățile țariste, împreună cu Sfântul Sinod din Peterburg, au acceptat înființarea unei noi mitropolii a Chișinăului și Hotinului, dar numai în cazul în care ea va dispune de o școală teologică proprie.

Prin urmare, pentru a urgenta înființarea mitropoliei, Gavriil Bănulescu-Bodoni a fost determinat să-și antreneze toate eforturile în vederea organizării Seminarului teologic din Chișinău. "... este important pentru îndreptarea bisericii ca oricare mitropolit să aibă în casă sau pe lângă casă o școală pentru treburile preoțești sau pentru altele și oferite sub supravegherea clerului...

...Iar dacă episcopul va promova pe un necărturar lăsând la o parte pe cel cărturar fără vină, corect este de a fi pedepsit în Colegiul Duhovnicesc".¹

Inițial Gavriil Bănulescu-Bodoni, aflându-se încă la Iași, expediază o scrisoare lui Ciceagov, prin care solicită ca până la venirea sa la Chișinău, în noua capitală a Basarabiei, să fie rezolvate toate problemele ce țin de organizarea administrativă a noii provincii, și, în special, să-i fie organizată cazarea atât a sa, cât și a întregului personal care-l va însoți la Chișinău. De asemenea cerea să fie impulsionată deschiderea seminarului și înființarea unei rețele de școli primare. Guvernatorul Basarabiei, octogenarul Scarlat Sturdza, căruia Ciceagov i-a prezentat pentru a fi îndeplinite doleanțele bănuleștene, a delimitat categoric atribuțiile între el și Bănulescu, sie asumându-și obligația de a crea și a monitoriza școlile populare, iar lui Gavriil Bănulescu transmițându-i responsabilitatea de a organiza și de a deschide Seminarului teologic.²

Prin urmare, de cum a ajuns la Chișinău, primul lucru realizat de Gavriil Bănulescu, pentru a precipita înființarea viitoarei mitropolii, a emis, la 30 septembrie 1812 *Decretul despre deschiderea Seminarului Teologic din Chișinău*.³

Anume această zi urmează a fi considerată data oficială de deschidere a Seminarului de la Chișinău, și nu cea încetățenită eronat în istoriografie, de 31 ianuarie 1813, (deoarece, deși, "de jure", deschiderea seminarului a fost declarată la 30 septembrie 1812, "de facto", din cauza unor circumstanțe nefavorabile, el a început să funcționeze mult mai târziu, chiar mai târziu de 31 ianuarie 1813).

Conform decretului de la 30 septembrie 1812, Gavriil Bănulescu-Bodoni a stabilit scopul seminarului, (care a marcat întreaga activitate a acestei instituții), conducerea seminarului, cadrele didactice și programul de studii. Astfel, scopul oficial declarat al seminarului teologic din Chișinău, stabilit de însuși fondatorul seminarului - Gavriil Bănulescu-Bodoni, era următorul: "Această primă instituție din regiunea Basarabiei se află în vecinătatea Moldovei, Bulgariei și Austriei. Aici se prevede să-și facă studiile atât copiii de clerici, cât și cei din alte stări sociale, tineretul cu învățătura și purtarea lui trebuie să influențeze popoarele vecine, să facă cinste stăpânirii rusești și să aducă acestei țări nou alipite o mare izbândă, care ar fi un bine și pentru Biserică, și pentru Patrie"⁴.

Observăm cât de patetic își încheie gândul mitropolitul: "... un bine și pentru Biserică și pentru Patrie". Oare la care Patrie se referea mitropolitul, atunci când optima că ea va beneficia de „binele” Seminarului teologic din Chișinău. E limpede pentru toți că e vorba, în exclusivitate, de Rusia, căci, și în cadrul programului de studii, atunci când se vorbea de patrie și tradiție, se vorbea de Rusia și de menirea ei sfântă în spațiul balcanic. Obiectivitatea ne impune să constatăm o realitate eteroclită, organizată de autoritățile țariste, atunci când copiilor români, de curând rămași orfani de patrie, li se inculca în mentalitatea neformată, încă, prin intermediul Seminarului Teologic din Chișinău, spiritul unei patrii străine, care, adică, ar fi fost adevărata și eterna lor patrie. Desigur, că, ulterior, în majoritatea cazurilor, această educație a dat rezultatele dorite de noile autorități țariste.

Să facem o paralelă și să vedem prin comparație care era scopul seminarului de la Iași, înființat de mitropolitul Veniamin, pe care Gavriil Bănulescu-Bodoni, ca fost exarh al Principatelor, ar fi putut cu ușurință să-l preia. Astfel, la Socola s-a hotărât să fie o "școală de pardosirea bogosloviei și de tălmăcirea Sfintei Scripturi, dascăli procopsiți în limba moldovenească pentru a învăța dogmele pe feciorii de preoți și diaconi".

Totodată, alți dascăli în “depline științe erau să tălmăcească cărți bisericești, ca cetind ucenicii să învețe științele și dogmele bunei credințe”⁵.

Altfel spus, scopul școlii de la Socola era de a pregăti viitori preoți, instruiți în limba română, care și-ar fi făcut cu corectitudine și onestitate datoria de păstori, îndeplinindu-și, în primul rând, obligațiile de buni creștini față de oricine, ca adevărați iubitori de Dumnezeu, pe când în cel expus de Bănulescu, se urmăreau lucruri mult mai importante, cu conotații politice, dar numai despre aceste valori simple și sacre nu se vorbește. Prin urmare, deducem că Seminarul Teologic din Chișinău avea un scop politic, care, de fapt, a fost conceput anterior deschiderii sale.

Potrivit decretului mai sus invocat, funcția de rector al seminarului a fost rezervată lui Petre Kunițki, ucrainean de origine. În timpul exarhatului rusesc din Principate, Petre Kunițki a fost invitat de Gavriil Bănulescu-Bodoni pentru a conduce seminarul lui Veniamin, căruia, sub îndrumarea mitropolitului, i-a conferit structura școlilor teologice rusești⁶. Prin urmare, Kunițki avea, deja, experiența organizării unei școli teologice românești, în conformitate cu spiritul vremii. Funcția de prefect al seminarului a revenit lui Ivan Nesterovici, și, întregeste triumful conducerii viitorului seminar, selectate de către Gavriil Bănulescu-Bodoni, Isidor Gherbanovski, care, inițial, urma să monitorizeze partea economică a seminarului⁷.

Personalul didactic al viitorului seminar era reprezentat de protoiereul Petre, rectorul seminarului, Ivan Nesterovici și Isidor Gherbanovschi.

Programa de învățământ, stabilită de mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, era structurată mai întâi de toate pe predarea limbii ruse: “... din limbi să se studieze în primul rând și neapărat limba rusească, ca limbă predominantă...”⁸. Prin antinomie alăturăm câteva date despre programul de studii al seminarului de la Socola: “... Toate studiile trebuie să se facă românește”, spunea mitropolitul Veniamin despre organizarea procesului de studii la seminarul de la Socola⁹.

Afară de limba rusă, erau prevăzute în programa de studii: limba elină, latină, slavona și româna, la care se adăugau retorica, filozofia, Cuvântul Domnului, catehizmul¹⁰.

Gavriil Bănulescu-Bodoni a decis să fie deschise în cadrul seminarului doar două clase de studii: o clasă pregătitoare, condusă de Isidor Gherbanovschi, și una de gramatică, condusă de Ivan Nesterovici¹¹.

Astfel, conform decretului emis la 30 septembrie 1812, în toamna aceluiași an “de jure”, părea totul pregătit pentru deschiderea școlii teologice. Dar deschiderea “de facto” s-a tergiversat până la finele iernii lui 1813. Principala cauză era lipsa localului. Încă la începutul lunii octombrie 1812, Petre Kunițki, în calitate de rector al seminarului a primit ordin, din partea lui Gavriil Bănulescu-Bodoni, să soluționeze această problemă, deși mitropolitul l-a atenționat de la bun început despre imposibilitatea închirierii unei încăperi, din lipsă de bani, ceea ce impunea o singură soluție – de a se găsi o casă de stat, unde ar fi fost posibilă deschiderea seminarului¹². Dar la acea oră oficii libere nu puteau fi găsite în capitala Basarabiei. De aceea, tocmai la 20 ianuarie 1813, Kunițki prezintă un raport pozitiv în această privință, care a fost acceptat și de mitropolit, neexistând alternativă. Astfel, protoiereul ucrainean a decis că până se va construi un edificiu special să localizeze temporar seminarul în cele câteva odăi, oferite cu generozitate de directorul Casei Comisale, evreul Iosif Grabovschi. Mai jos reproducem un extras din raportul lui Kunițki, adresat mitropolitului: “... să fie permis să deschidem în două încăperi care se găsesc la al doilea etaj al Casei Comisale, pentru care și cavalerul Grabovschi dă consimțământul¹³.

Rezolvând problema localului, mitropolitul a și decretat demararea procesului de studiu în cadrul seminarului din Chișinău, începând cu 31 ianuarie 1813:

“așa cum, cu ajutorul lui Dumnezeu, casa pentru școală, cu numele de seminar teologic și, precum, învățători pentru aceasta au fost aleși, această școală are să fie deschisă pe 31 ale lunii curente, despre care în dicasterie au onoarea să comunice în toate județele acestei gubernii, ca oricine dorește să învețe în școlile seminarului să vină la Chișinău, iar mai ales, copiii slujitorilor bisericești, pentru care aceste școli și sunt create, deoarece, preoții și diaconii furnizează fonduri pentru întreținerea acestor școli, care de acum înainte vor sluji în folosul copiilor săi și nu a celor străini...”¹⁴.

Practic, timp de o săptămână urma să fie format contingentul de școlari al seminarului, lucru pe care-l credem imposibil, deoarece, abia la 27 ianuarie 1813, mitropolitul a emis Dicasteriei ordinul de deschidere a orelor la seminar. Dicasteria, la rândul ei, urma să înștiințeze întreaga populație a Basarabiei despre deschiderea Seminarului teologic din Chișinău, pentru ca ea să-și trimită copiii să facă studii seminareale¹⁵.

Prin intermediul acestui mesaj, Gavriil Bănulescu-Bodoni preciza că la seminar “vor învăța afară de cele

trebuincioase învățături, rosieneste, latinește, grecește și pe limba moldovenească, cu gramatica dreapta scrisoare, caligrafia și pravila scrisorii, fiștecare învățătură pe ceasurile orânduite deosebit. Preoții și diaconii ci vor ave copii la vârsta de 8 ani, dar nu mai jos să-i aducă la seminar, spre învățatura lor, având părinții lor purtare de grijă de cele trebuincioase lor, de îmbrăcăminte, de gazdă și de altele, iar pentru plata învățaturii nu se vor supăra, 30 de fii de preoți dintre cei mai săraci vor avea gazdă și mâncare, și îmbrăcăminte din veniturile seminarului, iar ci să atingă din parte politicească, dacă va vre cineva ca să-și deie copiii la acest fel de învățătură vor ave grijă de cele trebuincioase lor și cu plata învățaturii nu vor fi supărați fiindcă învățătorii ci s-au orânduit intră în leafa lor”¹⁶.

Dicasteria a expediat protopopilor decretul de deschidere a seminarului abia la 1 februarie 1813, protopopii, la rândul lor, urmau să le expedieze mai departe fiecărei biserici, ceea ce de asemenea a necesitat un anumit interval de timp, iar apoi, preoții din biserici trebuiau să-l aducă la cunoștința populației. Astfel, toate aceste lucruri s-ar fi extins timp de aproximativ o lună. Prin urmare, a fost imposibil ca, la 31 ianuarie să fi fost selectat, deja, contingentul școlar, în special, din rândurile copiilor clerului de la sate.

În pofida privilegiilor acordate viitorilor elevi ai seminarului teologic din Chișinău, și, în mod deosebit, pentru copiii clerului, preoțimea a rămas mult timp inflexibilă la apelul mitropolitului. Astfel, de exemplu, din cei 53 de elevi care-și făceau studiile la seminar în 1813, doar 7 dintre ei erau copii din tagma clerului orășenesc și unul din copiii clerului sătesc¹⁷. Indignat de indiferența totală a clerului de la sate, deoarece anume acestei categorii sociale a și fost destinat seminarul teologic din Chișinău (după cum a declarat de nenumărate ori mitropolitul), Gavriil Bănulescu Bodoni emite, la 27 februarie 1813, o dispoziție, conform căreia erau prevăzute sancțiuni riguroase față de clerul care nu-și va da copiii la seminar, iar, la rândul lor, copiii care au împlinit vârsta majoratului, de 15 ani, și nu vor avea studii, urmau a fi excluși din rândurile clerului și incluși în pătura laică pentru a onora serviciul militar¹⁸.

Prin intermediul acestei dispoziții, mitropolitul constata că marea majoritate a copiilor clerului erau analfabeți. Din acest considerent, lor nu li se va acorda posibilitatea de a prelua ștafeta de păstorie de la părinții lor, deoarece vor fi autorizați să ocupe aceste funcții reprezentanții altor pături mai înstărite, ai căror copii au făcut anumite studii, iar copiii clerului vor fi la același nivel cu copiii țăranilor:

“În această țară mulți copii ai clerului nu au știință de carte și nu au nici un fel de studii, nu pot să intre în serviciul de preot, sau de diacon, sau de dascăl, și în locul lor intră în pătura clerului alții din categoria laică, care au făcut studii, iar copiii de obârșie duhovnicească rămân la același nivel cu țăranii”¹⁹.

Avertismentele mitropolitului au avut un anumit efect asupra reprezentanților ecleziaști, care au fost somați să-și trimită copiii să studieze la Seminarul teologic. Mitropolitul avea perfectă dreptate atunci când insista ca anume copiii clerului să fie cei care să-și facă studiile la seminar, căci tocmai clerul era cel care susținea financiar activitatea seminarului, și, în caz contrar, marea majoritate a burselor reveneau copiilor păturilor înstărite, care și așa ar fi făcut studii, dar pentru care, mai mult sau mai puțin, cuvântul lui Dumnezeu și învățăturile bisericești ar fi rămas un aproximativ mister.

Seminarul teologic din Chișinău a fost înființat în baza vechilor regulamente din Rusia din sec. al XVIII-lea, în conformitate cu care acesta era o instituție eparhială, subordonată în exclusivitate mitropolitului. Intermediar între arhieru și seminar era Consistoriul local²⁰.

Conducerea seminarului era formată din rector, prefect și contabil. Până în 1816 conducerea seminarului era formată numai din rectorul Petre Kunițki și prefectul Ivan Nesterovici. Aceștia se ocupau de procesul instructiv-educativ, iar de gestionarea finanțelor se ocupa învățătorul I. Gherbanovschi²¹.

Ulterior, la intervenția mitropolitului, la 11 octombrie 1815, în funcția de administrator a fost numit Feodor Oghinski, preotul de la Biserica Sf. Mihail din Chișinău²².

Conducerea seminarului dirija activitatea instructiv-educativă și administrativă. Ea selecta și angaja cadrele didactice ale seminarului, verifica și supraveghea activitatea lor, controla planurile de lucru zilnice, lunare, trimestriale și anuale, determina obiectele de studii, manualele, după care, de asemenea, supunea dezbaterilor rapoartele lunare, trimestriale și anuale prezentate de către învățători despre reușita și conduita elevilor etc. În componența enunțată mai sus: rector, prefect și econom, conducerea seminarului a activat până la 1 septembrie 1819, când, potrivit deciziei mitropolitului, a fost eliberat din funcție economul Feodor Oghinski, ea funcționând, un anumit interval de timp, din nou, în componența doar a doi membri. La 9 decembrie 1819, la propunerea conducerii seminarului mitropolitul l-a desemnat pe cel de-al treilea membru al acesteia – Grigorie Glijski.

Printr-un decret al mitropolitului, la 29 aprilie 1820, conducerea seminarului a mai fost completată cu o unitate administrativă – cea de egumen al seminarului – care a fost ocupată de egumenul mănăstirii de la Horodiște, Ioanichie.

După plecarea lui Petru Kunițki la Odesa, în 1821, în funcția de rector al seminarului teologic din Chișinău a fost desemnat prefectul Ivan Nesterovici, care cumula funcția de rector cu cea de prefect. Dar și această componență a fost simplificată la 2 membri, rector și egumen, atunci, când, la 19 martie 1821, protoiereul Grigorie Glijinski a fost eliberat din funcția de contabil al seminarului și transferat în funcția de blagocin al județului Bender, gestionarea financiară și administrativă a seminarului revenind rectorului – arhimandritului Irinei. La începutul noului an școlar, 1821, conducerea seminarului activa, deja, în componență deplină de 4 membri, în funcția de prefect fiind numit Avraam Juminski, iar cea de contabil revenindu-i învățătorului M. Dâdițki. Dar, deja la începutul următorului an școlar, componența conducerii seminarului din nou e supusă modificărilor. Astfel, la 30 septembrie 1822 din funcția de egumen al seminarului a fost eliberat arhimandritul Ioanichie, el fiind transferat în cea de director al tipografiei eparhiale. În vara anului 1823, din funcția de contabil a fost eliberat și Avraam Juminski. În ajunul restructurării seminarului, conducerea lui era formată din doi membri: rectorul – arhimandritul Irinei și contabilul, Mihail Dâdițki.

Iată care era programa de studii, adoptată pentru seminarul teologic din Chișinău. Inițial Gavriil Bănulescu Bodoni a stabilit ca în cadrul seminarului se va preda în mod obligatoriu: logica, retorica, filozofia, teologia, istoria, geografia, matematica, limbile străine ca elina, latina, rusa și limba română, iar facultativ: limba franceză și germană.

În continuare, stabilind obiectele de predare, mitropolitul a dat indicații rectorului seminarului, Petre Kunițki, la 1813, să elaboreze programul de studii pentru seminar. Clasa pregătitoare:

7⁰⁰-8³⁰ – Limba rusă – profesor Isidor Gherbanovschi.

7⁰⁰-8⁰⁰ – O oră rezervată pentru citirea în limba rusă.

8⁰⁰-8³⁰ – Jumătate de oră pentru scrierea în limba rusă.

8³⁰-10⁰⁰ – Limba latină o oră rezervată citirii – profesor Isidor Gherbanovschi.

Jumătate de oră – scrierii în limba latină.

10⁰⁰-12⁰⁰ – Limba greacă – profesor Nicolae Dochimos

12⁰⁰-14³⁰ – Pauză de prânz

După pauză: **Luni și miercuri:**

între 14⁰⁰-16⁰⁰ – Limba greacă – profesor N. Dochimos.

vineri: 14⁰⁰-16⁰⁰ – Limba română – profesor: preotul Ioan

(Se preda citirea și scrierea)

Mărti și joi: 16⁰⁰-17⁰⁰ – Aritmetica, profesor Isidor Gherbanovschi.

Clasa a II gramaticală:

7⁰⁰-8³⁰ – Limba rusă – profesor Ivan Nesterovici.

8³⁰-10⁰⁰ – Limba latină – prof. Ivan Nesterovici.

10⁰⁰-12⁰⁰ – Limba română (gramatica) – prof. preotul Ioan.

12⁰⁰-14⁰⁰ – Pauză de masă.

Luni, miercuri și vineri după pauză de prânz:

14⁰⁰-16⁰⁰ – Limba română, – prof. preotul Ioan Bută.

16⁰⁰-17⁰⁰ – Aritmetica – prof. Ivan Nesterovici.

Mărti și joi:

14⁰⁰-16⁰⁰ – Limba greacă – prof. Nicolae Dochimos.

16⁰⁰-17⁰⁰ – Aritmetica – prof. Ivan Nesterovici.

Sâmbăta, în a doua jumătate a zilei, nu erau prevăzute ore. Duminica elevii urmau a se aduna împreună cu învățătorii, la orele 7⁰⁰, în clase, pentru a lectura “Apostolul săptămânii” și “Evanghelia”. După aceasta, toți, în mod organizat, trebuiau să asiste la oficierea Liturghiei de dimineață.

Elevii trebuiau să fie supravegheați de profesori și de un cenzor.

– Învățătorii urmau să cultive în permanență elevilor “frica de Dumnezeu” și respectarea celor 10 porunci.²³

Rectorul și prefectul trebuiau să verifice cu regularitate în ce mod învățătorii își îndeplinesc obligațiile. În acest proiect al programului de studiu pentru seminar, Petre Kunițki, deși era ucrainean de origine, bine intenționat și conștient că elevii români în propria lor patrie ar trebui să studieze, în primul rând, limba română, a rezervat cele mai multe ore limbii române. Astfel, erau prevăzute 22 de ore în ambele clase, 12 ore în clasa pregătitoare și 10 ore în cea gramaticală. După limba română, (conform numărului de ore prevăzute) se situa limba greacă, cu 20 de ore de studiu rezervate în ambele clase. Urmau limbile rusă și latină, cu câte 18 ore fiecare, pentru ambele clase, pregătitoare și gramaticală. Cele mai puține ore în cadrul acestui proiect au fost rezervate pentru matematică – 10 ore.

Dar acest proiect al programului de studiu pentru seminarul teologic din Chișinău nu a fost aprobat de vicarul mitropolitului, Dimitrie Sulima. El a operat un șir de modificări esențiale în cadrul proiectului lui Kunițki. Acesta s-a arătat nemulțumit în mod special de distribuirea orelor la limbile străine, și, în mod special, la limba română, reducând numărul de ore de la 22 la 12 ore pentru ambele clase de studiu.

În continuare, Dimitrie Sulima a cerut ca limbile rusă și latină să fie predate în mod separat, în zile diferite, argumentând că ele fac parte din două grupuri de limbi diferite, și, din acest considerent, elevii vor avea dificultăți în procesul studierii lor. Astfel, s-a stabilit ca luni, miercuri și joi să fie inclusă în program limba rusă, iar vineri și sâmbătă – limba latină. D. Sulima a mai dispus ca pentru limbile străine în orele matinale să fie rezervată doar o oră de studiu, și nu o oră jumătate, așa cum prevăzuse Petre Kunițki²⁴.

Vicarul mitropolitului a redus numărul de ore rezervat limbilor străine. De exemplu, el a redus cu 6 ore numărul de ore la limba rusă, ca urmare din 18 ore, prevăzute inițial pentru ambele clase, au fost incluse doar 12 ore în programul de studii (pentru ambele clase) etc.

Seminarul teologic din Chișinău a funcționat în baza acestui statut pe parcursul primei sale perioade de activitate până la 1823, când a fost reorganizat în baza unui nou regulament școlar.

Clasa pregătitoare

8⁰⁰-10⁰⁰ – Limba rusă.

10⁰⁰-12⁰⁰ – Limba greacă.

12⁰⁰-14⁰⁰ – Pauză de prânz.

8⁰⁰-10⁰⁰ – Limba latină.

10⁰⁰-12⁰⁰ – Limba română.

12⁰⁰-14⁰⁰ – Pauză de prânz.

14⁰⁰-16⁰⁰ – Matematica

Clasa gramaticală

Luni, miercuri, vineri

8⁰⁰-10⁰⁰ – Gramatica limbii ruse.

10⁰⁰-12⁰⁰ – Gramatica limbii române.

Marți, joi, sâmbătă

8⁰⁰-10⁰⁰ – Gramatica limbii latine.

10⁰⁰-12⁰⁰ – Gramatica limbii române.

12⁰⁰-14⁰⁰ – Pauză de prânz.

14⁰⁰-16⁰⁰ – Limba greacă.

16⁰⁰-17⁰⁰ – Matematica.

Sâmbăta, după prânz, nu erau prevăzute ore.

– Duminica, la orele 7⁰⁰ dimineața, toți elevii erau obligați să se prezinte la seminar, unde rectorul sau prefectul urma să le explice catehismul.

– Începutul și sfârșitul orelor de studii urma să fie anunțat printr-un sunet de clopoțel.

– Profesorii erau chemați să dirijeze procesul educativ, cultivând elevilor frica și dragostea față de Dumnezeu, față de cei din jur, față de patrie, respect față de părinți și binefăcători.

De asemenea, învățătorii trebuiau să le mai cultive calitatea de a fi onești și corecți în orice circumstanțe.

– Era preconizată verificarea cunoștințelor elevilor, acumulate în cadrul procesului de studii de patru ori pe an – la finele primului trimestru, înainte de Crăciun, înainte de a pleca în vacanța de Paști și la finele anului de studii. Rapoartele despre rezultatele acestor verificări învățătorii urmau să le prezinte rectorului, care, la rândul său, în baza lor, prezenta un raport mitropolitului.

– Vacanța de vară se încadra între 15 iulie și 1 septembrie.

– Anul școlar începea la 1 septembrie.

– La începutul lunii ianuarie, fiecare învățător era obligat să prezinte rectorului caracteristicile fiecărui elev. Pe baza acestor date, rectorul trebuia să prezinte un raport mitropolitului.

– Era interzisă categoric organizarea orelor de studii în zile de sărbători.

Abiturienții seminarului se prezintau în primul rând rectorului care le verifica personal cunoștințele și stabilea clasa în care urma să studieze viitorul elev.

În octombrie 1813, la cererea prefectului seminarului, Ivan Nesterovici, programa de învățământ pentru

seminarul teologic din Chișinău a fost modificată în conformitate cu cea prevăzută pentru Academia Teologică din Kiev, în nomenclatorul disciplinelor școlare fiind introduse: muzica, istoria, geografia, desenul.

Inițial termenul de studiu în seminar urma să fie de doi ani. Anii de studii în seminar se numeau clase. Astfel, primul an de studiu – pregătitor – se numea clasă pregătitoare, iar al II-lea an de studiu – clasă gramaticală²⁵. În următorul an școlar, 1814-1815, a fost stabilită durata termenului de studiu de 3 ani, sau 3 clase: primul an pregătitor (clasa pregătitoare), al II-lea an se numea: prima clasă gramaticală, sau clasa inferioară și al III-lea an de studiu, – a doua clasă gramaticală.

Iar în noul an școlar, 1815-1816, termenul de studii, prevăzut în cadrul seminarului, a avansat la 4 ani, pe motiv că absolvenții clasei a II-a gramaticale nu puteau să se oprească la jumătate de cale, prin urmare, stabilindu-se ca ei să-și prelungească studiile în cadrul seminarului, formându-se al 4-lea an de studiu, numit clasa de sintaxă. De asemenea, la intervenția conducerii seminarului, pentru elevii transferați în seminarul teologic din Chișinău de la seminarul teologic din Ekaterinoslav (deoarece părinții lor erau preoți în regiunea eparhiei Ekaterinoslav care a trecut la eparhia Chișinăului), a fost înființat iarăși un nou an de studiu – clasa de poezie și retorică.

Iată cum era organizat procesul de învățământ pentru fiecare an de studii. Vom începe cu anul de studiu pregătitor sau clasa pregătitoare. Din cauza lipsei doritorilor să facă studii în cadrul seminarului teologic din Chișinău, la 1813, atunci când s-a deschis, s-a ținut cont de analfabetismul general, atestat atât în rândurile populației laice, cât și în rândul clerului, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni a autorizat conducerea seminarului să admită la studii elevi neștiutori de carte²⁶. Tocmai pentru ei a și fost organizat primul an de studii – anul pregătitor. Acel lucru fiind confirmat de un raport al conducerii seminarului adresat Consistoriului Chișinăului prin care se menționa că contingentul clasei pregătitoare îl formează elevii care nu “posedă deprinderi de a citi și a scrie, ci doar tangențial cunosc aceste lucrări...”.

În continuare, programa de învățământ pentru clasa pregătitoare prevedea a învăța cititul și scrisul în limbile: rusă, greacă, latină și română, de asemenea, asimilarea noțiunilor matematice de bază și catehismul.

În realitate, din ceea ce era prevăzut se predă doar citirea și scrierea în limbile rusă și latină, precum și de studierea catehismului în zilele de duminică. În 1817, la intervenția învățătorilor care predau în clasa pregătitoare, conducerea seminarului a stabilit ca elevii cu reușită excelentă să formeze o subgrupă specială în cadrul clasei pregătitoare, unde urmau să studieze separat gramatica, limbile rusă și latină²⁷.

În anul următor, pentru clasa pregătitoare s-a decis să fie inclusă în programa de învățământ citirea textelor religioase în slavonă și română²⁸.

Manualele adoptate pentru clasa pregătitoare erau următoarele: pentru citirea și scrierea în limba rusă era prevăzută azbuka rusă (20 exemplare), iar pentru citirea și scrierea în limba latină a fost aprobat abecedarul latin (100 exemplare). Aceste manuale au fost puse la dispoziția seminarului teologic din Chișinău de către Sfântul Sinod. Subgrupa specială a clasei pregătitoare studia gramatica, limba rusă după manualul lui Memorski, iar gramatica și limba latină – după manualul lui Kamenski.

La finele anului școlar, elevii clasei pregătitoare urmau să susțină un examen public, în cadrul căruia erau verificate cunoștințele acumulate pe parcursul întregului an la disciplinele obligatorii.

Dar aici se înregistrează unele inconsecvențe, determinate de instabilitatea prezentării la studii a elevilor. Astfel, unii elevi se prezentau la studii la începutul anului școlar, alții, cei care s-au prezentat mai târziu, în comparație cu primii, nu posedau la finele anului de studiu materia prevăzută de programă. De aceea, drept soluție, s-a hotărât divizarea clasei pregătitoare în două subgrupe: o subgrupă fiind formată din cei ce s-au prezentat la studii în prima jumătate a anului și care-și încheiau anul școlar în vară; și a doua subgrupă, formată din cei care s-au prezentat la studii în a doua jumătate a anului și care-și încheiau anul școlar nu vara, ca ceilalți, ci în următorul an de studiu.

În baza acestui criteriu, avem creionată din punct de vedere statistic, următoarea situație: în clasa pregătitoare, în anul de învățământ 1817-1818, în anul pregătitor sunt atestați 137 de elevi, dintre care 22 își continuau studiile din anul precedent: 1816-1817²⁹, în 1818-1819, situația e și mai interesantă, din cei 113 elevi atestați în clasa pregătitoare, doar 41 erau în primul an de studiu (boboci), în rest, marea majoritate erau în cel de-al doilea an de studiu, continuându-și studiile din anul precedent, 1817-1818, și 23 elevi erau, deja, în al treilea an de studiu în clasa pregătitoare³⁰.

Această situație s-a menținut pe întreg parcursul primei perioade de funcționare a seminarului – 1813-1823, până la reformarea lui în 1823 în baza unui nou statut³¹.

Pentru al doilea an de studii – clasa inferioară gramaticală, sau clasa infimă, programa de studii prevedea, pe lângă obiectele care se studiau și în clasa pregătitoare, altele noi ca: etimologia limbii ruse, etimologia limbii latine, istoria Sfântă, catehismul, sintaxa limbii latine, regulile pentru compunere în latină, bazele geografiei, bazele aritmeticii³².

În noul an școlar 1820-1821 planul de studii al clasei infime a fost completată cu gramatica limbii eline³³.

Pentru clasa infimă au fost aprobate următoarele manuale: pentru predarea limbii latine era prevăzută lucrarea lui Bantâș-Kamenski și crestomația lui Leihbert, iar pentru predarea limbii ruse fusese recomandat manualul lui Memorski.

Al treilea an de studii se numea clasa gramaticală superioară, sau mai simplu, clasa gramaticală. Programul de studii pentru clasa gramaticală prevedea următoarele obiecte ordinare, (așa se numeau obiectele obligatorii): limba rusă și istoria, etimologia gramaticii limbii ruse, etimologia gramaticii limbii latine și regulile de bază ale sintaxei. Din obiectele extraordinare sau facultative făceau parte catehismul, Istoria sfântă, desenul, bazele geografiei, bazele aritmeticii, limba greacă și limba germană, care a fost introdusă în programul de studii, începând cu anul 1819³⁴.

Pentru clasa gramaticală erau aprobate următoarele manuale: pentru etimologia gramaticii limbii latine și sintaxă era prevăzută partea a doua a manualului lui Bantâș-Kamenski, iar pentru etimologia gramaticii limbii ruse și sintaxă – manualul lui Memorski.

În cadrul orelor de gramatică rusă și latină elevii erau antrenați în exersarea traducerii din rusă în latină și, invers, iar apoi efectuau analiza sintactică a propozițiilor din textele studiate. De regulă, pentru acasă primeau însărcinarea să învețe pasaje pe de rost din operele clasicilor latini și ruși, însoțite de analiza gramaticală. Pentru lucrul independent în cadrul orelor de studii elevii primeau însărcinarea să scrie compuneri, utilizând în narațiune regulile gramaticale studiate în ziua respectivă.

Cel de-al patrulea an de studii la seminarul teologic din Chișinău se numea clasa de sintaxă. În această clasă erau admiși doar elevii care aveau cu succes primele trei clase.

Programa de învățământ al seminarului teologic pentru clasa de sintaxă prevedea următoarele obiecte obligatorii: etimologia gramaticii limbii ruse, etimologia gramaticii limbii latine, sintaxa limbii ruse și catehismul.

Dintre obiectele facultative făceau parte; aritmetica, geografia matematică, istoria Rusiei, desenul și, începând cu 1816, limba română și limba greacă. În anul următor sunt excluse din programul de studiu facultativ limba română, limba greacă, istoria Rusiei și geografia matematică, în schimb au fost incluse în programul de studiu istoria iudeilor și regulile descrierii terestre contemporane.

După o nouă revizuire a programei de învățământ din 1819 și 1820, a fost reinclusă limba română și introduse unele obiecte noi ca geografia spațială³⁵.

Manualele adoptate pentru clasa de sintaxă a seminarului teologic din Chișinău erau următoarele: pentru etimologia gramaticii ruse și sintaxă era prevăzut manualul lui Memorski, iar pentru etimologia gramaticii limbii latine și sintaxă era prevăzut manualul lui Bantâș-Kamenski, partea a doua.

Absolvenților clasei de sintaxă ai seminarului teologic din Chișinău li se eliberau atestate de studii medii, oferindu-li-se posibilitatea de a deține funcția de ajutor de preot și organizator al corului bisericesc. Cu această clasă se încheia categoria claselor inferioare ale seminarului teologic din Chișinău (clasa pregătitoare, întâia gramaticală, a doua gramaticală și clasa de sintaxă). După ele urmau clasele superioare sau clasele seminariale propriu-zise, elevii, care-și făceau studiile în cadrul lor se numeau studenți. Cel de-al cincilea an de studiu în cadrul seminarului teologic din Chișinău se numea clasa de poezie și retorică. Aceasta era prima clasă superioară a seminarului.

Programa de studii pentru clasa de poezie și retorică prevedea următoarele obiecte obligatorii: poezia rusă, logică rusă, retorica rusă, prozodia, catehismul și prima parte a retoricii latine.

Dintre obiectele facultative prevăzute pentru clasa de poezie și retorică făceau parte: regulile descrierii terestre, istoria Rusiei, geografia matematică, geografia sfântă, desenul. Programa de studii, fiind completată, începând din 1816, cu ore facultative la limba română, limba germană și poezia latină, iar din 1817, numărul de ore facultative devine și mai impunător, prin includerea unor noi obiecte de cultură generală ca bazele algebrei, bazele geometriei, istoria universală și geografia universală³⁶. Începând cu 1819 s-a decis să fie inclusă studierea limbii ivrit, limbii franceze, istoriei iudeilor, și Statutului bisericesc³⁷.

Manualele acceptate pentru predarea disciplinelor școlare în clasa de poezie și retorică erau următoarele:

pentru prozodia și poezia latină era prevăzută gramatica lui Bantâș-Kamenski, completată cu lucrările separate ale poetilor latini ca Vergiliu, Horațiu, Ovidiu, retorica lui Lomonosov, primul și al doilea volum al retoricii latine a lui Burg, logica lui Baumeister.

În clasa de poezie și retorică elevii se familiarizau cu mecanismele de tipologizare a poeziei, ei înșiși fiind antrenați în compunerea (plierea versului) în diferite stiluri de ode, epigrame, fabule, balade etc.; sau cerându-li-se să transforme structura lor în altă formă poetică, de exemplu: o povestire să fie transformată în poezie sau fabulă și, invers, de asemenea, li se cerea să scrie poezie în stilul și maniera autorilor studiați ca Derjavin, Dimitriev, fabulistul Krâlov ș.a. Pentru a trage anumite concluzii, referitor la aptitudinile elevilor, cultivate în cadrul clasei de poezie și retorică, ar fi bine să ne familiarizăm cu poeziile și predicile elevilor seminarului teologic din Chișinău, ce-și făceau studiile în această clasă, adresate mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni de ziua (îngerului) numelui lui la 13 iulie în diferiți ani ca 1814, 1817 și 1820.

Din punct de vedere metodic, studierea retoricii era organizată într-o formă destul de rigidă: elevilor li se cerea să citească și să învețe pe de rost texte întregi, însoțindu-le, în paralel, cu o analiză retorică.

Cel de-al șaselea și al șaptelea an de studii în cadrul seminarului teologic din Chișinău era numit – clasa de filozofie – deschisă în 1817, când a fost dat în exploatare noul local al seminarului teologic din Chișinău³⁸.

Programa de studii pentru clasa de filozofie includea următoarele obiecte obligatorii: filozofia, logica, metafizica și fizica³⁹.

În cel de-al doilea an de studii în clasa de filozofie era prevăzută aceeași programă, ca și în primul an de studii, dar ceva mai aprofundat. Astfel, la capitolul filozofie se studiau două compartimente ale ei: filozofia practică și filozofia teoretică. Din filozofia teoretică făceau parte psihologia experimentală, logica și metafizica, iar la filozofia practică era inclusă metafizica morală.

Dintre obiectele facultative acceptate pentru clasa de filozofie făceau parte algebra, geometria, geografia matematică, catehismul, limba română, limba greacă și istoria universală.

Manualele acceptate pentru predarea materiei în clasa de filozofie erau următoarele: filozofia și logica se predau după sistemul lui Baumeister, fiind alăturate lucrările lui Golman, Sangher, Martinet și Lod care îl completau pe Baumeister.

Începând cu 1819, conducerea seminarului a anulat predarea filozofiei și a retoricii după sistemul lui Baumeister, stabilind ca în continuare ea să se predea după manualul lui Carp. Fizica și metafizica se predau după manualul lui Lomonosov.

În cadrul procesului de studii, profesorii cereau studenților ca, pe baza materialului studiat, să prezinte comunicări, referate, completându-le cu analize cu caracter filozofic și cercetări profunde a materialului expus. În special, se puneau accentul pe cultivarea la studenți a capacității expunerii gândurilor proprii, verbalizând și exteriorizând meditațiile interioare, modelându-se astfel, profunzimea lor spirituală. Ceea ce era cel mai cstat și apreciat de către profesori la studenți, era expunerea propriilor opinii, cât mai originale și novatorii, acordul și dezacordul bine argumentat cu materialul studiat. De asemenea, studenților li se propunea să exerseze zilnic, pe baza modelelor de retorică să improvizeze diferite discursuri oratorice cu caracter sensibilizant, care, ulterior, erau apreciate în cadrul examenelor lunare. Cele mai valoroase predici compuse de studenții seminarului se selectau și se rosteau la marile sărbători în biserici, constituind o adevărată carte de vizită a noii generații seminariale.

Pentru a fi atestați la finele anului de studii, studenții din clasa de filozofie erau obligați să prezinte pe parcursul anului trei referate în limba rusă și latină, ce ar fi conținut comentarii filozofice pe un anumit subiect din filozofie. Durata termenului de studii în clasa de filozofie a seminarului teologic din Chișinău era de doi ani.

Ultimul an de studii, cel de-al optulea, în cadrul seminarului teologic din Chișinău, era clasa de teologie, deschisă în 1819. Absolvenților acestei clase li se înmânau diplome de studii superioare⁴⁰.

Programul de studii, prevăzut pentru clasa de teologie, includea următoarele obiecte obligatorii: teologia dogmatică, teologia pastorală, hermeneutica, istoria biblică, istoria Bisericii, scrierea sfântă, dreptul canonic, micul statut și teologia morală⁴¹.

Manualele acceptate de conducerea seminarului pentru predarea materiei de studiu în clasa de teologie erau următoarele: Pentru teologie era prevăzut manualul lui Rambach, scris în latină, completat de lucrarea în latină "Prescurtarea", semnată de Irinei Falikovski și "Teologia" lui Teofan, indicată pentru teologia dogmatică. Teologia morală se preda după sistemul lui Teofilact, iar monografiile ecleziastice ale protoiereilor

Filaret și Inochentiu serveau ca manuale pentru istoria biblică – bisericească și istoria Bisericii. Pentru a fi atestați trimestrial, studenții din clasa de teologie erau obligați să prezinte teze de curs pe diferite subiecte la orice obiect, scrise în limba rusă și română, fiind apreciate acele teze care excelau în măiestria artei de a sensibiliza auditoriul prin profunzimea mesajului pe care-l conțineau. Ele, de regulă, se citeau în public la marile sărbători în biserici și în sala festivă a seminarului. Durata termenului de studii în clasa de teologie era, ca și în clasa de filozofie, de 2 ani. Această clasă fiind deschisă, după cum am consemnat mai sus, la 26 septembrie 1819, pentru primii absolvenți ai clasei de filozofie, ai anilor de studii 1817-1818, 1818-1819 în număr de 10 persoane⁴². Toți acești studenți, peste doi ani de zile, în 1821, au absolvit cu succes clasa de teologie⁴³. În 1821, au fost admiși în clasa de teologie 7 absolvenți ai clasei de filozofie, care au finalizat studiile cu succes în această clasă în vara anului 1823, 5 dintre ei făceau parte din categoria primilor elevi ai seminarului teologic din Chișinău, care și-au început studiile în îndepărtatul 1813, 1 februarie⁴⁴. Deci, anume absolvenții clasei de teologie, în 1823, au și fost prima promoție adevărată de studenți ai seminarului teologic din Chișinău, care au trecut prin toate clasele lui, fiind prezenți în sălile de studii ale seminarului timp de zece ani de zile, de la înființarea sa și până la reorganizarea din 1823.

Iată cum a evoluat contingentul școlar în cadrul seminarului teologic din Chișinău. În ziua deschiderii seminarului, potrivit informației furnizate de materialele de arhivă, școala bănuleşteană, care ulterior, a dat sute de personalități notorii Basarabiei, avea la activ un contingent de școlari în număr de zece copii dintre care 5 erau din familii de nobili și 5 făceau parte din familii de preoți. Anume ei au fost primii elevi ai seminarului teologic din Chișinău.

Mai mult ca probabil, majoritatea dintre aceștia erau originari din Chișinău, deoarece, după cum se consideră în istoriografie, populația rurală a fost informată, din cauza circumstanțelor, mult mai târziu despre deschiderea seminarului.

Pe parcursul primei perioade de activitate a seminarului teologic din Chișinău, de la deschiderea sa, la 1 februarie 1813, și până la reforma din 1823, au fost încadrați la studii circa 1500 de elevi. Dintre ei, 850 de elevi erau copii ai reprezentanților clerului, iar aproximativ 650 de elevi reprezentau categoriile sociale laice. Din punct de vedere statistic avem proiectată următoarea situație a numărului total de elevi din toate clasele seminarului pe parcursul primei perioade, până la reforma din 1823.

În 1813 numărul total al elevilor în ambele clase, pregătitoare și gramaticală, era de 53 de elevi.

Anul	Numărul total de elevi	Numărul elevilor din familiile reprezentanților clerului	Numărul de elevi din familii de nobili și laici
1815	135	68	67
1816	108	66	42
1817	150	69	81
1818	203	105	98
1819	235	126	109
1820	200	119	81
1822	200	125	75
1823	180	141	39

În categoria laicilor, de regulă, intrau copii din familii de militari, nobili, negustori, moșieri, mazili, etc. În categoria copiilor reprezentanților clerului: preoți, diaconi, paraclisieri, clopotari.

Aceste date statistice demonstrează că seminarul teologic din Chișinău a activat în prima perioadă cu un număr destul de redus de elevi, dacă e să luăm în considerație că aceasta era o instituție de învățământ de talie regională, unică în Basarabia, care a asigurat absolvenților studii superioare până la reforma din 1823⁴⁵. Cel mai mare număr de elevi, înregistrat în cadrul seminarului, a fost în 1819, atunci când s-a format numărul complet de 7 clase ordinare, numărul total de elevi atingând cifra de 235⁴⁶.

Din punct de vedere al apartenenței sociale, seminarul teologic din Chișinău era o instituție eterogenă, în care-și făceau studiile reprezentanți ai diferitelor categorii sociale. Vârsta majorității elevilor seminarului era cuprinsă între 6-17 ani, iar în clasele superioare sunt atestați studenți și de 24-28 de ani. Un aspect important al funcționării seminarului teologic din Chișinău ține de compartimentul privind conduita elevilor în cadrul seminarului teologic. Supravegherea conduitei și a frecvenței elevilor intra în obligațiile prefectului. În caz de atestare a anumitor neregularități, el raporta conducerea seminarului, solicitând intervenția acesteia. De

exemplu, la neprezentarea elevilor la studii după vacanță se elabora lista însoțită de un raport detaliat și se înainta rectorului pentru a fi luate măsurile de rigoare.⁴⁷

Începând cu 1823, în conformitate cu raportul prefectului seminarului A. Juminski, referitor la instituirea unui colegiu de ajutori de prefecți din rândul elevilor, conducerea seminarului a decis, în baza art. 81 și 82 ale regulamentului seminarelor teologice, de a se institui colegiul “starostelor”.

Astfel, pe parcursul primei perioade de activitate, până la reformarea din 1823, seminarul teologic din Chișinău a avut 2 rectori: protoiereul Petre Kunițki și arhimandritul Irinei (Ivan Nesterovici); doi prefecți: arhimandritul Irinei și Avraam Juminski, și 3 economi: Fiodor Oghinski, Mihail Dâdițki, Grigore Glijinski.

Seminarul avea 7 clase ordinare: pregătitoare, infimă, gramaticală, de sintaxă, de poezie și retorică, de filozofie și de teologie. De asemenea erau 25 de clase extraordinare.

Termenul de studii era de 10 ani, absolvenților seminarului teologic din Chișinău, până la 1823, eliberându-li-se diplome de studii superioare.

În concluzie, prima perioadă din istoria seminarului teologic din Chișinău se caracterizează prin mai multe aspecte. În primul rând, este vorba de crearea unui cadru corespunzător existenței acestei instituții de învățământ. Se poate constata o preocupare a oficialităților provinciei proaspăt anexate la Imperiul Rus de creare și dezvoltare a acestei forme de învățământ. Totodată, se poate remarca faptul că inițial au existat o serie de probleme care n-au putut fi rezolvate dintr-odată. Mai mult decât atât, pentru soluționarea unor probleme a fost nevoie de mult timp și practic, s-a întins pe parcursul întregii perioade. Apărută într-o primă fază ca un accesoriu indispensabil al mitropoliei nou create a Chișinăului și Hotinului, ulterior a fost nevoie de racordarea acestei instituții de învățământ la sistemul existent în restul Imperiului Rus. Or, și în acest caz a fost vorba de depășirea unor obstacole iminente care au apărut în fața acestei instituții de învățământ. Dincolo de implicațiile și scopurile politice legate de deschiderea seminarului teologic la Chișinău, care urmăreau niște obiective bine precizate – de a integra teritoriile anexate în sistemul întregului imperiu, fără îndoială, înființarea unei instituții de învățământ a avut și niște repercusiuni pozitive asupra dezvoltării regiunii pe termen lung.

Așa cum am văzut mai sus, seminarul teologic din Chișinău a fost înființat în baza vechilor regulamente teologice ruse din sec. al XVIII-lea, prin care devenea o instituție eparhială, subordonată în exclusivitate arhierului local, funcționând în baza propriului statut, în cadrul căruia erau comasate cele trei trepte ale învățământului: primar, secundar și superior. Exact atunci când a fost deschis seminarul teologic din Chișinău, la 1813, fusese adoptat noul regulament din 1808-1814 pentru seminarele teologice, dar el nu intrase încă în vigoare pe întregul teritoriu al Imperiului Rus, căci, prima școală care a început să funcționeze în baza acestui regulament a fost deschisă abia în 1814.

Problema reorganizării seminarului teologic din Chișinău s-a pus în discuție după ce prima promoție a acestei instituții a absolvit cursurile seminariale depline, care au durat 10 ani – între 1813 și 1823⁴⁸. Noul regulament, introdus la 28 octombrie 1823, a modificat radical structura seminarului, coborându-l de la o instituție de învățământ de studii superioare la una de studii medii. Astfel, în conformitate cu prevederile noului regulament din 1808-1814, se lichida sistemul de învățământ compact din cadrul seminarului, care prevedea comasarea celor trei diviziuni: primar, secundar și superior într-un tot întreg în cadrul aceleiași școli. Ca urmare, învățământul teologic inferior urma să fie promovat în cadrul școlilor spirituale, ținutale și parohiale. Învățământul mediu fusese repartizat seminarelor teologice, iar cel superior revenea Academiilor teologice⁴⁹.

Note

1. П. Чехов, Народное образование в России, Москва, 1912, p.48.
2. Труды Бессарабского историко-археологического общества, Кишинев, IX, p.59.
3. ANRM, F.733, inv.1, d.422, f.9
4. Лотоцкий, История Кишиневской духовной семинарии, Кишинев, 1913, p.138-146; N.Popovschi, Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși, Chișinău, 1931, p.69.
5. N.Iorga, Istoria învățământului românesc, p.146.
6. Z.Arbure, Basarabia, p.745

7. Труды Бессарабского историко-археологического общества, Кишинев, X, p.60.
8. Стадницкий, Митрополия Тавррийская, p.297.
9. N.Iorga, op.cit., p.146.
10. Стадницкий, op.cit., p.297.
11. Ibidem, p.297.
12. Лотоцкий, op.cit. p.146.
13. Ibidem, p.146-147.
14. ANRM, F.733, d.42, f. 2.
15. Ibidem.

16. Ibidem.
17. Лотоцкий, *op.cit.*, p.148.
18. ANRM, F.733, d.422, f.8.
19. Кишиневские Епархиальные Ведомости, 1892, XI, p.263.
20. Труды Бессарабского историко-археологического общества, Кишинев, X, p.60.
21. Лотоцкий, p.148.
22. Ibidem, p.148.
23. ANRM, F.733, d.422, f.4.
24. Кишиневские Епархиальные Ведомости, 1871, пг.19, p.457.
25. ANRM, F.733, D.422, f.7.
26. ПД Куницкий, Краткое описание Заднепровской обл., Санкт-Петербург, 1813.
27. ANRM, F.1862, Inv.9, d.1, f.3.
28. ANRM, F.1862, Inv.9, d.2, f.10.
29. ANRM, F.1862, Inv.9, d.1, f.11.
30. ANRM, F.1862, Inv.9, d.3, f.4.
31. ANRM, F.1862, Inv.9, d.7, f.3.
32. ANRM, F.1862, Inv.9, d.1, f.2.
33. ANRM, F.1862, Inv.9, d.5 f.12.
34. ANRM, F.1862, Inv.9, d.3, f. 10.
35. ANRM, F.1862, Inv.9, d.5, f.5.
36. ANRM, F.1862, Inv.9, d.1, f.5.
37. ANRM, F.1862, Inv.9, d.5, f.12.
38. ANRM, F.1862, Inv.9, d.1, f.13.
39. ANRM, F.1862, Inv.9, d.1, f.14.
40. ANRM, F.1862, Inv.9, d.3, f.15.
41. ANRM, F.1862, Inv.9, d.3, f.12.
42. ANRM, F.1862, Inv.9, d.3, f. 14.
43. ANRM, F.1862, Inv.9, d.6, f.4.
44. ANRM, F.1862, Inv.9, d.283, f.6.
45. ANRM, F.1862, Inv.9, d.1, 2, 3, 5, 7, 283.
46. ANRM, F.1862, Inv.9, d.9, f. 2.
47. ANRM, fond 1862, inv. 9, d.10.
48. ANRM, F.1862, Inv.9, d.281, 282.
49. ANRM, F.1862, Inv.9, d.10, f.12; Труды Бессарабского историко-археологического общества, Кишинев, X, p.73.

RESUME

Le 31 janvier 1813 en Bessarabie a été fonder la première institution d'enseignement théologique supérieure – Le Séminaire Théologique du Chisinev. Le séminaire a éduqué et enseigne au cours d'un siècle beaucoup des personnalités remarquables de la Bessarabie. Il a formé une nouvelle culture théologique de la région.

ВНЕДРЕНИЕ МИРОВЫХ СУДОВ В БЕССАРАБИИ И ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДОСТУПА К ИНФОРМАЦИИ ОБ ИХ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ (конец 60-х- 70-е гг. XIX в.)

А.П. Боршевский, магистр наук, старший преподаватель юридического факультета Комратского госуниверситета

В апреле 1869 г. Государственный Совет Российской империи принял решение о введении в Бессарабии Судебных уставов 1864 г., которые начали действовать с 20 декабря 1869 г. Судебная реформа в Бессарабии проводилась на основе Судебных уставов 1864 г.: Учреждение судебных установлений, уставы уголовного и гражданского судопроизводства, устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями¹. В области вводится новое судебное-процессуальное законодательство, основанное на передовых принципах: гласность, независимость суда, несменяемость судей, отмена теории формальных доказательств, создание нотариата и др. Судебными уставами 1864г. был введен новый тип процесса - состязательный, основанный на непосредственном восприятии судом того доказательственного материала, который ему предоставляется сторонами. Состязательность процесса определялась законодателем как наличие и взаимодействие самостоятельных равноправных сторон при нейтральной, пассивной роли суда.

На основании Судебных уставов в Бессарабии создаются новые учреждения- суд присяжных и мировой суд. В Бессарабии мировые суды официально были открыты 20 декабря 1869 года, но не все

они начали функционировать по причине недостатка квартир, устройства камеры для судьи, а в некоторых участках во время открытия новых судов судей вовсе не было. Поэтому фактически «мировые суды ... начали свою деятельность собственно с января 1870 года»². В первых заседаниях перед зданием мировых судей собиралась «толпа народу»³, «камеры мирового судьи постоянно полны любопытными»⁴. Во время заседаний мирового съезда в зале присутствовало по 50- 60 человек⁵, в результате чего «не только зал заседания, но и прихожая и сени были битком набиты любопытными, не успевшие занять место стояли... сплошной массой»⁶.

В южных регионах Бессарабии, находившихся в тот период под власть Молдовы, данные учреждения были введены позже.

Лишь после русско-турецкой войны, в результате Берлинского трактата 1878 г., когда данная территория снова вошла в состав Бессарабии, новые судебные учреждения вводятся и тут.

В 1878 году Указом Правительствующего сената деятельность мировой юстиции была распространена в «части Бессарабии, присоединенной к России на основании Берлинского трактата 1878 г.»⁷. Из большей части данной территории был образован Измаильский уезд, в котором был учрежден отдельный судебный мировой округ, состоящий из 7 мировых судей - 2-х для г. Измаила, по одному для городов Рении и Кагула и трех в уездные участки, председателя мирового съезда, судебного пристава, одного секретаря и 2-х его помощников⁸. Мировые судьи Измаильского уезда, в отличие от других уездов Бессарабии, были назначены от правительства⁹.

Остальная часть присоединенной в 1878 г. территории южной Бессарабии была разделена между Кишиневским, Аккерманским и Бендерским уездами¹⁰. В Указе Правительствующего сената о порядке отправления правосудия в части Бессарабии, присоединенной к России на основании Берлинского трактата, предусматривалось подчинить эту территорию ведомству смежных мировых судебных установлений впредь до производства в этих уездах дополнительных выборов в мировые судьи или до передела мировых участков по усмотрению местных уездных земств¹¹.

В мировые судьи могли быть избраны те из местных жителей, которые:

- во 1-х, имеют не менее двадцати пяти лет от роду;
- во 2-х, получили образование в высших или средних учебных заведениях, или выдержали соответствующее сему испытание, или же прослужили не менее трех лет в таких должностях, при исправлении которых могли приобрести практические сведения в производстве судебных дел;
- в 3-х, если притом они сами, или их родители, или жены владеют, хотя бы и в разных местах, или пространством земли вдвое против того, которое определено для непосредственного участия в избрании гласных в уездные земские собрания, или другим недвижимым имуществом ценою не ниже пятнадцати тысяч рублей, а в городах – недвижимую собственностью, оцененную для взимания налога: в столицах не менее шести тысяч, в прочих же городах не менее трех тысяч рублей.

Мировые судьи, как почетные, так и участковые, избирались на три года. Выборы мировых судей производились на уездных земских собраниях.

Мировые суды рассматривали мелкие гражданские и уголовные дела. Среди всей массы дел, рассмотренных мировыми судами Бессарабии, обычно преобладали гражданские дела¹² (в отдельные периоды они составляли до 80 % всех дел¹³). Мировые судьи состояли по уездам и по городам. Уезд с находящимися в нем городами составлял мировой округ. Мировой округ разделялся на мировые участки. В каждом мировом участке находился участковый мировой судья. Данные таблицы 1 показывают количество участковых мировых судей в Бессарабии за 5 лет- в 1870-1874гг.

Участковые мировые судьи Бессарабии в 1870-1874гг. Таблица 1 *

Уезды Бессарабии	Участковые мировые судьи				
	1870 г.	1871 г.	1872 г.	1873 г.	1874 г.
Кишиневский	11	10	10	10	11
Оргеевский	5	5	6	7	7
Яский	6	6	6	6	6
Сорокский	7	7	7	6	6
Хотинский	7	7	7	7	7
Бендерский	5	5	5	5	5
Аккерманский	5	5	5	5	5
Итого по Бессарабии	46	45	46	46	47

* Таблица составлена нами на основе фондов Национального Архива РМ: 1870 год - НА РМ. Ф. 151, оп. 1, ед. хр. 25. Л. 93; 1871 год - НА РМ. Ф.151, оп. 1, ед. хр.25. Л. 95. 1872 год - НА РМ. Ф. 151, оп. 1, ед. хр.25. Л. 97; 1873 год - НА РМ. Ф.151, оп. 1, ед. хр. 25. Л. 99; 1874 год - НА РМ. Ф. 151, оп. 1, ед. хр. 25. Л. 100.

В 1876 году в Бессарабии участковых мировых судей насчитывалось 48, из них - в Кишиневском уезде - 11, Оргеевском - 8, Ясском - 6, Сорокском - 6, Хотинском- 7, Бендерском- 5, Аккерманском - 5¹⁴. К концу 70-х г. XIX в. количество судей данных участках было таким же¹⁵.

Участковые мировые судьи за исполнение должности судьи другого участка получали жалование, так как они при выполнении данной работы «несли издержки»¹⁶.

Участковый мировой судья избирал, с согласия съезда мировых судей, постоянное место пребывания в своем участке для разбирательства подсудных ему дел¹⁷; но прошения жителей он должен был принимать везде и во всякое время, а в необходимых случаях и разбирать дела на местах, где они возникли¹⁸. Правительствующий сенат отмечал, что мировой съезд имеет право указывать мировому судье на необходимость выезда, для разбирательства дел, в отдаленные от его камеры местности¹⁹.

В мировом округе кроме участковых состояли также почетные мировые судьи. В таблице 2 показано количество почетных мировых судей в Бессарабии за 5 лет- в 1870-1874гг.

Почетные мировые судьи Бессарабии в 1870-1874гг. Таблица 2.*

Уезды Бессарабии	Почетные мировые судьи				
	1870 г.	1871 г.	1872 г.	1873 г.	1874 г.
Кишиневский	13	11	9	12	12
Оргеевский	15	15	16	22	22
Ясский	12	14	17	17	20
Сорокский	15	15	15	12	12
Хотинский	11	11	11	15	16
Бендерский	9	8	8	13	13
Аkkerманский	16	11	11	14	13
Итого по Бессарабии	91	85	87	105	108

* Таблица составлена нами на основе фондов Национального Архива РМ: 1870 год- НА РМ. Ф. 151, оп. 1, ед. хр. 25. Л. 93; 1871 год- НА РМ. Ф.151, оп. 1, ед. хр.25. Л. 95. 1872 год - НА РМ. Ф. 151, оп. 1, ед. хр.25. Л. 97; 1873 год- НА РМ. Ф.151, оп. 1, ед. хр. 25. Л. 99; 1874 год- НА РМ. Ф. 151, оп. 1, ед. хр. 25. Л. 100.

Отличались почетные мировые судьи от участковых тем, что никаких сумм денег на содержание и расходы по своей должности не получали и могли занимать должности в государственных и общественных учреждениях (за исключением должностей прокуроров, их товарищей и местных чиновников казенных управлений и полиции), не обязывались законом жить в том округе, где были избраны. Сенат отмечал, что почетные мировые судьи не получают жалование даже в случаи исполнения ими обязанностей участкового мирового судьи. В тоже время Сенат указал, что «нельзя на них возлагать обязанности содержания канцелярии мирового судьи, для чего из сумм, причитающихся на долю отсутствующего мирового судьи, часть денег, потраченных на содержание канцелярии, должна выдаваться исполняющему его обязанности, безразлично, будет ли он из участковых или почетных мировых судей».

Законодательство также предусматривало существование добавочных мировых судей. Основное отличие участковых мировых судей от добавочных заключалось в том, что последние не были прикреплены к постоянному участку, а осуществляли лишь отдельные поручения мирового съезда и временно исполняли обязанности отсутствующих участковых судей. Порядок их назначения к исполнению обязанностей мирового судьи участка определялся решением мирового съезда. Однако в Бессарабии в исследуемый период их деятельность не предусматривалась. Лишь в 1882 году по Высочайше утвержденному мнению Государственного Совета должность добавочного мирового судьи была учреждена в Измаильском уезде²⁰. На добавочного мирового судью Измаильского уезда, по распоряжению председателя мирового съезда, возлагалось исполнение обязанностей участковых судей в случае их увольнения, отсутствия, болезни или смерти.

Важнейшей составляющей деятельности мировой юстиции являлся принцип их доступа к информации об их деятельности.

Заседания мирового суда обычно было открыто. Как отмечалось в прессе Бессарабии того периода, камеры мирового судьи были постоянно полны любопытными, аналогичная ситуация наблюдалась в мировых съездах, что подтверждает открытость мировой юстиции.

Открытой являлась информация о рассматриваемых мировыми съездами делах. В Бессарабии список гражданских и уголовных дел, подлежащих рассмотрению в сессиях мирового съезда, предварительно печатался в губернских ведомостях.

Мировые судьи в продолжение установленного для них выборного срока не могли быть ни увольняемы без прошения (кроме случаев, когда судьи не явились на службу в установленные сроки без уважительных причин, или же в течении года по болезни, или же когда судья был удален от должности решением Общего собрания Кассационных департаментов Сената по причине уголовного взыскания, наказания или объявления судьи несостоятельным), ни переводимы из одной местности в другую без их согласия. Временное устранение от должности допускалось только в случае предания их суду, а совершенному удалению или отрешению от должности они подвергались не иначе как по приговорам уголовного суда. Независимость суда от администрации, подчинение их только закону делали данное учреждение «государством в государстве»²¹, вследствие чего «власть монарха лишалась части своих верховных прав»²².

Собрание как почетных, так и участковых мировых судей каждого округа составляло высшую мировую инстанцию, именуемую съездом мировых судей. Он действовал периодически, выполняя две функции: судебное разбирательство второй степени и судебное управление мировым округом. Состоял мировой съезд из председателя, неперменного члена и мировых судей округа. При съезде учреждались секретарь и канцелярия. В качестве суда второй степени съезд являлся апелляционной²³, а по делам меньшей важности - кассационной инстанцией мирового суда. Особенностью в данном случае было то, что в состав суда второй степени входили те же лица, которые отправляли правосудие в суде первой степени, а единоличное разбирательство у участкового судьи в мировом съезде сменялось коллегиальным рассмотрением дела.

Разбирательство дел на съезде производилось тем же порядком, как у мировых судей, в том числе с заслушиванием сторон, свидетелей и сведущих лиц.

Мировые судьи и их съезды на основании Учреждения Судебных установлений и циркулярного предложения Бессарабского губернатора составляли ежегодные отчеты о движении у них дел для представления министру юстиции и статистическому комитету²⁴.

Мировой суд был призван воплощать в жизнь жившую в народе мечту о суде «скором, правом и милостивом»; освобождал вышестоящие инстанции от разрешения мелких дел; решал отчасти проблему юридических кадров, так как рассмотрение такого рода дел вполне можно быловерить непрофессионалам, если они отвечали определенному уровню требований, были избраны представительным органом, пользовались уважением и доверием среди местного населения²⁵.

Особое внимание законодательство уделило вопросу о применении норм права мировыми судами в «части Бессарабии, присоединенной к России на основании Берлинского трактата» в отношении гражданских дел, возникших при румынском правительстве²⁶. Законодательство предусматривало, что аналогичные гражданские дела по договорам, обязательствам и другим имущественным отношениям подлежат разрешению на основании законов, при соблюдении которых они возникли. При ссылке на статьи румынских законов тяжущиеся обязывались предоставить их перевод на русский язык²⁷. Таким образом на данной территории румынские гражданские законы остались в силе²⁸.

Новый суд, кроме интереса новизны, быстро сделался популярным своею доступностью, быстротою и несложностью формальностей сравнительно с прежним судом. Назначением мирового института было внесение в сферу повседневных гражданских отношений первых элементов благоустроенного общежития - сознания гражданами своих прав и обязанностей. Если новый гласный суд называют - и справедливо называют - школою гражданского воспитания, то мировые учреждения с тысячами камер, разбросанных по самым отдаленным захолустьям империи, являлись первою и самую важную ступенью этой школы. Недаром министр юстиции Д. Н. Замятнин, в своей речи, произнесенной при открытии нового суда, назвал мировой суд «краеугольным камнем гласного, скорого, правого и милостивого суда».

Литература

1. Судебные уставы 20 ноября 1864 г., с изложением рассуждений, на коих они основаны. СПб., 1867.
2. Бессарабские областные ведомости. 1870. 15 августа.
3. Там же. 1870. 7 февраля.
4. Там же. 1870. 14 марта.
5. Там же. 1870. 7 февраля.
6. Там же. 1870. 14 марта.
7. Бессарабские губернские ведомости. 1878. 18 октября.
8. Указ Правительствующего сената от 21 сентября 1878 года о порядке отправления правосудия в части Бессарабии, присоединенной к России на основании Берлинского трактата// ПСЗ. Собрание второе. Том XLIII, отделение второе. 1878. СПб., 1880. С. 162-163..
9. Новаков С.З. Социально-экономическое развитие болгарских и гагаузских сел южной Бессарабии (1857-1918). Кишинев, 2004. С. 248.
10. Батюшков П.Н. Бессарабия. Историческое описание. СПб., 1892.С. 170.
11. Указ Правительствующего сената от 21 сентября 1878 года о порядке отправления правосудия в части Бессарабии, присоединенной к России на основании Берлинского трактата// ПСЗ. Собрание второе. Том XLIII, отделение второе. 1878. СПб., 1880. С. 162-163.
12. НА РМ. Ф. 2, оп. 1, ед. хр. 8230. Л.4-5; Сборник Бессарабского земства, издаваемый Бессарабской губернской земскою управою. 1874. Год четвертый. № 3. Кишинев, 1874. С. 30-31; Сборник Бессарабского земства... 1876. Год шестой. № 5. Кишинев, 1876. С. 150-151; Сборник Бессарабского земства... 1877. Год седьмой. № 6. Кишинев, 1877. С. 10-11; Бессарабские областные ведомости. 1870. 15 августа; Бессарабские губернские ведомости. 1875. 14 июля; Бессарабские губернские ведомости. 1875. 21 июля; Отчет о действиях Сорокской уездной земской управы с 1 сентября 1877 по 1 сентября 1878 гг. С. 10-11.
13. Сборник Бессарабского земства... 1878. Год восьмой. № 4. Кишинев, 1878. С. 35.
14. Обзор Бессарабской губернии за 1876 год. Б.г. Приложение №17.
15. Вестник Бессарабского земства... 1881. Год одиннадцатый. № 1-2. Кишинев, 1881.С. 43.
16. Сборник Бессарабского земства.1871. Год первый. № 2. Кишинев, 1871.С. 89.
17. Скрементова О.С. Институт мировых судей по Учреждению судебных установлений 1864 года//Научные труды. Российская академия юридических наук. Выпуск 4. В трех томах. Том 3. М., 2004. С. 350.
18. Сборник решений Правительствующего сената по вопросам о привлечении к ответственности должностных лиц судебного ведомства за неправильное действие по службе./Сост. Н. Рычков. СПб., 1879. С.1.
19. Решения Общего собрания Первого и Кассационных департаментов и Кассационных департаментов Правительствующего сената. 1877, 1878, 1879 гг. СПб., 1881. С. 20.
20. Узаконения, изданные в пояснение и дополнение к Судебным уставам императора Александра II. СПб., 1884.С. 316
21. Московские ведомости. 1885. 4 сентября.
22. Там же. 1884. 23 января.
23. Lupașcu Z. Instituțiile politice și cele juridice din Basarabia (1812-1917). Chișinău, 2004. P. 63.
24. Сборник Бессарабского земства. 1878. Год восьмой. № 4. Кишинев, 1878.С. 33-34.
25. Ефремова Н., Немытина М. Местное самоуправление и юстиция в России (1864 - 1917 гг.) //Муниципальное право. 2001. №2. С.65-67.
26. Высочайше утвержденные 24 января 1879 года правила, подлежащие соблюдению при рассмотрении уголовных и гражданских дел, возникших при румынском правительстве в присоединенной к России части Бессарабии на основании Берлинского трактата// Узаконения, изданные в пояснение и дополнение к Судебным Уставам Александра II. СПб., 1884. С. 328-331.
27. Там же. С. 330.
28. Савенко М.Г. Практика Правительствующего сената по Бессарабскому праву. Кишинев, 1914. С. 31.

SUMMARY

The important advantage of this article is that it in a complex and in detail investigates such important theme as activity of the mirovyh judicial establishments entered in Bessarabia in 1869. Accessibility and equality of everybody before the law were basic principles of activity of mirovyh judges, which became some kind of “school of respect for the person and the law”. Article is based on the broad range of sources, including funds of National Archive of the Republic of Moldova.

DOCUMENTAR

PRIMELE MENȚIUNI DOCUMENTARE ALE LOCALITĂȚILOR ANENII NOI, BARABOI, CĂRPINENI, HANSCA, HINCĂUȚI, PUHOI, SĂIȚI, ȘTEFAN VODĂ ȘI TARTAU DE SALCIE

Dinu Poștarencu

Anenii Noi. După Vladimir Nicu, orașul Anenii Noi este “atestat la 27 iunie 1731 cu denumirea Pașcani”¹.

În sursa indicată de V. Nicu se menționează că la 27 iunie 1731 “un Ursul Hârcăială dă o mărturie la mâna lui Pavăl din Pașcani”, prin care confirmă stăpânirea acestuia asupra moșiei Chirca². De fapt, în mărturia lui Ursul Hârcăială din 27 iunie 1731, reproducă integral în sursa citată, nu este amintit toponimul *Pașcani*³. El este prezent într-o carte emisă la 30 iulie 1734 de domnul Moldovei Constantin Mavrocordat, în care se precizează că Pavel, proprietarul moșiei Chirca din apropierea Merenilor, este din Pașcani⁴.

De vreme ce actul nu ne oferă detalii referitoare la poziția geografică a localității Pașcani, considerăm ca fiind neîntemeiată deducția lansată de V. Nicu. Chiar dacă admitem că pe locul actualului oraș Anenii Noi a existat în trecut o localitate Pașcani, atunci, în mod firesc, se iscă întrebarea: de ce așezarea respectivă, cu denumirea Pașcani, nu este atestată documentar după 1731?

Satul Pașcani, menționat în actul la care ne-am referit, nu era altul, bănuim, decât Pașcanii de astăzi din părțile Hânceștilor. Deși este situat la o distanță însemnată de Chirca, vom lua în considerație faptul că persoanele care aveau răzeșie la Chirca, moșie nelocuită pe atunci, nu erau din partea locului, ci din Cimișeni, Chișinău, Durlăști.

În plus, teritoriul pe care este situat în prezent orașul Anenii Noi, întins până la Bâc, făcea parte, la 1731, din fâșia “celor 2 ceasuri” - o zonă neutră dintre Principatul Moldovei și nogaii din Bugeac, unde ultimii, deși sub raport jurisdicțional fâșia aparținea Moldovei, aveau dreptul să practice agricultura, fără însă a ridica construcții permanente. Prin urmare, este puțin probabil ca în limitele acestei fâșii să fi existat așezări moldovenesti, populația românească fiind silită, imediat după încheierea războiului ruso-turc din 1711, să se retragă sub presiunea acestui neam turanic.

De remarcat că documentele de epocă atestă existența toponimului *Pașcani* în zona unde actualmente se află orașul Anenii Noi, el fiind consemnat împreună cu un alt nume topic - *Anina*. Ambele figurează într-un act de arhivă, datat cu 21 noiembrie 1883, specificându-se în el că sectoarele nelocuite Anina și Pașcani, împreună cu satele Molești, Cărbuna, Gangura, Căinari, Țânțăreni, Geamănă, Coșcalia și Baccealia, sunt părți din trupul moșiei Hotărniceni⁵. Într-un nomenclator al localităților basarabene, cu date statistice din 1859, se concretizează că satul Țânțăreni (numit și Luțeni) este așezat lângă râul Bâc cu semnele naturale de hotar⁶ Anina și Pașcani⁷. Drept semne naturale de hotar pot servi o pădure, o râpă, un deal, un râu etc. Astfel, toponimele Anina și Pașcani indicau anumite locuri din preajma satului Țânțăreni.

Iar dintr-o listă de proprietăți funciare, conținând informații acumulate până la data de 1 ianuarie 1865, aflăm că moșia Țânțăreni, împreună cu terenurile nelocuite Anina și Pașcani, aparținea descendenților baronesei Stuart⁸. Așadar, în perioada respectivă, terenurile Anina și Pașcani constituiau părți componente ale moșiei Țânțăreni.

Către sfârșitul sec. al XIX-lea, pe aceste părți de moșie au fost înființate localitățile Novo-Nicolaevca Rusească, Novo-Nicolaevca Nemțească și Berezoc-Cecelnic care, la începutul sec. al XX-lea aveau statut de cătun.

La 1 ianuarie 1926, în conformitate cu legea administrativă din 7 octombrie 1925, este modificată denumirea localităților: Nicolaevca Nemțească în Anenii Noi, Nicolaevca Rusească în Anenii Vechi și Berezoc-Cecelnic în Berezoc⁹.

Baraboi (Rișcani). Conform *Dicționarului statistic al Basarabiei*, editat în 1923, satul **Baraboi** a fost înființat în anul 1823¹⁰, datare care, fiind preluată, evident, din această sursă, figurează într-o serie de publicații

apărute ulterior¹¹. Datarea respectivă nu poate fi luată, însă, în considerație din simplul motiv că nici în una din tipăriturile la care ne-am referit mai sus nu este indicat suportul documentar.

Totodată, constatăm că în actele vremii nu este consemnată existența în anii '20-'30 ai secolului al XIX-lea a unui sat cu denumirea de Baraboi în partea dreaptă a zonei superioare a râului Răut. Un asemenea sat nu este înregistrat, bunăoară, în lista de sate și cătune din județul Iași, elaborată în 1830 din ordinul guvernatorului Basarabiei A.I. Sorokunski¹², nici într-o altă listă de localități din 1832¹³. Denumirea lui nu este prezentă nici pe foile de titlu ale listelor contribuabililor din fiecare localitate basarabeană, liste care au fost întocmite în cadrul recensământului fiscal din 1835 realizat de către autoritățile țariste. Prin urmare, el nu putea fi omis în cazul dacă exista.

Drept confirmare servește și un document trecut în registrul de acte al Tribunalului din județele Soroca și Iași, care reprezintă un contract încheiat la 20 decembrie 1839 între comisul Nicolae Cristofor Spiro, mandatarul domnului Principatului Moldovei Mihail Sturdza, și împuterniciții comunității satului Scăieni Lari Tudor și Iacob Dănilă. Contractul stipula: "Comisul a pus la dispoziția împuterniciților comunității satului Scăieni o parte de pământ numită Baraboi din componența moșiei Nicoreni (sau Ochiul Alb), care aparține domnului Moldovei Mihail Sturdza, în vederea strămutării obștii acestui sat potrivit următoarelor condiții: 1. Menționatul loc Baraboi, aflat în componența moșiei Nicoreni, se mărginește prin semne naturale, începând de la hotarul moșiei Frasin și, prin mijlocul văii Baraboi, până la râul Răut, de unde, în sus pe apa acestui râu, până la hotarul sus-numitei moșii Frasin, iar de aici, pe hotarul situat între Frasin și Nicoreni, până la mijlocul văii Baraboi, pomenită mai sus, de unde a început primul hotar. Acest loc, fără a alege pământul de neîntrebuințat, va fi măsurat în fâlci¹⁴, cu prăjina¹⁵ de 24 de palme domnești¹⁶, falcea fiind egală cu 4 prăjini de acestea în lățime și 80 – în lungime. Și câte fâlci vor fi, noi, împuterniciții împreună cu obștea noastră, ne angajăm să plătim anual, pentru fiecare falce, câte 50 de copeici de argint, în două termene, adică 25 de copeici de argint la 29 iunie și 25 de copeici de argint la 1 septembrie, cu excepția a 100 de fâlci, fără plată, dintre care 40 de fâlci pentru sat și 60 de fâlci pentru slujitorii bisericii și arendă. În cazul dacă comitenții noștri nu se vor strămuta în primăvara viitoare pe acest loc, atunci noi împreună cu ei ne asumăm responsabilitatea de a plăti toate pagubele care pot fi pricinuite stăpânului moșiei din cauza că locuitorii din Scăieni au arat locul în toamna trecută"¹⁷.

Așadar, potrivit acestui act de arhivă din care am citat, satul Baraboi nu exista nici la 1839. El urma să fie întemeiat, precum se menționează în contract, în primăvara anului 1840, dacă avea loc strămutarea pe proprietatea funciară a domnului Moldovei Mihail Sturdza a locuitorilor din satul Scăieni. Strămutarea lor de bună seamă s-a produs, pentru că ei nu în zadar au arat pământul de pe moșia viitorului sat Baraboi, citim în contract, încă din toamna anului 1839. În plus, au încheiat prin intermediul împuterniciților săi contractul respectiv.

Curând satul deja ființa, el fiind menționat documentar într-un alt contract, încheiat la 3 ianuarie 1843 între aga Constantin Tomazachi, autorizat de către domnul Principatului Moldovei Mihail Sturdza, și împuterniciții comunității satului Baraboi din județul Iași, în baza Regulamentului cu privire la țăranii din regiunea Basarabia din 24 ianuarie 1834. Părțile contractante au convenit să respecte următoarele condiții, prevăzute pentru un termen de cinci ani (23 aprilie 1843 - 23 aprilie 1848): "1. Obștea satului se obligă să achite anual suma de 1 400 de ruble de argint, adică 700 de ruble la 29 iunie și 700 de ruble la 1 septembrie, bani care se angajează să-i aducă, cu cheltuielile proprii, la Carantina din Sculeni, la termenul fixat mai sus, și să-i remită persoanei trimise din partea Luminăției Sale; în cazul când banii nu vor fi plătiți în termenii stabiliți mai sus, obștea își ia angajamentul să plătească o amendă de 200 de ruble de argint în folosul spitalelor, la fel și toate cheltuielile și pagubele care pot să apară din cauza neachitării banilor la timp. Dacă unii locuitori nu vor plăti banii potrivit repartizării făcute de comunitate, atunci ea va fi în drept să-l înlăture pe acest rău platnic de la exploatarea pământului moșiei pomenite, iar pentru locuirea sa aici este obligat să achite anual câte 2 ruble de argint în folosul obștii; dacă va dori să se mute de pe această moșie, atunci toate construcțiile lui, la fel grădinile și altele vor rămâne în folosul proprietarului moșiei, obștea nefiind în drept să ceară de la cel care se mută vre o oarecare recompensă pentru pierderile suportate. 2. Plătind în mod punctual suma anuală indicată mai sus, obștea satului Baraboi va avea dreptul să se folosească de toate veniturile moșiei, și anume: provenite de la cârciumi, câmpuri și pentru zilele suplimentare, pe care ei sunt obligați să le lucreze anual conform regulamentului și obiceiului pământului, stăpânind moșia cuprinsă în următoarele hotare: de la hotarul Frasinului până la valea Baraboi și de la valea Popornița până la râul Răut, iar de la acest râu urmează până la hotarul Frasinului. 3. Obștea satului se obligă să păstreze și să repare toate construcțiile aflate pe această

moșie, menționate într-un registru special dat ei cu semnătură, iar după încheierea termenului să le predea într-o stare bună, fiind datoare să refacă ceea ce va lipsi; dacă obștea va ridica vreo casă pentru a fi de folos ei sau moșiei, ea nu va fi în drept să ceară de la Luminăția Sa pentru aceasta careva plată, iar casa înălțată va deveni un bun al moșiei. 4. Obștea satului își asumă obligația să îngrijească de cele trei iazuri aflate pe moșie, pe care, după expirarea termenului, le va preda într-o stare bună, neavând dreptul să prindă pește cu năvodul, ci doar cu volocul. 5. În caz de secetă sau recoltă proastă și alte întâmplări (de care Domnul să ne păzească), pagubele le va suporta comunitatea, fără a pretinde la ceva din partea stăpânului moșiei; la fel va lua în sarcina sa și orice impozit fixat de guvern asupra acestei moșii, fără a revendica ceva de la proprietarul moșiei. 6. La începutul ultimului an dearendă, de nu se va învoi obștea satului cu împuternicitul Luminăției Sale în privința arendării moșiei pe viitor, atunci noul arendaș va fi în drept să are de cu toamnă, iar boii de la plugurile acelui arendaș pot să pască pe îmașul acestei moșii, obștea neavând dreptul să ceară plată de la el sau de la proprietar. 7. Obștea satului Baraboi își ia angajamentul să nu are și să nu strice fânețele și pășunile, iar după expirarea termenului convenit le vor preda în starea lor inițială. 8. Obștea se obligă să-l elibereze pe unul dintre locuitori, pe care proprietarul îl va numi în calitate de vătășel¹⁸, de corvezi și cartiruire, pentru ca el să poată îndeplini poruncile domnești, acesta însă va trebui să achite impozitele de stat. 9. Comunitatea satului se obligă să vegheze neconținut hotarele acestei moșii pentru a nu fi încălcate de către proprietarii megieși, păstrând integritatea din vechime a moșiei, precum este în prezent, iar în situația când vor fi încălcate hotarele, ea se îndatorează să ia toate măsurile posibile și, prin intermediul autorității polițienești și pe cont propriu, să preîntâmpine orice acaparare, în caz contrar va fi responsabilă de toate pagubele și cheltuielile pe care le va suporta Luminăția Sa pe parcursul procesului cu privire la o asemenea acaparare; dacă proprietarii vecini vor râvni să treacă peste hotarele acestei moșii nu în mod abuziv, ci prin intermediul instanțelor judecătorești, obștea este datoare imediat să protesteze și să anunțe despre aceasta pe Luminăția Sa sau pe mandatarul desemnat pentru a dispune în continuare. 10. Fețele bisericești vor stăpâni doar locul determinat lor potrivit regulamentului existent în acest sens, iar dacă vor dori să aibă mai mult, în timp ce obștea satului are posibilitate să le ofere, ei trebuie să convină în această privință asupra prețurilor existente acolo. 11. Noi, obștea satului, ne angajăm să îndeplinim întocmai tot ce este expus în articolele de mai sus, fără nici o abatere, în caz contrar ne obligăm să răspundem pentru toate prejudiciile cu proprietatea noastră mobilă și imobilă, dând garanție unul pentru altul. 12. Noi, locuitorii, ne luăm angajamentul să plătim banii după numărul de fălci câte fiecare dintre noi le va stăpâni, nedezavantajând pe cei slabi.

Aga Constantin Tomazachi

Divanul de Apel al Țării de Sus a Principatului Moldovei adevărește că acest contract este cu adevărat semnat de către aga Constantin Tomazachi, împuternicitul Luminăției Sale, domnitorul Moldovei, în temeiul propriei sale conștiințe și avizului. Teodor Balș, Dimitrie Vârnav, Alexandru Mavrocordat, Mano, director serdar Luca, șef Scorpan. Secția a III-a. 20 ianuarie 1843.

Consulatul din Moldova al Imperiului Rus certifică prin semnătură și aplicarea peceteii statale faptul că aceste condiții cu adevărat sunt legalizate de către Divanul de Apel al Țării de Sus a Moldovei.

Iași, 21 ianuarie 1843. Consul K. Koșebu.

Țăranii satului Baraboi: (lista lor este omisă – D. P.) pentru care, fiind neștiutori de caret, a semnat pisarul satului Ignat Croitoru.¹⁹

Acest contract, tradus din română în rusă, a fost depus la Tribunalul din județele Soroca și Iași, care, la 5 iunie 1843, trecându-l în registrul său și confirmând că el într-adevăr a fost încheiat de către locuitorii satului Baraboi din județul Iași, l-a legalizat prin semnătură și aplicarea peceteii de stat²⁰.

Astfel, satul Baraboi a fost întemeiat în urma strămutării pe locul unde el există astăzi a mai multor locuitori din satul Scăieni, în conformitate cu prevederile contractului încheiat la 20 decembrie 1839 între împuternicitul domnului Moldovei Mihail Sturdza, proprietarul unei suprafețe imense de teren din zona viitorului sat Baraboi, și împuterniciții țăranilor din Scăieni, dispuși să se strămute. Drept dată a întemeierii lui trebuie considerată ziua de 3 ianuarie 1843, când el pentru prima dată este atestat documentar.

Anatol Eremia, specialist în domeniul toponimiei, explică astfel proveniența denumirii satului Baraboi: “Numele topic corespunde ca formă termenului botanic *baraboi* – plantă erbacee din familia umbeliferelor, cu rădăcina în formă de bulbi (*Chaerophyllum bulbosum*)”²¹.

Într-o scurtă prezentare istorică asupra satului Baraboi, semnată de Tatiana Pântea, este expusă în acest sens o versiune auzită, bănuim, de la oamenii din Baraboi și care, în esență, reprezintă o presupunere, ea

constând în următoarele: “Satul și-a pornit existența de la niște locuitori, care s-au instalat aici în 1823, strămutându-se din satul vecin Scăieni, deoarece lucrau pe moșia boierului Sturza. Se zice că administrator pe această moșie era unul pe nume Baraboi, de la care se trage denumirea satului”²². Prin această supoziție T. Pântea nu neglijează explicația dată de A. Eremia, remarcând, totodată: “Există și o altă opinie – că satul și-a căpătat numele de la planta baraboi”.

În primul rând, după cum am semnalat deja, locuitorii din Scăieni nu s-au instalat la Baraboi în 1823. În al doilea rând, versiunea cu nuanță de legendă, transpusă de Tatiana Pântea, conține real în ea doar faptul că moșia satului Baraboi a aparținut boierului Sturza. Pe când administratorul moșiei, pe nume Baraboi, este un personaj inventat printr-un joc al imaginației. Această afirmație este confirmată în articolul 8 al contractului din 3 ianuarie 1843 reprodus anterior, în care, referitor la administrarea moșiei se spune că: “Obștea satului se obligă să-l elibereze pe unul dintre locuitori, pe care proprietarul îl va numi în calitate de vătășel, de corvezi și cartiruire”. Prin urmare, conform contractului, funcția de administrator al moșiei o exercita nu altcineva decât un reprezentant al comunității din Baraboi. Se știe însă cu siguranță (a se vedea în continuare lista oamenilor satului Baraboi din 1859) că nimeni dintre locuitorii satului nou înființat nu s-a numit *Baraboi*.

Nu poate fi admisă nici ipoteza, potrivit căreia denumirea satului ar fi provenit de la supranumele Baraboi, pe care, de ce nu, putea să-l poarte acel vătășel de cândva. Această inadmisibilitate are la bază următorul argument: în raza actualului sat Baraboi, cu mult timp înainte de întemeierea lui, a existat toponimul *Baraboi*. Drept dovadă servesc documentele de epocă.

Într-o mărturie hotarnică, datată cu 30 octombrie 1809, se menționează că Divanul Moldovei i-a detașat pe vornicul Ioan Sturza și diacul Constantin Teutul să efectueze cercetări pe teren în legătură cu procesul referitor la hotare care avea loc între vistiernicul Grigore Sturza, proprietarul “atât a moșiei Nicorenii, numită Baraboiul și Popornița, cât și a moșiei Pustiul de pe râul Răut”, și stolnicul Matei Râșcanu, proprietarul moșiilor Ivanușca și Știubieni²³.

În actul respectiv sunt înregistrate și numele a două persoane, una dintre care prezintă interes în cazul de față, - Gheorghe Zavul, numit și Baraboiul, și Ioniță Arvinte, care, în baza unei pietre de hotar găsite în timpul cercetărilor, au recunoscut că ea indică hotarul Nicorenilor.

Prin urmare, nu excludem existența unui supranume *Baraboi*. Considerăm însă că nu toponimul *Baraboi* își trage obârșia de la acest antroponim, ci invers, supranumele a provenit de la toponimul respectiv. Cu atât mai mult că tot în actul la care ne referim mai este atestat un toponim identic – siliștea Baraboiul, situată, se precizează în act, lângă o movilă, nu departe de care, între drumul ce ducea spre Frasin și cel îndreptat spre Țaul, se găsea o altă piatră de hotar²⁴. Astfel, aflăm că în zona satului Baraboi de astăzi a ființat cândva o siliște numită Baraboiul, adică un loc unde fusese odinioară o așezare omenească și, din anumite motive, s-a risipit, fiind părăsită de localnici.

Documentul consultat conține în continuare o informație extrem de prețioasă în privința problemei abordate. În el se menționează că în procesul cercetărilor a oferit explicații același “Gheorghe Zavul, numit și Baraboiul, al cărui tată a întemeiat siliștea Baraboiul, într-o vâgăună din preajma văii Bortilii Mari, mai sus de acea vâgăună fiind situată o movilă. Și deoarece înainte vreme în acea vâgăună se afla o târlă²⁵ unde creștea iarba numită *baraboi*, oamenii au numit cu acest cuvânt atât locul de acolo, cât și pe tatăl acestui om, cu ocazia întemeierii de către el a satului pe acel loc”.

Având în vedere constatarea specialistului în materie, confirmată de mărturii documentare, concluzionăm: numele satului Baraboi își are originea de la denumirea plantei baraboi.

Cărpineni (Hâncești). Potrivit *Dicționarului statistic al Basarabiei*, satul Cărpineni a fost înființat în 1819. Dar, totodată, se mai afirmă aici: “Este un sat vechi, pur românesc, unde se găsesc numai familii de răzeși, care posedă hrisoave vechi și anafore”²⁶.

În informația respectivă remarcăm o confuzie. Pe de o parte, drept an al întemeierii este indicat un an relativ tânăr, iar, pe de altă parte, se menționează că satul este vechi. Excludem din capul locului această datare a primei atestări documentare, din moment ce satul este înregistrat în Condica liuzilor din 1803²⁷, iar biserica din Cărpineni, cu hramul Înălțării Sfintei Cruci, exista la 1793²⁸. După V. Nicu, satul Cărpineni este “atestat la 3 martie 1493, cu denumirea Toporul”²⁹, opinie care nu poate fi acceptată din considerentul că toporul a fost o localitate aparte, comasată, în anii ’60 ai sec. al XX-lea, cu satul Cărpineni. Prin urmare, data de 3 martie 1493 nu este prima mențiune documentară a satului Cărpineni, ci a satului Topor, care a avut o istorie proprie, timp îndelungat fiind proprietate a Episcopiei Huși.

Un șir de acte de arhivă din sec. al XIX-lea conțin precizarea că moșia satului Cărpineni se mai numește și Scorțești. Bunăoară, în 1824, Tribunalul Regional Civil din Basarabia examina un proces referitor la hotarele dintre “moșia Scorțești, numită și Cărpineni, a spătăresei Safta Bogdan, moșiile Ușurești și Bârlădeni a mănăstirii Dancu și moșiile Topor și Tălăiești a Episcopiei Huși”³⁰. În 1852, Biroul de Hotărnicie din județul Chișinău și Orhei a delimitat moșiile Scorțești, numită și Cărpineni, Horjești de Sus și Vorniceni, învecinate cu moșia Bolceana a lui Ilie Ștefan Botezatu³¹. În anii 1854-1860, Tribunalul Regional Civil din Basarabia a cercetat dosarul cu privire la stabilirea hotarelor moșiei Scorțești, numită și Cărpineni, care se învecina cu moșiile Topor a Episcopiei Huși, Sărata a negustorului Constantin Zoti, Ușurești și Bârlădeni a mănăstirii Dancu, Horjeștii de Sus și Vorniceni, care în acest timp aveau un nume comun Negrea³². În baza acestei precizări conchidem că actualul sat Cărpineni cândva s-a numit Scorțești.

La 10 august 1482, Ștefan cel Mare a întărit boerului Stan Horja “a lui dreaptă ocină și moșie, satul anume Horjeștii, la Lăpușna, unde a fost casa lui, den sus de Scorțăști”³³. Într-un act emis de Petru Rareș la 21 aprilie 1546 se arată că satul Scorțești era situat pe Lăpușna³⁴.

Având în vedere demonstrarea de mai sus, concluzionăm că satul Cărpineni, numit anterior Scorțești, este atestat pentru prima dată la 10 august 1482.

În acest context este cazul să precizăm încă un aspect din istoria satului Cărpineni, el constând în următoarele. *Dicționarul statistic al Basarabiei*, la care ne-am referit deja, mai informează cititorul că satul Cărpineni a fost “întemeiat de către locuitorii din comuna Seliște”. Realitatea însă e alta. Documentându-se la Arhiva Consiliului Eparhial din Chișinău, Constantin N. Tomescu a depistat știrea că “locuitorii din satul Cărpineni, ținutul Lăpușna, s-au ridicat cu totul din Săliște ce au fost așezați și s-au mutat cu așăzăminte la un alt loc tot pi aceia moșie ce au fost până acum trăitori, prin știrea stăpânilor, și a rămas în urmă biserica neclintită, și biserica este de lemn, nouă, în amănari și îngrădită cu nuiele, acoperită cu stuh și s-a sfințit la anul 1800”. Ei au cerut, în 1815, să ridice biserica de pe săliște și “să o aducă după sat”. Se rezervase și un loc, dar, “mergând orândătorii moșiei, au așezat crâșmă lângă locul ce s-au socotit pentru biserică”. Rezoluția mitropolitului Gavril Bănulescu-Bodoni a fost următoarea: “Să dă voie a ridica biserica și a o aduce la satul unde s-au mutat locuitorii. Însă să o așeze la un loc curat, de îndămână, unde să nu fie aproape crâșma și orândăria, ori case jidovești. Și protopopul ținutului să sfințească locul, după tipic, având purtare de grijă ca biserica să se zidească cu rânduială, să se acopere cu dranițe, iar nu cu stuh”³⁵. Deci, satul Cărpineni nu a fost întemeiat de către locuitorii din satul Seliște, ci s-a produs, în primul sfert al sec. al XIX-lea, o strămutare a satului de pe un loc pe care fusese așezat mai înainte, devenit siliște, adică vatra veche a satului, pe altul, aflat în preajmă.

Hansca (Ialoveni). Din *Dicționarul statistic al Basarabiei* cititorul află că satul Hansca a fost înființat în 1821 de către proprietarul Costachi Botezatu³⁶ (în realitate, în anul respectiv, moșia Hansca era stăpânită de tatăl acestuia, pitarul Ilie Botezatu). Conform însă constatării lui Vladimir Nicu, satul Hansca este atestat documentar pentru prima dată în anul 1817³⁷, el figurând în lista localităților înregistrate în cadrul recensământului efectuat în acest an în Basarabia de către autoritățile țariste³⁸. Deoarece V. Nicu a indicat doar anul primei atestări, este cazul să stabilim o dată mai precisă, ea fiind următoarea: 25 aprilie 1817. Adică ziua în care pitarul Casian Suruceanu și fiul său Ioan, însărcinați să realizeze recensământul în ocoalele Botna și Cogâlnic din ținutul Orhei, din primul ocol făcând parte și satul Hansca, au prezentat Departamentului I al Guvernului provinciei Basarabia raportul cu privire la înfăptuirea recensământului și prestarea jurământului de către locuitorii acestor două ocoale față de tronul imperial, la care au anexat datele recensământului referitoare la fiecă sat în parte³⁹. Potrivit acestor date, satul Hansca avea 41 de gospodării țărănești. Din punctul de vedere al bunăstării el a fost trecut la categoria a doua de localități – medii. Moșia aparținea pitarului Ilie Botezatu.

Din șirul de informații ale acestui recensământ mai aflăm că satul Hansca este situat în Valea Hansca. Prin urmare, denumirea satului provine de la numele acestei văi.

Într-o statistică a ținutului Orhei din 1820 se menționează că denumirea satului Hansca își trage originea “de pe numii moșii” și satul este așezat de cinci ani⁴⁰. Deci, era un sat tânăr, întemeiat, potrivit acestei surse, în 1815.

Hincăuți (Edineț). În *Dicționarul statistic al Basarabiei*, anul întemeierii satului Hincăuți este indicat cu aproximație - 1623⁴¹, fără nici o argumentare. V. Nicu a stabilit că satul respectiv este atestat la 20 decembrie 1670⁴². Există însă o dată mai veche.

La 25 noiembrie 1633, Moise Movilă voievod întărește lui Sturza părți diac de ocină pe care i le-a dăruit

mătușa sa Nastasia Pința, inclusiv “partea nepotului ei Isac, fiul lui Gorcea, fiindcă Isac, fiul lui Gorcea, a vândut alte părți de ocină din satul Brânzeni și din satul Hancăuți și din Onești, din ținutul Hotin”⁴³

Relevăm în acest sens și un alt document de epocă. La 13 februarie 1636, Toader Petriceico vel armaș și sora sa, Antimia, își împart averea lăsată de părinții lor, Petriceico logofăt și Mărica, primului revenindu-i satele Cârceni, Hancăuți, Căfienii, Brânzeni, a treia parte din Culiceni, iar surorii sale satele Băscăceni, părțile din Pătrăuți, Tețcani și Hrițeni, precum și o treime din Culiceni⁴⁴.

Puhoi (Ialoveni). Fără să se documenteze temeinic, V. Nicu a afirmat în privința satului Puhoi: “Atestat la 26 octombrie 1469”⁴⁵.

În documentul din 26 octombrie 1469 (6978), mai exact din 26 octombrie 1470, se menționează că Ștefan cel Mare a întărit lui Nicolae Matosgada, postelnic, și lui Glugașum Melciula “întreaga lor ocină satul Puhoiul, care-i în ținutul Lăpușnei”⁴⁶. Publicându-l, Gheorghe Ghibănescu a constatat că pergamentul are o calitate foarte proastă, este gros și rău lucrat, iar “scrierea de pe el prezintă niște caractere foarte grosolane, ceea ce arată că pisarul Stețco cam nu mânua bine pana de gâscă”. Ceea ce e mai curios, este pecetea. “Din câte am văzut de la Ștefan cel Mare, nici una nu mi s-a înfățișat sub un aspect atât de grosolan”, Șnurul fiind de o simplitate rară. “Analiza externă ar arunca bănuiei contra autenticității acestui document, dar când trecem la context, lucrul se limpezeste”⁴⁷. Astfel, Gh. Ghibănescu l-a considerat totuși document autentic.

Ioan Bogdan însă l-a catalogat drept fals. Asupra acestei determinări s-a atras atenția într-o ediție bucureșteană din 1915, cu ocazia retipăririi în ea a documentului în cauză, menționându-se: Ioan Bogdan a demonstrat că acest act, publicat de Gh. Ghibănescu cu anul 1469, este fals. Neautenticitatea acestui document, a notat I. Bogdan, “este evidentă de la prima vedere”⁴⁸.

Fiind publicat și într-o colecție de documente, tipărită în 1954, în care este trecut la capitolul *Documente îndoielnice*, alcătuitoarii acestei colecții au remarcat: “Fals slav. Scrisul este din sec. al XVIII-lea, fără nici o asemănare cu aspectul grafic al documentelor din sec. al XV-lea. Avem documente scrise de Stețco, care nu se aseamănă deloc cu acesta. Ortografia și limba slavă cu grave greșeli inexplicabile pentru un diac din secolul al XV-lea”⁴⁹. Drept document fals l-au apreciat și alcătuitoarii colecției de documente apărută în 1976⁵⁰.

Așadar, satul Puhoi nu este atestat la 26 octombrie 1469 (corect, 1470).

Săiți (Căușeni). Conform constatării lui V. Nicu, satul Săiți este “atestat în 1817”⁵¹.

El însă este înregistrat într-un act de arhivă datat anterior acestui an. La 21 iulie 1813, generalul I. M. Harting, guvernatorul civil interimar al Basarabiei, a dispus Isprăvniceii ținutului Bender să verifice dacă corespund realității faptele expuse în reclamațiile locuitorilor din satul Săiți, Gheorghe Munteanu și Alexandru Mihăilă. Aceștia s-au plâns asupra unui evreu din acest sat, care, fiind concesionar, le lua o plată mai mare pentru semănat, precum și asupra isprăvniceii care îi împovăra cu diferite prestații⁵².

Pentru zidirea bisericii din satul Săiți, ținutul Bender, a mijlocit însuși generalul Harting, în februarie 1814. Neavând biserică în satul lor, locuitorii din Săiți, care, în număr de 296 de suflete, constituiau 64 de gospodării, frecventau în acest timp biserica din Opaci⁵³.

Ștefan Vodă. Pe parcursul existenței sale, orașul Ștefan Vodă a avut câteva denumiri, cea inițială fiind Chizil. Consultând *Harta județului Akkerman*, întocmită, precum se explică în titlul ei, “după hărțile elaborate în urma ridicării militar-topografice, în Secția Desenelor Tehnice a Cărmuirii Guberniale a Basarabiei sub conducerea inginerului cadastral Pojarski, cu permisiunea Statului-Major al Maiestății Sale Imperiale, tipărită și litografiată la Litografia Cărmuirii Guberniale a Basarabiei în 1884”⁵⁴, găsim notat pe ea *cătunul Chizil*, în jurul căruia figurează denumirile localităților Marianovca, Hagilar, Carahasani, Slobozia-Hănești. Astfel, orașul Ștefan Vodă este atestat documentar întâia oară în 1884, cu denumirea Chizil.

În descrierea statistică a Basarabiei propriu-zise sau a Bugeacului, alcătuită între anii 1816 și 1827, este menționat toponimul Chițil⁵⁵. Este denumirea unui pârâu, care, împreună cu alte două pâraie, Agilar și Alau, își duceau apele pe terenul învecinat cu moșiile satelor Feștelița, Talmaz, Cioburciu, Slobozia-Hănești și Copceac, teren ce fusese delimitat, în 1824, ministrului afacerilor externe al Rusiei, Karl Nesselrode, pentru a-l avea “în stăpânire veșnică și cu dreptul de a-l transmite prin moștenire”⁵⁶. Păstrat de-a lungul anilor, cu acest toponim a fost numit, după cum ne dăm seama, cătunul ce s-a întemeiat.

Tartaul de Salcie (Cahul). Potrivit informației de care au dispus alcătuitoarii *Dicționarului statistic al Basarabiei*, tipărit în 1923, satul Tartaul de Salcie “a luat ființă, în formația sa actuală”, în 1831⁵⁷. Iar într-un *Tablou cuprinzând date referitoare la comunele din județul Cahul (însemnări istorice, geografice și*

economice), anexat la o tipăritură apărută în 1938, Tartaul de Salcie este arătat și mai vechi. la rubrica *Data înființării* fiind indicat anul 1800⁵⁸. O sursă enciclopedică din 1976 conține următoarea precizare cu privire la prima atestare a satului Tartaul de Salcie: “Menționat documentar în 1830”⁵⁹.

Datările respective nu pot fi însă luate în considerație deoarece în scrierile citate nu sunt expuse, drept confirmare, sursele documentare.

După Vladimir Nicu, satul Tartaul de Salcie este atestat în octombrie 1811⁶⁰. Consultând literatura enumerată în îndreptarul bibliografic elaborat de V. Nicu, constatăm că această dată figurează în paginile lucrării lui D.N. Mincev despre bulgarii din Basarabia de Sud⁶¹. În ea este înfățișat un tabel cu date statistice referitoare la numărul bulgarilor veniți de peste Dunăre și stabiliți în localitățile din sudul Basarabiei, indicii fiind obținuți în urma unui recensământ efectuat din ordinul Divanului Moldovei în luna octombrie 1811. Tabelul în cauză, după cum arată D.N. Mincev, este reprodus din studiul cu privire la populația Basarabiei, semnat de L.T. Boga⁶², care, la rândul său, l-a extras dintr-un dosar depozitat în fondul Arhivei senatorilor de la Chișinău.

Examinând șirul de localități incluse în tabel, observăm că în ținutul Greceni au fost înregistrate două sate cu denumirea de Tartaul. Prin urmare, este dificil să determinăm care dintre aceste două sate este Tartaul de Salcie și care indici statistici se referă anume la el. Această dificultate o depășim parțial documentându-ne din dosarul de arhivă cercetat de L.T. Boga, care, după cum avem posibilitatea să constatăm, a omis o parte din informațiile ce le conține. În dosar se precizează următoarele în privința celor două sate cu denumiri identice (Tartaul), calificate în act *colonii*, adică populate de coloniști transdunăreni⁶³.

Localitățile și proprietarul moșiei pe care aceasta era așezată	Bulgari			Greci		
	familii	sex masculin	sex feminin	familii	sex masculin	sex feminin
Colonia Tartaul, așezată pe moșia spătarului Grigoraș Costache	15	31	28	4	8	7
Colonia Tartaul, situată pe proprietatea funciară a comisului Iancu Balș	37	85	71	-	-	-

Așadar, o așezare, numită Tartaul, se afla pe pământul stăpânit de spătarul Grigoraș Costache, iar cealaltă – pe moșia comisului Iancu Balș.

Ambele sate Tartaul, fără să se dea vreo explicație privitor la poziția lor geografică, sunt trecute într-o listă de localități, întocmită la 23 decembrie 1813, menționându-se în ea că unul dintre ele aparținea stolnicului Ion Costache, iar cel de-al doilea – comisului Iancu Balș⁶⁴.

Situația enigmatică cu privire la cele două sate Tartaul se clarifică luând cunoștință de rezultatele recensământului populației Basarabiei realizat în 1817 de către autoritățile țariste. În cadrul acestui recensământ au fost înregistrate în ținutul Greceni satele Tartaul de lângă Larga, situat pe pământul spătarului Panaite Cazimir, devenit între timp proprietar, și Tartaul-Bejenari de pe moșia lui Ioan (Iancu) Balș⁶⁵. Deci, un sat Tartaul, înscris în registrele recensământului din octombrie 1811, era situat în preajma râulețului Larga, afluent al Prutului, iar cel de-al doilea, aparținând lui Iancu Balș, se afla în valea râulețului Salcia și avea, în 1817, o denumire dublă – Tartaul-Bejenari.

Cu toate acestea, datele recensământului populației din 1817 creează o confuzie în ceea ce privește așezarea geografică a localității Tartaul-Bejenari, ele conținând specificarea că satul respectiv este plasat de-a lungul Salciei Mari. Datele recensământului indică așezarea pe Salcia Mare și a satelor Baimaclia, Coștangalia-Bejenari, Taraclia, Gighilboaia, pe când, după cum se știe astăzi, aceste sate sunt situate de-a lungul Salciei Mici. Se numeau, la începutul secolului XIX, nu ca în prezent, ci invers cele două râulețe care se contopesc și formează râul Salcia? Răspunsul la această întrebare îl găsim cercetând o hartă a Basarabiei, Moldovei și Țării Românești, elaborată în 1817 și corectată în 1820 în cadrul Depozitului Militar-Topografic al Rusiei, pe care este arătat că afluentul drept se numește *Salcia*, iar afluentul stâng, adică actuala Salcie Mică, - *Sălcuța* (notat greșit pe hartă *Saluța*)⁶⁶.

Așadar, satul Tartaul de Salcie este menționat documentar pentru prima dată în luna octombrie 1811.

În acest context, remarcăm și următorul fapt. Într-o descriere a Basarabiei propriu-zise (Bugeacului), cu date statistice pe anul 1827, se afirmă că în perioada dominației otomane (de până la 1806), pe partea stângă a râulețului Salcia Mică a existat o așezare tătărească numită Tartaul și “până în prezent”, adică până în 1827, locul pe care s-a aflat ea rămânea nepopulat⁶⁷. Este curioasă această informație, dar, totodată, și contradictorie, deoarece, pe de altă parte, documentele din perioada respectivă indică prezența satului Tartaul de Salcie. Bunăoară, satul Tartaul este atestat pe o hartă a județului Ismail, nedată, elaborată, desigur, în anii 1818- 1830, când a ființat acest județ (prin decretul imperial din 26 septembrie 1830, județului Ismail i-a fost schimbată denumirea în județul Leova), satul fiind indicat în apropierea satului Albota, la nord-vest de acesta⁶⁸.

Conform opiniei specialiștilor în materie de toponimie, denumirea satului Tartaul de Salcie este de origine turcică.

Toponimul Tartaul, susține Anatol Eremia, “ne amintește numele unui trib caracalpac *tartuulî*. Un asemenea trib e posibil să fi existat și la tătarii din Basarabia. Toponimul de azi reprezintă, probabil, varianta tătărească a numelui de trib sau vreo modificare ulterioară a aceluiași nume etnic *tartuulî*”⁶⁹.

Ion Dron consideră că numele celor două sate Tartaul, unul pe Larga și altul pe Salcia, provine de la cuvântul nogaic *tartu-ullu*⁷⁰.

Note

1. V. Nicu, Localitățile Moldovei în documente și cărți vechi, Chișinău, 1991, vol. I, p. 17.
2. Gh. Ghibănescu, Ispisoace și zapise, Iași, 1933, vol. VI, partea II, p. 42.
3. Ibidem, p. 70.
4. Ibidem.
5. Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare ANRM), F. 302, inv. 2, d. 237, f. 95.
6. Expresia semn natural de hotar redă sensul cuvântului rusesc *urocișce*.
7. Бессарабская область. Список населенных мест по сведениям 1859 года, Санктпетербург, 1861, p. 30.
8. Записки Бессарабского Областного Статистического Комитета, Кишинев, 1867, том. второй, p. 109.
9. ANRM, F. 112, inv. 1, d. 274, f. 1.
10. Dicționarul statistic al Basarabiei, Chișinău, 1923, p. 74.
11. Enciclopedia sovietică moldovenească, Chișinău, 1970, vol. I, p. 350; V. Nicu, Localitățile Moldovei în documente și cărți vechi. Îndreptar bibliografic, Chișinău, 1991, vol. I, p. 28; Dicționarul statistic al Moldovei, Chișinău, 1994, vol. II, p. 462; Localitățile Republicii Moldova, Chișinău, 1999, vol. I, p. 222.
12. ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1485, f. 38-43.
13. ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1728, f. 53-54.
14. Falce – veche unitate de măsură pentru suprafețele agricole, folosită în Moldova, echivalentă cu circa un hectar și jumătate.
15. Prăjină – veche unitate de măsură pentru lungime, echivalentă cu circa 5-7 metri.
16. Palmă – veche unitate de măsură pentru lungime (de aproximativ 25-28 cm), egală cu distanța dintre extremitatea degetului mare și a celui mic bine întinse în lături. Palma domnească era mai mare cu aproximativ 3 cm decât palma
17. ANRM, F. 37, inv. 3, d. 485, f. 33-34.
18. Vătășel (diminutiv al cuvântului *vătaf*) – administrator de moșie.
19. ANRM, F. 37, inv. 3, d. 485, f. 29-32.
20. Ibidem, f. 32 v.
21. A. Eremia, Nume de localități, Chișinău, 1970, p. 66.
22. Localitățile Republicii Moldova, Chișinău, 1999, vol. I, p. 222.
23. ANRM, F. 37, inv. 2, d. 371, f. 39.
24. Ibidem, f. 40.
25. Târlă – stână.
26. Dicționarul statistic al Basarabiei, p. 248.
27. Uricarul, Iasi, 1886, vol. VIII, p. 259.
28. Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии, Кишинев, 1907, том. III, p. 143, 234.
29. V. Nicu, op. cit., v. I, p. 145.
30. ANRM, F. 37, inv. 2, d. 1513, f. 47v-48.
31. ANRM, F. 37, inv. 4, d. 534, f. 3v.
32. ANRM, F. 37, inv. 4, d. 526, f. 1, 9, 57, 126, 132.
33. M. Costăchescu, Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare, Iași, 1933, p. 115; Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacul XV, București. 1954, vol. II, p. 37-38.
34. Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacul XVI, București. 1953, vol. I, p. 474.
35. Arhivele Basarabiei, 1936, nr. 4, p. 254.
36. Dicționarul statistic al Basarabiei, Chișinău, 1923, p. 240.
37. V. Nicu, Localitățile Moldovei în documente și cărți vechi. Îndreptar bibliografic, Chișinău, 1991, vol. I, p. 409.
38. Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии, Кишинев, 1907, том III, p. 149.

39. Ibidem, p. 119.
40. 99 sate din ținutul Orheiului la 1820, în "Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău", Chișinău, 1929, vol. XIX, p. 344.
41. Dicționarul statistic al Basarabiei, p. 312.
42. V. Nicu, op. cit., vol. I, p. 418.
43. Documenta Romaniae Historica. A. Moldova, București, 1971, vol. XXI, p. 521.
44. Documenta Romaniae Historica. A. Moldova, București, 1996, vol. XXIII, p. 376.
45. V. Nicu, op. cit., vol. II, p. 172.
46. Uricariul. Documente slavone publicate cu traducere și note de Gh. Ghibănescu, Iași, 1892, vol. XVIII, p. 34.
47. Ibidem, p. 37-38.
48. Buletinul Comisiei Istorice a României, București, 1915, vol. I, p. 143.
49. Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacul XIV XV, București. 1954, vol. I, p. 426.
50. Documenta Romaniae Historica. A. Moldova, București, 1976, vol. II, p. 437.
51. V. Nicu, op. cit., vol. II, p. 221.
52. ANRM, F. 5, inv. 1, d. 1, f. 140-140v.
53. Arhivele Basarabiei, 1935, nr. 1, p. 19.
54. ANRM, F. 11, inv. 1, d. 27, f. 2.
55. Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой, или Буджака, Аккерман, 1899, p. 266.
56. Ibidem, p. 266.
57. Dicționarul statistic al Basarabiei, Chișinău, 1923, p. 138.
58. V. Crețu, Județul Cahul economic. 1927-1937.
59. Enciclopedia sovietică moldovenească, Chișinău, 1976, vol. 6, p. 351.
60. V. Nicu, Localitățile Moldovei în documente și cărți vechi. Îndreptar bibliografic, Chișinău, 1991, vol. II, p. 317.
61. D.N. Mincev, Bulgarii din Basarabia de Sud, Constanța, 1938, p. 14.
62. L.T. Boga, Populația Basarabiei (etnografie și statistică), în "Monografia Basarabiei", Chișinău, 1926, p. 64-65.
63. Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare, ANRM), Fondul 1, inventarul 1, dosarul 3246, fila 248 verso-250.
64. ANRM, F. 5, inv. 2, d. 3, f. 40.
65. Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии, Кишинев, 1907, том III, p. 222, 225.
66. ANRM, F. 300, inv. 1, d. 1 (Карта Бессарабии, Молдавии, Валахии и части земель к оным прилежащих. Сочинена при Военно-Топографическом Депо в 1817 и исправлена 1820 года).
67. Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой, или Буджака, Аккерман, 1899, p. 505.
68. AMRM, F. 11, inv. 1, d. 7.
69. A. Eremia, Nume de localități, Chișinău, 1970, p. 109.
70. И Дрон, Названия населенных пунктов и местностей ногайского генонимического происхождения, în "Știința", iunie 1995, nr. 6, p. 12.

Summary

There are exposed the first documentary mentions of the Anenii Noi, Baraboi, Cărpineni, Hansca, Hincăuți, Puhoi, Săiți, Ștefan Vodă, Tartaul de Salcie.

RECENZII ȘI PREZENTĂRI

ÎN HONOREM DEMIR DRAGNEV. CIVILIZAȚIA MEDIEVALĂ ȘI MODERNĂ ÎN MOLDOVA.

Supliment la Revista de Istorie a Moldovei

Chișinău: Civitas, 2006, – 464 p.

Acest volum de studii a fost consacrat distinsului istoric, domnului Demir Dragnev, doctor habilitat, profesor universitar, membru corespondent al A.Ș.M., care, din acest an, face parte din rîndul septuagenarilor.

Colegii de breaslă din țară și de peste hotare, discipoli, diplomați, au apreciat activitatea științifică, didactică și științifico-organizatorică a domnului profesor Demir Dragnev.

Profesor universitar Gheorghe Gonța, academicianul Constantin Popovici, membru corespondent Anatol Ciobanu, E.S. Krzysztof Suprowicz, Ambasadorul Republicii Polone în Republica Moldova și mulți alții, au exprimat respectul și admirația pentru impresionant activitate științifică a domnului profesor D. Dragnev, materializată în cele cca 270 de lucrări (cărți, broșuri, articole, lucrări de popularizare, recenzii). Profesor universitar Ioan Caproșu, Universitatea „Al. Ioan Cuza”, Iași, în acest context a subliniat că: „rezultatele științifice într-un totu remarcabile au la bază îndelungi și fructuoase investigații în arhivele și bibliotecile din

mai multe țări ale Europei de Est, concretizate și în editarea celor zece volume de izvoare documentare medievale ce au lărgit considerabil posibilitățile medievistilor de cercetare a spațiului istoric est-european” (p.18).

Volumul este publicat ca supliment la Revista de Istorie a Moldovei și este structurat în patru capitole, în ordine tematică și cronologică, studiu introductiv, însoțit de operele științifice ale domnului Demir Dragnev și de un vast material ilustrativ, consacrat familiei acestuia.

Capitolul I. Economie, societate și politică internă include 15 articole științifice: Sergiu Tabuncic, *Habitatul rural din răsăritul Țării Moldovei în secolele XIV-XVI, oglindit de izvoarele arheologice*; Gheorghe Gonța, *Formarea Metricei Lituanienne și importanța ei în studierea vieții politice a Țării Moldovei (sec. XV-XVI)*; Virgil Pâslariuc, *Un tiran trădat - Ioan vodă cel Cumplit. Radiografia unui mit istoric românesc*; Vlad Mischevca & Florin Marinescu, *Testamentul Roxandrei Lupu (Hmelnițki) din 15 ianuarie 1667*; Irina Condrea, *Pilde și aforisme medievale (în codicele românesc de la Sankt-Petersburg)*; Larisa Svetlicinai, *Câteva hrisoave din Arhivele Rusiei privitoare la istoria Țării Românești*; Teodor Candu, *Scutirile de dări „din bucate” a instituțiilor și așezămintelor ecleziastice din Moldova (în al doilea sfert al sec. al XVIII-lea)*; Pavel Cocârlă, *Târgurile sau orașele Moldovei în viziunea lui Evlia Celebi*; Tudor Ciobanu, *Situația demografică a ținutului Orhei-Lăpușna la începutul anilor treizeci ai secolului al XIX-lea*; Valentin Tomuleț, *Particularități ale politicii comercial-vamale ruse promovate de administrația imperială în Basarabia în anii '20 ai sec. al XIX-lea*; Petru Costin, *Unele aspecte ale activității cordonului sanitar-vamal din Basarabia, sec. XIX*; Nicolae Cibotaru, *Ecoul Unirii de la 1859 în Basarabia*; Valeriu Scutelnic, *Documentul de înproprietărire a țăranilor basarabeni – Gramota*

de regulament (structura, conținutul, caracteristicile); Vitalie Ciobanu, *Formarea unităților militare naționale în Basarabia, 1917 – 1918*; Eduard Baidaus, *Considerații privind periodizarea epocii moderne*.

Capitolul II reflectă la problemele diplomației și relațiilor internaționale. Aici au fost prezentate lucrările savanților - Gheorghe Postică, *Spațiul Pruto - Nistrean și Vechile Cnezate Rusești în secolele X-XII*; Pavel Parasca, *Condițiile politice externe ale procesului constituirii și consolidării Țării Moldovei până la începutul secolului al XV-lea*; Ion Eremia, *Statutul politico-juridic internațional al Țării Moldovei în timpul domniei lui Alexandru cel Bun*; Eugen Cernenchi, *Aspecte privind ceremonialul diplomatic specific Țării Moldovei în secolele XV – XVII*; Valentin Constantinov, *Confruntări diplomatice din spațiul românesc la începutul deceniului al doilea al secolului al XVII-lea*; Nicolae Răilean, *Unele aspecte privind structura și formarea armatei moldovenești (sf. sec. al XVII - lea – începutul sec. al XVIII – lea)*.

În capitolul III, intitulat *Cultură, spiritualitate, mentalități*, sunt analizate aspectele specifice societății medievale și moderne, ce țin de domeniul imaginarului medieval, dezvoltării culturale și arhitecturale, bisericești, problemele învățământului, etc. În acest compartiment sunt prezentate următoarele articole științifice: Emil Dragnev, *Primul ciclu cunoscut al Arhanghelului Mihail din pictura murală a Moldovei medievale*; Constantin I. Ciobanu, „*Albina*” sârbească: o sursă importantă în studiul profesiilor înțelepților antici din pictura exterioară moldavă; Tamara Nesterov, *Măsura sacrală în monumentele arhitecturii Țării Moldovei*; Nicolae Fuștei, *Patristica în opera mitropolitului Dosoftei*; Constantin Ungureanu, *Școala Normală de Învățători și Învățătoare din Cernăuți (1870-1914)*; Ion Gumenăi, *Unele considerații privind apariția mișcării schismatice a lipovenilor și încercarea de formare a unei Episcopii lipovenești pe teritoriul românesc*; Alina Felea, *Străinul (imaginea turcului în Țara Moldovei până la mijl. sec. al XVIII-lea)*; Jacques Bouchard, *La Frühaufklärung néo-hellénique Définition et périodisation*.

Ultimul capitolul este dedicat studiului *Personalități, genealogiei* și este completat cu 7 articole. Majoritatea materialelor prezentate, și anume, Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Din nou despre ascendența și înruderile lui Ștefan cel Mare*; Constantin Rezachevici, *Dinastia Movileștilor – între Bogdănești, magnați polono-lituanici și casele regale europene*; Victor Țvircun, *Dimitrie Cantemir la Constantinopol: pagini despre viață și creație*; Lilia Zabolotnaia, *Unele considerații asupra testamentului Mariei Cneajna, fiica lui Ștefan cel Mare*; Sergiu Bacalov, *Neamul Abăzeștilor în a doua jumătate a secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea*, sunt realizate în baza documentelor inedite și sunt însoțite de tabele și scheme, genealogice. În acest compartiment au fost incluse și unele comunicări: Anatolie Apostol, *Considerațiuni privind originea Cantemireștilor* și Nicolae Bulat, *Pan Coste Posadnic, pârcălab de Soroca și urmașii săi*.

Culegerea de față, prin conținutul său excepțional, impunător se încadrează în imperativele istoriografiei naționale. Volumul este editat la un înalt nivel profesional și vine să completeze și să umple un gol imens din domeniul studiului istoric al Moldovei în epoca medievală și modernă. Recomandăm deci, lectura acestei culegeri, care merită cea mai înaltă considerație adusă multstimatului profesor Demir Dragnev, urîndu-i multă sănătate, ani mulți de viață și putere de muncă, prosperare și realizarea tuturor doleanțelor.

Lilia Zabolotnaia

LILIA ZABOLOOTNAIA.
EUROPA CENTRALĂ ȘI DE SUD.
EPOCA CONTEMPORANĂ.

Chișinău: Cartdidact, 2006, – 260 p.

Recent, la editura „Cartdidact”, a apărut cursul universitar „Europa Centrală și de Sud. Epoca contemporană”. Manualul este rezultatul unei munci asidue, insistente și îndelungate a cercetătorului științific superior al Institutului de Istorie, Stat și Drept al AȘM, doctor în istorie Lilia Zabolotnaia. Cursul este destinat studenților, masteranzilor și profesorilor din învățământul universitar și postuniversitar, în special celor de la specialitățile „Istorie”, „Politologie”, „Relații internaționale” și „Studii Europene”.

Autorul tratează istoria statelor din regiunea Europei Centrale și de Sud-Est (Albania, Bosnia-Herțegovina, Bulgaria, Cehia, Croația, Iugoslavia, Macedonia, Muntenegru, Polonia, Serbia, Slovacia și Slovenia), istoria lor împletindu-se cu cea a marilor puteri europene. Anume în această regiune, după cum

menționează autorul, s-au ciocnit interesele contradictorii ale statelor europene, acest fapt provocând cele două războaie mondiale, care au schimbat harta politică a Europei (p. 6).

Lucrarea este structurată în *Introducere, nouă Capitoare, Tabel cronologic, Bibliografie selectivă, Hărți*. La baza divizării cronologice a materialului expus a stat periodizarea universală a secolului al XX-lea. Lilia Zabolotnaia relatează despre evenimentele politice de la începutul secolului al XX-lea, primul război mondial, consecințele lui și modificarea hărții Europei, despre țările regiunii enunțate în sistemul relațiilor internaționale în perioada interbelică, cel de-al doilea război mondial și consecințele lui, polarizarea lumii și perioada „războiului rece” și a „socialismului real”, despre revoluțiile de catifea și confruntările sângeroase, apariția noilor state în Europa și despre evenimente politice actuale. Capitoarele I, III, V, VII, IX încep cu o generalizare și introducere. Fiecare capitol se împarte în subcapitoare, în care este prezentat fiecare stat în parte, cu analiza generală, dar meticuloasă a situației politice la ora actuală.

În capitolul al IX-lea sunt inserate *Tabele*, care completează textul lecțiilor cu importante date statistice. Ele reflectă evoluția indicelui PIB în regiune, nivelul mediu anual al șomajului pentru anii 1990-2000, evoluția numerică a populației, indici etnodemografici, nivelul natalității și mortalității etc.

Tabelul cronologic cuprinde cele mai importante evenimente din istoria statelor Europei Centrale și de Sud-Est. Lista bibliografică include peste 500 de titluri.

Manualul doamnei Lilia Zabolotnaia poate fi cu adevărat recomandat tuturor celor interesați de istorie. Nu ne rămâne decât să-i urăm autoarei mult succes și multe realizări și să fim în așteptarea unor noi lucrări.

Alina Felea

**GÖTZ ALY. HITLERS VOLKSTAAT.
RAUB, RASENKRIG UND NATIONALER SOZIALISMUS**

Frankfurt am Main, 2005, – 444 с.

«НАРОДНОЕ ГОСУДАРСТВО» ГИТЛЕРА

Среди немецких историков, изучающих самый мрачный и позорный период истории своей страны – 12 лет нацистской диктатуры, – Гётц Али занимает особое место. Его работы привлекают внимание не только специалистов, но и широкой публики. Так произошло и с нынешней - на нее откликнулись едва ли не все сколько-нибудь заметные органы немецкой печати. По общему мнению, книга Али «Народное государство Гитлера. Грабеж, расовая война и национальный социализм» - это, бесспорно, новая попытка истолкования исторического феномена, известного как «Третий рейх».

Али задался простым и вполне естественным вопросом: в чем причина многолетних успехов Гитлера, поддержки его огромным числом немцев? Как могло столь очевидное мошенническое и преступное предприятие, как национал-социализм, добиться столь высокой, сегодня едва ли объяснимой степени общественной поддержки?

Конечно, насаждаемая и разжигаемая сверху ненависть против «неполноценных», «инородцев», «евреев», «большевиков» и пр. была существенной предпосылкой. Однако в предшествующие десятилетия немцы были не более отягощены ею, чем другие европейцы, их национализм был не более расистским. Утверждение о раннем развитии в Германии особого, специфичного для нее «истребительного антисемитизма» и ненависти к «чужакам», по мнению Али, лишено оснований.

Ответ автора состоит в понимании нацистского режима, как «услужливой (по отношению к подавляющему большинству немцев – С.М.) диктатуры» (с. 35). Гитлер, гауляйтеры, значительная часть министров, статс-секретарей и пр. действовали как классические политики-популисты, постоянно озабоченные настроением управляемых. Они ежедневно задавались вопросом, как добиться их удовлетворенности, улучшить их самочувствие. Каждый день они заново покупали их одобрение или по меньшей мере нейтралитет.

Программа «национального социализма» была не только пропагандистским лозунгом, во многом ее реализовывали на практике. Вот говорящий сам за себя перечень мер социальной политики, осуществленных до войны: введение оплаченных отпусков для рабочих и служащих; удвоение числа нерабочих дней; развитие массового туризма, в том числе для рабочих; создание первой модели дешевого «народного» авто; поощрение семей с детьми (выплата пособий) за счет холостяков и бездетных пар; зачатки развитой затем в ФРГ системы пенсионного обеспечения; введение прогрессивного налогообложения. К ним следует добавить защиту крестьян от неблагоприятных последствий капризов погоды и колебаний цен на мировом рынке; защиту должников от принудительного взыскания долга путем описи и продажи имущества (должников по квартплате – от выселения). Понятно, что все это способствовало популярности режима.

Во время войны нацистское руководство, учитывая уроки войны 1914-1918 гг., прежде всего озаботилось продовольственным снабжением населения, организовав его так, чтобы простые людьми оно ощущалось как справедливое. Повышенные нормы выдачи были связаны с более тяжелой работой или особыми, вызванными состоянием здоровья потребностями. Это имело следствием рост симпатий к режиму, что отмечалось даже его противниками.

Во-вторых, и тоже учитывая уроки прошлого, власть постаралась не допустить безудержной инфляции и краха немецкой валюты. В-третьих, обеспечила семьи солдат деньгами (они получали 85% чистого заработка кормильца до призыва, в то время как семьи британских и американских солдат - менее 50%). Военнослужащие слали родным посылки из оккупированных стран, отпускники везли домой мешки, чемоданы, сумки весом в десятки килограммов. С учетом жалования и довольствия военнослужащих подавляющее большинство немцев жило во время войны лучше, чем до нее. Это «военно-социалистически подслащенное благосостояние» позволяло поддерживать дух масс, побуждая их вытеснять из сознания преступную подоплеку такой политики (с. 326-327).

Средства осуществления этого курса вскрывают ключевые цифры, резюмирующие сложные и

трудоемкие подсчеты, произведенные автором: по меньшей мере две трети реальных немецких доходов во время войны проистекали из иностранных (оккупированные и вассальные страны) и «расово-чуждых» (евреи, иностранные принудрабочие) источников; оставшаяся треть делилась между социальными слоями немецкого общества крайне неравномерно – 1/3 его (наиболее зажиточные) вносили 2/3 налогового бремени, в то время как 2/3 (широкие массы) – лишь 1/3 (с. 326).

В годы войны большинство (на 1943 г. – 70%) немцев – рабочие, мелкие служащие, мелкие чиновники – не платили прямых военных налогов; крестьяне имели существенные налоговые льготы; пенсии в 1941 г. были повышены (это ощутили особенно мелкие пенсионеры). Все предложения финансовых специалистов об усилении налогообложения отвергались руководством рейха «по политическим соображениям».

Оборотной стороной этой политики было повышенное налогообложение буржуазии: 75% внутринемецких военных налогов вносили предприятия и получатели высоких доходов. По оценкам, исходящим из деловых кругов, в 1943 г. от 80 до 90% предпринимательских доходов изымалось государством. Даже если данные завышены, они отражают налогово-политическую тенденцию нацистского государства (с.78, 85).

Та же забота о «благах народа» характеризовала и «генеральный поселенческий план Ост», вырабатывавшийся с 1939 по 1942 г. В своей окончательной форме он предусматривал вытеснение из европейской части СССР «в сторону Сибири» до 50 млн. славян, место которых должны были занять немецкие колонисты. Гитлер мечтал переселить из Тюрингии и Рудных гор «наши бедные рабочие семьи, чтобы дать им больше пространства». «Немецкий рабочий фронт» предусматривал устранить таким путем «по меньшей мере 700 тыс. мелких, убогих сельских хозяйств». В 1942 г. немецкие дети играли «в вооруженных крестьян на черноземных пространствах», невесты солдат мечтали о сотнях тысяч «рыцарских имений» на Украине. И даже Генрих Бёльц писал родителям в конце 1943 г.: «... Я часто думаю о возможности колониального существования здесь на Востоке после выигранной войны». Все это, подчеркивает Али, планировалось не ради прибылей юнкеров и монополистов, а как «конкретная утопия для каждого» немца (с. 29-30).

Расовая теория нацистов справедливо расценивается как идейная подготовка и обоснование ненависти к «недочеловекам» и массовых убийств. Но для миллионов немцев она была привлекательна другой своей стороной – обещанием внутринемецкого равенства. Нацизм, показывает Али, действительно обеспечил немцам большее социальное равенство и большие возможности социальной мобильности, нежели имевшиеся в кайзеровском рейхе и Веймарской республике.

Нацистская идеология, подчеркивая различия вне нации, смягчала классовые различия внутри. Это ощущалось в организациях «гитлерюгенда», Союза немецких девушек, при прохождении имперской трудовой службы, в организациях партии и, хотя более медленно, даже в вермахте.

Война ускорила демонтаж социальных перегородок. Большие потери командного состава заставили с октября 1942 г. открыть путь к офицерским должностям людям без законченного школьного образования. И это было встречено в широких слоях населения «восторженно». Согласно нюрнбергским законам 1935 г. новые браки между «арийцами» и евреями были запрещены, зато впервые в истории Германии офицер мог жениться на дочери рабочего, если не существовало, конечно, расовых противопоказаний.

Итак, резюмирует Али, посредством грабительской расовой войны неслыханных масштабов нацизм обеспечил немцам невиданную ранее степень благосостояния, социального равенства и вертикальной социальной мобильности. Вот почему режим чудовищных массовых преступлений был в то же время режимом огромной популярности. Отсутствие сколько-нибудь эффективного внутреннего сопротивления, равно как и последующего чувства вины, Али объясняет этой исторической констелляцией (с.38).

Новизна такой трактовки состоит именно в раскрытии органической связи «народного» («социального») государства с преступлениями – в противоположность господствующему подходу, отрывающему чудовищные жестокости нацизма, от тех акций режима, которые сделали его столь привлекательными для огромного большинства (до 95%) немцев.

Центральной темой книги, как уже говорилось, является нацистская политика финансирования войны. С нескрываемым сарказмом Али отмечает, что в многотомном, стоившем миллионы евро и

«становившемся все более бесплодным» труде «Немецкий рейх и вторая мировая война», подготовленном Военно-историческим институтом бундесвера, этой проблеме уделено минимальное внимание (как, впрочем, и в относящемся к последним годам существования ГДР исследовательском проекте «Европа под знаком свастики»). Представитель первого из этих коллективов заявил Али (2002): «Для нас, обычных историков, эти финансовые дела слишком сложны, ... мы не можем это исследовать» (с. 42).

В подтверждении к этому разговору приводится другой, имевший место в федеральном военном архиве во Фрайбурге. Когда Али заказал там поисковую картотеку (крайне несовершенную) к фонду «Интендантское управление Главнокомандования вермахта», сотрудник архива сказал ему: «Господин Али, Вы, конечно, хорошо разбираетесь в этих делах, но здесь, мне кажется, Вы ошиблись, эти документы обычно никто не заказывает» (с. 42). То немногое, что сохранилось из архива управления, было описано в обзоре фонда неправильно и не подготовлено для использования.

Не устранившись этих трудностей, Али столкнулся и с другими. Выяснилось, что множество документов о чрезвычайном военном бюджете Третьего рейха, где подробно фиксировались доходы, полученные из оккупированных стран, были впоследствии (уже после войны) сознательно уничтожены. Это относится прежде всего к актам, касающимся использования еврейского и «вражеского» имущества, с помощью которых могла быть детально расшифрована невероятно выросшая за годы войны статья бюджета «Общие административные доходы». Уничтожение их происходило как в ФРГ, так и в ГДР. Общим мотивом была заинтересованность в исчезновении документов, из которых без труда могли быть выведены реституционные требования. «И тут, и там это делалось в интересах всех немцев» (с. 44-45).

Сохранившиеся документы из архивов Германии и других стран (тех, что пустили автора туда – ибо некоторые отказали в допуске или просто не ответили на запросы) легли в основу его исследования.

Бюджетная политика Гитлера, как показывает Али, с самого начала была авантюрной, ориентированной на ожидаемые будущие доходы (поэтому с 1935 г. он запретил обнародование госбюджета). Перевооружение Германии, позволившее ликвидировать безработицу и повысить покупательную способность масс, осуществлялось за счет гигантских кредитов, приведших к быстрому росту внутреннего государственного долга. Бюджеты сводились с огромным дефицитом, и к концу 1937 г. Германия стояла на пороге банкротства. Выход был найден во внешней экспансии (аншлюс Австрии, захват Судетской области, а затем и остальной Чехословакии) и экспроприации евреев (путем наложенного на них после «Хрустальной ночи» «штрафа» в размере 1 млрд. рейхсмарок, а затем «ариизации» еврейской собственности).

Финансирование начатой в 1939 г. войны было организовано нацистским руководством при деятельной помощи менеджеров государственных и частных финансов как огромное мошенничество. Чтобы не лопнуть, оно должно было каждый раз покрываться выгодным победоносным миром. Этот мир должен был обеспечить удовлетворение «подвешенного» потребительского спроса внутри страны и погашение военных долгов. Чем дольше шла война и чем больше средств она сжирала, тем больше должна была быть добыча и, следовательно, тем бесчеловечнее обращение с покоренными.

Непрекращающаяся болтовня о народе без пространства, о колониях, об экспансии на Восток, об «ариизации» и пр. в конечном счете преследовала одну лишь цель – достижение не заработанного собственным трудом общего для немцев благосостояния и притом в кратчайшие сроки. Ибо, как показывает Али, разглагольствуя о том, что они закладывают фундамент «тысячелетнего рейха», нацистские главы на самом деле сплошь и рядом не знали, чем на следующий день покроют свои счета.

После быстро и легко одержанных побед финансовые и продовольственные проблемы вставали заново. Как бы велики ни были добыча и завоеванные территории, результат всегда оказывался ниже ожиданий. Поэтому Гитлер не мог остановиться, удовлетвориться эксплуатацией уже завоеванного. Политика «непокрытого чека», подлежащих оплате в короткий срок государственных казначейских обязательств, нависающего внутреннего долга – иначе говоря, финансовое хозяйство, функционирующее по принципу мошеннического «снежного кома» - все это делало нацистскую верхушку объективно неспособной к миру. Экспансия должна была продолжаться, прекращение ее привело бы к банкротству и концу режима.

Нацисты выжимали из оккупированных стран колоссальные контрибуции, разрушая этим их национальные валюты, высасывали миллионами тонн продовольствие для прокорма оккупационных войск и отправки в Германию. Их лозунгом было: если во время войны кто-то должен голодать, пусть голодают другие; если военная инфляция неизбежна, пусть от нее страдает в первую очередь население покоренных стран.

Как уже отмечалось, от немецких военнослужащих шли в рейх миллионы вещевых и продуктовых посылок. Чтобы масштабы этого грабежа остались тайной, статистика отправок, которая велась почтовым управлением вермахта, в конце войны была уничтожена. Али обратился поэтому через газету «Ди цайт» к пожилым читателям и читательницам с просьбой описать содержимое этих посылок. Результат: женщины ностальгически вспоминали об отличных продуктах и промтоварах, которые получали от находившихся в армии отцов, мужей, братьев; мужчины же – все без исключений – утверждали, что никогда не отправляли посылок (с. 116-117).

Помимо индивидуального грабежа процветал коллективный. Родственники, друзья, знакомые, коллеги объединялись для сбора т.н. «билетов имперской кредитной кассы» и марок, а также всякого барахла – старья, брака, дешевки. Украина в особенности превратилась в «блошинный рынок рейха», где весь этот хлам сбывался в обмен на качественное продовольствие и другие товары. По словам немецкого наблюдателя, все это напоминало «торговлю» с негритянскими племенами и «обмен» стеклянных бус на слоновую кость. На Украине, писали домой немцы, деньги валяются на улице, в одну ночь можно стать богачом. Чиновников оккупационной администрации прозвали в рейхе «восточными гиенами» (с. 136).

Тотальное разграбление оккупированных стран имело для их населения тяжелейшие последствия. По подсчетам Али, изъятие продовольствия с оккупированных советских территорий означало «голодную катастрофу для десятков миллионов людей» («полное лишение питательной базы для 21,2 млн. человек») (с. 195). Как заявил Геринг 16 сентября 1941 г., «в принципе на оккупированных территориях соответствующим питанием должны быть обеспечены лишь те, кто работает на нас» (с. 202). Как ранее показал другой немецкий историк Кристиан Герлах, трудности, возникшие с обеспечением немцам привычно высокого уровня питания, были одной из причин, ускоривших уничтожение европейских евреев. Этим же объясняется во многом умерщвление голодом и холодом миллионов советских военнопленных.¹

Материальное стимулирование хорошего настроения немцев за счет других составляло существенную цель режима на каждом этапе. Государство в целом превратилось в колоссальную машину для грабежа, а отдельные граждане – в извлекателей выгод и «пассивно подкупленных». В распоряжении простых людей оказались вещи, о самом существовании которых они за пару лет до того не подозревали. И это было лишь предвкушением того, какой станет жизнь после войны, какие блага она сулит. Обратной стороной была нечистая совесть и ощущение, что после всего происшедшего есть лишь одна альтернатива – победить или погибнуть.

Средкой для обычных историков компетентностью Али прослеживает финансово-экономический механизм нацистского грабежа. Прежде всего, он вскрывает механику валютных манипуляций финансистов рейха, в частности, роль пресловутых «билетов имперской кредитной кассы», которыми оккупационные власти расплачивались с местным населением (в основном в Западной Европе) за реквизируемые товары. Вливаясь в денежное обращение этих стран, немецкие бумажки ослабляли их валюты – естественно, к выгоде Германии.

Жалованье немецких военнослужащих и гражданских лиц в оккупированных странах выплачивалось поначалу именно в «билетах имперской кредитной кассы», а затем в местных дензнаках, курс которых по отношению к марке был произвольно занижен (в Западной Европе – на четверть или треть реальной стоимости, а по отношению к рублю – в четыре раза). Это также резко увеличивало покупательную способность оккупантов.

Али указывает и на очень существенное различие. Если в оккупированных странах Западной, Северной и Южной Европы вермахт (за исключением хаотических недель отступления в самой последней фазе войны) расплачивался за реквизиции и закупки «билетами имперской кредитной кассы» или местной валютой, вследствие чего масштабы их ограбления можно хотя бы приблизительно вычислить по величине израсходованных денежных сумм, то на оккупированных территориях

Советского Союза порядок был иным: дензнаки задействовались лишь частично, а значительная часть присвоенного оформлялась т.н. «квитанциями» или не оформлялась вообще.

Большое место в книге занимает анализ финансово-экономических последствий ограбления евреев в оккупированных и зависимых от немцев странах. Продажа отнятой у них собственности позволяла выбрасывать на рынки капитала, недвижимости, вещевые рынки и в розничную торговлю дополнительное количество благ и таким путем частично удовлетворять повсеместно резко увеличившийся спрос на товары повседневного обихода и ценные вещи. Конечно, причиненные войной и немецким ограблением Европы дыры в снабжении населения не могли быть закрыты полностью, но на какое-то время, в каких-то местах – существенно уменьшены.

На первый взгляд финансовые средства, влившиеся в военную кассу рейха в результате экспроприации европейских евреев (15-20 млрд. рейхсмарок, или 5% военных расходов Германии), были не столь велики. Однако, поскольку указанные расходы на 50% финансировались за счет кредитов, добавочный доход расширял рамки кредитования на равную сумму, и эффект, таким образом, удваивался. А самое главное – эти вливания позволяли справиться с пиковыми нагрузками военного бюджета в кризисные моменты, когда требовалась мобилизация всех сил и ресурсов. Они позволяли руководству щадить подавляющее большинство немецких налогоплательщиков, замедлять разграбление оккупированных стран и при этом хорошо оплачивать военнотружущих, финансировать закупки оружия и военное строительство. Все это способствовало поддержанию внутренней стабильности в Германии, а также готовности к коллаборации в оккупированных странах (с. 312-314, 317).

На последнее обстоятельство Али обратил внимание едва ли не первым. Да, доходы от продажи экспроприированного еврейского имущества улучшали финансовое состояние оккупированных и зависимых стран, позволяли поддерживать их национальные валюты, резко ослабленные немецким грабежом, сокращая потребность в эмиссии денег. А сама продажа позволяла уменьшить возникший вследствие товарного дефицита резкий перевес покупательной способности, связать какую-то часть ее. Инфляция, конечно, имела место, но не переходила в галопирующую; национальные дензнаки сохраняли функцию платежного средства. Иной вариант, подчеркивает Али, сразу затруднил бы или сделал невозможной плановую эксплуатацию оккупированных стран, равно как и сотрудничество их населения с немцами (с. 212).

На вопрос, куда девалось имущество ограбленных, депортированных и умерщвленных, Али дает четкий ответ: их золото, драгоценности, часы, украшения, их одежда, предметы обихода, оборудование их мастерских и лавок, их валюта и ценные бумаги, их дома и хозяйственные постройки – все это продано местному населению (основные ценности оказались в руках биржевиков и коммерсантов). Ну, а денежный эквивалент различными, большей частью обходными путями поступил в немецкие военные кассы. Полученными таким путем национальными дензнаками других стран оккупанты оплачивали местные товары и услуги, приобретаемые для нужд их войск и гражданского населения рейха, выплачивали жалованье своим солдатам (с. 290, 308).

Понятно, что экспроприация граждан других государств в пользу Германии не должна была документироваться, все относящиеся к ней вопросы обсуждались, как правило, устно, в узком кругу. Германская сторона уделяла особое внимание тому, чтобы представить соответствующие мероприятия как внутреннее дело оккупированных (тем более – формально независимых) стран. Чиновники оккупационных администраций тщательно замечали следы, ведущие к источнику средств, переводя их с одного счета на другой, и вовлекали в эту практику финансовые ведомства и национальные банки зависимых и покоренных стран, превратив их, по выражению Али, в «укрывателей краденного» (с. 216).

Выручка от продажи еврейской собственности втекала в сборный резервуар госбюджетов этих стран, а затем, в очищенной от следов ее происхождения форме, присваивалась немцами. В оккупированных странах это присвоение было стопроцентным, в странах союзных и вассальных, где оно оформлялось как вклад последних в «совместные военные усилия», достигало 40 и более процентов (с. 216).

Тем не менее гешефт был выгоден и для властей покоренных стран. Да, немцы требовали в оплату оккупационных расходов огромные, в конечном счете разорительные суммы. Но при этом предлагали

совместно ограбить третьего и сделать так, чтобы он затем исчез. В какой-то мере это уменьшало возлагаемое на них бремя. «Такая увязка, - подчеркивает Али, - как правило, опускается даже в новейшей литературе по «ариизации», равно как и в очень подробных подчас отчетах национальных комиссий историков относительно экспроприации евреев» (с. 316-317).

Еще одним способом эксплуатации и ограбления других народов в пользу немцев был рабский труд миллионов иностранных рабочих в Германии (часть вербовалась туда добровольно, однако большинство составляли насильственно пригнанные). Не говоря уже о том, что труд этих людей оплачивался хуже равноценного труда немцев (рабочим из Польши и Советского Союза – самым дискриминируемым – за равный труд предприятия платили на 15-40% меньше), их облагали более высоким подоходным налогом плюс особым налогом в размере 15% заработка. Евреи, цыгане и «остарбайтеры» платили в итоге в три раза больше, нежели работающие рядом с ними немцы. Именно поэтому, а также за счет вольнонаемных польских рабочих поступления от подоходного налога в казну рейха во второй половине военного времени увеличились вдвое (с. 184-185).

То, что оставалось иностранным рабочим после вычета налогов, социальных взносов и стоимости содержания в «трудовом лагере», принудительно отправлялось на их «сберегательные счета». Деньги оттуда можно было снять лишь по возвращении на родину, т.е. после «победоносного» окончания войны. «Берлинское бюро Центрального хозяйственного банка Украины», куда предприятия переводили эти «сбережения», было, как отмечает Али, одним из псевдонимов кассы германского рейха (с. 186).

Таким образом, использование иностранной рабочей силы позволяло почти полностью изымать ее заработки в пользу рейха. Это стабилизировало его финансы, щадило немецкого налогоплательщика и избавляло дефицитный потребительский рынок от давления покупательной способности. Если бы вместо этих людей задействовали, скажем, немцы или увеличили продолжительность работы тыловиков-мужчин, в денежный оборот влились бы многие миллиарды марок, для которых не было покрытия. Это дестабилизировало бы марку и породило недовольство населения.

В связи с использованием иностранной рабочей силы Али отмечает еще два обстоятельства. Во-первых, реально эта рабочая сила оплачивалась странами ее происхождения. Из тарифной ставки, уплачиваемой немецкой фирмой, имперская касса, помимо всех налогов, сборов, социальных отчислений, помимо пресловутых «сбережений», получала и ту часть, которая перечислялась в валюту страны происхождения на содержание семьи работника. Деньги эти брались из бюджета соответствующей страны, и в случае союзных стран, а также Бельгии заносятся на клиринговые счета. Однако возможность погашения задолженности, как показывает Али, никогда не воспринималась всерьез, а по отношению к оккупированным странам не рассматривалась даже формально. Во-вторых, в отношении угоняемых на принудработы советских граждан применялась следующая практика: все их движимое имущество реализовывалось местными хозяйственными подразделениями вермахта, а выручка от продажи, вместе со всей имевшейся у них наличностью, заносилась на их «сберегательные счета» в имперской кредитной кассе. Деньги оттуда могли быть получены вкладчиком только по возвращении на родину (т.е. опять-таки по окончании победоносной для Германии войны) (с. 181-183).

Таково вкратце основное содержание книги Али. В тесной связи с ним находится сюжет, также трактуемый по-новому – об отношениях нацистского руководства и традиционных элит (юристов, дипломатов, генштабистов, особенно экономистов и финансистов) при проведении в жизнь описанной политики.

Али детально прослеживает роль, которую руководство и ведущие специалисты финансово-хозяйственных ведомств – минфина, рейсбанка, имперской кредитной кассы, интендантского управления вермахта – играли в добывании денег для ведения войны и подкармливания немцев.

Известно, что в 1942 г. президент рейхсбанка Функ и рейхсфюрер СС Гиммлер договорились о том, что золото (включая выломанные из челюстей золотые зубы), драгоценности и наличность убитых в лагерях смерти поступают на хранение в рейхсбанк, который начисляет их денежный эквивалент на особый счет, зашифрованный кодовым именем «Макс Хайлигер». Менее ценные мелкие предметы (часы, перочинные ножи, авторучки, портмоне и пр.) продавались через маркитантские лавки фронтовикам, хорошую одежду и обувь могли приобрести переселенцы из числа «фольксдойче». Но

выручка от продаж во всех случаях шла государству – со счета «Макс Хайлигер» она переводилась затем на соответствующую позицию («Отдельный план XVII») военного бюджета. Как подчеркивает Али, министр финансов Шверин фон Крозиг лично следил за ходом этих процессов.

В некоторых случаях инициатива однозначно принадлежала специалистам. Именно чиновники минфина и рейхсбанка изобрели практику множества счетов, позволявшую, переводя награбленные деньги с одного на другой и смешивая их с деньгами иного происхождения, запутать и скрыть их источник. Система «имперских кредитных билетов» – тоже их ноу-хау. Никаких указаний сверху не потребовалось, чтобы ввести в действие порядок, в соответствии с которым переводы иностранных рабочих их семьям за границей выплачивались не в рейхсмарках, а в валютах соответствующих стран. Это же относится к экспертам минпрода, устанавливавшим, какие группы населения должны снабжаться по резко пониженным нормам (прежде всего евреи, затем советские военнопленные, затем душевнобольные и т.д.). Достаточно было принципа, провозглашенного Гитлером: хорошо то, что полезно для немцев, о методах он не требует отчета.

Финансисты и снабженцы вермахта играли активнейшую роль в осуществлении геноцида. Как профессионалы они были заинтересованы в максимально высоких контрибуциях – чтобы финансовые дефициты по возможности реже и меньше отражались на стратегических планах и моральном состоянии войск. Поэтому во многих местах они сами организовывали грабеж еврейского имущества (в Бельгии, Салониках, на Родосе, в Тунисе и пр.), в других вынуждали местные власти делать это (в Сербии, Франции, Италии). Для последующей депортации ограбленных в лагеря уничтожения вермахт, как правило, предоставлял транспорт. Делалось это, как подчеркивает Али, не просто потому, что военные ненавидели евреев, или в силу специфически немецкого рабского повиновения, вытеснившего остатки совести, а из-за реального материального интереса (с. 312-313).

Между политическим руководством и чиновниками-специалистами возникали иногда различия взглядов по вопросу о том, как быстро и какими методами Европа должна быть ограблена. Первое, как правило, ориентировалось на краткосрочный, вторые – на среднесрочный эффект: они хотели еще какое-то время подоить корову и дать ей принести теленка, прежде чем отправить на бойню. Нацистские же главы мыслили в категориях политического выживания. Их лейтмотив – любой ценой добиться в кратчайший срок (пара недель или пара месяцев) соответствующей цели, чтобы удержаться на плаву.

Эти противоречия, порожденные ими трения и стычки (картина насквозь авторитарного вождистского государства, по мнению Али, неверна) в конечном счете шли на пользу системе. Сохраняющаяся возможность выявлять различия, ставить вопрос об оптимальном пути – все это помогало добиваться высокой эффективности. Без тонкой корректирующей доводки, компетентной выверки подчас безрассудно рискованных импровизированных акций нацистского руководства, без этого «убийственного сплава политического волюнтаризма и функциональной рациональности» чудовищные преступления не могли бы осуществиться. Взаимодействие политиков, экспертов и большинства населения – вот что лежало, по Али, в основе свершившегося (с. 18-19).

И здесь мы возвращаемся к основному, наиболее болезненному выводу Али: «Система была создана для общей выгоды немцев. Каждый принадлежавший к «расе господ» – а это были не только какие-то нацистские функционеры, но 95% немцев – в конечном счете имел какую-то долю в награбленном – в виде денег в кошельке или импортированных, закупленных в оккупированных, союзных или нейтральных странах и оплаченных награбленными деньгами продуктах на тарелке. Жертвы бомбежек носили одежду убитых евреев и приходили в себя в их кроватях, благодаря Бога за то, что выжили, а партию и государство – за оперативную помощь. «Холокост», – заключает Али – остается непонятым, если не анализируется как самое последовательное массовое убийство с целью грабежа в современной истории» (с. 318).

Такой ответ на вопрос о причинах происшедшего решительно расходится с принятыми из «национально-педагогических» соображений объяснениями, возлагающими ответственность на отдельные лица или группы – безумного, якобы харизматичного диктатора и его окружение или на банкиров, руководителей концернов, генералов и т.д. В ГДР, ФРГ, Австрии, констатирует Али, применялись различные стратегии самозащиты, но с одной и той же целью – обеспечить большинству населения спокойную жизнь и чистую совесть (с. 38-39).

Али понимает, конечно, сколь ответственен сделанный им вывод: «Когда я говорю о «немцах», это понятие тоже относится к числу коллективистских обобщений... И все же, при всем его несовершенстве оно кажется мне несравненно более точным, чем сильно суженное «нацисты». Ибо Гитлеру снова и снова удавалось расширить базу общественного согласия с его режимом далеко за пределы круга членов и избирателей его партии. Конечно, были немцы и немки, которые оказывали сопротивление, страдали и гибли в борьбе; немецкие евреи тоже были немцами, понимали себя как таковых, зачастую не без гордости. И все же выгоды из аризации извлекали именно немцы (включая австрийцев), понимая под этим словом 95% населения. Тот, кто заявляет, что это были лишь отъявленные наци, уходит от реальной исторической проблемы» (с. 47-48).

Перефразируя слова известного философа Макса Хоркхаймера: «Молчащий о капитализме не должен рассуждать о фашизме», - Али завершает книгу собственной максимой: «Тот, кто не желает говорить о выгодах миллионов простых немцев, пусть молчит о национал-социализме и Холокосте» (с. 362).

Несколько слов о реакции на книгу научного сообщества. Патриарх немецкой историографии Ганс Моммзен вместе с большинством других рецензентов оценили ее положительно. Из видных историков лишь Ганс-Ульрих Велер занял иную позицию: по его мнению, Али впал в «узколобий, анахроничный материализм». Оксфордский историк-экономист Адам Туз заявил, что автор ошибся в расчетах, вследствие чего вклад немцев в оплату военных расходов оказался заниженным. В пересчете на душу населения они платили в 1944 г. больше налогов, чем, например, англичане, а если учесть рост государственного долга, то их финансовое бремя было еще тяжелее. Али, однако, возразил: подушный расчет не учитывает главного – того, что большая часть немцев практически не платила прямых налогов. Путем налогообложения богатых и перечисленных форм грабежа «чужаков» военные расходы покрывались, действительно, лишь наполовину, вторую же составляли кредиты, и в конечном счете немцы расплатились по ним девальвацией марки, обесценением банковских вкладов, страховых сбережений и пр. Но, во-первых, такой исход не входил в планы нацистского руководства, а во-вторых, людей тогда, как и сегодня, интересовало то, что изымают из их карманов, а не рост государственного долга.

Некоторые рецензенты упрекали Али в том, что он «смакует» картины вывоза немецкими солдатами-отпускниками всего, что плохо лежало в оккупированных странах; это мешочничество, утверждали они, не имело для Германии важного финансово-экономического значения. В ответ Али привел цифры: применительно к Франции, например, стоимость таких закупок составляла 3/4 возложенных на нее оккупационных расходов.

Но суть не только и не столько в экономической стороне: поощряя грабеж, нацистское руководство создавало впечатление «отеческой заботы о людях», давало им ощущение «маленького счастья посреди большой войны». Коррумпирующий эффект посыльно-мешочной эпидемии Али демонстрирует письмами домой... солдата Генриха Бёлля. Поначалу в них звучат критические нотки по отношению к поведению товарищей, но постепенно эпидемия захватывает и его («дьявол, - вздыхает он в письме, - это действительно дьявол, и он сидит во всех»). «Под благосклонным покровительством «крестных отцов» Геринга и Гитлера, - констатирует Али, - солдат Бёлль целеустремленно и вдохновенно покупает и переправляет в Кёльн» родителям и жене масло, яйца, шоколад, кофе, лук, полпоросенка, мыло, косметику, дамские чулки, туфли, безрукавку и т.д., просит прислать ему для закупок все имеющиеся дома свободные деньги. «Католическая, чуждая нацизму политически семья Бёллей была довольна... Так возникала лояльность миллионов людей, в случае Бёллей – безусловно пассивная. Но для способности к политическому функционированию режиму больше и не требовалось» (с. 128, 131-132).

Значит ли сказанное, что мы согласны с Али буквально во всем? Нет. Нам представляется, что он все же недооценил роль пропаганды и террора в поддержании нацистского режима. О первой он упоминает однажды и мимоходом как об известном, само собой разумеющемся и отнюдь не решающем факторе, второй же квалифицирует как проводимый «пунктиром на периферии (немецкого) общества». Этот последний тезис иллюстрирует цифра – на конец 1936 г., когда начальная волна политических репрессий схлынула, многие противники режима эмигрировали и он очевидным образом консолидировался, численность узников концлагерей составляла 4761 человек (включая алкоголиков,

наркоманов и профессиональных преступников) на 60 с лишним миллионов человек населения (с. 27).

Да, масштабы террора против собственного народа были, конечно, несравнимы со сталинскими. Однако из 300 тысяч членов КПП, которых та имела на 1932 г., половина провела то или иное время в заключении, а 20 тысяч заплатили за свою деятельность жизнью².

И совсем неправ Али, когда для доказательства другого тезиса: «подавляющее большинство (немцев) не нуждалось ни в каком надзоре», - приводит сопоставление: в ГДР для контроля над 17 миллионами граждан было задействовано 190 тысяч штатных и столько же нештатных агентов «Штази», а гестапо в 1937 г. насчитывало лишь 7 тысяч сотрудников, включая секретарш и хозяйственников, СД – и того меньше (с. 27). Здесь не учтен главный факт: в Третьем рейхе действовала всепроникающая система официальной слежки за населением. Домовые и квартальные надзиратели докладывали о поведении жильцов, их высказываниях, посетителях и пр. местному партийному руководству, низовыми функционерами которого являлись. Те же функции на рабочем месте выполняли служащие «Немецкого трудового фронта» (нацистский эрзац распущенных профсоюзов). Общее число надзиравших по должности составляло не менее 2 миллионов.

Но главный тезис – «об удовлетворенном режимом среднем арийце ..., который позволял совершаться всем преступлениям и пользовался их плодами»³, - обоснован в книге достаточно солидно. Правда – и это представляется нам вторым существенным упущением – он не дифференцирован во времени. Однажды упоминается о том, что со второго квартала 1943 г. прирост суммы сберегательных вкладов стал понижаться, а с августа 1944 г. – круто пошел вниз, что свидетельствовало об ослаблении доверия к режиму и веры в победу (люди стали вкладывать деньги в какие-то реальные ценности). Но нигде не сказано о резком ухудшении снабжения населения (все или почти все становится дефицитом, нормы выдачи понижаются, возникают нарекания на справедливость распределения), что ведет к недовольству, подчас проявляющемуся даже спонтанными демонстрациями перед магазинами, учреждениями и предприятиями. Настроения «среднего» немца на последнем этапе войны – это причудливая смесь из предчувствия катастрофы и надежды на чудо, страха перед возмездием победителей и перед террором властей, глухого недовольства, ощущения бессилия и упрямого желания продержаться.

Однако все упреки в такого рода пробелах Али отводит, заявляя: «Моя книга не претендует быть всеобъемлющим объяснением национал-социалистического периода истории».⁴

В заключение – о реакции на книгу рядового читателя. Германия переживает сейчас нелегкие времена. Затянувшийся экономический застой, астрономические расходы на интеграцию бывшей ГДР повлекли за собой истощение ресурсов, накопленных за десятилетия экономического процветания. Беспрецедентная для послевоенной Германии массовая безработица, страх работающих перед завтрашним днем, эрозия и частичный демонтаж системы социальных гарантий – все это ведет к снижению уровня и качества жизни и, конечно, воспринимается болезненно. И в это самое время Али напоминает соотечественникам, что 95% немцев извлекли некогда личную выгоду из гитлеровского режима. И в телевизионном интервью бросает: «Если бы все это (награбленное у иностранцев и инородцев – С.М.) нужно было возместить – с положенными за истекшее время (с 1944-1945 гг.) процентами – наши зарплаты и пенсии пришлось бы сократить вдвое».

Может это понравиться?

*Dr. Samson Madievski,
Schurzelter Str. 551, 52074 Aachen, Germany*

Литература

1. Подробно см.: Gerlach Chr. Krieg, Ernährung, Völker mord. Forschungen zur deutschen Vernichtungspolitik im Zweiten Weltkrieg. Berlin, 1998.

2. См.: Widerstand gegen die nationalsozialistische Diktatur 1933-1945. Hrsg. von P. Steinbach, I. Tuchel. Berlin, 2004, S. 50-51, 207.

3. Из статьи Г. Али в „Süddeutsche Zeitung“, 1.03.2005.

4. Интервью Г. Али газете „Die Zeit“, 6.04.2005

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

SESIUNEA DE COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE „AUTORITATEA CRITICĂ ÎN ISTORIOGRAFIE ȘI ÎN ISTORIOGRAFIA LITERARĂ”, 20-21 octombrie 2006, Alba Iulia, România

Virgiliu Bîrlădeanu, dr., conf. univ.

Consiliul Județean Alba prin Centrul Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Alba, cu sprijinul Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia, alături de Universitatea “1 Decembrie 1918” Alba Iulia și Revista Culturală “Discobolul” a organizat la Alba Iulia, România o Sesiune de comunicări științifice “Autoritatea critică în istoriografie și în istoriografia literară” cu participarea istoricilor, criticilor și istoricilor literari veniți din Cluj-Napoca, Târgu-Mureș, Brașov, București, Alba Iulia și Chișinău.

Cea de-a doua secție *Autoritatea critică în istoriografie*, avându-i ca moderatori pe reputații istorici Toader Nicoară și Iacob Mârza, a abordat probleme de rigoare profesională și atitudine critică în cercetarea istorică, precum *Despre autoritatea critică și lipsa ei în istoriografia românească contemporană*, Toader Nicoară, (Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj - Napoca), *Zenovie Pâclișanu și veacul luminilor la românii ardeleni*, Iacob Mârza, (Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia), *Reactualizări ale miturilor politice în discursul istoric din Republica Moldova*, Virgiliu Bîrlădeanu (Institutul de Istorie, AȘM), *Voci și roluri feminine în discursul istoric contemporan: mediul academic (1990- 2005)*, Laura Stanciu (Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia), *Autoritatea profesorului universitar și critica istoriografică*, Lucian Năstasă (Institutul de Istorie “George Bariț”, Cluj - Napoca).

Seminarul a fost spațiul de examinare a unor noi idei de cercetare vizate de aplicarea metodelor de studiu specifice antropologiei istorice. Astfel, au fost discutate comunicările *Probatoriul unei istorii a alcoolismului în România secolelor XIX-XX*, Marius Rotar (Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia), *Contribuții la o religie politică: cazul comunismului românesc*, Mihai Nicoară (Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj - Napoca). În cadrul unui dialog critic s-a constatat rostul cercetărilor pluridisciplinare și utilitatea explorărilor dincolo de hotarele tradiționale ale breslei, spre o istorie complexă, diferențiată, în scopul recuperării sistematice a celor mai diverse problematici și renovării metodologice a domeniului.

CONFERINȚA INTERNAȚIONALĂ „DIVORȚIALITATE ȘI ÎNTRERUPEREA CĂSĂTORIEI ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC ÎN SECOLELE XVII-XXI”, Arad, 19-21 octombrie 2006

Tudor Ciobanu

Istoria populației rămâne a fi un subiect de relevanță internațională și la începutul secolului al XXI-lea. Comunități științifice din diferite state iau în dezbatere diferite aspecte ale demografiei istorice. În această ordine de idei, menționăm străduința cu care în cadrul Facultății de Științe Umanistice și Sociale a Universității „Aurel Vlaicu” din Arad, România, sunt organizate anual întruniri științifice dedicate istoriei populației. Al doilea an consecutiv aceste întruniri se desfășoară sub patronajul Primăriei municipiului Arad și a Universității „Aurel Vlaicu”. Inițiativa aparține conf. un., dr. Corneliu Pădureanu, care, în calitate de consilier local, dirijează și aspectele organizatorice. În anul 2006, conferința a avut tema „Divorțialitate și întreruperea căsătoriei în spațiul românesc în secolele XVII-XXI”, și și-a desfășurat activitatea în perioada 19 – 21 octombrie. Din comitetul de organizare au făcut parte prof. univ. dr. Lizuca Mișu, Rectorul Universității

„Aurel Vlaicu”, ing. Gheorghe Falcă, Primarul Municipiului Arad, conf. univ. dr. Corneliu Pădurean, prof. master Daniela Andreica, Șef Birou activități culturale de la Primăria Municipiului Arad.

În coformitate cu programul conferinței, și-au prezentat comunicările 25 de cercetători, activitatea fiind desfășurată în cadrul a cinci ședințe. Printre participanți menționăm nume notorii din mediile academice și universitare din România: conf. univ. dr. Corneliu Pădurean, prof. Maria Pădurean, conf. univ. dr. Ioan Bolovan, lect. univ. dr. Sorina Paula Bolovan, conf. univ. Carmen Albert, prof. univ. dr. Gheorghe Gorun, conf. univ. dr. Șarlota Solcan, conf. univ. dr. Alin Ciupală etc.; din Republica Moldova: cerc. dr. Lilia Zabolotnaia, cerc. dr. Alina Felea; din Serbia: prof. univ. dr. Mircea Măran. De asemenea au prezentat comunicări interesante și tinerii cercetători: drd. Petru Ardelean, drd. Diana Covaci, cerc. Tudor Ciobanu, drd. Bogdan Crăciun, drd. Luminița Dumănescu, drd. Felicia Oarcea, drd. Crinela Holom etc.

Din totalul de comunicări 5 se încadrează în cadrul cronologic cuprins între secolele XVII-XVIII, 11 comunicări – pentru secolul XIX, celelalte respectiv – pentru secolul XX și începutul secolului al XXI-lea. Tematica cercetărilor prezentate a fost variată atât ca conținut, cât și ca mod de abordare a subiectelor. Subiectul dezbătut a fost abordat atât pentru întreg spațiul românesc (exemplu comunicarea dr. Lilia Zabolotnaia: Statutul social și situația juridică a femeilor în procesul de divorț în Țările Române (secolul al XVII-lea) sau cea a dr. Alin Ciupală: Divorțul, o formă a emancipării femeii române în secolul al XIX-lea), cât și pentru unele teritorii aparte: Basarabia, Bihor, Banat, zona Albei, orașul Arad etc.

În cadrul dezbaterilor s-au analizat cauzele divorțului din mai multe perspective: situația economică precară, violența în familie, infidelitatea conjugală, confesiunea, etnia etc. Unii cercetători au analizat fenomenul divorțului pentru perioada actuală (Ex.: Alina Felea, Divorțurile în Republica Moldova (2000-2005)).

Până la sfârșitul acestui an se preconizează publicarea integrală a comunicărilor în cadrul unei culegeri de articole.

IN MEMORIAM – VALENTINA PELIN

Andrei Eșanu, Valentina Eșanu

La 10 iulie 2006, a încetat din viață una dintre cele mai harnice și mai înzestrate cercetătoare din știința academică a Moldovei, Valentina Pelin.

Distinsa cercetătoare s-a născut la 1a 1 august 1950 în s. Pârjota, r-nul Râșcani, într-o familie de harnici țărani, Simeon și Maria Pelin. A absolvit școala medie în satul natal, apoi a urmat Facultatea de Filologie a Universității de Stat din Moldova (1972). Valentina Pelin a parcurs calea de la învățătoare de limbă și literatură română până la cea de doctor în istorie, cercetător coordonator al Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, devenind om de știință de prim rang în mediavistica românească. Mai cu seamă, după 1990, s-a impus prin muncă asiduă și îndelungată, prin cercetările în domeniul culturii scrise medievale. Era un cunoscător deosebit în domeniul paleografiei slavo-române, a cărții și circulației cărții manuscrise din sec. XIII-XIX în vastă arie de cultură bizantină și postbizantină din sud-estul și estul Europei. S-a impus prin susținerea strălucită a tezei de doctor în istorie (1998), teză realizată la Institutul de Studii Sud-Est Europene din București sub îndrumarea cunoscutului medievist Alexandru Duțu, prin valoroase publicații – cataloage de cărți manuscrise din arhive, biblioteci laice și mănăstirești, documente medievale, viața spirituală și culturală din sec. XIII-XIX. Lucrările publicate de Valentina Pelin se disting printr-o înaltă ținută științifică, prin cunoașterea profundă a obiectului de studiu și argumentare minuțioasă a ideilor susținute.

A fost observată și înalt apreciată în mediul științific academic și universitar din Republica Moldova, România, Bulgaria, Italia, Rusia, Grecia, Polonia ș.a. Avea largi contacte științifice cu personalități de vază dintre care menționăm acad. Virgil Cândea, dr. Elena Siupiur, preot dr. Paul Mihail, dr. Zamfira Mihail, ÎPS Daniel, mitropolitul Moldovei și Sucevei, dr. Leon Șimanschi și mulți alți savanți din România, dr. Pavlina Boiceva din Bulgaria, prof. A.E.Tachiaos din Grecia, prof. Ilona Czamańska și dr. Ewa Kocój din Polonia, acad. Silviu Berejan și mulți alții.

Către sfârșitul anului 2005, Valentina Pelin a finisat un valoros studiu monografic *Epoca paisiană în contextul culturii spirituale din sud-estul și estul Europei (sec. XVIII-XIX)*, care a fost recomandat spre publicare în seria celor mai prestigioase lucrări ale A.Ș.M. Aceiași lucrare urma să fie prezentată în calitate de teză de doctor habilitat. Avea planuri mari: să elaboreze în anii următori o amplă monografie dedicată unuia dintre cele mai mari *Centre de cultură din Moldova medievală - Mănăstirea Neamț*, precum și întocmirea unui *Catalog al bibliotecilor din mănăstirile Neamț și Noul Neamț*, să elaboreze și să editeze împreună cu colegii său un substanțial volum „*Cronicile Moldovei*” din sec. XV-XVI.

Deși a venit la Institutul de Istorie în 2001, a devenit foarte curând recunoscută ca specialist de prin rang în cultura medievală, în paleografia slavo-română fiind permanent înconjurată de colegi și discipoli, pe care îi ajuta cu sfaturi, bibliografii la temele de cercetare, cu descifrarea inscripțiilor și documentelor vechi.

Valentina Pelin a lăsat o urmă deosebit de luminoasă în cultura noastră. Îi vom păstra cu pioșenie memoria și îi vom continua strădaniile în vederea valorificării și punerii în circuit a valorilor culturale și spirituale ale trecutului nostru.

Muncind cu dăruire mulți ani de-a rândul, Valentina Pelin, fire modestă, nu a avut timp cel puțin să-și întocmească o listă a lucrărilor publicate, ceea ce încercăm să facem noi mai jos.

Lista lucrărilor publicate de Valentina Pelin (Ovcinicovala)

1. Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în U.R.S.S./ Colecția Bibliotecii Mănăstirii Noul-Neamț (sec. XIV-XIX), Chișinău, Ed. „Știința”, 1989, 406 p. + 47 facsimile.

Recenzii: Paul Mihail, în *Revista de istorie și teorie literară*, București, XXXIX, nr. 3-4, 1991, p. 430-432, și în *Revue des études sud-est européennes*, București, XXX, nr. 1-2, 1992, p. 157-159.

2. Bibliotecile mănăstirilor Neamț și Nou Neamț în contextul culturii românești (sec. XV-XIX). Studii și texte. Teza de doctor în științe istorice. Manuscris, Biblioteca Universității din București, 1997.

3. Sfântul Paisie de la Neamț. Cuvinte și scrisori duhovnicești. Selectate și traduse în limba română de Valentina Pelin. Cu o prefață de acad. Virgil Cândea. Vol. I, Chișinău, Ed. Cartea Moldovei, 1998, 216 p.

4. Sfântul Paisie de la Neamț. Cuvinte și scrisori duhovnicești. Publicate după traduceri vechi revăzute sau traduse pentru prima oară, cu note și comentarii de Valentina Pelin. Cu o prefață de acad. Virgil Cândea. Vol. II, Chișinău, Tipografia Centrală, 1999, 278 p.

Recenzii: Rotaru Tatiana, *Scrierile Cuviosului Paisie de la Neamț acum pot fi studiate*, în *Săptămâna*, 1999, 8 octombrie, p. 22.

5. Mănăstirea Căpriană. Sec. XV-XX. Studiu istoric, documente și materiale. Coord. A. Eșanu. Chișinău, 2003, 586 p. (în colaborare cu Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, Nicolae Fuștei, Ion Negrei).

Recenzii: 1. Lazăr Gheorghe. **Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, Fuștei Nicolae, Valentina Pelin, Ion Negrei. Mănăstirea Căpriană (sec. XV-XX). Studiu istoric, documente, cărți, inscripții și alte materiale.** Coordonator Andrei Eșanu. Ed. Pontos, Chișinău, 2003, 564 p., în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, București, vol. XXI, 2003, p. 463-465.

2. Bolduma Viorel. Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, Fuștei Nicolae, Valentina Pelin, Ion Negrei. Mănăstirea Căpriană (sec. XV-XX). Editura Pontos, Chișinău, 2003, 563 pag., în *Cugetul*. Revistă de Istorie și Cultură, 2004, nr. 1 (21), p. 69-70.

6. Грамотите на молдавските князе за приемането и настаняването на българи в Молдова през 1790-1810, Ямбол (Bulgaria), 2005, 148 p. (on colaborare cu Dundarov Ivan.)

7. Contribuții la studierea fondului de manuscrise din Chișinău, în *Limba și Literatura moldovenească*, 1984, nr. 3, p. 30-40, (în colaborare cu T. Romandăș)

8. Коллекция древних молдавских исторических актов и документов в Центральный Государственный Архив МССР, в *Советские архивы*, Москва, 1985, № 4, с.60-62.

9. Lucoarea vechilor cazanii, în *Literatura și Arta*, 1985, nr. 33, 15 august. Același articol în vol. *Patrimoniul*, vol. II, Chișinău, 1988, p. 109-113.

10. „Această carte ... o au cumpărat Irimie Murguleț”, în *Literatura și Arta*, 1986, nr. 13. Același articol în vol. *Patrimoniul*, vol. I, Chișinău, 1987, p. 91-96.

11. Comoara regăsită, în *Moldova*, 1989, nr. 5, p. 32-34.

12. Oglinda minții omenești, scrisoarea ..., în *Moldova*, 1989, nr. 7, p. 4-5.

13. Antologia poeziei vechi moldovenești (Recenzie), în *Limba și Literatura moldovenească*, 1989, nr. 4, p. 62-66.

14. În speranța unei drepte legiuiri, în *Moldova*, 1989, nr. 11, p. 24-26.

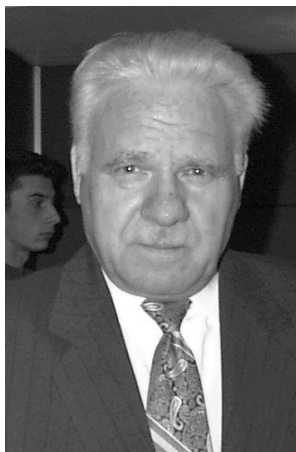
15. Cerem școli moldovenești, în *Știința*, 1990, august.

16. Mucenicia Sf. Ioan cel Nou de la Suceava, în *Datina creștină*, 1990, nr. 1.

17. Din istoria colonizării Basarabiei, în *Cugetul*, 1992, nr. 4, p. 20-24.
18. Despre vechimea unor manuscrise ale operei „Varlaam și Ioasaf”, în *Valori și tradiții culturale în Moldova*. Culegere de studii sub redacția lui Andrei Eșanu, Chișinău, 1993, p. 58-84.
19. La correspondance du stareț Paisie du monastère de Neamțu (I), în *Revue des études sud-est européennes*, București, XXXI, 1993, nr. 3-4, p. 397-411.
20. The correspondence of abbot Paisie from Neamts (Unpublished texts) II, în *Revue des études sud-est européennes*, București, XXXII, 1994, nr. 1-2, p. 73-81.
21. The correspondence of abbot Paisie from Neamts (III). Letter to Teodosie, archimandrite at the Sofroniev Hermitage, în *Revue des études sud-est européennes*, București, XXXII, 1994, nr. 3-4, p. 349-366.
22. Tezaurul de manuscrise de la Neamț – stadiul cercetărilor, în *Revista de lingvistică și știință literară*, Chișinău, 1994, nr. 3, p. 79-83.
23. Corespondența starețului Paisie de la Neamț (în baza materialelor din Biblioteca mănăstirii Noul Neamț), în *Luminătorul*, Chișinău, 1994, nr. 5, p. 7-20, 1994, nr. 6, p. 25-36, 1995, nr. 1, p. 36-42.
24. I manoscritti dello “starec” Paisij nella Biblioteca del monastero di Neamț, în vol. N. Kauchtschischwili, A.-Al.N. Tachiaos, V. Pelin, *Paisij, lo starec*, Edizioni Qigajon, Comunita di Bose (Italia), 1997, p. 129-136.
25. Contribuția cărturarilor români la traducerea Școlii paisiene, în vol. *Românii în reînnoirea isihastă*, Studii închinare Cuviosului Paisie de la Neamț la bicentenarul săvârșirii sale, 15 noiembrie 1994, Coord. acad. Virgil Cândea, Iași, 1997, p. 83-120.
26. Manuscrise românești inedite din Biblioteca mănăstirii Noul Neamț (sec. XIX), în *Sud-Estul și contextul european*, VIII, București, 1997, p. 61-68.
27. Aspecte inedite în manuscrisele lui Gavril Uric, în *Revista de lingvistică și știință literară*, Chișinău, 1998, nr. 4, p. 50-55 și în *Romanoslavica*, XXXVI, București, 2000, p. 279-284.
28. L'opera di Nicodimo L'Aghiorita in Romania, în E., Citterio, O. Clemement, E.N. Phrahghiskos, P. Gehin, V. Grolimund, K. Karaisaridis, Nikon Neoskitiotis, V. Pelin, I. Phountoulis, G. Podskalsky, A. Rigo, A.-E. N. Tachiaos, Th. X. Yankou, *Nicodemo l'Aghiorita e la Filocalia*. Atti dell'VIII Convegno ecumenico internazionale di spiritualità ortodossa sessione bizantina, Bose, 16-19 settembre 2000, a cura di Antonio Rigo, Edizioni Qigajon, Comunita di Bose, 2001, p. 243-251.
29. Les oeuvres de Saint Nicodème dans la communauté du monastère de Neamțu, în *Revue des études sud-est européennes*, Bucarest, XXXIX, 2001, nr. 1-4, p. 43-51.
30. Documente inedite cu privire la moșile Mănăstirii Neamț în Basarabia (sec. XVII-XVIII), în *Pergament*, Anuarul Arhivelor Republicii Moldova, vol. II, 1999, Chișinău, 2001, p. 163-182 (cu textele a 14 documente).
31. Mărturii documentare despre schitul Condrița înainte de 1783, în *Revista de Istorie a Moldovei*, Chișinău, 2002, 3-4, p. 13-20.
32. Евангелие Тетр, XIV век, в *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в России, СНГ и Балтии*. XIV век, выпуск 1, Москва, 2002, рук. 316, с. 465-466.
33. Biblioteca mănăstirii [Căpriană]. Cărți manuscrise și tipărituri vechi (sec. XV-XIX), în vol. *Mănăstirea Căpriană sec. XV-XX*, Chișinău, 2003, p. 384-424.
34. Cronica sârbo-moldovenească. Revenire la textul original din Moldova din anii 1615-1620, în *Revista de Istorie a Moldovei*, 2004, nr. 2, p. 13-30.
35. O capodoperă a miniaturii din Moldova medievală. Tetraevanghelul de la Elizavetgrad și manuscrisele grupului Patrisinus graecus 74. Recenzie la cartea lui E. Dragnev, în *Revista de Istorie a Moldovei*, 2004, nr. 2, p. 96-98.
36. Relatări despre Ștefan cel Mare în Pomelnicul de la Voroneț, în *Revista de Istorie a Moldovei*, 2004, nr. 3, p. 27-30 și în vol. *Ștefan cel Mare – personalitate marcantă în istoria Europei (500 de ani de la trecerea în eternitate)*, Chișinău, 2005, p. 79-81.
37. Aprecieri despre două manuscrise de la Kiev. Ficțiune și realitate, în *Cugetul*, Chișinău, 2005, nr. 1, p. 6-15.
38. Un manuscris necunoscut al mitropolitului Petru Movilă la Moscova, în *Revista de Istorie a Moldovei*, Chișinău, 2005, nr. 1-2, p. 44-46.
39. Paul Mihail. Un fiu onorabil al Basarabiei, în *Cugetul*, Chișinău, 2005, nr. 2, p. 72-76.
40. Actualitatea operei preotului dr. Paul Mihail, în *Născut în Cornova. Omagiu lui Paul Mihail*, Ed. de Vasile Șoimaru, Chișinău, 2006, p. 75-84.

Articole despre Valentina Pelin

1. Rotaru Tatiana, Lumina cărții de peste veacuri, în *Săptămâna*, Chișinău, 1997, 28 noiembrie, p. 18-19.
2. Rotaru Tatiana, In memoriam. Cele mai frumoase flori din grădina Domnului, în *Literatura și Arta*, Chișinău, 2006, 3 august, p. 6.

NICOLAE CHETRARU - LA ORIGINILE ARHEOLOGIEI BASARABENE

Lilia Zabolotnaia,
doctor în istorie, Institutul de Istorie, Stat și Drept al A.Ș.M.

Nicolae Chetraru s-a născut la 24 octombrie 1931, în familia lui Anton și Ioana Chetraru, în or. Mărculești, jud. Soroca. În 1941, împreună cu părinții, a fost deportat în satul Bondorka, reg. Tomsk (Siberia), unde, în 1947, a făcut studiile primare. În 1947 – 1951 își continuă studiile, la Facultatea de Istorie a Universității din Kirghizia. Aici participă la lucrările expedițiilor lui A.P. Okladnikov, A.N. Bernștam, N.Kibirov. În 1954 revine în Moldova iar în 1956 absolveste Facultatea de Istorie a Universității din Chișinău.

În anul 1954, Nicolae Chetraru devine laborant la Institutul de Istorie, Limbă și Literatură al filialei din Moldova a A.Ș. din U.R.S.S. Din 1955 lucrează în expedițiile arheologice conduse de E.A.Rikman, T.S. Pasek, C.S.Nicolăescu-Plopșor, A.P. Cernâș, S.N. Bibikov, P.I. Boriskovski, N.A. Rogaceov. Prin cercetări de periegeză descoperă în Moldova mai multe așezări paleolitice, unele, fiind cercetate de însuși Nicolae Chetraru – grottele Duruitoarea Veche, Buzdugeni, Brânzeni, Ofatinți, Butești, Trinca I-II, precum și stațiunile paleolitice Costești 1, Rașcov 7 și 8, Otaci 1-8, Ciutulești 1, Gura Camencii 1 și 4, Recea, Corpuci, Cuconești Vechi. Lucrările efectuate de N. Chetraru au atras atenția cercetătorilor paleolitici din U.R.S.S. și din Europa. Anume grație activității fructuoase a lui N. Chetraru a fost dovedit că primele comunități umane pe teritoriul Moldovei au apărut în epoca premusteriană, vârsta căreia constituie peste 200 de mii de ani.

În anii 1970-1975, N. Chetraru a condus Sectorul de Arheologie al Academiei de Științe din RSSM. Conform aprecierii multor arheologi această perioadă poate fi considerată cea mai productivă în activitatea de cercetare a istoriei antice a Moldovei. Nu mai puțin de 20 de expediții efectuau cercetări ale monumentelor, începând de la paleolitic și până în evul mediu târziu. Anume în acea perioadă au apărut lucrări monografice ca *Harta arheologică* în 8 volume, primele volume *Археологические исследования в Молдавии* ș.a. În colaborare cu L. Polevoi și I. Pafalovici scoate de sub tipar o serie de culegeri cu povestiri științifico-populare.

De la mijlocul anilor '70 ai sec. XX, N. Chetraru începe studiul tumulilor. Menționăm în mod special pe cel de lângă Dubăsari unde a fost descoperită o bogată înmormântare (un colier-grivnă de aur, obiect de artă scitică - cu o greutate mai mare de 0,8 kg).

În anii '80-'90 ai sec. XX, N. Chetraru publică mai multe lucrări – rodul îndelungatei sale activități de șantier și o serie de lucrări despre cercetători – pionieri ai istoriei antice a acestui ținut. Anume lui datorăm scoaterea din anonimat a unor bine cunoscute astăzi personalități, cum ar fi Ion Surucean, Nicolae Moroșan, Ion Moroșan, Teodor Văscăuțanu, Teodor Porucic, Maria Poroca, Alexandru Donici ș.a.. Una dintre cele mai interesante lucrări istoriografice este pe drept considerată cartea *Din istoria arheologiei Moldovei* (Basarabia și Transnistria).

Din 1992, Nicolae Chetraru activează în cadrul Muzeului Național de Istorie a Moldovei (astăzi Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei). Cu concursul D-sale muzeul inițiază propria publicație științifică, N. Chetraru asumându-și cea mai mare responsabilitate – pregătirea pentru tipar a anuarului *Tyragetia*, a culegerilor de articole științifice, precum și a lucrărilor monografice elaborate de colaboratorii Muzeului.

Ca rezultat al activității științifice desfășurate au văzut lumina tiparului circa 20 de monografii și broșuri și peste 200 de studii și articole, care dovedesc calitățile sale de bun cercetător și cunoscător al istoriei neamului.

Ajuns la o onorabilă vârstă a împlinirilor și reușitelor, ne exprimăm, și cu această ocazie, toată considerațiunea și prețuirea față de personalitatea și opera savantului Nicolae Chetraru.

Colegii, discipolii, colaboratorii nu pot decât să se bucure pentru vigoarea spirituală, neinfluențată de scurgerea anilor, bogata-i experiență, asociată celei profesionale, ce dezvăluie o consecvență deosebită.

La împlinirea vârstei de 75 de ani, urăm savantului Nicolae Chetraru multă sănătate, ani de viață și putere de muncă, noi succese și contribuții, spre care le orientăm atenția tuturor celor interesați de istorie.

SUMAR

STUDII

Campania de la Prut din anul 1711. Victor Ţvircun	3
Magnații Buczacki-Jazłowiecki și Moldova în secolele XV – XVI și ramura necunoscută a acestora, boierii moldoveni Buceațchi. Constantin Rezachevici	21
Ziemska siui̯ba wojskowa tataryw wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI stuleciu. Piotr Borawski	29
Mentalitatea maselor: constatări, sugestii. Leonid Bulmaga	48

COMUNICĂRI

Neamul Mihulețeștilor în Țara Moldovei în secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea. Sergiu Bacalov	54
Tipurile mentalităților: interpretări istorice și istoriografice. Angela Lisnic	66
Un deceniu de afirmări și realizări în istoria primei instituții de învățământ din Basarabia. Diana Ețco	69
Внедрение мировых судов в Бессарабии и правовые основы обеспечения доступа к информации об их деятельности (к 60-х- 70-е г. XIX в.). Боршевский А.П.	80

DOCUMENTAR

Seminarul teologic din Chișinău în primii zece ani de activitate. Primele mențiuni documentare ale localităților Anenii Noi, Baraboi, Cărpineni, Hansca, Hîncăuți, Puhoi, Săiți, Ștefan Vodă, Tartaulul de Salcie. Dinu Poștarencu	85
---	----

RECENZII ȘI PREZENTĂRI

În onorem Demir Dragnev. Civilizația medievală și modernă în Moldova. Chișinău, Civitas, 2006. Lilia Zabolotnaia	94
Lilia Zabolotnaia. Europa Centrală și de Sud. Epoca contemporană. Chișinău: Cartdidact, 2006, – 260 p. Alina Felea	96
Götz Aly, Hitlers Volkstaat. Raub, Rassenkrieg und nationaler Sozialismus. Frankfurt am Main, 2005, – 444 c. Samson Madijevski	97

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

Sesiunea de comunicări științifice „Autoritatea critică în istoriografie și în istoriografia literară”, 20-21 octombrie 2006, Alba Iulia, România. Virgiliu Bîrlădeanu	106
Conferința internațională „Divorțialitate și întreruperea căsătoriei în spațiul românesc în secolele XVII-XXI”, Arad, 19-21 octombrie 2006. Tudor Ciobanu	106
In memoriam – Valentina Pelin. Andrei Eșanu, Valentina Eșanu	107
Nicolae Chetraru - La originea arhiologiei basarabene. Lilia Zabolotnaia	110

CONTENT

STUDIES

Year 1711 Prut campaign. Victor Ţvircun	3
Buczacki-Jazlowiecki magnates and Moldova during the XV – XVI centuries and their unknown branch, Moldovan noblemen Buceatchi. Constantin Rezachevici	21
Administration of the Tatar county military service in the Latvian principality. Piotr Borawski	29
Mass mentality: findings, suggestions. Leonid Bulmaga.....	48

COMMUNICATIONS

Mihuletesti family in the country of Moldova during the XVII century – beginning of the XVIII century. Sergiu Bacalov	54
Mentality types: historic interpretations. Angela Lisnic	66
First educational institution in Basarabia. A decade of affirmations and realizations. Diana Eţco	69
Activity of the mirovyh judicial establishments in Bessarabia in 1869. A. Borsevski	80

DOCUMENTARY

First documentary mentions of localities Anenii Noi, Baraboi, Carpineni, Hansca, Hincauti, Puhoi, Săiti, Stefan Voda, Tartaulul de Salcie. Dinu Poştarencu	85
---	-----------

REVIEWS AND PRESENTATIONS

In honorem Demir Dragnev. Medieval and modern civilization in Moldova. Chisinau, Civitas, 2006. Lilia Zabolotnaia	94
Lilia Zabolotnaia. The Central and South Europe. Contemporary epoch. Chişinău: Cartdidict, 2006, – 260 p. Alina Felea	96
Götz Aly, Hitlers Volkstaat. Raub, Rassenkrieg und nationaler Sozialismus. Frankfurt am Main, 2005, – 444 c. Samson Madievski	97

SCIENTIFIC LIFE

Scientific communications session “Critic authority in historiography and literary historiography”. October 20-21, 2006. Alba Iulia, Romania. Virgiliu Bîrlădeanu	106
International conference “Divorce and marriage ending in Romanian space during the XVII-XXI centuries”. Arad, October 19-21, 2006. Tudor Ciobanu	106
In Memoriam – Valentina Pelin. Andrei Eşanu, Valentina Eşanu	107
Nicolae Chetrarul – At the origins of Basarabian archeology. Lilia Zabolotnaia	110

Culegere şi paginare computerizată. Semnat pentru tipar 25.12.2006. Format 60x841/8.
Tipar offset. Coli de tipar conv. 13,48. Imprimat la Î.S. “Dinamo” – M.A., 2004, mun. Chişinău,
str. Şciusev, 106